JUSTITIEOMBUDSMÄNNENS

ÄMBETSBERÄTTELSE

AVGIVEN TILL RIKSDAGEN

ÅR 1970

TRYCKERIBOLAGET IVAR HÆGGSTRÖM AB
STOCKHOLM 1970

Innehåll

Justitieombudsmännens ämbetsberättelse

Skrivelse till riksdagen 9

I DOMSTOLAR m. m.

Framställning angående rätt för vårdnadshavare för underårig till ersättning för inställelse i brottmål mot den underårige 19
Framställning om vidgad behörighet för tingsnotarieaspirant 21
En äldre dam som stod i begrepp att lämna Marstrand för att resa till sitt hem har utan eget samtycke på order av polismästare förts till en polisstation och därifrån skjutsats till ett hotell i Kungälv varest hon avhämtats av sin dotter. Såsom skäl för ingripandet har anförts att polismästaren efter samtal med dotterns man hade anledning misstänka att en son till damen ämnade medelst olaga frihetsberövande bortföra henne. Åtal mot polismästaren för obefogat ingripande 22
Åtal mot polismästare för otillbörligt uttalande om underordnad 26
Åtal mot kriminalassistent för att denne brustit i hövligt och hänsynsfullt uppträdande samt överskridit sin befogenhet genom att omhändertaga och insätta demonstrant i arrest 28
Polismyndighets befattning med tryckt affisch som påstås vara tukt- och sedlighetssårande 36
Frågor rörande planeringen av och dispositionsrätten till det s. k. innetorget i Täby centrum, särskilt huruvida torget utgör allmän plats 38
Frågor om tillståndsgivning för allmän sammankomst på kasernområde som tillika är allmän plats samt om upprätthållande av allmän ordning å sådant område m. m. 43
Förfarandet när fråga uppkommit om att begära att någon skall utlämnas från annat land till Sverige 49
Vissa övriga ärenden 54

II FÖRSVARET m. m.

Framställning angående militära haveriutredningar och viss ändring i luftfartslagen 73
Framställning angående ändrade föreskrifter rörande disposition av anslagsposten Särskild hjälpverksamhet till förmån för de värnpliktiga och deras familjer 91
Enligt anteckning å beslut i disciplinmål har ålagd disciplinbots storlek rättats. Fråga om lagligheten härav 92
Sedan underrätt ogillat av allmän åklagare anställt åtal mot överstelöjtnant och major för tjänstefel, bestående i obehörigt lån av verkstadstält, m. m., har JO fullföljt målet i hovrätt 94
Åtal mot förvaltare för onykterhet i tjänsten m. m. 100
Åtal mot värnpliktig sergeant för bristfälligheter i säkerhetshänseende vid skjutövning 117
Frågor bl. a. om regementschefs bestämmande av betyg för plutonchefsskoleelev och stamvitsord för officer, om tillämpning av vissa sekretessbestämmelser samt om mottagande av gåvor till statsverket 121
Förbandsläkare har av misstag, som förklarats bero på brådska, dels givit en värnpliktig stelkrampsinjektioner med för kort intervall dels ock på en annan värnpliktig utfört två injektioner vid ett och samma tillfälle 130
Värnpliktiga tandläkares tjänstgöring på militära tandpolikliniker 133

Fråga i vad mån handlingarna i ett ärende hos försvarets sjukvårdsstyrelse kunde hemlighållas jämlikt 14 § första stycket sekretesslagen 136
Beräkning av kostnad för värnpliktigs hämtande till militärtjänstgöring 138
Vissa övriga ärenden 141

III VÅRDOMRÅDET

Rättspsykiatriska undersökningar

Väntetiderna vid rättspsykiatriska undersökningar 147

Kriminalvård

Klagomål mot kriminalvårdsstyrelsen angående motarbetande av KRUM 154
Straffverkställighet 160
Anstaltsplacering 162
Utredning i anledning av tidningsuppgifter om 23 fall av isoleringsstraff vid fängvårdsanstalt 163
Användande av fängsel 168
Om transporter av intagna 169
Sjukvård och tandvård vid fångvårdsanstalterna 171
Utspisning av häktade i samband med inställelser inför domstol 176
Brevgranskning m. m. 176
Delgivning med intagen 188
Användande av intagen för privat arbete m. m. 191
Fråga om övervakningsnämnd bort förklara villkorlig medgiven frihet förverkad utan att vederbörande fått tillfälle att yttra sig över det material, varå förverkandebeslutet avses skola grundas 192
Övervakningsnämnds underlåtenhet att under övervakningstid vidta åtgärder beträffande person, som dömts till skyddstillsyn 194

Barnavård

Barnavårdsmans underlåtenhet att bevaka barns rätt till barnpension enligt lagen om allmän försäkring har föranlett framställning till Konungen om ersättning av allmänna medel för den förlust barnet härigenom lidit 203
Fråga om tillräckliga skäl förelegat för beslut att omhändertaga 11-årig flicka för samhällsvård. Tillika fråga om polishandräckning för hämtande av flickan bort genomföras trots att ett flertal utomstående, bl. a. journalister och pressfotografer, kommit tillstädes och hämtningen därför kunde förutses bli uppslitande för flickan 207
Uttalande om önskvärdheten av att representanter för barnavårdsnämnd om möjligt är närvarande då polisen på begäran av nämnden verkställer hämtning av barn som enligt beslut omhändertagits för samhällsvård 217
Brister i barnavårdsmannaorganisationen i Stockholm har medverkat till att en kvinna med fem små barn inte fått den hjälp och omvårdnad från samhällets sida som hon borde ha fått 219
Barnavårdsnämnds ansvar i fråga om kontroll av den miljö i vilken för samhällsvård omhändertaget barn vistas under permission från barnhem. Spörsmål om bristande samordning mellan Stockholms barnavårdsnämnds olika avdelningar i permissionsfrågan och om behov av organisatoriska förändringar inom nämnden 223
Fråga om barnavårdsnämnds och barnavårdsmans skyldigheter att vidtaga åtgärder till förebyggande av misshandel av barn och att göra polisanmälan om sådan misshandel 228
Vid inspektion av barnavårdsnämnd upptagen fråga om barnavårdsmännens stora arbetsbörda och deras till följd härav begränsade möjligheter att fullgöra sina åliggande på ett tillfredsställande sätt. Skrivelse till länsstyrelse med hemställan om uppföljning av verksamheten vid nämndens barnavårdsmannavdelning 233
Fråga om elev vid ungdomsvårdsskola borde ha utskrivits från skolan sedan han dömts till skyddstillsyn 234
Om kommunikationsskyldighet i ärende rörande vårdnad om barn 235

Nykterhetsvård

Framställning till Konungen om att föreskrifter måtte meddelas om att polisen vid handräckningsuppdrag inom nykterhetsvårdens, barnavårdens och mentalsjukvårdens områden skall, där ej annat föranledes av omständigheterna i det särskilda fallet, använda civil klädsel och bilar som ej är försedda med polisbeteckning 237
Vissa andra nykterhetsvårdsärenden 241

Socialvård

Åtal mot en föreståndarinna för ett ålderdomshem för åsidosättande av tjänsteplikt genom att medverka i affärstransaktion mellan hennes make och en patient på hemmet 245
Flera kommuner har i strid med likställighetsprincipen fastställt differentierade avgifter för vård på ålderdomshem. Ingripande häremot har inte ansetts böra ske med hänsyn till pågående lagstiftningsarbete 255
Fråga huruvida socialnämnd ägt att påkalla betalningsföreläggande och verkställa utmätning för indrivning av oguldna avgifter för hemsamarithjälp 256

Sjukvård

Man som begått grova våldsbrott mot hemskild hustru har av domstol överlämnats till sluten psykiatrisk vård och av socialstyrelsen placerats i sjukhus i närheten av hustruns hem. Fråga om erforderlig hänsyn vid placering och vid beviljandet av frigång tagits till hustruns anspråk på att kunna känna trygghet 258
Fråga om vårdintyg för tvångsintagning på mentalsjukhus grundats på självständig bedömning av vårdbehovet 265
Fråga huruvida person, som kommit i ett akut psykiskt orostillstånd kunnat och bort intagas på mentalsjukhus utan stöd av handlingar. Tillika fråga om behovet av åtgärd till förekommande av dröjsmål med ambulanstransport 268
Om svårigheterna för mentalsjukhus att utan dröjsmål intaga s. k. N-fall och om problemen med vården av detta klientel bör föranleda inrättande av särskilda specialsjukhus 271
Krav på förstadagsintyg vid sjukanmälan 276
Information om sociala bidrag till sjukvård 277

IV FÖRVALTNINGEN I ÖVRIGT

JO:s uppgifter och verksamhet

JO:s tillsynskompetens 278
Om utredning i JO-ärenden 280

Offentlighet och sekretess m. m.

Åtal mot kommunalnämndsordförande, kommunalkamrerare och kommunalassistent för lämnande av oriktiga och vilseledande uppgifter om allmän handling 285
Skolföreningars affischering på skolas anslagstavla 294
Press release och allmänna handlingars offentlighet 304
Vissa övriga ärenden 307

Exekution

Frågor i samband med exekutiv försäljning av utmätt bil om godtagande av inrop och om överexekutor bort efter besvär av gäldenären häva auktionen. Tillika frågor om oriktiga fullföljdshänvisningar och om underlåten kommunikation med inroparen m. m. 321
Obefogat krav på firmaregistreringsbevis 328

Taxering och uppbörd

Beskattningsmyndighets och kammarrättens utrednings- och motiveringsskyldighet i taxeringsmål angående ifrågasatt skentransaktion 329
Dröjsmål från prövningsnämnds kanslis sida med insändande till kammarrätten av besvärsakter enligt 97 § taxeringsförordningen 338
Lokal skattemyndighet och länsstyrelse har avslagit ansökan om befrielse från preliminär skatt vid utlandsanställning utan godtagbar motivering 341
Vissa övriga ärenden angående taxering 345

Kommunal självstyrelse

Skolstyrelses ordförande har förfarit felaktigt genom att ensam avgöra frågor som bort upptagas av skolstyrelsen och genom underlåtenhet att utsätta sammanträde med styrelsen 355
Vissa övriga ärenden 362

Tjänstemannafrågor

Vid inspektion av skolöverstyrelsen upptagen fråga om tjänstemäns lojalitetsplikt mot det egna verket och därav eventuellt följande inskränkningar i deras yttrandefrihet .. 367
Fråga om hovrätt, som entledigat e. o. fiskal, handlat med tillräcklig omsorg genom att ej tidigare ha tagit definitiv ställning till hans anställningsförhållanden. Tillika fråga om innehållet i ett för fiskalen utfärdat tjänstgöringsbetyg 372
Förutsättningar för entledigande av tjänsteman mot hans vilja under löpande pensioneringsperiod. Tillika frågor om underlåten kommunikation och dröjsmål med att vidarebefordra avskedsansökan m. m. 379
Diskriminering i platsannonser 387
Vissa övriga ärenden 402

Byggnads- och planväsendet

Fråga om byggnadslov i visst fall bort göras beroende av särskilt tillstånd från hyresnämnds sida 410
Fråga om skyldighet för byggnadsnämnd att bereda granne tillfälle att yttra sig i dispensärende, där åtgärd kan inverka på dennes rätt 411
Bristfällig handläggning i länsstyrelse av besvärsärende angående vitesföreläggande att borttaga utan tillstånd uppförd tillbyggnad. Tillika fråga om hur diariegenomgång bör verkställas 412

Övrigt

Framställning angående behovet av föreskrifter rörande fartygsägares skyldigheter och myndighets rätt och plikt att ingripa med avseende på vrak 415
De svenska och danska öresundsdelegationerna har tillsatt en expertgrupp för utredning av bl. a. vissa bullerproblem vid anläggning av en flygplats på Saltholm. Formerna för expertgruppens arbete. Underlåtenhet att redovisa skiljaktiga meningar inom expertgruppen 420
Fråga om körkort bort beviljas intellektuellt underutvecklade med intelligenskvot under 65. Framställning till socialstyrelsen om översyn av meddelade anvisningar rörande läkarundersökning för erhållande av körkort 426
Vid polismyndighets utfärdande av s. k. negativa lämplighetsintyg för körkortssökande har myndigheten brukat förse intyget med en stämpel innehållande upplysningar till sökanden att förnyad prövning av ansökan syntes böra ske tidigast vid viss utsatt tidpunkt. Denna praxis har betecknats som olämplig 432
Onöjaktig besvärshänvisning vid samtidig handläggning av konkurrerande ansökningar om trafiktillstånd 434

Brister i fråga om skolstyrelses handläggning av anställningsfrågor beträffande e.o. lärare bl. a. i samband med överförandet fr. o. m. den 1 juli 1966 av de statliga gymnasierna under kommunernas huvudmannaskap 438
Elevs intagning i kommunal damfrisörskola får ej göras beroende av facklig organisationstillhörighet 446
Rektor vid grundskola har under tjänstledighet anlitat skolexpeditionen för mångfaldigande av pornografiska teckningar. Kritik mot denna åtgärd 449
Grekisk medborgare har avvisats till Grekland trots att han inrest till Sverige från Västtyskland, där han hade uppehållstillstånd, och trots att han sagt att han kunde vänta politisk förföljelse i Grekland. Kritik mot utlänningskommissionens och polisens handläggning av saken 454
Vissa andra ärenden 465

V REMISSYTTRANDEN

Yttrande över förslag till förvaltningslag 470
Yttrande över bisyssleutredningens betänkande "Offentliga tjänstemäns bisysslor" .. 479
Yttranden över ämbetsansvarskommitténs principbetänkande "Ämbetsansvaret" 484

BILAGOR

1. Arbetsordning för riksdagens ombudsmannaexpedition 494
2. Redogörelse för justitieombudsmännens och deras ställföreträdares tjänstgöring samt för personalorganisationen 499
3. Förteckning över ärenden, som varit anhängiga hos Kungl. Maj:t under år 1969 genom skrivelser från justitie- och militieombudsmännen före den 1 januari 1969 501
4. Sakregister 505
5. Summary in English 519

Till RIKSDAGEN

Jämlikt 2 § instruktionen den 29 december 1967 för riksdagens ombudsmän överlämnas härmed ämbetsberättelse avseende riksdagens ombudsmäns verksamhet under år 1969.

Den 15 oktober avsade sig justitieombudsmannen Hugo Henkow uppdraget att vara justitieombudsman med verkan fr. o. m. den 3 november. I anledning härav övertog sistnämnda dag hovrättsrådet Gunnar Thyresson såsom äldste ställföreträdare med stöd av 98 § regeringsformen och 68 § riksdagsordningen det efter Henkows avgång lediga ombudsmannaämbetet för tiden till dess val av ny justitieombudsman förrättats.

Sådant val ägde rum den 5 november, varvid Thyresson utsågs till riksdagens ombudsman efter Henkow. Thyresson entledigades på egen begäran den 21 november 1969 av Kungl. Maj:t från sin hovrättsrådstjänst. Till ny ställföreträdare för riksdagens ombudsmän efter Thyresson valdes den 19 november kanslichefen vid riksdagens ombudsmannaexpedition Bertil Wennergren.

Sammanträde med riksdagens JO-delegation ägde rum den 11 december. Härvid lämnades redogörelser för årets petitaskrivelse, ställföreträdarnas tjänstgöring, spridningen av ämbetsberättelsen och formerna för utredning av JO-ärenden. I samråd med delegationen beslöts ny arbetsordning som i sakligt hänseende innebär endast ett fåtal ändringar av den tidigare arbetsordningen. Den väsentligaste ändringen består i en omfördelning av tillsynsuppgifterna mellan JO Lundvik och JO Thyresson av huvudsaklig innebörd att JO Lundvik övertager tillsynen över taxerings- och uppbördsväsendet, medan JO Thyresson svarar för tillsynen av — förutom försvarsväsendet — domstolar, åklagare och kriminalpolis även till de delar som tidigare sorterade under JO Lundvik.

Arbetsordningen är fogad som bilaga 1 till denna ämbetsberättelse.

I fråga om ämbetsberättelsens spridning beslöts vidare i samråd med JO-delegationen att särskilda utdrag ur berättelsen skall göras beträffande de partier som avhandlar försvaret, socialvården (inkl. barna- och nykterhetsvård) samt taxering och uppbörd. Till det utdrag som avser försvaret skulle fogas ett sakregister motsvarande det vilket tidigare funnits i MO:s ämbetsberättelser. Utdragen skulle distribueras till berörda myndigheter och eventuellt även till undervisningsanstalter.

Vad gäller personalorganisationen, ombudsmännens ledigheter samt ställföreträdarnas tjänstgöring hänvisas till en såsom bilaga 2 till ämbetsberättelsen fogad särskild redogörelse. Det kan nämnas att ställföreträdarna förutom vid ombudsmännens semestrar och sjukledigheter tagits i anspråk för dubbleringar sammanlagt 66 dagar.

Beträffande de under år 1969 anhängiga ärendena antecknas.

Balans från år 1968	577
Nya ärenden	
Administrativa ärenden	22
Remisser och andra skrivelser från myndigheter	5
Klagomål och andra framställningar från enskilda	2 708
Initiativärenden i anledning av inspektioner o. d.	344
Initiativärenden på grund av tidningsartiklar	49
Summa balanserade och nya ärenden	3 705
Härav avgjorda under år 1969	2 948
Balans 31.12.1969	757

Månadsvis översikt över ärendena:

	Nya	Avgjorda	Balans
Januari	301	253	625
Februari	257	216	666
Mars	311	253	724
April	252	227	749
Maj	266	268	747
Juni	284	242	789
Juli	233	282	740
Augusti	261	192	809
September	215	267	757
Oktober	254	315	696
November	217	201	712
December	277	232	757
	3 128	2 948	

Av ärendena i balans den 31 december 1969 var omkring 450 ärenden föremål för remissförfarande eller annan utredning, varför något över 300 ärenden var beroende på prövning, vilket ungefärligen motsvarar vad som kan avgöras under fem veckor.

1969 års ärendetal innebär en mycket kraftig ökning för klagoärendenas del. Medan klagoärendena ökade från 1967 till 1968 med omkring 10 procent ligger i årets tal för klagoärenden — 2 708 — en ökning i jämförelse med motsvarande tal år 1968 — 2 120 — som uppgår till omkring 25 procent. Antalet initiativärenden har i gengäld minskat i jämförelse med år 1968 (från 494 till 393). Det går inte att påvisa någon speciell orsak till att klagoärendena ökat så starkt. Ett visst samband torde dock råda mellan ökningen och den stora publicitet pressen ger JO:s verksamhet jämte det ökade intresset hos allmänheten för samhällsfrågor.

Enligt sammanställningarna över ärendena avgjordes under år 1969 sammanlagt 2 948 ärenden. Av dessa utgjordes 2 539 av klagoärenden samt 384 av inspektions- och andra initiativärenden. Härtill kom 25 såsom administrativa ärenden diarieförda saker. De sistnämnda hänförde sig i 22 fall till personal- och organisationsfrågor m. m., medan 3 ärenden avsåg remisser från statsråd. Remisserna besvarades genom följande utlåtanden.

Samtliga ombudsmän

Över ämbetsansvarskommitténs principbetänkande »Ämbetsansvaret».

JO Bexelius

Över ett inom justitiedepartementet utarbetat förslag till förvaltningslag.

JO Lundvik

Över bisyssleutredningens betänkande »Offentliga tjänstemäns bisysslor».

Remissutlåtandena återges i det följande i ämbetsberättelsen.

Tablå över utgången i de under år 1969 hos riksdagens ombudsmän avgjorda klagoärendena

Sakområde	Avvisn. eller avgörande utan särskild utredning	Överlämnande enl. 9 § instr.	Avgjorda efter utredn. utan att fel funnits	Erinran el. annan kritik	Åtal eller disciplinär bestraffning	Framställning till Kungl. Maj:t	Summa ärenden
Domstolsväsendet	69	1	132	27			229
Åklagarväsendet	30	24	67	10			131
Polisväsendet; brottsutredning	55	14	82	7	1		159
Polisväsendet; övrigt	14	2	44	11	1		72
Kriminalvården	41	43	263	42	1		390
Försvarsväsendet	42	3	66	25	3	1	140
Barna- och ungdomsvården	23		74	16		1	114
Socialhjälp och åldringsvård	12		45	2			59
Nykterhets- och narkomanvård	3		15	4			22
Sjukvård	39	2	144	7			192
Allmän försäkring	10	4	30	6			50
Hälsovård m. m.	15	1	39	7			62
Byggnads- och vägärenden	7		49	7			63
Exekutionsväsendet	21	1	37	15			74
Kommunal självstyrelse	40	1	47	9	1		98
Övriga länsstyrelse- och kommunikationsärenden	29		69	17			115
Taxerings- och uppbördsväsendet	43	1	59	34			137
Utbildnings-, kultur-, kyrkofrågor m. m.	24	1	64	17			106
Jordbruksärenden	10	1	27	1			39
Handelsärenden	4		12				16
Inrikesärenden	6	1	20	7			34
Övriga förvaltningsärenden	13		26	1			40
Skrifter med oklara yrkanden	43						43
Frågor utanför kompetensområdet	154						154
Summa ärenden	747	100	1 411	272	7	2	2 539

Tablå över utgången i de under år 1969 hos riksdagens ombudsmän avgjorda inspektions- och övriga initiativärendena

Sakområde	Avgjorda efter utredn. utan slutlig anledning till kritik	Erinran el. annan kritik	Åtal eller disciplinär bestraffning	Framställn. till Kungl. Maj:t	Summa ärenden
Domstolsväsendet	12	31		2	45
Åklagarväsendet	2	7			9
Polisväsendet	4	8			12
Kriminalvården	21	3			24
Försvarsväsendet	23	61		1	85
Barna- och ungdomsvården	5	14			19
Nykterhets- och narkomanvård	2	11		1	14
Sjukvård	1	4			5
Hälsovård m. m.	1	2			3
Exekutionsväsendet	4	2			6
Kommunal självstyrelse	4	2			6
Övriga länsstyrelse- och kommunikationsärenden	6	4		1	11
Taxerings- och uppbördsväsendet	20	98			118
Övriga förvaltningsärenden	11	16			27
Summa ärenden	116	263		5	384

Framställningarna till Kungl. Maj:t har avsett:

1) Militära haveriutredningar och viss ändring i luftfartslagen;
2) Behovet av föreskrifter rörande fartygsägares skyldigheter och myndighets rätt och plikt att ingripa med avseende på vrak;
3) Ändrade föreskrifter rörande disposition av anslagsposten Särskild hjälpverksamhet till förmån för de värnpliktiga och deras familjer;
4) Rätt för vårdnadshavare för underårig till ersättning för inställelse i brottmål mot den underårige;
5) Vidgad behörighet för tingsnotarieaspirant;
6) Ersättning av allmänna medel till barn som lidit förlust genom barnavårdsmans underlåtenhet att bevaka barnets rätt till barnpension; samt
7) Meddelande av föreskrifter om användande av civil klädsel och bilar utan polisbeteckning vid polisens handräckningsuppdrag inom nykterhetsvårdens, barnavårdens och mentalsjukvårdens områden.

De under år 1969 beslutade åtalen har riktats mot

1) en rådman för underlåtenhet att förordna om omedelbar frigivning av häktad m. m.;

2) en polismästare för otillbörligt uttalande om underordnad;
3) kommunalnämndsordförande, kommunalkamrerare och kommunalassistent för lämnande av oriktiga och vilseledande uppgifter om allmän handling;
4) en värnpliktig sergeant för bristfälligheter i säkerhetshänseende vid skjutövning;
5) en kriminalassistent för att denne överskridit sin befogenhet genom att omhändertaga och insätta demonstrant i arrest m. m.;
6) en häradshövding för dröjsmål med färdigställande av domar m. m.; samt
7) en tingsdomare för otillbörligt uppträdande mot underlydande.

Åtgärderna för disciplinär bestraffning har avsett

1) en rustmästare angående oskickligt beteende och missfirmelse mot krigsman; samt
2) en t. f. styresman för en fångvårdsanstalt angående underlåtenhet att mottaga person som efter kallelse inställt sig för att avtjäna straff.

Bestraffningsbeslutet vann i fallet 1) laga kraft den 19 december 1969. Redogörelse för åtgärden inflyter i 1971 år ämbetsberättelse. Detsamma gäller domen i det i 1969 års ämbetsberättelse antecknade åtalsärendet 5), vilken vann laga kraft den 29 december 1969.

Den möjlighet 9 § instruktionen för riksdagens ombudsmän ger att överlämna klagomål till annan myndighet för prövning och avgörande har som framgår av tablån utnyttjas i 100 ärenden. Av dessa har 45 ärenden överlämnats till kriminalvårdsstyrelsen, 2 ärenden till socialstyrelsen, 9 ärenden till riksåklagaren, 28 ärenden till åklagare, 6 ärenden till länsstyrelse, 4 ärenden till polischef, 4 ärenden till riksförsäkringsverket, 1 ärende till chefen för armén och 1 ärende till Sveriges Advokatsamfunds styrelse.

I anslutning till tablån över initiativärenden kan också antecknas följande beträffande vilka myndigheter som inspekterats under år 1969.

JO Bexelius har under år 1969 inspekterat

barnavårdsnämnden i Stockholm,
barnavårds- och nykterhetsnämnderna i Karlstad,
socialbyrån i Södertälje,
fångvårdsanstalterna i Kumla och Tillberga samt
Mariebergs sjukhus i Kristinehamn.

JO Henkow har under år 1969 inspekterat

Livgardesskvadronen och Stockholms stabskompani,
Roslagens flygkår,
Uppsala samt Västerås försvarsområden,
Upplands signalregemente med signaltruppernas kadett- och aspirantskola samt arméns stabs- och sambandsskola,

Upplands flygflottilj,
flygvapnets krigsskola,
arméns underofficersskola,
Bodens samt Jokkmokks försvarsområden,
Kiruna försvarsområde och arméns jägarskola,
Luleå luftvärnskår,
Bodens ingenjörkår,
arméns helikopterskola,
Norrbottens flygflottilj,
Kronobergs regemente,
Kalmar flygflottilj,
Älvsborgs försvarsområde,
Bohusläns regemente,
Gullmarns örlogsdepå och första röjdykardivisionen,
Skaraborgs flygflottilj,
Gotlands militärkommando,
Gotlands regemente,
Gotlands artillerikår med Gotlands luftvärnsbataljon,
Gotlands kustartilleriförsvar med Gotlands kustartillerikår,
Bråvalla flygflottiljs detachement på Gotland,
Bodens och Gällivare domsagor,
rådhusrätterna i Luleå och Växjö,
länsåklagarmyndigheten i Norrbottens län,
åklagarmyndigheterna i Luleå, Bodens, Gällivare, Kiruna och Växjö åklagardistrikt,
polismyndigheterna i Luleå, Bodens, Gällivare och Kiruna polisdistrikt,
länsstyrelserna i Södermanlands, Norrbottens, Kronobergs och Gotlands län,
överförmyndarna i Luleå norra och södra distrikt, samt
lokala skattemyndigheterna i Täby, Danderyds, Luleå, Bodens, Gällivare, Kiruna, Växjö, Uddevalla, Munkedals, Trollhättans och Visby fögderier.

JO Lundvik har under år 1969 inspekterat

skolöverstyrelsen,
centrala studiehjälpsnämnden,
Stockholms rådhusrätt (administrativa avdelningen samt första avdelningen),
Österbygdens vattendomstol,
länsåklagarmyndigheten i Västmanlands län,
polismyndigheten i Västerås distrikt,
fångvårdsanstalten och allmänna häktet i Västerås,
övervakningsnämnden i Västerås,
statens skyddskonsulent i Västerås distrikt,

länsstyrelsen i Västmanlands län samt lantbruksnämnden, länsbostadsnämnden, länsnykterhetsnämnden, länsarbetsnämnden, skogsvårdsstyrelsen, vägförvaltningen, länsarkitekten, länsskolnämnden och överlantmätaren i nämnda län,
distriktslantmätaren i Västerås distrikt,
kronofogdemyndigheten i Västerås distrikt,
hyresnämnden för Södermanlands och Västmanlands län,
domkapitlet och stiftsnämnden i Västerås stift samt
länsarbetsnämnden i Stockholms län (i vissa hänseenden).

Ställföreträdande JO Thyresson har under år 1969 inspekterat

övervakningsnämnden i Örebro,
skyddskonsulenten i Örebro distrikt,

Stockholms rådhusrätt (andra, femte, åttonde, nionde, tionde, elfte E, sextonde, adertonde, tjugonde, tjugoandra och tjugofjärde avdelningarna) samt
Västernärkes domsaga.

I vissa fall har ombudsmännen vid sina inspektionsresor jämväl besökt myndigheter, vars tillsyn ankommit på annan ombudsman än den inspekterande.

Vid inspektionerna av truppförband och andra militära enheter har uppmärksamhet i likhet med tidigare år särskilt ägnats rättsvården, beskaffenheten av förläggnings- och fritidslokaler för de värnpliktiga, mathållningen och personalvården. Besök har avlagts på militärhäktena. Granskningen av de judiciella handlingarna har omfattat disciplinmålsprotokoll, tillrättavisningsförteckningar och andra handlingar som har avseende å den militära straff- och processlagstiftningen samt därtill anknytande föreskrifter. De värnpliktiga ledamöterna i förbandsnämnderna har beretts tillfälle att framföra synpunkter varjämte upplysningar inhämtats från personalvårdskonsulenter och -assistenter.

Granskningen av försvarets arrestantkort har under år 1969 omfattat sammanlagt omkring 2 800 kort. Den har givit upphov till 5 särskilda initiativärenden.

Intresset för den svenska ombudsmannainstitutionen från andra länder har varit oförminskat under år 1969. Besökare har kommit från Afganistan, Amerikas Förenta Stater, Belgien, Canada, Egypten, Filippinerna, Frankrike, Indien, Japan, Jugoslavien, Nederländerna, Tjeckoslovakien och Ungern. Västtysklands television (kanal 2) har låtit inspela en TV-film om JO:s verksamhet. Bland de mera officiella besöken märks det som staten Hawaiis nyutnämnde ombudsman avlade tillsammans med två ledamöter av Hawaiis legislatur. Vidare kan nämnas besök av Belgiens justitieminister, Canadas federala justitieminister och av en grupp civil liberties commissioners från Japan.

JO Bexelius har vid en Wilton Park-Conference i England i juli föreläst om »Problems of democratic control». Vidare har JO Bexelius i november såsom Tanzanias regerings gäst besökt ett flertal myndigheter i Tanzania, främst the Permanent Commission of Inquiry, som har uppgifter liknande JO-ämbetets. I samband

med besöket höll Bexelius också ett antal föredrag i Dar-Es-Salaam och Arusha. Ställföreträdande JO Petrén har föreläst om den svenska ombudsmannainstitutionen dels den 9 och 11 september i Bukarest och Cluj på inbjudan av Association des rélations internationales och dels i Rotterdam den 22 oktober på inbjudan av Rotterdams ekonomiska högskola. Vid en mottagning på svenska ambassaden i Haag påföljande dag för parlamentets petitionskommission och parlamentets utskott för juridiska och inrikes ärenden orienterade Petrén också om relationerna mellan riksdagen och JO.

Såsom bilagor till denna skrivelse med tillhörande redogörelse för ärenden av mera allmänt intresse fogas *dels* arbetsordningen för riksdagens ombudsmannaexpedition (bil. 1), *dels* en redogörelse för justitieombudsmännens och deras ställföreträdares tjänstgöring samt för personalorganisationen (bil. 2), *dels* en förteckning över ärenden, som varit anhängiga hos Kungl. Maj:t under år 1969 genom skrivelser från justitie- och militieombudsmännen före den 1 januari 1969 (bil. 3), *dels* ett sakregister till 1969 och 1970 års ämbetsberättelser (bil. 4) *och dels* en kortfattad redogörelse på engelska för innehållet i ämbetsberättelsen m. m. (bil. 5).

Stockholm i riksdagens ombudsmannaexpedition i januari 1970

ALFRED BEXELIUS ULF LUNDVIK GUNNAR THYRESSON

Sven Sjöberg

I. Domstolar m. m.

Framställning angående rätt för vårdnadshavare för underårig till ersättning för inställelse i brottmål mot den underårige

I en till Konungen den 9 maj 1969 avlåten skrivelse anförde ställföreträdande JO Thyresson följande.

I egenskap av ställföreträdande justitieombudsman företog jag i februari 1969 inspektion av Stockholms rådhusrätt. Därvid uppmärksammades tillämpningen av det i 9 § 1964 års lag med särskilda bestämmelser om unga lagöverträdare intagna stadgandet att den som inte fyllt tjugoett år ej må dömas till fängelse, skyddstillsyn eller ungdomsfängelse, med mindre den som har vårdnaden om honom, där så lämpligen kunnat ske, blivit hörd i målet.

Ordföranden på en av rådhusrättens brottmålsavdelningar, tionde avdelningen, anförde följande om stadgandets tillämpning:

Avdelningen hade i anledning av stadgandet ett formulär som användes för att underrätta vårdnadshavare om åtalet och om tiden för huvudförhandlingen. Formuläret lydde: »Ni underrättas härmed om att Eder son/dotter — — född den — —, instämts till — — Stockholms rådhusrätts tionde avdelning, rotel — —, för att svara å åtal angående — —. Huvudförhandling äger rum å avdelningens lokaler i Rådhuset, — — dagen den — — klockan — —». Förut hade i formuläret använts ordet »kallas» men numera användes ordet »underrättas». Detta hindrade naturligtvis inte, att domaren eller annan befattningshavare ändrade formulärets text så att vårdnadshavaren kallades till huvudförhandlingen. Så skedde också icke sällan beträffande vårdnadshavare som var bosatta i Stockholm eller dess närhet. Det skulle emellertid medges, att i många fall vårdnadshavarna endast underrättades om målets förekomst och att det dömdes till påföljd som anges i förenämnda stadgande utan att vårdnadshavare blivit hörd av rätten. Regelmässigt hade emellertid vårdnadshavaren i sådana fall hörts av personundersökare eller på annat sätt, och utsaga av vårdnadshavaren fanns därför med i målet. Som skäl för att underlåta att »kalla» vårdnadshavare i vissa fall kunde anföras, att om dessa bodde långt från Stockholm de inte borde genom att kallas föranledas till dryga kostnader, vilka de ej kunde få ersatta av statsverket. De borde i sådana fall kunna ha fri valrätt; utsagan i personundersökningen vore måhända tillfyllest eller också kunde de, vilket också förekom, i ett brev till rätten meddela vad de ville säga. I de fall vårdnadshavare kom tillstädes, var deras uttalanden — kanske på grund av blyghet eller hänsyn till den underårige — ofta mindre uttömmande än deras motsvarande utsagor i personundersökningen. Den nyanserade praxis, som avdelningen sålunda tillämpade, hade visst stöd i lagtextens ord om hörande »där så lämpligen kunnat ske», och den hade i praktiken visat sig ändamålsenlig och syntes utgöra en rimlig avvägning mellan delvis motstridiga intressen.

Jag uttalade vid inspektionen bl. a.: Åtskilligt av det anförda talade onekligen för en ej alltför restriktiv tillämpning av föreskriften om vårdnadshavares hörande.

Det vore sålunda stötande, att föräldrar till en underårig skulle betungas med utgifter och kanske gå miste om arbetsförtjänst i sådana fall då de velat och kunnat hänvisa till yttrande i personundersökning eller annan handling i målet. — — — Det påtalade förhållandet, att vårdnadshavare i vissa fall kan i betungande grad bli ekonomiskt lidande på att efterfölja kallelsen till rätten, är enligt min mening ej tillfredsställande. Det synes rimligt, att vårdnadshavare, som på grund av stadgandet höres i målet, får rätt till ersättning efter samma grunder som gäller för vittnen.

I fråga om motiven för nämnda föreskrift i 9 § 1964 års lag må återges följande uttalande av departementschefen i prop. 1964: 10 s. 164 f.:

När domstolen har att välja brottspåföljd, är det givetvis angeläget, att den har tillgång till en utförlig och tillförlitlig personutredning. Den skriftliga berättelsen över personundersökningen, eventuellt i förening med läkarintyg, är härvidlag av central betydelse. Uppgifterna i handlingarna får emellertid kompletteras med den tilltalades egna uppgifter om sina levnadsomständigheter och personliga förhållanden i övrigt. Då det gäller unga lagöverträdare, har det ansetts värdefullt att muntliga upplysningar i viss utsträckning inhämtas jämväl av vårdnadshavare och personundersökare. Denna uppfattning, som ligger till grund för stadgandena i 2 § av 1946 års lag med vissa bestämmelser om mål rörande brott av underårig delar jag till fullo. Det kan emellertid ifrågasättas, huruvida icke ett hörande av vårdnadshavaren måste anses så värdefullt för påföljdsfrågans bedömning, att i motsats till vad nu gäller föreskrift härom bör meddelas också för andra fall än dem, då det är aktuellt att döma till ungdomsfängelse. Också i de fall, då fråga är om så ingripande påföljder som fängelse och skyddstillsyn, synes hörande av vårdnadshavaren regelmässigt kunna bidraga till kännedomen om den tilltalade, hans tidigare utveckling och hans nuvarande situation. Detta gäller särskilt tilltalade under 18 år, men också beträffande dem som är mellan 18 och 21 år torde vårdnadshavares upplysningar kunna förmodas ha sådan betydelse, att skäl finns att föreskriva ett sådant hörande. En regel härom föreslås intagen i lagens 10 §. Föreskriften om hörande av vårdnadshavare innebär en skärpning av den allmänna regeln i 21 kap. 1 § första stycket rättegångsbalken om att rätten skall höra vårdnadshavaren, om den tilltalade är omyndig och det med hänsyn till brottets beskaffenhet eller eljest finnes erforderligt.

Av departementschefens uttalande får anses framgå, att föreskriften om vårdnadshavarens hörande — i vart fall numera — huvudsakligen tjänar intresset att underlaget för bedömande av påföljdsfrågan skall bli så fullständigt som möjligt. Det synes inte ur principiell synvinkel tillfredsställande, att domstol för tillgodoseende av nämnda intresse kan kalla — eventuellt med vitesföreläggande jämlikt RB 9: 7 — föräldrar eller andra vårdnadshavare att komma tillstädes, utan att dessa får rätt till gottgörelse för ekonomiska uppoffringar på grund av inställelsen. Med den självständiga ställning i förhållande till vårdnadshavare som ungdomarna i regel intar — vårdnadshavare torde exempelvis endast i undantagsfall begagna sig av sin rätt enligt RB 21: 1 att föra talan för den omyndige — lär ej heller de faktiska processuella förhållandena motivera det nu rådande tillståndet att vårdnadshavare ej har rätt till ersättning för sådan inställelse. Enligt min uppfattning talar övervägande skäl för att vårdnadshavare tillerkännes sådan rätt. Beträffande omfattningen av ersättningsrätten torde en jämförelse med vad som gäller för vittnen ligga närmast till hands, särskilt som, enligt RB 20: 15, målsägande, som höres i an-

ledning av åklagarens talan, äger rätt till ersättning enligt vad om vittne är stadgat.

Med stöd av den befogenhet som stadgas i 2 § tredje stycket instruktionen för riksdagens ombudsmän får jag därför anhålla, att till prövning upptages frågan att införa rätt för vårdnadshavare att få ersättning för inställelse vid domstol för sådant hörande som avses i 9 § 1964 års lag och 21 kap. 1 § rättegångsbalken.

Framställning om vidgad behörighet för tingsnotarieaspirant

I en den 9 maj 1969 till Konungen avlåten skrivelse anförde ställföreträdande JO Thyresson följande.

Vid en av mig i egenskap av ställföreträdande justitieombudsman i februari 1969 företagen inspektion av Stockholms rådhusrätt uppmärksammades det förhållandet att tingsnotarieaspiranterna enligt domsagostadgan (rådhusrättsstadgan) inte äger behörighet att uppsätta, underteckna och låta expediera av rätten eller domaren beslutade kallelser, föreläggande och andra meddelanden om handläggningen i mål och ärenden. Sådan behörighet tillkommer aspiranten först när han blir tingsnotarie och detta kan han inte bli förrän han tjänstgjort minst sex månader såsom aspirant.

Flera avdelningsordförande framhöll att tingsnotarieaspiranterna borde kunna tillerkännas behörighet i angivna avseende tidigare än vad nu är fallet. Det ansågs vara i viss mån ett slöseri med arbetskraft att inte kunna låta aspiranterna utfärda kallelser, föreläggande och andra meddelanden. Om aspiranterna kunde användas härför skulle domarna slippa ett rutinarbete som tog tid från dem för mera kvalificerade uppgifter. En aspirant borde regelmässigt kunna få ifrågavarande behörighet efter några månaders tjänstgöring.

Jag förklarade mig vid inspektionstillfället dela de sålunda framförda synpunkterna och lät till inspektionsprotokollet anteckna: Bestämmelserna i domsagostadgan om tingsnotarieaspiranternas behörighet synes onödigt restriktiva. Man torde kunna i stor utsträckning vidga möjligheterna för aspiranterna att ägna sig åt mera kvalificerade uppgifter. Det borde övervägas, huruvida det inte kunde överlämnas åt häradshövdingen (domstolschefen) att bestämma vid vilken tidpunkt aspiranten skulle betros med notariebehörighet. Över huvud taget synes större befogenhet kunna lämnas häradshövdingen (domstolschefen) att själv för olika uppdrag förordna aspiranter när han fann dem äga för uppdraget erforderlig insikt och erfarenhet. Till jämförelse må hänvisas till den betydligt vidsträcktare befogenheten domstolschef har i fråga om att förordna icke rättsbildade domstolsbiträden till skilda uppdrag, bl. a. att utfärda kallelser (se domsagostadgan 24 § och rådhusrättsstadgan 21 §).

Med stöd av den befogenhet som stadgas i 2 § tredje stycket instruktionen för riksdagens ombudsmän får jag anhålla, att frågan om vidgad behörighet för tingsnotarieaspirant i förut angivna hänseenden upptages till prövning.

En äldre dam som stod i begrepp att lämna Marstrand för att resa till sitt hem har utan eget samtycke på order av polismästare förts till en polisstation och därifrån skjutsats till ett hotell i Kungälv varest hon avhämtats av sin dotter. Såsom skäl för ingripandet har anförts att polismästaren efter samtal med dotterns man hade anledning misstänka att en son till damen ämnade medelst olaga frihetsberövande bortföra henne. Åtal mot polismästaren för obefogat ingripande

Av handlingarna i ett genom klagomål av Erland Olander anhängiggjort ärende framgår bl. a. följande.

Elsa Olander i Stockholm förklarades genom dom den 17 september 1965 av Stockholms rådhusrätt på egen begäran omyndig. Förmyndare för henne var under här aktuell tid advokaten Stig Lison Almkvist i Stockholm. Hon är änka och har barnen Erland — klaganden — samt Bertil och Brita, den sistnämnda gift med häradshövdingen Folke Ekdahl i Ludvika. Mellan Erland och makarna Ekdahl föreligger, enligt uppgift sedan lång tid tillbaka, starka personliga motsättningar.

Almkvist har hos JO uppgivit, att han efter samråd med bl. a. läkare beslutat, att Elsa Olander skulle utan inblandning av förmyndaren få sköta sina personliga angelägenheter och sitt privatliv. I anslutning härtill godtog Almkvist, att Erland Olander i samråd med Elsa Olander ordnade rekreationsresor för henne — under våren och sommaren 1966 till Rhodos och Mallorca — samt att en sällskapsdam, fru Hjördis D., anställdes. Almkvist var icke och påfordrade icke att vara fortlöpande underrättad om Elsa Olanders vistelseort. Från början av juli 1966 befann sig Elsa Olander och Hjördis D. i Falkenberg, där de den 13 augusti besöktes av Folke Ekdahl. På initiativ av Erland Olander flyttade Elsa Olander och Hjördis D. först till Göteborg och därefter till Marstrand. Erland Olander vidtog åtgärder för deras avresa därifrån via Göteborg till Elsa Olanders hem i Stockholm den 22 augusti 1966.

Den 21 augusti 1966 sammanträffade makarna Ekdahls son Gunnar Ekdahl i Marstrand med Elsa Olander. Följande dag satte sig Folke Ekdahl per telefon i förbindelse med polismästaren i Kungälv Gösta Lang. Enligt Folke Ekdahls och Langs samstämmiga uppgifter redogjorde Folke Ekdahl vid samtalet för vad som förekommit i Falkenberg och uppgav vidare, att Erland Olander sökte hindra kontakter mellan Elsa Olander och makarna Ekdahl, att han undgått makarna Ekdahl på vägen från Falkenberg till Göteborg genom trafikfarliga manövrer och fortkörning, att han sökt hemlighålla Elsa Olanders vistelse i Göteborg och Marstrand samt att Folke Ekdahl hyste oro för Elsa Olanders hälsa och misstänkte, att Erland Olander skulle föra Elsa Olander till för släktingarna och förmyndaren okänd plats.

Lang gav order om spaningsåtgärder för att utröna, om Erland och Elsa Olander befann sig i Marstrand. Strax därefter ringde Folke Ekdahl på nytt och uppgav, att han från hotellet i Marstrand fått underrättelse att Erland Olander stod i begrepp att lämna staden tillsammans med Elsa Olander och Hjördis D. Folke

Ekdahl förklarade vidare, att han angav Erland Olander för olaga frihetsberövande och påkallade ingripande mot honom.

Lang beordrade därefter per telefon poliskonstapeln Ulf Grahn att uppsöka Erland och Elsa Olander. Grahn och en annan polisman anträffade Erland och Elsa Olander samt Hjördis D. vid färjeläget i Marstrand, då de stod i begrepp att avresa till Göteborg. Polismännen stoppade dem, varefter alla begav sig till polisstationen i Marstrand, där Erland Olander hade ett telefonsamtal med Lang. Erland Olander lämnade därefter polisstationen, medan Elsa Olander och Hjördis D. av en polisman skjutsades till ett hotell i Kungälv. Därifrån fördes de senare av Brita Ekdahl till Ludvika.

I en den 1 september 1966 till JO inkommen skrift anförde Erland Olander klagomål mot Lang för de åtgärder denne vidtagit i ärendet. Efter remiss inkom Lang med upplysningar, varefter Erland Olander avgav påminnelser.

Då grundad anledning för polismyndighetens ingripande icke syntes ha förelegat överlämnades handlingarna i ärendet därefter till länsåklagaren i Göteborgs och Bohus län med begäran om utredning till utrönande av huruvida Lang genom sina åtgärder gjort sig skyldig till tjänstefel. Yttrande från länsåklagaren Allan Grauers jämte förundersökningsprotokoll inkom den 15 juni 1967. I Grauers' yttrande anfördes:

Av den verkställda utredningen anser jag det framgå att Lang beordrat polismän i Marstrand att ingripa mot Erland Olander och Elsa Olander och att dessa efter anträffandet medtagits till polisstationen i Marstrand. Lang har därefter — efter telefonsamtal med Folke Ekdahl, som tidigare begärt Langs ingripande — vidtagit åtgärder för att Erland Olander skulle lämna Elsa Olander. Så har även skett, varefter genom Langs försorg denna och en medföljande dam inkvarterats i Kungälv, varefter Elsa Olander förts till Ekdahls bostad i Ludvika. Någon grundad anledning till ingripande från polisens sida förefanns enligt min mening icke. Lang har i alltför hög grad förlitat sig på Ekdahls uppgifter vilka, såvitt kan bedömas, varit överdrivna. Även om Lang handlat på sätt han för Elsa Olanders vidkommande fann lämpligast och trots att han genom den verkställda utredningen i och för sig erhållit tillräcklig varning, varför ett likartat upprepande ej är att befara, torde dock med hänsyn till omständigheterna i övrigt åtal för tjänstefel icke kunna underlåtas.

Sedan nya påminnelser inhämtats från Erland Olander och förundersökningen på Langs begäran kompletterats med yttrande av Folke Ekdahl och på Erland Olanders begäran med yttrande av Almkvist, avgav Lang genom sin offentlige försvarare Olof Persélius slutligt yttrande.

I en den 12 oktober 1967 daterad, till länsåklagaren ställd skrivelse anförde JO Bexelius följande.

Lang har gjort gällande, att han jämlikt 2 § polisinstruktionen var befogad och pliktig att ingripa för att hindra att Erland Olander genom att föra Elsa Olander från Marstrand gjorde sig skyldig till brottslig gärning (olaga frihetsberövande). Någon rimlig grund för misstanke om sådant brott från Erland Olanders sida fö-

relåg emellertid icke ens om Lang till alla delar godtog de faktiska uppgifter Folke Ekdahl lämnade. Något tvång mot Elsa Olander påstods ju icke ha utövats, och några faktiska belägg för Folke Ekdahls uttalade farhågor beträffande Elsa Olanders hälsotillstånd och Erland Olanders avsikter förelåg inte. I ärendet har icke framkommit något som tyder på att Erland Olander i fråga om resan till Stockholm handlat mot moderns vilja eller önskan eller mot förmyndarens direktiv. Avsikten synes för övrigt endast ha varit att Erland Olander skulle följa modern och hennes sällskapsdam till Göteborg, varifrån damerna skulle på egen hand resa vidare till Elsa Olanders hem i Stockholm.

Sedan Lang givit order om eftersökandet förekom ett telefonsamtal mellan Lang och Almkvist, men denne lämnade icke några uppgifter som kunde stödja misstanke om brott. I sitt hit avgivna yttrande har Almkvist bestämt bestritt, att han på något sätt solidariserat sig med Folke Ekdahls begäran om åtgärder mot Erland Olander.

Lang har vidare uppgivit, att han icke beordrat något frihetsberövande samt att Erland Olander och hans sällskap frivilligt medföljde till polisstationen. Av utredningen framgår emellertid, att de eftersökta stod i begrepp att lämna Marstrand då de hejdades av polismännen, och uppenbarligen låg ingen verklig frivillighet i att de på uppmaning följde med till polisstationen. Det bör observeras, att envar är skyldig att följa polismans anvisningar om de ej är uppenbart lagstridiga. Även om ingripandet knappast kan betecknas som ett frihetsberövande innebar det dock, att Lang utnyttjade polismyndighetens auktoritet för att hindra Erland Olander och bistå Folke Ekdahl ifråga om deras motsatta önskemål rörande Elsa Olanders förbindelser och vistelseort. Rent faktiskt medförde ingripandet att Elsa Olanders resa till hennes hem i Stockholm avbröts och att hon i stället fördes till makarna Ekdahls hem i Ludvika utan att detta påkallats av förmyndaren. Av Grahns uppgifter framgår även att Elsa Olander på polisstationen gav uttryck åt att hon inte ville vara hos dottern och häradshövdingen.

Genom de angivna åtgärderna överskred Lang sin befogenhet och gjorde sig enligt min mening skyldig till straffbart tjänstefel.

I likhet med Eder anser jag visserligen, att ett upprepande av vad som förekommit knappast behöver befaras, och Lang har säkerligen handlat i bästa avsikt. Det är emellertid nödvändigt att med skärpa slå vakt om principen att polismyndighets åtgärder mot enskilda — och särskilt åtgärder som innefattar ingrepp i privata förhållanden och enskildas rörelsefrihet — får företagas först efter noggrann och självständig prövning av att lagliga förutsättningar för åtgärderna föreligger. I förevarande fall bibringas man ofrånkomligen intrycket att handläggningen påverkats av det förhållandet, att anmälaren var en domare i chefsställning. Av angivna skäl finner jag ofrånkomligt, att det förelupna felet beivras genom åtal.

På grund av vad sålunda upptagits uppdrog JO åt länsåklagaren att vid Hisings, Sävedals och Kungälvs domsagas häradsrätt väcka och utföra åtal mot Lang för tjänstefel enligt 20 kap. 4 § BrB.

Häradsrätten meddelade dom i målet den 18 oktober 1968 och redogjorde i domen för åklagarens utveckling av åtalet samt för de uppgifter som vid huvudförhandlingen lämnats av Lang, målsäganden Erland Olander och såsom vittne hörde Grahn.

Därefter anfördes:

Av vad i målet förekommit anser häradsrätten icke, att Lang haft berättigad grund för misstanke om att Erland Olander genom att föra bort Elsa Olander från Marstrand skulle göra sig skyldig till brottslig gärning. Lang synes vid handläggandet av ärendet helt ha godtagit Folke Ekdahls uppgifter utan självständig prövning av de lagliga förutsättningarna för sin åtgärd. Efter vad som framkommit synes icke någon verklig frivillighet från Erland Olanders och de övrigas sida ha förelegat då de på uppmaning medföljde till polisstationen. Även om ingripandet icke kan betecknas som ett frihetsberövande innebar det dock att Lang utnyttjade polismyndighetens auktoritet för att hindra Erland Olander och bistå Folke Ekdahl, ifråga om dessas motsatta önskemål rörande Elsa Olanders vistelseort och förbindelser och utan hänsynstagande till Elsa Olanders egna önskemål.

Häradsrätten finner därför Lang icke kunna undgå ansvar för tjänstefel.

I enlighet härmed dömde häradsrätten Lang jämlikt 20 kap. 4 § BrB för tjänstefel att till kronan utgiva femton dagsböter, varje om trettiofem kronor. Lang förpliktades därjämte att till Erland Olander — som biträtt åtalet — utge ersättning för rättegångskostnader och att till statsverket återgälda 3 000 kronor av kostnaden för försvaret.

Lang vädjade mot domen i hovrätten för Västra Sverige och yrkade befrielse från ansvar och ersättningsskyldighet.

Ändringssökandet bestreds av länsåklagaren och Erland Olander.

Hovrätten yttrade i dom den 21 januari 1969:

Hovrätten finner genom uppgifter av Lang, Grahn och Erland Olander följande vara styrkt. På order av Lang har Erland Olander och dennes moder Elsa Olander, vilka just stod i begrepp att lämna Marstrand, förts till polisstationen i staden. Lang har därefter vid samtal med Erland Olander medelst påtryckningar förmått denne att lämna moderns sällskap. Vidare har Lang utan att ens tala med Elsa Olander föranstaltat om att hon och hennes sällskapsdam av en polisman skjutsats till ett hotell i Kungälv, där de sedermera avhämtats av Folke Ekdahls hustru och förts till Ludvika. Langs åtgärder har icke skett med Erland och Elsa Olanders samtycke och har hindrat dem att avresa från Marstrand till Göteborg, varifrån Elsa Olander ämnat fortsätta till Stockholm.

Åtgärderna har grundats på de uppgifter som Folke Ekdahl lämnat vid telefonsamtalen med Lang. Därjämte hade Lang Almkvists medgivande till att Elsa Olander fördes till Kungälv.

Lang har i hovrätten gjort gällande, att misstanke förelåg att Erland Olander medelst olaga frihetsberövande ämnade föra Elsa Olander från Marstrand samt att Lang på grund av sin tjänst var befogad och pliktig att handla som han gjort. Till en början bör framhållas, att Lang — efter vad som vid samtalen med Folke Ekdahl framkom om personliga motsättningar i saken — icke ägde att utan vidare godtaga dennes uppgifter. Icke ens om Lang till alla delar godtog uppgifterna förelåg emellertid någon rimlig grund för misstanke om brott från Erland Olanders sida. Något tvång mot Elsa Olander påstods inte ha övats, i vart fall inte under hennes vistelse i Marstrand, och intet framkom som tydde på att Erland Olander i fråga om den tillämnade avresan därifrån handlade mot moderns vilja. Almkvists uppgifter gav icke stöd för misstanke om brott. Ej heller i övrigt förelåg belägg för Folke Ekdahls uttalade farhågor beträffande Erland Olanders avsikter.

Av det sagda framgår, att Lang saknat tillräcklig grund att ingripa mot Erland och Elsa Olander. Lang har följaktligen genom de vidtagna åtgärderna överskridit sina befogenheter som polismästare och gjort sig skyldig till tjänstefel. Härför förskyller han det av häradsrätten bestämda straffet.

Hovrätten fastställde därefter häradsrättens domslut i fråga om ansvar och återbetalningsskyldighet till statsverket. Den ersättning som bestämts till Erland Olander för rättegångskostnader — bl. a. för skriftväxling hos JO — nedsattes av hovrätten med motivering att ersättning för skriftväxlingen före åtalets väckande var motiverad endast i den mån den varit påkallad för utredning utöver vad åklagarmyndigheten presterat.

Hovrättens dom har vunnit laga kraft.

Åtal mot polismästare för otillbörligt uttalande om underordnad

I en den 16 september 1968 till JO inkommen skrift anförde Falköpings polisklubb klagomål mot polismästaren Gunnar Arbner och påstod bl. a., att Arbner den 3 augusti 1968 i andra polismäns närvaro om förste polisassistenten G. Hagström använt uttrycket »den lille djävuln». Händelsen beskrevs närmare i en av förste poliskonstapeln A.Thörnberg undertecknad skrift. Enligt Thörnbergs uppgifter skulle två andra polismän samt Thörnberg ha varit närvarande, när orden fälldes.

Efter remiss inkom länspolischefen Anders Vanäs med utredning, innefattande bl. a. förhör med Arbner och de två av Thörnberg angivna polismännen. Thörnberg hade ej kunnat höras, då han tjänstgjorde vid FN-bataljon på Cypern. Sedan polisklubben yttrat sig, höll på JO Lundviks uppdrag auditören vid svenska FN-bataljonen i Famagusta förhör med Thörnberg. Förnyade förhör hölls därefter med Arbner och de två polismännen.

Arbner underrättades den 10 februari 1969 att han misstänktes för tjänstefel, bestående i att han om Hagström använt uttrycket »den lille jäveln». Tillfälle beredes samtidigt Arbner att ange den ytterligare utredning han ansåg sig böra påfordra ävensom att anföra vad han eljest aktade nödigt. I sitt den 25 februari 1969 inkomna yttrande bestred Arbner att han fällt det påstådda yttrandet men hemställde — för det fall att så likväl skulle anses styrkt — om åtalseftergift.

I en den 14 mars 1969 daterad åtalsinstruktion anförde JO Lundvik följande:

Om förspelet till det påstådda yttrandet framgår av de hördas därutinnan i huvudsak samstämmiga uppgifter följande: På kvällen fredagen den 2 augusti 1968 insjuknade den polisassistent som under veckohelgen skolat tjänstgöra som vakthavande befäl. Sedan Hagström avböjt att övertaga tjänstgöringen natten till lördagen, gjorde en annan polisman detta. På lördagsmorgonen tillfrågades Hagström,

om denne ville åtaga sig extra tjänstgöring som vakthavande befäl över veckoskiftet för att täcka den insjuknades tjänstgöringsturer. Hagström svarade nekande med hänvisning till att han ämnade resa till västkusten. Poliskommissarien Hj. Carlsson vände sig då till polisassistenten Jarl Jonsson, som åtog sig att svara för viss tjänstgöring som vakthavande befäl. Medan Carlsson och Jonsson befann sig på utredningsavdelningens expedition under samtal om tjänstgöringen, kom Arbner in på expeditionen. Arbner upplystes på fråga att Jonsson åtagit sig att tjänstgöra.

Thörnberg har i sin skrift och vid förhöret i Famagusta uppgivit, att han vid Arbners ankomst befann sig i expeditionslokalen, att Arbner verkade arg och frågade om Jonsson tog tjänstgöringen samt att Arbner, sedan Carlsson bekräftat detta, yttrade: »Ja det var bra det, då kan den lille jäveln där nere sticka». Enligt Thörnbergs uppfattning åsyftade Arbner därmed Hagström.

I instruktionen konstaterades därefter, att Carlsson och Jonsson bekräftat att Arbner verkade irriterad men ej kunnat erinra sig att Arbner fällt det citerade yttrandet eller något yttrande av liknande innebörd. Delade meningar rådde om Thörnberg befunnit sig i rummet. Thörnbergs uppgifter om händelseförloppet överensstämde emellertid så väl med de övrigas uppgifter — med undantag för påståendet om Arbners yttrande om Hagström — att Thörnbergs påstående att han var närvarande enligt JO:s mening måste anses förtjäna tilltro. Rimliga skäl hade ej förebragts för antagande att Thörnberg skulle ha lämnat medvetet oriktiga uppgifter. För riktigheten av vad Thörnberg påstått om Arbners yttrande talade, att utredningen tydde på att Arbner på goda grunder var förargad på Hagström för dennes ovillighet att biträda i den besvärliga situation som uppstått. Vissa indicier försvagade bevisvärdet av Carlssons och Jonssons från Thörnbergs avvikande uppgifter. — Vidare anförde JO:

Om Arbner använt det påstådda uttrycket eller någon liknande svordom om Hagström var detta — även om fog fanns för missnöje med Hagström — oförenligt med Arbners tjänsteplikt (jämför 10 § polisinstruktionen och de krav som i allmänhet bör ställas på en chef i hans relationer till underordnad). Det rör sig visserligen icke om någon allvarlig förseelse och jag hade, om förseelsen erkänts, varit beredd ge åtalseftergift. Emellertid förnekar Arbner, att han fällt de påtalade orden. Med hänsyn till de motsättningar som tydligen uppkommit inom poliskåren i Falköping finner jag det angeläget att om möjligt bringa klarhet i vad som förevarit. Frågan, om Arbner mot sitt nekande kan anses övertygad att ha fällt det påstådda yttrandet, kan icke avgöras utan att Thörnberg, Carlsson och Jonsson hörs mot varandra under ed, vilket endast kan ske inför domstol. Vad nu anförts finner jag innefatta sådana särskilda skäl, att åtal — trots föreskriften i 12 § instruktionen för riksdagens ombudsmän — icke kan underlåtas.

På grund av vad sålunda anförts uppdrog JO åt länsåklagaren i Skaraborgs län att vid Vartofta och Frökinds domsagas häradsrätt väcka och utföra åtal mot Arbner för tjänstefel i enlighet med instruktionen.

Vid huvudförhandling inför häradsrätten hördes Carlsson, Jonsson, Thörnberg

och tre andra polismän såsom vittnen. Hagström fordrade skadestånd av Arbner med 100 kr.

Häradsrätten yttrade i *dom den 13 maj 1969,* efter att ha redogjort för parternas yrkanden och den förebragta bevisningen:

Genom den vid häradsrätten förebragta bevisningen är styrkt att Arbner under tjänstgöring på polishuset i Falköping i närvaro av tre polismän om Hagström använt uttrycket »den lille djäveln» eller en likartad svordom. Arbner har härigenom gjort sig skyldig till tjänstefel. Förhållandena äro ej sådana att tjänstefelet ej skall föranleda ansvar. Annan påföljd än böter ifrågakommer ej. — Arbner har för det fall att han fälles till ansvar för tjänstefel medgivit Hagströms skadeståndsyrkande.

I sitt domslut dömde häradsrätten därefter Arbner jämlikt 20 kap. 4 § brottsbalken för tjänstefel att böta tjugo dagsböter om trettio kronor och förpliktade honom att utge skadestånd till Hagström med 100 kronor ävensom att återgälda statsverket kostnaden för försvaret.

Häradsrättens dom har vunnit laga kraft.

Åtal mot kriminalassistent för att denne brustit i hövligt och hänsynsfullt uppträdande samt överskridit sin befogenhet genom att omhändertaga och insätta demonstrant i arrest

I en skrift, som inkom till JO den 13 december 1968, anförde fil. stud. Roger Gross klagomål mot kriminalassistenten Morgan Jansson för övergrepp den 4 juli 1968 i polishuset i Göteborg, varvid Gross omhändertogs såsom ordningsstörande.

Efter remiss inkom polismästaren i Göteborgs polisdistrikt H. Höfde med utredning och yttrande. Utredningen innefattade bl. a. redogörelser för förhör med Gross, Jansson, muraren Frank Baude, Claes Åke Magnusson, typografen Lars Olof Isaksson samt ett stort antal polismän. Av utredningen inhämtades följande.

Den 4 juli 1968 förekom på Heden i Göteborg en demonstration, riktad mot »den amerikanska imperialismen». I samband med demonstrationen omhändertog polisen åtskilliga personer och förde dem till polishuset. För att protestera häremot och försöka få veta vad som hänt de omhändertagna begav sig en delegation, bestående av fyra demonstranter, nämligen Gross, Baude, Magnusson och Isaksson, till polishuset. Poliskommissarien Gentz, till vilken de framfört sitt ärende, sade åt dem att sitta ned och vänta medan han tog reda på vad som hänt de omhändertagna. Därefter avlägsnade sig Gentz.

Enligt en den 4 juli 1968 dagtecknad primärrapport blev Gross samma dag klockan 20.25 av Jansson omhändertagen och insatt i väntarrest på grund av »Ordningsstörande enl PI 19. Gross reste sig upp på en bänk, och gick emellan M. J. och en annan person. Han var högljudd och uppträdde störande i (receptionsavd.). Vägrade åtlyda tillsägelse». Av rapporten framgår vidare att Gross efter beslut av Gentz frigavs samma dag klockan 21.00.

Gross uppgav:

Strax efter det Gentz avlägsnat sig kom Jansson fram till Gross och hans sällskap där de satt på en soffa i vestibulen och avkrävde Isaksson legitimation. Samtidigt som Isaksson tog fram en legitimationshandling, frågade han Jansson varför han behövde legitimera sig. Jansson sade då till Isaksson att han skulle »åka dit för missfirmelse mot tjänsteman». Då Gross uttryckte sin förvåning häröver yttrade Jansson först i brysk ton »när en polis talar skall du vara tyst» och därefter »när en polis befaller skall du lyda blint». Gross skakade på huvudet och Jansson sade då mycket vredgad: »Jag tror att du skall få komma ned i apburen». Gross drog på munnen åt Janssons uppträdande. Jansson tog då ett kraftigt tag i håret på Gross, som satt på soffan, och försökte draga upp denne i stående ställning. Samtidigt yttrade Jansson: »Kom med nu till apburen, din djävel». Greppet i håret orsakade smärta. Gross förblev emellertid sittande. Jansson släppte då taget och tillkallade tre andra polismän. Han sade åt dem: »Tag ner den djäveln till apburen». Därefter insattes Gross i arresten. Innan han lämnade polishuset, talade Jansson med honom i enrum. Jansson framhöll därvid att en polisman kunde behandla vanliga enkla medborgare precis som han behagar. Vid samtalet frågade Gross Jansson om dennes namn och tjänsteställning, men Jansson vägrade att upplysa härom.

Baude, Magnusson och Isaksson lämnade uppgifter, vilka i allt väsentligt överensstämde med vad Gross uppgivit.

Gentz berättade:

Han hade vid inspektion utom polishuset uppmärksammat hur en skara demonstranter tågade i riktning mot polishuset. Gentz tog kontakt med demonstranterna och frågade efter syftet med marschen mot polishuset. Han fick då reda på att demonstranterna ville taga reda på hur det gått med en tidigare omhändertagen demonstrant. Efter samtal med Gentz beslöt demonstranterna att i stället för att alla skulle bege sig till polishuset utse en delegation, som skulle medfölja Gentz för införskaffande av önskade uppgifter. Delegationen hade sedan ett samtal med Gentz inne i polishuset, varvid Gentz förklarade, att han skulle undersöka när den omhändertagne demonstranten kunde förväntas bli frigiven. Gentz bad de fyra delegationsmedlemmarna att sitta ner och avvakta besked i receptionen. Delegationsmedlemmarna gjorde så, och Gentz avlägsnade sig för att inhämta uppgifter. Gentz beräknar att detta tog något mer än 5 minuter men ej över 10 minuter. Då han återkom fick han höra att något passerat mellan de väntande och polispersonal. Han upplystes av den uniformerade personalen på platsen att en demonstrant nedförts till personintaget. Gentz hade inte beordrat något omhändertagande och samtalet mellan honom och delegationsmedlemmarna hade förflutit lugnt. Från hans sida fanns icke någon anledning till anmärkning mot dessa i vad avsåg deras uppträdande under den stund han var i kontakt med dem.

Bortsett från Jansson har övriga polismän, som hörts om vad som hänt vid tillfället, uppgivit antingen att de ej sett eller hört något eller att de ej kunde erinra sig något i saken. Poliskonstapeln Christer Gustavsson, som vid tillfället tjänstgjorde i receptionen, uppgav dock att han mindes att Jansson omhändertog en av de civila personer som kommit in i receptionen men att han ej kunde erinra sig några detaljer i övrigt. Förste polisassistenten Åke Lindh uppgav att han sett två eller tre polismän, bl. a. Jansson, föra Gross från yttre hallen i polishuset mot

personmottagningen, att Gross var högljudd och verkade bråkig och att polismännen höll fast Gross i dennes armar.

Jansson uppgav:

Han var i tjänst på kvällen den 4 juli 1968 och övervar demonstrationen på Heden. Jansson var civilklädd. Han begav sig från Heden till polishuset för att medverka vid förhör med omhändertagna demonstranter. Polispersonal förde omhändertagna personer genom receptionsavdelningen, varvid Gross till sitt sällskap yttrade »Titta nu på hur dom bär sig åt, nu skall vi se hur det går till på polisstation» och fällde andra liknande uttryck. Han uppmanade de andra att se noga på allt som hände. Jansson sade till Gross att vara tyst eller också avlägsna sig från polishuset. Gross fortsatte emellertid att prata högt och började därefter gå omkring i lokalen. Med hänsyn till att omhändertagna personer under tiden fördes in fann Jansson det nödvändigt att säga till Gross att sitta kvar på soffan och inte springa omkring inne på stationen. Gross påfordrade ändock att få undersöka vad som hänt hans kamrater. Efter att ha uppmanat Gross att hålla sig till ordningen på polisstationen vände sig Jansson till en uniformsklädd kollega, som fanns i närheten, och sade till denne att om Gross inte höll sig till ordningen på stationen de fick föra ned honom i AP-rummet. Jansson åsyftade härmed det rum, som är avsett för förvaring av personer, omhändertagna enligt allmänna polisinstruktionen. Såvitt Jansson kunde påminna sig uttalade sig inte Isaksson missfirmligt. Isaksson deltog emellertid i samtalet med Gross. Jansson avkrävde inte Isaksson legitimation och yttrade inte, att Isaksson »skulle åka dit för missfirmelse». Jansson bar inte hand på Gross och fällde inte till honom något yttrande av innehåll som Gross och hans sällskap påstått. Jansson tillkallade inte några polismän för att omhändertaga Gross. Den nyssnämnde kollegan till Jansson och möjligen ytterligare en polisman, som fanns till hands, biträdde Jansson med att föra Gross till väntarresten. Jansson kände inte till vad dessa polismän hette. Huruvida det förekom något samtal mellan Jansson och Gross efter det denne lämnat väntarresten kunde Jansson inte påminna sig, men det var inte osannolikt. Vid detta eventuella samtal yttrade sig Jansson ej på det sätt som Gross påstått. Han blev inte tillfrågad om sitt namn och sin tjänsteställning. Enligt Janssons uppfattning kunde den mot honom riktade anmälan vara en hämndeaktion. Denna uppfattning grundade Jansson på vissa uppgifter av förste kriminalassistenten Gustaf Rodesjö.

Rodesjö har lämnat följande redogörelse.

Han beordrades att verkställa utredning rörande uppvigling m. m., som skulle ha förekommit vid demonstrationen den 4 juli 1968. En anmälan från Jansson förelåg, enligt vilken en person gjort sig skyldig till uppvigling genom att uppmana någon att »storma polishuset». Vid förhör, som Rodesjö höll med den misstänkte, infann sig Jansson och bekräftade den misstänktes identitet. Den misstänkte begärde sedermera vittnesförhör med fem personer, bl. a. Gross och Baude. Den misstänkte frågade vid ett tillfälle Rodesjö huruvida en person kunde vittna, om han var JO-anmäld, och förklarade härom närmare att han hade eller skulle JO-anmäla Jansson.

I anslutning till en redogörelse för vad i ärendet sålunda förekommit anförde JO Henkow i en den 9 juni 1969 dagtecknad, till överåklagaren i Göteborgs åklagardistrikt överlämnad åtalsinstruktion följande

I 10 § polisinstruktionen stadgas att polisman i sin tjänsteutövning skall uppträda på ett sätt som inger förtroende och aktning; han skall uppträda hövligt, hänsynsfullt och med fasthet samt vinnlägga sig om självbehärskning och undvika vad som kan uppfattas som utslag av oginhet eller småaktighet.

Enligt 19 § i instruktionen skall polisman, om det är nödvändigt för att upprätthålla allmän ordning, tillfälligt omhändertaga den som genom sitt uppträdande stör ordningen eller utgör en omedelbar fara för denna.

Ostridigt är att Gross ifrågavarande dag klockan 20.25 av Jansson omhändertogs i polishusets receptionsavdelning och insattes i väntarrest samt att han frigavs samma dag klockan 21.00 enligt beslut av Gentz.

Jansson har förklarat att Gross, trots upprepade tillsägelser att vara tyst och sitta stilla, under högljutt prat uttalat sig kränkande om polismyndigheten och gått omkring i receptionsavdelningen när omhändertagna personer infördes dit samt därigenom stört ordningen på polisstationen.

Genom vad Gentz, Gross, Baude, Magnusson och Isaksson uppgivit måste emellertid anses utrett följande. I sällskap med Gentz inkom de fyra sistnämnda till receptionsavdelningen för att få kännedom om vad som hänt en omhändertagen person. Sedan de på anmodan av Gentz satt sig ner för att invänta besked, avlägsnade sig Gentz och var borta högst tio minuter. Under tiden inställde sig Jansson och begärde att Isaksson skulle legitimera sig, enär denne skulle »åka dit för missfirmelse mot tjänsteman». Med anledning härav uppstod ordväxling mellan Gross och Jansson. Jansson tillsade Gross att vara tyst, grep tag i dennes hår och försökte draga upp honom i stående ställning under yttrande »Kom med nu till apburen, din djävel» samt tillkallade slutligen tre polismän med uppmaningen: »Tag ner den djäveln till apburen». Med hjälp av de tillkallade polismännen avfördes Gross till arresten.

Utredningen ger inte anledning till antagande att Isaksson kunde misstänkas för missfirmelse mot tjänsteman. Janssons åtgärd att avfordra Isaksson legitimation var därför opåkallad och framstår närmast såsom trakasserande. Något skäl för våldsutövning mot Gross har inte förelegat. Det utövade våldet synes visserligen ej ha innefattat misshandel men var kränkande. Janssons yttranden då han förgrep sig på Gross och då han tillkallade polismän för arresteringen fälldes i Gross' och andras närvaro och var uppenbarligen inte tillständiga.

Vid angivna förhållanden finner jag att Jansson brustit i sin skyldighet att uppträda hövligt och hänsynsfullt och därigenom gjort sig skyldig till tjänstefel.

Det har inte förekommit någon omständighet som utgör stöd för riktigheten av vare sig Janssons påstående att Gross gått omkring i receptionsavdelningen, då omhändertagna personer infördes dit, eller den av Jansson i primärrapporten lämnade uppgiften att Gross rest sig upp på en bänk och gått emellan Jansson och en annan person. Händelseförloppet vid tillfället utesluter praktiskt taget att Gross betett sig på sätt Jansson sålunda gjort gällande. Även om Gross vid ordväxlingen med Jansson varit högljudd kan han inte genom sitt uppträdande anses ha

stört allmänna ordningen. Att märka är att Jansson själv genom opåkallat ingripande föranlett ordväxlingen och att Gross hela tiden befann sig inom polishuset. Med hänsyn till dessa omständigheter kan det för övrigt ifrågasättas om ett omhändertagande över huvud taget kunde vara nödvändigt för att upprätthålla allmän ordning.

På grund av det anförda anser jag det styrkt att Jansson överskred sin befogenhet då han omhändertog Gross. Jansson har sålunda jämväl därigenom begått tjänstefel.

Mot Janssons bestridande kan det ej anses visat att han på sätt Gross påstått vägrat uppgiva namn och tjänsteställning.

Vad Jansson i enlighet med det föregående låtit komma sig till last är av den allvarliga beskaffenhet att det inte kan undgå beivran.

Jansson skall därför ställas under åtal vid Göteborgs rådhusrätt för tjänstefel jämlikt 20 kap. 4 § brottsbalken för det han vid ifrågavarande tillfälle av oförstånd eller oskicklighet åsidosatt sin tjänsteplikt

1. genom att ej, enligt 10 § polisinstruktionen, uppträda hövligt och hänsynsfullt, i det han *dels* avfordrade Isaksson legitimation under ogrundat påstående att denne skulle »åka dit för missfirmelse mot tjänsteman», *dels ock* med ett grepp i Gross' hår försökte draga upp denne i stående ställning under yttrande »Kom med nu till apburen, din djävel» och därefter tillkallade tre polismän med uppmaningen »Tag ner den djäveln till apburen» samt

2. genom att med överskridande av sin befogenhet enligt 19 § polisinstruktionen omhändertaga och insätta Gross i arrest.

JO uppdrog fördenskull åt överåklagaren i Göteborgs åklagardistrikt att föranstalta om åtal mot Jansson vid Göteborgs rådhusrätt i enlighet med sålunda meddelad instruktion.

Chefsåklagaren W. Lundqvist påstod vid rådhusrätten ansvar å Jansson i enlighet med åtalsinstruktionen.

Rådhusrätten meddelade dom i målet den 28 oktober 1969 och dömde därvid Jansson enligt 20 kap. 4 § brottsbalken för tjänstefel till fyrtio dagsböter om femton kronor.

Domskälen angavs av rådhusrätten sålunda.

Jansson har medgivit, att han låtit omhändertaga Gross och insätta honom i arrest, men har bestritt, att han därvid förfarit felaktigt. Han har förnekat övriga åtalade gärningarna.

Jansson har vidare uppgivit: Den 4.7.1968 ägde stora demonstrationer rum på Heden och därvid förekom upprepade lagöverträdelser, bl. a. flaggbränning, uppvigling och polismisshandel. Jansson tjänstgjorde på Heden och såg en person uppvigla de övriga demonstranterna och hörde dem säga att de skulle storma polishuset. Flera av demonstranterna omhändertogs av polis och Jansson begav sig

till polishuset för att medverka vid förhör med de gripna och anmäla en person för uppvigling. Då Jansson en stund uppehållit sig i polishuset fick han se Gross och två eller tre andra demonstranter sitta i receptionen. I polishuset fanns massor med omhändertagna demonstranter och där fanns också många poliser. Det var rörigt och ont om plats och alla förhörsrummen var upptagna. Gross och personerna i hans sällskap uppträdde högljutt och trakasserade polisen i allmänna ordalag. De använde typiska »demonstrationsuttryck» såsom att »polisen misshandlar oss», »släpp våra kamrater», »titta nu hur dom bär sig åt» o. dyl. Jansson tillsade dem flera gånger att vara tysta och vågade ej lämna dem utan tillsyn. Gross var också uppe och gick i receptionen. Han gapade och skrek och störde Jansson i hans tjänsteutövning. Jansson ansåg att det ej fanns någon annan möjlighet att stoppa Gross än genom att omhändertaga honom. Det gick ej att avvisa honom från polishuset, enär det var fullt med demonstranter på väg dit. Jansson tillsade därför tre polismän att föra ner Gross i API-rummet. Jansson har ett minne av att Gross därvid yttrade, att han skulle lugna sig. Jansson följde med Gross ner till API-rummet men återvände sedan till väntrummet. Av en kollega fick han senare höra att Gross ställt sig på en bänk där nere. Då var han emellertid redan omhändertagen. Jansson avkrävde aldrig Isaksson någon legitimation och han använde ej heller uttrycket apburen. Det är emellertid möjligt att han använde uttrycket API-buren, som personintaget ibland brukar kallas. API är därvid en förkortning av allmänna polisinstruktionen. Då han beordrade poliserna att föra ner Gross till API-rummet sade Jansson ungefär »den där mannen som sitter här skall tagas ner i API-rummet». — Jansson betraktade Gross' och dennes kamraters närvaro i polishuset som en fortsättning på demonstrationen och ansåg att de ej borde ha släppts in i polishuset.

I målet har på åklagarens begäran Gross hörts som målsägande samt Isaksson, muraren Frank Baude, rörläggaren Claes Åke Magnusson, poliskonstapeln Christer Gustavsson och förste polisassistenten Åke Lindh som vittnen.

Gross har uppgivit: Han tillhörde demonstranterna på Heden och blev av dem utsedd att tillsammans med Isaksson, Baude och Magnusson taga reda på vad som hänt med de kamrater, som blivit anhållna av polisen. De talade med en kommissarie Gentz. Denne uppträdde mycket korrekt mot dem och släppte in dem i polishuset och bad dem vänta i väntrummet. De satt där alla fyra och pratade lågmält med varandra. Därvid kom Jansson fram till Isaksson och bad denne legitimera sig. Isaksson tog upp någon legitimationshandling och frågade samtidigt varför han skulle legitimera sig, vartill Jansson svarade »du skall åka dit för missfirmelse». Gross blev förvånad häröver och lät undslippa sig ett »Va?» Jansson vände sig då mot Gross och yttrade »när en polisman säger något skall du vara tyst». Gross skakade på huvudet och log. Jansson tillade då »när en polisman säger något skall du lyda blint». Jansson använde därvid brysk ton och samtalet blev hetsigt. Gross, som fann Janssons uppträdande något egendomligt, fortsatte att skaka på huvudet och le och Jansson sade då »jag tror du skall få följa med ner till apburen». Då Gross satt kvar på bänken tog Jansson ett tag i håret på honom och försökte resa honom upp från bänken. Gross satt emellertid kvar. Ungefär samtidigt passerade tre poliser. Jansson kallade på dem och sade »hjälp mig, vi skall ta ner den här djäveln till apburen». Så skedde också och Jansson kopplade själv ett grepp på Gross. Efter att ha suttit i väntarresten 35 minuter blev Gross frigiven. Gross anmälde sedermera Jansson för JO. Detta skedde helt på hans eget initiativ.

Isaksson har berättat: Tillsammans med Gross, Baude och Magnusson blev han av demonstranterna utsedd att efterhöra anledningen till att några av deras kamrater blivit fängslade. Efter överenskommelse med en kommissarie vid namn Gentz blev

de av denne insläppta i polishuset och hänvisade till receptionen. Medan de satt där och väntade talade de lågmält med varandra. De kände sig maktlösa. Såvitt Isaksson vet sade han ej något om att de skulle särskilt uppmärksamma polisens uppträdande. Det är fullständigt omöjligt att deras samtal kunde verka störande. Då de suttit där 5—10 minuter kom Jansson fram till dem och avkrävde Isaksson legitimation. Isaksson undrade varför och Jansson sade då att Isaksson skulle åka dit för missfirmelse mot tjänsteman. Isaksson blev förvånad. Gross frågade också varför och tillsades då av Jansson att hålla tyst då en polisman talar. Gross slog då ut med armarna och ruskade på huvudet och sade »va», varpå Jansson yttrade »du skall lyda blint när en polisman befaller» eller något liknande. Gross suckade igen, vilket troligen retade Jansson, som sade »jag tror du skall få komma med ner i apburen». Isaksson är helt säker på att Jansson använde uttrycket apburen. Jansson tog därefter tag i håret på Gross och försökte slita honom upp från bänken. Detta lyckades emellertid ej. Jansson avlägsnade sig sedan och kom tillbaka i sällskap med tre poliser och sade till dem »ta ner den här djäveln i apburen». Gross blev därefter gripen. Han försökte göra motstånd, men det var lönlöst. Jansson uppträdde otrevligt och överlägset. Medan händelsen inträffade uppehöll sig en man bakom receptionsdisken, troligen var det en polisman. Isaksson har icke träffat Gross sedan händelsen inträffade och har ej läst igenom berättelsen han avgav vid polisförhöret.

Baude har berättat: Han deltog den 4.7.1968 i demonstrationer på Heden därvid två demonstranter blev gripna av polisen. Tillsammans med Gross, Isaksson och Magnusson blev han utsedd att hos polisen höra efter varför demonstranterna gripits. Av ett högre polisbefäl vid namn Gentz blev de insläppta i polishuset och hänvisade till hallen, där Gentz bad dem ta plats medan han gick för att efterhöra vad som hänt med de gripna. Under tiden satt de fyra och pratade tyst med varandra. De var ej högljudda eller störande. Då de suttit där 2—4 minuter kom Jansson fram till dem. Baude hade ej sett denne dessförinnan. Jansson, som var civilklädd, verkade uppskärrad och obalanserad. Han gick direkt fram till Isaksson och sade till denne att legitimera sig. Jansson fick legitimation av Isaksson men samtidigt frågade denne varför han skulle legitimera sig. »Du skall klämmas åt för missfirmelse av tjänsteman» svarade Jansson. »Va?» sade Gross då. Jansson vände sig då mot Gross och yttrade »du skall vara tyst när en polisman talar». Gross ruskade på huvudet, varpå Jansson tillade »när en polisman talar lyder du». Gross log men sade inget. Jansson yttrade då »jag tror du skall ner i apburen». Jansson drog därefter Gross i håret för att resa honom upp från bänken. Gross satt emellertid kvar, varför Jansson tillkallade tre polismän och sade till dem »sätt ner den djäveln i apburen». Baude tror att Jansson även kallade Gross »djäveln» då han drog honom i håret. Baude är säker på att Jansson använde ordet apburen och ej något annat uttryck. Det förekom ej någon ordväxling mellan Jansson och Gross. Poliserna tog därefter Gross i armarna och förde bort honom. Under uppträdet stod en polis i uniform bakom en disk i receptionen. Det är möjligt, att denne var borta en stund. Då Baude och de övriga senare lämnade polishuset diskuterade de att anmäla Jansson. Baude har emellertid ej senare diskuterat detta med de övriga, men Gross har sedan omtalat för Baude att han anmält Jansson för JO.

Magnusson har berättat: Av Gentz blev Magnusson och de övriga i delegationen insläppta i polishuset. Gentz var vänlig och tillmötesgående och bad dem sitta ner och vänta i vestibulen. Medan de väntade växlade de några ord med varandra i normal samtalston och förblev sittande hela tiden. Det fanns inga andra personer i receptionen och Magnusson är säker på att det ej heller stod någon bakom disken. Då de suttit där tre eller fyra minuter dök Jansson upp. Magnusson hade inte

tidigare sett denne. Han flaxade omkring och gick fram till Isaksson och begärde legitimation. Då Isaksson frågade varför han skulle legitimera sig, svarade Jansson att Isaksson skulle åka dit för missfirmelse av tjänsteman. Alla tyckte detta var egendomligt och Gross yttrade »va?». Jansson skrek då till Gross att vara tyst när en polisman talar. Gross skakade på huvudet och Jansson yttrade då »när polisen befaller skall du lyda blint». De tyckte alla att detta var egendomligt och Gross drog på munnen. Jansson sade då »jag tror minsann du skall åka ner i apburen». Jansson drog också Gross i håret och tillade »kom med ner i apburen nu din djävel». Jansson tillkallade därefter tre polismän och sade till dem att ta ner »den här djäveln i apburen». Poliserna kopplade därefter ett grepp på Gross och förde bort honom. Jansson uppträdde obalanserat och arrogant och Magnusson vet säkert att han använde ordet apburen och ej API-buren eller något liknande. Gross satt hela tiden på bänken till dess han fördes bort av polisen.

Gustavsson har berättat: Den 4.7.1968 tjänstgjorde han bakom disken i receptionen på polishuset. Han hade tjänstgöring klockan 15.30—22. Han minns att Gross och troligen två andra personer satt på en soffa i receptionen. Gustavsson fäste sig ej särskilt vid dem. I receptionen upphöll sig många poliser. Det var mycket folk i rörelse och Gustavsson vet ej om Gross och hans kamrater uppträdde störande. Han vet ej om Gross hela tiden satt stilla på bänken. Det är möjligt, att de uppträdde störande utan att Gustavsson såg det. Han minns att Jansson tog några uppgifter av dem och att Jansson förde ner Gross i källaren men anledningen härtill känner Gustavsson ej till. Gustavsson var borta från receptionen 5—10 minuter medan Gross och hans kamrater satt där.

Lindh har berättat: Vid tillfället var han på väg upp från personintaget till receptionen. Han mötte då några man som förde ner Gross. En eller två konstaplar höll Gross i ett grepp så att han gick framåtlutad. Gross var högljudd och Lindh fick uppfattningen att han var bråkig. Lindh hade emellertid ej sett honom före gripandet. Vid tillfället var mycket folk i rörelse och i personintaget var det mycket rörigt, då åtskilliga gripna infördes dit.

Gross, Isaksson, Baude och Magnusson har beträffande händelseförloppet avgivit berättelser, som med hänsyn till att händelserna tilldrog sig för mer än 15 månader sedan är mycket exakta och påfallande överensstämmande. Detta förhållande minskar i viss mån tilltron till deras uppgifter. Även om de före rättegången konfererat med varandra, vilket de förnekat, kan det emellertid ej antagas, att de alla fyra skulle vara beredda att inför rätta lämna felaktiga uppgifter. Riktigheten av deras utsagor styrkes också av Gustavssons uppgift, att han ej märkt att Gross eller hans kamrater uppträtt störande, trots att Gustavsson uppehöll sig i deras omedelbara närhet och var tillstädes i det ögonblick Jansson avkrävde Isaksson legitimation och beslöt att Gross skulle föras ner i källaren. Enligt Jansson uppehöll sig åtskilliga personer i närheten och om Gross och hans kamrater uppträdde störande borde Jansson kunnat föra bevisning därom. Rådhusrätten anser därför att man måste sätta tilltro till Gross', Isakssons, Baudes och Magnussons uppgifter och finner därför utrett, att Jansson fällt de yttranden och även i övrigt uppträtt på det sätt åklagaren gjort gällande. Även om stämningen i polishuset var upprörd på grund av pågående demonstrationer och ett stort antal anhållna, kan Janssons handlande ej anses försvarligt. Av utredningen framgår ej att Gross stört ordningen eller utgjort en omedelbar fara för denna. Hans omhändertagande har därför varit opåkallat och genom detta ingripande får Jansson anses ha överskridit sin befogenhet enligt 19 § polisinstruktionen. Genom övriga åtalade gärningar har han brutit mot 10 § samma instruktion. Jansson skall därför dömas för tjänstefel.

Rådhusrättens dom har vunnit laga kraft.

Polismyndighets befattning med tryckt affisch som påstås vara tukt- och sedlighetssårande

I en skrift som kom in till JO den 17 april 1968 anmälde Opinionsgruppen för skärpt filmcensur genom Lennart Nyberg polismyndigheten i Lund, åklagarmyndigheten i samma stad och tryckfrihetsombudet i Malmö för uraktlåtenhet att ingripa mot Lunds Konsthall i anledning av en sedlighetssårande affisch. Polismyndigheten i Lund inkom efter remiss med utredning och yttrande i ärendet. Handlingarna översändes därefter till Nyberg för yttrande senast den 20 juni 1968. Då Nyberg ej lät sig avhöra uppmanades han i skrivelse den 13 november 1968 att yttra sig eller att i vart fall återställa handlingarna. Det meddelades honom att ärendet skulle komma att avgöras i befintligt skick om han ej svarade inom viss utsatt tid. Nyberg lät sig emellertid ej avhöra.

Av kopior av handlingarna i ärendet inhämtades följande.

Den 11 april 1968 återgavs i tidningen Aftonbladet en affisch, som Lunds Konsthall uppgavs ämna använda som reklam för en utställning av erotisk konst i sina lokaler den 3 maj—den 31 juli 1968. På affischen fanns avbildat ett japanskt konstverk föreställande en samlagsscen. Affischens text var avfattad på engelska. Affischen var tryckt i Danmark i en upplaga på omkring 500 exemplar.

Den 13 april 1968 inkom till polismyndigheten i Lund en till kriminalpolisen ställd skrivelse från Nyberg, vid vilken var fogad en bild av affischen. Nyberg anhöll om omedelbart beslag av affischupplagan och begärde förundersökning och åtal mot konsthallsstyrelsen. Av skrivelsen framgick att en likalydande anmälan tillställts tryckfrihetsombudet i Malmö.

I sin anmälan till JO uppgav Nyberg att han ringde till polismyndigheten i Lund den 15 april 1968 för att kontrollera att åtgärder vidtagits i anledning av den då två dagar gamla anmälan. Till Nybergs häpnad meddelades det honom att man ingenting gjort åt saken. Nyberg uppger vidare att han senare samma dag ringde även jourhavande åklagaren i Lund, som sade sig skola »titta på ärendet». Ännu på kvällen denna den 15 april hade någon åtgärd ej vidtagits av åklagaren.

I polismyndighetens yttrande till JO anfördes bl. a. följande.

Då skrivelsen inkommit till övervakningssektionen vidtogs ej någon åtgärd, ty någon distribution av affischen hade ej skett. Något förbud att inneha affischer av vad slag som helst föreligger ju ej heller. Av denna anledning fanns ej skäl att inleda någon förundersökning, då ju icke någon var skäligen misstänkt för brott. Därför fanns ej heller någon anledning att underrätta jourhavande åklagare, chefsåklagare Arne Sjöberg, Lund, om ärendet. Ej heller kunde något beslag göras.

Sedan Nyberg hos chefsåklagare Sjöberg frågat efter anmälan, översändes anmälan den 15.4.1968 till tryckfrihetsombudet i Malmö, läroverksadjunkt Owe Hjert. Den 16.4.1968 begärdes från justitiedepartementet, att ett exemplar av den aktuella affischen skulle översändas dit. Därför hämtades en affisch i konsthallen samma dag och översändes till departementet. I avvaktan på besked därifrån har ytterligare åtgärd i ärendet ej vidtagits.

Vid ärendets avgörande anförde ställföreträdande JO Petrén följande.

En tryckt skrift skall, för att kunna anses som sådan i tryckfrihetsförordningens mening, enligt 1 kap. 6 § förordningen vara utgiven. Härmed förstås enligt samma lagrum att skriften blivit utlämnad till salu eller för spridning på annat sätt. Vid tidpunkten för Nybergs anmälan till polismyndigheten i Lund hade affischen återgivits i Aftonbladet. Genom att ett exemplar tillhandahållits för återgivande i periodisk skrift får ett sådant utlämnande som avses i nämnda lagrum i tryckfrihetsförordningen anses ha kommit till stånd. Affischen får därför anses som utgiven och därmed som tryckt skrift vid anmälningstillfället.

Tryckt skrift, som uppenbart innefattar enligt 7 kap. 4 § tryckfrihetsförordningen straffbart brott mot tukt och sedlighet, får enligt 10 kap. 10 § tryckfrihetsförordningen efter beslut av polismyndighet i avbidan på förordnande om beslag tagas i förvar. Fråga var i förevarande fall om en utrikes tryckt, ej periodisk och ej på svenska språket avfattad skrift. Av sådan skrift behöver enligt 13 kap. 4 § tryckfrihetsförordningen inte avlämnas något granskningsexemplar till chefen för justitiedepartementet eller lokalt tryckfrihetsombud. Polismyndighets rätt att interimistiskt ta skrift i förvar har tillkommit bl. a. med tanke på de fall då granskningsexemplar ej lämnas.

Då polismyndigheten enligt vad som uppgives i dess yttrande ej ansåg sig ha anledning att ingå i saklig behandling av anmälan, förfor den felaktigt. Som följer av vad ovan anförts hade det varit dess skyldighet att i anledning av anmälan i sak pröva om den skulle göra bruk av sin rätt att ta affischen i förvar.

Då enligt 10 kap. 10 § tryckfrihetsförordningen beslut meddelats angående tryckt skrifts tagande i förvar, skall enligt 12 § samma kapitel anmälan därom jämte ett exemplar av skriften, så snart ske kan, överlämnas till chefen för justitiedepartementet, som beslutar om beslag skall ske. Lokal åklagarmyndighet har sålunda icke att ta befattning med beslagsfrågan. Vidare tillkommer det enligt 9 kap. 2 § tryckfrihetsförordningen chefen för justitiedepartementet eller justitiekanslern att träffa beslut om allmänt åtal skall väckas för tryckfrihetsbrott. Det är sålunda ej allmän åklagare på orten — vilket polismyndigheten i Lund tycks ha trott — som bestämmer om allmänt åtal. Åklagarmyndigheten i Lund har med andra ord icke haft att ta befattning med frågan om beslag av affischen och ej heller med frågan om affischen skulle föranleda åtal för tryckfrihetsbrott.

Enligt 9 kap. 1 § tryckfrihetsförordningen åligger det tryckfrihetsombuden att vaka över tryckfrihetsförordningens efterlevnad, envar inom sitt verksamhetsområde. I instruktionen för tryckfrihetsombuden, fastställd den 31 januari 1950, angives bl. a. vad ombuden i sin verksamhet särskilt har att iakttaga. Därav framgår att — såsom också följer redan av 4 kap. 7 § tryckfrihetsförordningen, enligt vilken tryckfrihetsombudens primära uppgift är att mottaga granskningsexemplar av tryckt skrift — ombudens huvudsakliga verksamhet är inriktad på tryckta skrifter, för vilka granskningsexemplar skall lämnas. Det måste dock anses ligga inom tryckfrihetsombuds arbetsuppgifter att rikta chefens för justitiedepartementet uppmärksamhet även på tryckt skrift, för vilken granskningsexemplar icke skall lämnas,

om ombudet finner att ett ingripande av något slag kan ifrågakomma beträffande denna.

I förevarande fall har tryckfrihetsombudet i Malmö icke haft anledning vidta någon åtgärd, då affischen uppenbarligen fanns i Lund. Även om ombudet i Lund vid den nu ifrågavarande tidpunkten känt till affischens existens, kan det med hänsyn till omständigheterna inte påstås ha varit hans skyldighet att underrätta chefen för justitiedepartementet om affischen. Det finns under sådana förhållanden icke grund för något mitt ingripande vad gäller tryckfrihetsombuden i Malmö och Lund.

Affischen blev någon tid efter Nybergs anmälan granskad i justitiedepartementet utan att föranleda beslut om allmänt åtal. Det kan under sådana förhållanden svårligen göras gällande att affischen uppenbart innefattade straffbart brott mot tukt och sedlighet och bort tagas i förvar av polismyndigheten. Någon skada kan därför inte anses ha skett genom polismyndighetens försummelse att sakligt överväga frågan om ett förvarstagande av affischen.

Den omständigheten att ordningen enligt 10 kap. 10 § tryckfrihetsförordningen vid tagande av förvar angives vara den att förvarstagande — som beslutas av polismyndighet — sker i avbidan på förordnande om beslag — som beslutas av chefen för justitiedepartementet — leder mig till den uppfattningen att i fall, då polismyndigheten visserligen icke finner grund för tagande i förvar men det likväl inte är uteslutet att det kan ifrågakomma att förordna om beslag, polismyndigheten bör insända skriften till justitiedepartementet för att bereda möjlighet till prövning av beslagsfrågan. Det kan ifrågasättas om icke här förelegat ett sådant fall och att polismyndigheten i Lund bort sörja för att Nybergs anmälan och affischen omedelbart överlämnats till chefen för justitiedepartementet.

I förhoppning om att polismyndigheten i Lund framgent i förekommande fall ägnar tryckfrihetsfrågor skärpt uppmärksamhet låter jag bero vid den erinran som ligger i det ovan anförda.

Frågor rörande planeringen av och dispositionsrätten till det s. k. innetorget i Täby centrum, särskilt huruvida torget utgör allmän plats

I kvarteret Marknaden i det under 1960-talet uppförda Täby storcentrum finnes ett större hus, enligt gällande stadsplan avsett för handelsändamål. Huset är ungefär 174 meter långt och 124 meter brett och inrymmer två varuhus, ett flertal specialbutiker, tre banklokaler, post- och telestationer, försäkringskassa m. m. i två butiksplan. I det nedre planet finnes en stor övertäckt hall, det s. k. innetorget, med en längd av omkring 80 meter och en bredd av 26 meter. Huset äges av ett kommanditbolag, som hyr ut lokaler till affärsföretag och allmänna inrättningar.

I en den 25 februari 1969 till JO inkommen skrift anförde fil. kand. V. Sevéus i huvudsak följande: Tvist rådde huruvida innetorget var att betrakta som enskild eller allmän plats. Polismyndigheten i Täby hade den 22 februari 1969 ingripit

mot personer, som försökte genomföra en bössinsamling på innetorget. Sevéus begärde JO:s prövning av saken.

Efter remiss inkom polismästaren i Täby polisdistrikt Lars Olsson med yttrande, vari inledningsvis lämnades en kortfattad beskrivning av butikshuset och innetorget. Olsson konstaterade vidare, att han sedan den 27 september 1968, då allmänheten erhöll tillträde till flertalet butiker och allmänna inrättningar i huset, haft att taga ställning till om innetorget skulle anses som allmän plats enligt brottsbalken, allmänna ordningsstadgan, lagen om allmänna sammankomster samt den lokala ordningsstadgan för Täby köping. Eftersom allmänheten ägde tillträde till innetorget i regel under tiden 7.00—21.30 var torget enligt Olssons mening under denna tid att anse som allmän plats enligt 16: 15 och 16: 16 BrB. Enligt allmänna ordningsstadgan och övriga författningar kunde innetorget däremot enligt Olssons uppfattning ej anses som allmän plats, eftersom det icke utgjorde allmän plats enligt fastställd stadsplan eller byggnadsplan, icke i lokal ordningsstadga likställts med allmän plats och ej heller kunde anses upplåtet till eller eljest nyttjat för allmän samfärdsel. I enlighet med denna uppfattning hade polismyndigheten avvisat ansökningar om tillstånd till bössinsamlingar och demonstrationer på innetorget. Avvisningsbesluten hade således motiverats med att det inte ankom på polismyndigheten att lämna sådant tillstånd, emedan innetorget i nu angivet hänseende inte var att anse såsom allmän plats.

I en den 10 mars 1969 till JO inkommen skrift anförde Rolf Svanberg på uppdrag av socialdemokratiska fullmäktigegruppen i Täby klagomål mot Olsson för att han icke upptagit en ansökan om att få anordna bössinsamling på innetorget till saklig prövning. Svanberg ansåg att innetorget var allmän plats och argumenterade utförligt för denna ståndpunkt. Samtidigt med Svanbergs skrift ingavs nr 20/1968 av tidskriften Byggnadsindustrin, som innehöll flera artiklar om Täby storcentrum.

I en den 11 mars 1969 inkommen skrift anförde Ossian Heidvall klagomål mot kommunalfullmäktige i Täby och länsstyrelsen i Stockholms län för att stadsplanen antagits och fastställts med godtagande av att innetorget övergick i enskild ägo.

Handlingarna i de av Sevéus och Svanberg anhängiggjorda ärendena remitterades den 13 mars 1969 till rikspolisstyrelsen med begäran om yttrande i frågan huruvida innetorget och liknande anläggningar borde anses som allmän plats vid tillämpning av allmänna ordningsstadgan samt därjämte i frågan huruvida icke ägarens tillstånd till demonstration e. d. erfordrades även om torget skulle vara att anse som allmän plats. I sitt den 30 april 1969 till JO inkomna yttrande anförde rikspolisstyrelsen:

Frågan om det s. k. innetorget skall anses som allmän plats

Det s. k. innetorget är närmast en stor hall och utgör en del av ett större butikshus. Hallen är helt under tak och utgör alltså en inomhuslokal.

Enligt 1 § första stycket allmänna ordningsstadgan förstås med allmän plats bl. a. gata, torg, park och annan plats som enligt fastställd stadsplan eller byggnadsplan utgör allmän plats och som upplåtits för avsett ändamål ävensom annat område, som är upplåtet till eller nyttjas för allmän samfärdsel.

Av förslag till ändring av stadsplan för del av kvarteret Marknaden, som fastställts av länsstyrelsen 6.2.1968, framgår av 1 § 3 mom. att butikshuset med det s. k. innetorget är avsett för handelsändamål. Detta s. k. torg utgör alltså inte allmän plats enligt fastställd stadsplan.

Enbart det förhållandet att allmänheten under viss tid på dygnet har tillträde till hallen för besök i butiker eller institutioner kan icke medföra att hallen skall anses vara upplåten till eller nyttjad för allmän samfärdsel. På den karta som fogats till förslaget om ändring av stadsplanen finns icke heller någon gångförbindelse inlagd genom själva butikscentrum. Ifrågavarande hall kan alltså enligt styrelsens mening inte heller anses som upplåten till eller nyttjad för allmän samfärdsel. Detsamma måste uppenbarligen gälla även för exempelvis ett varuhus eller en inbyggd saluhall, där köpmän hyr utrymme för butik eller stånd och dit allmänheten äger tillträde under viss tid på dygnet.

Rikspolisstyrelsen anser sålunda att ifrågavarande plats icke är att anse som allmän plats enligt allmänna ordningsstadgan. Denna uppfattning står också helt i överensstämmelse med de motiv som ligger till grund för utformningen av den nuvarande bestämmelsen i allmänna ordningsstadgan.

Frågan om ägarens tillstånd till demonstration e. d. erfordras även om det s. k. innetorget skulle anses som allmän plats

Ifrågavarande hall ägs av ett privat fastighetsbolag. Driftskostnaderna för hallen ingår i den hyra som företag och institutioner erlägger till bolaget. Även om platsen skulle ha varit att anse som allmän enligt allmänna ordningsstadgan torde det icke vara möjligt att utan ett rättsligt förfarande med stöd av lag frånta ägaren av byggnaden och dem som förhyr lokaler i byggnaden möjligheten att bestämma över hur byggnaden skall utnyttjas.

Rikspolisstyrelsen anser sålunda, att även om platsen vore att anse som allmän plats enligt allmänna ordningsstadgan, krävs enligt nu gällande rättsprinciper rättsinnehavarnas tillstånd för att disponera platsen för särskilda ändamål.

Handlingarna i saken tillställdes därefter Sevéus och Svanberg för yttrande. Yttrande från Svanberg inkom den 9 juni och från Sevéus den 10 juni 1969.

Vid ärendets avgörande anförde ställföreträdande JO Thyresson följande.

I klagandenas argumentation i frågan huruvida innetorget är att anse som allmän eller enskild plats framskymtar uppfattningen att denna klassificering är avgörande för frågan i vilken utsträckning allmänheten äger tillträde på platsen och utan ägarens tillstånd kan idka olika aktiviteter. Innan de egentliga klagomålen mot olika myndigheter behandlas synes därför ett kortfattat klarläggande av de olika författningarnas funktion vara påkallat.

Äganderätten till fast egendom innefattar enligt gällande svensk rätt i viss utsträckning befogenhet att utestänga andra från mark och byggnader. Den som utan ägarens lov tager väg över tomt eller plantering eller över annan äga, som kan skadas därav, kan enligt BrB 12: 4 straffas för tagande av olovlig väg. Och den som obehörigen intränger eller kvarstannar i byggnad kan jämlikt BrB 4: 6 dömas för olaga intrång. Beträffande marken är ägarens rådighet i nu aktuellt hänseende

sålunda begränsad till tomt (dvs. området närmast boningshus o. d.), plantering och andra ägor som kan skadas av beträdande. På annan mark anses allmänheten ha anspråk att färdas fritt, så länge skada ej åsamkas, och särskilda bestämmelser till skydd härför återfinns numera i 15—17 §§ naturvårdslagen, som inskränker ägarens rådighet över marken. När det gäller tillträde till byggnad finns ej motsvarande inskränkning i ägarens rådighet, men straffskyddet enligt BrB 4: 6 omfattar som nämnt endast *obehörigt* inträngande och kvarstannande. Byggnad eller del därav kan upplåtas för allmänheten på vissa villkor, och inom ramen för dessa är tillträdet då fritt. Om lokal upplåtes till en allmän inrättning som t. ex. försäkringskassa måste hyresavtalet anses innefatta en förpliktelse för hyresvärden att medge försäkringskassans kunder — allmänheten — tillträde till lokalen. Motsvarande resonemang kan föras beträffande affärslokaler m. fl.

Genom planlagstiftningen — byggnadslagen och därtill anslutande författningar — regleras de inskränkningar i de enskildas förfogande över marken, som ansetts behövliga för att markens användning för bebyggelse — särskilt tätbebyggelse — ur allmän synpunkt skall bli godtagbar. I *stadsplan* (den i detta ärende aktuella planformen) skall jämlikt 25 § byggnadslagen utmärkas och till gränserna angivas de för olika ändamål avsedda områden som ingår i planen, däribland gator, torg, parker och andra allmänna platser. Mark som ej enligt planen är avsedd för enskilt bebyggande kan, sedan planen fastställts, kommunen vara berättigad och skyldig att inlösa under vissa förutsättningar (41 och 48 §§ byggnadslagen). Härigenom kan markens användning enligt planens intentioner säkerställas.

I 1956 års lag om allmänna sammankomster regleras från synpunkten av vikten av att församlingsfriheten upprätthålles rätten att hålla sådana sammankomster. Beträffande s. k. offentliga tillställningar, där nöjesmotivet i regel är mera dominerande, meddelas motsvarande regler i den samma år av Kungl. Maj:t utfärdade allmänna ordningsstadgan. Enligt författningarna krävs tillstånd av polismyndigheten för att hålla allmän sammankomst eller anordna offentlig tillställning på vad som i ordningsstadgan kallas allmän plats. Detta motiveras av att polisen måste ha möjlighet att upprätthålla ordningen och tillse att trafiken fungerar. De ifrågavarande författningarna reglerar däremot inte förhållandet till den, på vars mark sammankomsten eller tillställningen hålles.

Beträffande det s. k. innetorget i Täby synes det uppenbart, att de företag och allmänna inrättningar som förhyrt lokaler i butikshuset förutsatt, att allmänheten via innetorget skulle äga tillträde till lokalerna under den tid dessa hålls öppna. Om hinder häremot skulle resas från markägarens sida torde hyresgästerna omedelbart och med fog reagera. Om andra aktiviteter än besök i butikshusets lokaler — exempelvis demonstrationer — kan ske utan markägarens tillstånd får avgöras efter de förut angivna reglerna i brottsbalken. Denna prövning — som i grunden avser en privaträttslig fråga — ankommer på domstol och bör i nuvarande läge ej föranleda något uttalande från min sida utöver det klargörande av frågeställningen som här försökts.

Det hade sannolikt vid bebyggelseplaneringen varit möjligt att förlägga in-

gångarna till butiker och inrättningar till torg eller allmän plats, varvid den aktuella marken kunnat inlösas av kommunen. Självfallet kan torg eller annan allmän plats förläggas under regnskydd. Att denna utväg ej valdes — såsom i Heidvalls klagoskrift förmenas ha bort ske — kan emellertid icke föranleda någon anmärkning från min sida. Det är här fråga om en lämplighetsbedömning, som måste verkställas av planmyndigheterna, och utfallet av denna bedömning torde knappast någonsin kunna föranleda ingripande av JO.

Av vad som anförts följer, att polismyndighetens bedömning av frågan huruvida innetorget är att anse som allmän plats enligt ordningsstadgan icke i och för sig har någon inverkan på frågan om markägarens befogenheter. Om innetorget anses som allmän plats får allmän sammankomst och offentlig tillställning ej anordnas utan polismyndighetens tillstånd, men sådant tillstånd ersätter ej det samtycke från markägarens sida som må vara erforderligt.

Vid tolkningen av begreppet allmän plats i ordningsstadgan — som även blir avgörande för tillståndstvångets omfattning enligt lagen om allmänna sammankomster — måste beaktas, att tillståndstvånget motiveras av polisens uppgift att sörja för allmän ordning och trafiksäkerhet.

Att ett område är »upplåtet till eller eljest nyttjas för allmän samfärdsel» innebär, att sammankomster och tillställningar kan innebära speciella risker i ordnings- och trafikhänseende. Även om gångtrafik i avsevärd utsträckning förekommer på innetorget under den tid detta hålles tillgängligt kan någon erinran ej göras mot polismästarens och rikspolisstyrelsens bedömning att innetorget ej är att anse som allmän plats enligt de angivna författningarna. Att det är fråga om en inomhuslokal — låt vara en ovanligt stor sådan — kan ej frånkännas betydelse för tolkningsfrågan, eftersom lagstiftaren i lagen om allmänna sammankomster uttryckligen skilt mellan allmänna platser och andra platser utomhus (3 § och 4 § första stycket) och sammankomstplatser inomhus (4 § andra stycket); beträffande de sistnämnda gäller endast anmälningsskyldighet i fråga om allmänna sammankomster och detta blott i vissa fall efter särskilt förordnande som får ges om det finnes oundgängligen erforderligt för ordningens upprätthållande.

Såsom polismästaren Olsson påpekat användes uttrycket allmän plats i BrB 16: 15 och 16: 16 i en annan och vidsträcktare betydelse än i allmänna ordningsstadgan. Med allmän plats förstås i BrB 16: 15 och 16: 16 varje utomhus eller inomhus belägen plats där allmänheten äger tillträde. Om allmänheten äger tillträde endast under vissa tider är platsen allmän under de tider den är upplåten för allmänhetens begagnande. Skog och mark, där allmänheten visserligen äger tillträde men någon allmänhet ej brukar finnas, anses ej såsom allmän plats (se Brottsbalken II, 1965, s. 214).

På grund av det sagda finner jag vad som förekommit i saken icke ge skäl för anmärkning mot någon myndighet eller tjänsteman. Vad som anförts i klagomålen ger ej heller vid handen att nu gällande lag skulle vara behäftad med sådana brister, att något särskilt initiativ från min sida är påkallat. Klagomålen lämnas därför utan vidare åtgärd.

Frågor om tillståndsgivning för allmän sammankomst på kasernområde som tillika är allmän plats samt om upprätthållande av allmän ordning å sådant område m. m.

I en skrift, som inkom till JO den 2 oktober 1968, anförde Nordöstra kretsen av Skåne SSU genom ombudsmannen Thomas Flinck klagomål över att organisationen den 4 september 1968 av en officer vid Skånska dragonregementet, kaptenen Carl-Gösta Boris-Möller, förvägrades att hålla ett appellmöte utanför regementets kasernvakt, oaktat polismästaren i Hässleholm Per Gromark efter därom gjord ansökan meddelat organisationen tillstånd till mötet. I klagomålen anfördes vidare: Vid tillfället vägrade Boris-Möller uppge sitt namn och uppträdde ärekränkande. Flinck hemställde om JO:s prövning av huruvida polismästaren förfarit felaktigt när han meddelat ifrågavarande tillstånd samt vidare om Boris-Möller gjort sig skyldig till tjänstefel, då han förbjöd mötet. Om det skulle visa sig att Gromark eller Boris-Möller handlat felaktigt, hemställde Flinck om JO:s besked om hur organisationen skulle förfara för att få sina kostnader för det inställda mötet ersatta.

Efter remiss inkom den 7 november 1968 utredning och yttrande från chefen för regementet översten Nils Isacsson, varöver Flinck avgav påminnelser. Den 1 april 1969 inkom infordrat yttrande från Gromark jämte viss kompletterande utredning rörande Boris-Möllers uppträdande vid tillfället. Flinck inkom med påminnelser över sistnämnda utredning. Därjämte inhämtades ytterligare upplysningar från personalchefen vid regementet.

Vid ärendets avgörande anförde ställföreträdande JO Petrén följande.

Tillståndsgivningen ifråga om mötet

Enligt det av Gromark den 21 augusti 1968 utfärdade tillståndsbeviset hade organisationen meddelats tillstånd att den 4 och den 11 september 1968 hålla »appellmöten via högtalare samt utdelande av flygblad» utanför bl. a. »kasernvakten P 2».

Det appellmöte, som organisationen enligt tillståndsbeviset skulle hålla vid tillfället, är en sådan allmän sammankomst å vilken lagen den 14 december 1956 om allmänna sammankomster (i fortsättningen LAS) äger tillämpning. Huvudprincipen i nämnda lag är att anordnandet av sådana sammankomster skall — av hänsyn till vikten av att församlingsfriheten upprätthålles — underkastas minsta möjliga restriktioner. Skall sådan sammankomst äga rum på allmän plats, erfordras dock polismyndighetens tillstånd (3 §), medan det beträffande sammankomst på annan plats utomhus i stad eller köping räcker med en anmälan till polismyndigheten av mötesarrangören (4 § första stycket). Tillståndstvånget motiveras av polisens uppgift att sörja för allmän ordning och trafiksäkerhet. Beträffande s. k. offentliga tillställningar, där nöjesmomentet är mer dominerande, meddelas motsvarande

regler i den av Kungl. Maj:t likaledes samma dag den 14 december 1956 utfärdade allmänna ordningsstadgan (i fortsättningen AOst).

När i LAS talas om allmän plats, användes begreppet i samma mening som i AOst. Med allmän plats förstås enligt 1 § AOst gata, torg, park och annan plats, som enligt fastställd stadsplan eller byggnadsplan utgör allmän plats och som upplåtits för avsett ändamål, för allmänheten tillgänglig del av hamnområde samt allmän väg ävensom område, som är upplåtet till eller nyttjas för allmän samfärdsel.

Frågan om område är upplåtet till eller nyttjas för allmän samfärdsel får bedömas från fall till fall. En väg t. ex. får anses nyttjad för allmän samfärdsel, då den är allmänneligen befaren. En obebyggd tomt i en stad, som allmänheten med ägarens medgivande nyttjar till gång- eller cykelbana, kan även tänkas vara allmän plats (se prop. 1956: 143 s. 52 ff). En vidsträcktare innebörd än i nu nämnda författningar har begreppet allmän plats fått då det användes i 16 kap. 15 och 16 §§ brottsbalken, som innehåller regler angående fylleri och förargelseväckande beteende. Anledning att gå in på dessa skiljaktigheter föreligger emellertid ej i detta sammanhang.

I tjänstereglementet för krigsmakten (TjRK) finns under rubriken »Definitioner och beteckningar» angivet att med »kasernområde» avses »kasernanläggning med tillhörande område och — enligt vederbörande chefs bestämmande — visst begränsat område i anslutning därtill». Enligt kap. 13 mom. 7 TjRK skall fastställda gränser för kasernområde och för annat militärt område, i den mån området inte är inhägnat, vara tydligt utmärkta eller angivna på annat sätt. Vidare skall enligt nämnda stadgande dessa gränser anges i regementsinstruktionen.

Av handlingarna i ärendet inhämtas följande rörande det nu ifrågavarande områdets karaktär: Det s. k. Möllerödsfältet tillhör staten och disponeras som Skånska dragonregementets kasern- och övningsområde. Kasernområdet, som utgör sydöstra hörnet av fältet, är i huvudsak inhägnat. En mindre del av kasernområdet beläget i Möllerödsfältets sydöstra ytterkant ligger emellertid utanför inhägnaden i omedelbar anslutning till vaktlokalen och huvudentrén till den inhägnade delen av kasernområdet. Denna icke inhägnade del av kasernområdet utgöres av en vändplan med busshållplats och intilliggande parkeringsplatser, vilka företrädesvis nyttjas av regementets personal och besökande. Vändplanen utgör slutpunkt på en allmänneligen befaren väg, som leder till regementet från väg 117 mellan Hässleholm—Malmö. Från vändplanen fortsätter vägen genom kaserngrindarna in på regementets inhägnade område.

Att området utanför kasernvakten, vilket disponeras såsom parkeringsplats för personalen, skall inräknas i kasernområdet framgår av regementsorder den 22 oktober 1965, rego 92/65 (upprepat i rego 47/68). Däremot har gränserna för kasernområdets utsträckning inbegripet nämnda parkeringsplats ej angivits i regementsinstruktionen såsom föreskrives i TjRK. Ej heller finns någon upplysningsskylt som visar allmänheten hur långt kasernområdet sträcker sig utanför det inhägnade området.

Området ifråga utanför kasernvakten är sålunda militärt område och, såvitt kan bedömas, tillika del av kasernområdet. Samtidigt utnyttjas åtminstone en del av området, nämligen den del, som utgöres av vändplanen och parkeringsplatserna, för allmän samfärdsel. Denna del av kasernområdet måste därför anses vara att betrakta som allmän plats i den mening som avses i 1 § AOst och 3 § LAS.

Fråga uppkommer nu vilka regler som gäller för ordningshållning inom ett sådant område, vilket är såväl kasernområde som allmän plats i AOst:s inskränkta mening. Helt allmänt kan i denna del hänvisas till de synpunkter, som framföres i ett äldre av MO handlagt ärende (se MO:s ämbetsberättelse 1950 s. 307 f) samt till framställningen i Erik Sjöholms arbete »Om politimakten och dess begränsningar» s. 199—203. Vidare bör erinras om de regler som utfärdats rörande skyddet av militära områden. Främst bör stadgandet i 1 § tredje stycket kungörelsen den 9 maj 1916 angående vad militär personal i vissa fall har att iakttaga vid upprätthållande av allmän ordning m. m. uppmärksammas, enligt vilket militär befälhavare äger sörja för upprätthållande av ordningen bl. a. inom militärt övningsområde. Han äger sålunda i denna del en självständig befogenhet oberoende av civil polismyndighet. MO uttalade i detta sammanhang att nämnda stadgande i 1 § tredje stycket sagda kungörelse »innebär rätt för befälhavaren att meddela bestämmelser och eljest vidtaga åtgärder för ordningens upprätthållande med giltighet för såväl militär personal som civila personer, vilka uppehålla sig å den ifrågavarande platsen» (MO 1950 s. 313). Ävenledes kan nämnas, att enligt 1 § lagen den 17 maj 1940 med vissa bestämmelser till skydd för försvaret m. m. (här kallad skyddslagen) Konungen eller enligt Konungens bemyndigande vederbörande militära befattningshavare må utfärda förbud för obehöriga att beträda anläggning, inrättning, fartyg, luftfartyg eller område, som tillhör försvarsväsendet. Av 1 § kungörelsen den 24 maj 1940 angående tillämpningen av denna lag (bevakningskungörelsen) framgår, att förbud enligt 1 § skyddslagen må meddelas av den på stället varande högste befälhavaren, vilken i det aktuella fallet är regementschefen. Regementschefen har emellertid icke meddelat förbud att beträda den nu ifrågavarande delen av kasernområdet, varför skyddslagens regler saknar tillämplighet i förevarande fall. Slutligen kan observeras att det av kap. 13 mom. 8 TjRK följer att, om inom kasernområde det finns väg, som upplåtits för trafik med andra än av krigsmakten brukade fordon, det är vederbörande länsstyrelse eller stadsstyrelse — och sålunda ej regementschefen — som meddelar trafikföreskrifter. I övrigt torde dock, även om i TjRK någon direkt föreskrift av sådan art icke synes förefinnas, reglerna i TjRK i 13 kap. om inre tjänst m. m. och i 19 kap. om vakt- och ordningstjänst m. m. bygga på den föreställningen, att det är regementschefen som inom kasernområdet ansvarar för ordningen.

Vad gäller kasernområde i allmänhet torde de ovan refererade reglerna vara så att förstå, att civil polismyndighet visserligen har en formell rätt att utöva myndighet för upprätthållande av allmän ordning och säkerhet även därstädes men att det i främsta rummet ankommer på vederbörande militäre chef att svara för ord-

ningen inom kasernområdet såväl i förhållande till militär personal som vad gäller civila, som uppehåller sig där.

Den omständigheten, att den i detta ärende ifrågavarande delen av kasernområdet tillika är allmän plats, dit även civila har fritt tillträde, gör att polismyndighetens nämnda formella befogenheter att verka för allmän ordning får ökad praktisk betydelse, men den torde icke ändra det förhållandet att det alltfort är regementschefen som bär det omedelbara ansvaret för ordningens upprätthållande på platsen. Vidare kan konstateras, att den omständigheten att enligt vad nu sagts ordningshållningen skall anses primärt åligga regementschefen icke medför ändring däri att — om allmän sammankomst skall hållas på den del av kasernområdet som är allmän plats — därför erfordras polismyndighetens tillstånd jämlikt 3 § LAS. Appellmötet den 4 september 1968 har skolat hållas utanför vaktlokalen och — såvitt kunnat utrönas — på den del av kasernområdet som utgör allmän plats i den mening denna term har i nyssnämnda lag.

Under angivna förhållanden har det ålegat Gromark att till sakbehandling upptaga organisationens ansökan om tillstånd till mötet den 4 september 1968. Vid handläggningen av detta tillståndsärende har Gromark enligt min mening icke ägt att bortse från det förhållandet att mötet skulle hållas på kasernområdet, där han — enligt vad ovan upptagits — icke kan anses äga det primära ansvaret för ordningshållningen, även om området är allmän plats. Fråga var i förevarande fall om ett politiskt möte. Med hänsyn till vikten av att försvaret hålles utanför partipolitiska meningsskiljaktigheter — något som särskilt understrykes i reglerna i 16 kap. TjRK som handlar om försvarsupplysning — måste, då fråga är om tillstånd till allmän sammankomst på militärt område, också andra synpunkter än rena ordningshållningssynpunkter få göra sig gällande i ett tillståndsärende av detta slag.

Med hänsyn till vad nu anförts hade enligt min mening Gromark icke bort avgöra organisationens ansökan om hållande av appellmötet utanför kasernvakten vid Skånska dragonregementet utan att ha samrått med regementschefen, vilken har ansvar för ordningen på området ifråga.

Tillika är i detta sammanhang att beakta att regementschefen var den, som utövade dispositionsrätten till marken, där mötet skulle hållas. Uppenbart är att rätten att hålla allmän sammankomst å enskild mark, som tillika är allmän plats, måste tåla de inskränkningar som kan följa av äganderätten eller eljest på grund av speciella förhållanden kan ifrågakomma. Motsvarande får anses gälla då fråga är om statens mark som disponerats för speciellt syfte. Att ägare till fastighet har medgivit att viss del av fastigheten får begagnas för t. ex. allmän samfärdsel innebär ej att han har att finna sig i att området tillika brukas för annat ändamål, t. ex. för demonstrationer.

För den tillståndssökande måste det vara väsentligt att han kan förlita sig på ett erhållet tillstånd. Från denna utgångspunkt synes mig önskvärt att polismyndigheten i fall, då för sammankomstens avhållande erfordras icke allenast polismyndighetens tillstånd enligt LAS utan även exempelvis markägarens medgivande, i beslut att meddela tillstånd intager en erinran om den begränsning med hänsyn

till markägaren varmed beslutet är behäftat. Eljest kan sökanden få en vilseledande bild av rättsläget. I det fall dispositionen till markområdet tillkommer annan statlig myndighet kunde man tänka sig att gå ett steg längre och kräva att samråd äger rum mellan berörda myndigheter och att sökanden i ett sammanhang får besked såväl i tillståndsfrågan enligt LAS som beträffande frågan om platsens upplåtande för sammankomsten. Möjligheterna att nå därhän torde dock variera från fall till fall.

Såsom följer av det nu anförda har enligt min mening Gromark förfarit felaktigt åtminstone såtillvida att han utan kontakt med regementschefen beviljat organisationen det ifrågavarande tillståndet. Gromarks berörda handlingssätt kan dock icke anses innefatta tjänstefel. Jag låter därför bero vid mina nu gjorda påpekanden.

Kasernområdets utmärkande

Som redan nämnts, har beslutet att parkeringsplatserna utanför kasernvakten inräknas i kasernområdet ej, såsom föreskrives i kap. 13 mom. 7 TjRK, intagits i regementsinstruktionen. Vad Isacsson anfört om att regementsinstruktionen ej omarbetats under det sista året med hänsyn till den omfattande försöksverksamheten som pågår inom regementet kan ej anses vara en godtagbar förklaring till underlåtenheten, då beslut i saken meddelats bl. a. genom regementsorder redan den 22 oktober 1965. Ej heller är kasernområdet vederbörligen utmärkt.

Då jag förutsätter att regementschefen omedelbart tillser att TjRK:s regler om att gränserna för kasernområdet skall vara angivna i regementsinstruktionen och tydligt utmärkta blir uppfyllda, anser jag mig i denna del kunna låta bero vid en erinran om vikten av att kasernområdet blir klart avgränsat. Det inträffade visar det praktiska behovet av att TjRK:s regler på ifrågavarande punkt följes.

Boris-Möllers rätt att ingripa

Fråga uppkommer vidare huruvida, då nu polismyndigheten meddelat tillstånd för allmän sammankomst, denna kunnat genomföras utan avseende å vad de militära myndigheterna haft för mening. Som följer av det ovan anförda torde tillståndet få uppfattas som ett besked från polismyndigheten att från de synpunkter polismyndigheten har att företräda någon erinran mot mötets avhållande icke förefanns. Detta tillstånd förpliktar icke den myndighet, som disponerar marken, att låta mötet avhållas. Emellertid uppkommer spörsmålet vilka åtgärder som kan vidtagas gentemot mötesarrangörer som stödda på tillståndet börjar mötet. Här kan förbigås de möjligheter exempelvis en enskild markägare kan ha att i ett dylikt läge förhindra sammankomsten.

I förevarande fall var det regementschefen som ansvarade för ordningen på platsen ifråga och som ägde utöva dispositionsrätten till marken. Han får anses ha ägt att med hjälp av de medel, som står till hans förfogande för ordningens upprätthållande därstädes, förhindra eller avbryta sammankomsten, därest han funnit ur de synpunkter han har att företräda att mötet ej borde äga rum på ifrågava-

rande plats. Under alla omständigheter måste regementschefen haft befogenhet att anmana mötesarrangörerna att inställa mötet.

Enligt kap. 13. mom. 36 TjRK ankommer det på dagofficeren att, då oförutsedda händelser av vikt inträffar under regementschefs frånvaro, söka inhämta dennes order eller, om detta icke är möjligt och åtgärder måste vidtas omedelbart, utfärda erforderliga order samt snarast anmäla förhållandet till chefen.

Den föreliggande situationen var otvivelaktigt av den art att den inbjöd till missförstånd. Några klara föreskrifter direkt tillämpliga på den förefinnes ej. Enligt min mening hade det legat närmast till hands att Boris-Möller, som helt tillfälligtvis passerade platsen, tillkallat dagofficeren — vilket lätt kunnat ske då vaktlokalen låg alldeles i närheten — och överlåtit åt denne eller annat dagbefäl, som har det omedelbara ansvaret för ordningen inom kasernområdet, att avgöra om mötet skulle avlysas och mötesarrangörerna uppmanas lämna regementets kasernområde. Det hade även varit naturligt att militär myndighet tagit kontakt med polismyndigheten för att klargöra situationen.

Boris-Möller, som vid tillfället var iförd uniform, tjänstgjorde emellertid då som regementsadjutant. Frågor om kasernområdets disponering och ordningens upprätthållande ingår enligt gällande föreskrifter ej i adjutantens uppgifter. Under förhandenvarande omständigheter kan det dock icke anses felaktigt att Boris-Möller i sin egenskap av regementsadjutant ingrep personligen och utövade regementschefen tillkommande befogenheter. Icke heller finner jag anledning kritisera det sakliga innehållet i det beslut Boris-Möller fattade med avseende å sammankomstens hållande. Boris-Möllers åtgärd att anmana mötesarrangörerna att inställa sammankomsten på kasernområdet föranleder därför i och för sig icke någon min åtgärd.

Boris-Möllers uppträdande vid tillfället

Av bl. a. Boris-Möllers egna uppgifter framgår och är i övrigt ostridigt följande: Boris-Möller blev ifrågavarande dag vid 17.15-tiden på officersmässen upplyst av en fänrik att en bil med högtalaranläggning var uppställd utanför vaktlokalen på regementets parkeringsplats, att civila uppehöll sig vid och kring fordonet samt att dessa uppgav sig ha tillstånd från polisen att vistas där. Då han visste att parkeringsplatsen tillhörde regementet och inräknades i kasernområdet, beslöt han sig för att på vägen hem titta in på parkeringsplatsen. Hans avsikt var att säga till mötesdeltagarna att de uppehöll sig på militärt område. Den som han kom att tala med var en yngling vilken tycks ha varit Flinck. Denne åberopade att organisationen hade polisens tillstånd att vara på platsen. Boris-Möller sade då att polisen inte kunde bevilja sådant tillstånd, enär platsen utgjorde militärt område. Det uppstod ett meningsutbyte, därvid båda blev upprörda och talade i högljudd ton, Boris-Möller använde även svordomar. Han förbjöd mötesarrangörerna att använda högtalarbilen och att dela ut flygblad samt tillsade dem att försvinna. Flinck

frågade efter hans namn. Han svarade då att det hade Flinck ej något med att göra, eftersom han inte var intresserad av dennes namn.

Enligt kap. 19 mom. 27 TjRK skall den som ingriper mot krigsman, om han inte är igenkänd av den felande, uppge sin tjänstegrad och sitt namn samt vara beredd att legitimera sig. Även om Boris-Möllers ifrågavarande ingripande ej var riktat mot krigsman hade han dock, med hänsyn till att hans handlande skedde i tjänsten, bort på begäran legitimera sig och ange i vilken funktion han agerade. Även i övrigt giver utredningen vid handen att han uppträtt oskickligt.

Det måste fordras av officer, som ingriper i en situation som den föreliggande, att han uppträder lugnt och sansat. För krigsmaktens anseende är det av vikt att de som företräder den utåt gentemot civila icke genom sitt uppträdande ger anledning till berättigad kritik. Jag bedömer därför Boris-Möllers brist på behärskning relativt allvarligt men kan — med hänsyn till omständigheterna — låta bero vid den erinran som ligger i det nu anförda.

Förfarandet när fråga uppkommit om att begära att någon skall utlämnas från annat land till Sverige

I anslutning till ett aktuellt fall om vägrad utlämning till Sverige från Spanien inkom efter remiss chefen för utrikesdepartementets rättsavdelning L. Kellberg med yttrande om praxis vid framställning från svensk sida om utlämning av den som vistas i annat land. På JO Lundviks begäran avgav därefter riksåklagaren yttrande om behovet av särskilda regler om förutsättningarna för begäran om utlämning till Sverige.

Kellberg anförde i huvudsak följande.

Bortsett från vad som kunde innehållas i internationella överenskommelser som Sverige ingått hade ej för utrikesförvaltningen och såvitt var bekant ej heller för andra myndigheter utfärdats några föreskrifter om hur ärenden om utlämning till Sverige skulle handläggas. Sverige hade utlämningsavtal med vissa länder (dock ej Spanien) enligt den europeiska utlämningskonventionen samt med Amerikas Förenta Stater, Storbritannien och Belgien enligt särskilda konventioner eller fördrag. Bestämmelserna i dessa överenskommelser beaktades av departementet vid framställningar om utlämning till Sverige. De stater som ratificerat den europeiska utlämningskonventionen hade, liksom Sverige, i allmänhet vid tillträdet knutit förbehåll som måste beaktas. Härutöver gällde, att Sverige icke kunde kräva tillämpning från annan stats sida av bestämmelse i konventionen, gentemot vilken Sverige gjort förbehåll. — De flesta framställningarna till utrikesdepartementet gällde utlämning för lagföring. Ofta var den misstänkte redan efterlyst genom rikspolisstyrelsens försorg och kunde även ha blivit föremål för provisorisk häktning i utlandet. Vederbörande svenska myndigheter brukade taga kontakt under hand med departementet för att få preliminärt besked om utlämning kunde tänkas bli be-

viljad. I samband därmed gjordes från departementets sida ofta vissa påpekanden. Även då framställning till utrikesdepartementet redan gjorts, brukade påpekanden göras. Det kunde gälla att brottet borde vara sådant, att i spegelfallet utlämning kunnat ske från Sverige (4—6 §§ utlämningslagen). Det kunde gälla villkor i utlämningsavtal eller i andra fall en summarisk prövning av utlämningsmöjligheterna, om den främmande statens utlämningslagstiftning var bekant för utrikesdepartementet. Om krav på reciprocitetsförklaring uppställdes i den främmande staten, måste övervägas om t. ex. av hänsyn till bristande tillit till rättssystemet i vederbörande land sådan borde avges. Intresset att få någon utlämnad borde också vägas mot kostnaderna för utlämningen som kunde bli avsevärda. Ibland förde distriktsåklagaren upp ärendet på länsåklagar- eller riksåklagarplanet för avgörande om en framställning skulle göras. Utrikesdepartementet hade ibland underhandskontakt med justitiedepartementet. — Utlämningsärende handlades ofta under tidspress. — Rörande det i JO-ärendet aktuella fallet avslog spansk domstol framställningen om utlämning enligt artikel 3 i den spanska utlämningslagen av 26.12.1958 under hänvisning till att angivna brott begåtts i Spanien. Utrikesdepartementet hade ej gjort några överväganden om var den åtalade gärningen enligt svensk och enligt spansk rättsuppfattning skulle anses vara begången. Den förra frågan ansåg sig departementet ej vara behörig att pröva, den senare kunde departementet på grund av avsaknad av tillgång till spansk strafflag ej överväga. — Utrikesdepartementet kände det som en brist att föreskrifter ej fanns för handläggning av ärenden rörande utlämning till Sverige. Särskilt syntes det departementet vara otillfredsställande att frågor om brottets natur och med en utlämning förenade kostnader ej blev föremål för central bedömning. Då det gällde förhållandena utrikes, var det betydligt svårare att komma till rätta med problemen och en samlad lösning torde knappast vara möjlig. Det kunde dock övervägas, om internationell efterlysning borde ske innan central åklagarmyndighet i Sverige tagit ställning i ärendet och utrikesdepartementet satts i tillfälle att företaga en preliminär bedömning.

I remissen till riksåklagaren uttalade JO Lundvik bl. a.: Åklagaren i brottmålet var givetvis kompetent och lämplig att verkställa åtskilliga delar av den prövning, som från svensk sida måste föregå en begäran om utlämning. Det kunde gälla gärningens svårhetsgrad och art, den misstänktes personliga förhållanden och styrkan av bevisningen (4—6, 8 och 9 §§ i 1957 års utlämningslag). De moment i prövningen däremot, vilka hade internationell anknytning, torde däremot lämpligast anförtros central myndighet som hade sakkunskap inom sig samt tillgång till litteratur om innehållet i utlämningsavtal, det främmande landets bestämmelser om utlämning och kriminallagstiftning i övrigt samt kännedom om andra förhållanden i det landet som kunde påverka bedömningen. Bestämmelser i internationella överenskommelser beaktades av UD för närvarande. Enligt den europeiska utlämningskonventionens artikel 7 kunde ett land förbehålla sig att vägra utlämning beträffande gärning som helt eller delvis var begången på dess territorium. Hade ett sådant förbehåll skett, borde väl en — åtminstone summarisk — prövning ske från

svensk sida. Vilken myndighet skulle då pröva detta — UD, RÅ eller UD efter samråd med RÅ? När det gällde begäran om utlämning från land, med vilket Sverige icke hade utlämningsavtal, gjordes enligt UD en summarisk prövning av utlämningsmöjligheterna, om det landets utlämningslagstiftning var bekant för UD. Även om det kravet icke kunde uppställas, att UD eller annan central myndighet skulle ha tillgång till alla länders aktuella utlämningslagstiftning m. m. ställde sig frågan om ej sådan tillgång borde finnas eller snabbt kunna införskaffas åtminstone beträffande länder, med vilka Sverige hade livlig kontakt. Därigenom kunde bedömningen, om utlämningsframställning skulle göras, ske på säkrare grundval. Skulle i så fall denna litteratur vara tillgänglig hos RÅ eller UD?

Riksåklagaren uttalade följande.

Sedan många år har det funnits överenskommelser om samarbete mellan Sverige och främmande stater i utlämningsfrågor. Detta samarbete på straffrättens område har med tiden successivt utvidgats och kommit att omfatta även andra områden. Mellan de nordiska länderna har denna samverkan varit särskilt framträdande. Den nordiska verkställighetslagen är således en produkt av detta samarbete. Mellan de nordiska länderna har vidare utvecklats en praxis, som innebär att mål rörande brott i ett av länderna, i vissa fall kan överlämnas för avgörande till det land, där den misstänkte finns. I ett vidare perspektiv är det arbete för en harmonisering av olika rättsregler som bedrivs inom Europarådet självfallet av väsentlig betydelse. Detta samarbete, som med åren utvidgats och fördjupats, måste ses mot bakgrunden av den snabba utvecklingen av kommunikationerna länderna emellan.

Möjligheterna till utlämning har haft väsentlig betydelse för rättsväsendets effektivitet. Utlämning har sålunda i åtskilliga fall utgjort en förutsättning för att allvarliga brott skulle kunna beivras här i landet. För utlämningsförfarandet torde även humanitära skäl kunna åberopas. För en misstänkt eller dömd är det således ofta en förmån att få sin sak avgjord i hemlandet. Det är dock obestridligt att utlämningsförfarandet i vissa fall kan vara en mycket ingripande åtgärd. Den person, som begärs utlämnad, kan sålunda komma att vara berövad friheten avsevärd tid i en för honom främmande miljö till följd av den tid proceduren tar. Genom de nya former av internationellt samarbete inom straffrätten, som nu håller på att växa fram, torde i framtiden utlämningsinstitutet få förhållandevis mindre betydelse än hittills. Det är likväl angeläget att såvitt möjligt förbättra institutet i syfte att minska de olägenheter det kan innebära för den enskilde.

Med undantag för vad de internationella överenskommelserna om utlämning från länder utom Norden kan innehålla finns det inte några direkta föreskrifter om hur dessa ärenden skall handläggas. Hithörande frågor synes inte heller ha behandlats i litteraturen. Det är således t. ex. inte närmare angivet vem som skall göra framställning om utlämning hos utrikesdepartementet. När det gäller lagföring för brott följer emellertid av allmänna regler att det åligger åklagare i hans egenskap av undersökningsledare att ta initiativ i hithörande frågor. Som utrikesdepartementet anfört kommer framställningar om utlämning i regel från distriktsåklagare. Riksåklagaren tar generellt inte någon befattning med dessa ärenden. Handläggningen av här angivna ärenden blir emellertid fortlöpande granskad vid de inspektioner, som riksåklagaren och länsåklagarna verkställer. I några fall har åklagare vidare direkt underställt riksåklagaren frågor om utlämning.

Det kunde möjligen hävdas, att legalitetsprincipen skulle medföra skyldighet för

åklagaren att begära utlämning, där formella förutsättningar för sådan föreligger. Bestämmelserna torde dock inte böra tolkas på detta sätt. Frågan huruvida utlämning skall begäras eller inte bör — liksom andra beslut om i vilken omfattning en utredning angående brott skall bedrivas — vara beroende av förhållandena i varje särskilt fall. Olika omständigheter kan här komma att inverka. Helt allmänt kan anmärkas, att individen måste anses ha ett anspråk på att inte utsättas för mera ingripande åtgärder än som med hänsyn till sakförhållandena är rimligt. I cirkulär till åklagarna — — — har jag anfört, att utlänning som är medborgare i annat land än Danmark, Finland, Island eller Norge inte skall begäras utlämnad från sitt hemland, även om detta land skulle vara villigt att utlämna sina medborgare, eftersom Sverige inte utlämnar egna medborgare annat än till de nordiska länderna och reciprocitet därför inte kan utlovas. Utlämning synes inte heller böra begäras, där humanitära skäl såsom sjukdom, hög ålder e. dyl. talar emot en sådan åtgärd (jfr av Sverige gjort förbehåll beträffande artikel 1 i europeiska utlämningskonventionen). Vidare torde som utrikesdepartementet framhållit de kostnader, som är förenade med en utlämning, böra beaktas.

I likhet med JO anser jag att starka skäl kan anföras för att prövningen av i vart fall moment, vilka har internationell anknytning, bör ske centralt. Av handlingarna i ärendet framgår, att begäran om utlämning skett i vissa fall, där det berättigade i en sådan åtgärd kan ifrågasättas. Enligt vad jag inhämtat från utrikesdepartementet har antalet utlämningsärenden utanför Norden under senare år uppgått till följande antal, 16 år 1967, 22 år 1968 och 8 fram till 1.7.1969 — — —. Det är således i varje fall för närvarande ett förhållandevis ringa antal ärenden som det är fråga om. Med hänsyn härtill och med beaktande av de fördelar som skulle vara förenade med en central bedömning av hithörande ärenden, bör enligt min mening en sådan komma till stånd.

En central handläggning kommer att innebära vissa tidsförluster i förhållande till nuläget. Dessa olägenheter torde emellertid väl uppvägas av de fördelar som en central granskning innebär. Om erfarenheterna av en sådan handläggning ger vid handen att vissa typer av utlämningsärenden är enkla och okomplicerade bör det emellertid vara möjligt att för dem genomföra en decentralisering. En sådan ordning torde också av praktiska skäl bli nödvändig om det skulle visa sig att antalet ärenden framdeles ökade starkt.

I anledning av de direkta frågor, som JO ställt, vill jag anföra. Om förbehåll skett enligt den europeiska utlämningskonventionens artikel 7 (*anm.* avser gärning helt eller delvis begången på landets territorium) synes i enlighet med det ovan anförda prövningen i första hand böra ankomma på riksåklagaren. Det kan emellertid förutsättas att samråd med utrikesdepartementet regelmässigt kommer att ske i dessa fall. — Det synes i första hand böra vara utrikesdepartementet, som skall ha tillgång till främmande staters aktuella utlämningslagstiftning. Härför talar bl. a. det förhållandet att förutom åklagarna även kriminalvårdsstyrelsen har kontakt med utrikesdepartementet i utlämningsfrågor. I sammanhanget kan emellertid nämnas, att riksåklagaren fortlöpande söker följa den utländska lagstiftningen på här ifrågavarande område och även har tillgång till litteratur på området.

En central kontroll torde också böra ske beträffande åklagares begäran om internationell efterlysning (jfr artikel 16 i europeiska utlämningskonventionen). Antalet sådana framställningar, som ibland är av brådskande karaktär, har av rikspolisstyrelsen uppskattats vara inemot dubbelt så stort som antalet utlämningsärenden vid utrikesdepartementet (11 internationella efterlysningar under tiden 1.1.—30.6.1969). Central kontroll i här ifrågavarande avseende synes bl. a. av praktiska skäl och till dess närmare erfarenheter vunnits lämpligen kunna ske på det

sättet, att åklagarna åläggs att omedelbart till riksåklagaren anmäla sådana fall, där begäran om internationell efterlysning framställts.

Sammanfattningsvis bör således enligt min mening här ifrågavarande ärenden bli föremål för central bedömning på åklagarsidan. Framställningar om utlämning bör innan de överlämnas till utrikesdepartementet granskas av riksåklagaren. Framställningar från distriktsåklagare bör gå via länsåklagare, respektive överåklagare. Kontroll bör vidare ske av framställningar om internationell efterlysning. Något hinder kan inte anses föreligga för riksåklagaren att meddela åklagarna anvisningar i här angivna avseenden (se 4 § åklagarinstruktionen och 7 kap. 5 § RB). En ändrad handläggningsform skulle således kunna genomföras utan författningsändring.

Vid ärendets avgörande anförde JO Lundvik följande.

En framställning om att någon skall från annat land utlämnas till Sverige för lagföring eller undergående av straff kan få djupt ingripande betydelse för vederbörande och det vare sig utlämning kommer till stånd eller icke. Jag syftar här och i det följande icke på utlämning från annat land inom Norden. Härom gäller särskilda regler och förhållandena avviker även eljest väsentligt från vad som gäller utlämning från mera avlägsna länder.

En utlämning kan stundom komma att framstå som ett oproportionerligt kraftigt ingrepp. I all synnerhet gäller detta, om utlämningen skett för lagföring och vederbörande sedermera frikännes. Utlämningsförfarandet tar merendels relativt lång tid och kan redan i och för sig vara påfrestande för den som avses. I vissa länder tillkommer sådana omständigheter som att häktet, där vederbörande inhyses under utredningens gång, icke svarar mot rimliga sanitära krav och att behandlingen av de intagna lämnar mycket övrigt att önska. I ett av mig som tjänstförrättande JO år 1960 handlagt ärende — gällande utlämning till Sverige från ett land i Nordafrika — fick jag en uppfattning om vilka risker som kan möta i nämnda hänseenden.

Om åter en framställning om utlämning icke beviljas, kan resultatet — såsom hände i det fall som föranlett mig att upptaga denna fråga — bli att vederbörande helt i onödan fått tillbringa en längre eller kortare tid i häkte i det främmande landet. Någonting dylikt är givetvis ytterst otillfredsställande.

Det är med hänsyn till det anförda mycket angeläget, att utlämning icke begärs i onödan. Det bör kunna fordras, att den utredning som föregår en framställning i saken från svensk sida är noggrann. Man bör sålunda pröva, att den bevisning som åberopas mot vederbörande verkligen är bärande och att hinder mot utlämning icke kan väntas möta enligt det främmande landets lag. Såsom belysts i ärendet bör det också kunna fordras, att saken är av den beskaffenhet att en utlämning i och för sig ter sig rimlig. Brottet får med andra ord icke vara alltför bagatellartat. Härför talar, utöver de personliga hänsyn som jag berört, även kostnadsfrågan.

Den nuvarande ordningen för handläggning av hithörande ärenden lider av påtagliga brister. Några närmare föreskrifter om hur det skall gå till, när fråga uppkommer att begära någon utlämnad till Sverige, har icke meddelats. Såsom fram-

hållits från utrikesdepartementets sida är det särskilt otillfredsställande, att det icke är sörjt för någon central prövning av vissa frågor som uppkommer i dessa fall, såsom frågan om brottets natur.

Riksåklagaren har i sitt yttrande framhållit, att han är villig att ombesörja en central prövning såvitt gäller åklagarväsendets befattning med utlämningsfrågor ävensom frågor om internationell efterlysning. Riksåklagaren söker fortlöpande följa den utländska lagstiftningen på här berörda områden. Genom en central prövning hos riksåklagaren bör en väsentlig förstärkning av den enskildes rättssäkerhet kunna vinnas såvitt nu är i fråga. Det är därför mycket tillfredsställande, om riksåklagaren åtar sig denna uppgift.

Prövningen av frågan, om utlämning skall begäras, måste i viss utsträckning bero av vad som är känt om mera speciella förhållanden i det främmande landet. Det torde vara självklart, att utrikesförvaltningen — som har större möjligheter än någon annan svensk myndighet att överblicka internationella förhållanden — bör bidraga med sin kunskap härom. Även om utlämningsframställningar granskas av riksåklagaren, kan sålunda utrikesdepartementet icke helt frånsäga sig ansvar för ärendena, i allt fall så länge dessa enligt gällande lag skall passera genom departementet.

Jag har tidigare övervägt att göra en framställning till Kungl. Maj:t i syfte att få fram närmare regler om förfarandet vid begäran om utlämning till Sverige. Då nu riksåklagaren förklarat sig villig att ombesörja den centrala prövningen såvitt rör åklagarväsendets befattning med hithörande frågor, räknar jag med att åtminstone de väsentligaste olägenheterna med den nuvarande ordningen därigenom skall bli avhjälpta[1]. Jag har under dessa förhållanden funnit mig böra i allt fall tills vidare avstå från att taga något initiativ i saken.

Vad slutligen angår den konkreta framställning om utlämning från Spanien som föranlett mig att upptaga ärendet kan jag inskränka mig till att säga, att jag väl finner det förvånande att man i utrikesdepartementet tydligen icke ingått på någon prövning av frågan om utlämning var möjlig med hänsyn till den i spansk lag uppställda regeln att utlämning ej sker för brott som är begånget i Spanien, men att vad som förevarit dock icke kan läggas någon till last såsom tjänstefel.

Vissa övriga ärenden

Krav på mantalsskrivningsbevis för utrönande av domstols behörighet

Med anledning av klagomål över att domstol ej velat telefonledes hos lokal skattemyndighet kontrollera mantalsskrivning och ej heller godtagit skattekort som bevis i sådant hänseende utan krävt mantalsskrivningsbevis anförde JO Henkow:

Domstols krav på företeende av mantalsskrivningsbevis som utredning om domstolens behörighet kan enligt min mening inte föranleda någon anmärkning. Givetvis föreligger det dock inte något hinder att domstolen själv per telefon kontrol-

[1] Riksåklagaren har sedermera den 19.12.1969 i cirkulär C 57 meddelat bestämmelser i saken.

lerar mantalsskrivningen hos lokala skattemyndigheten. Skulle i stället för mantalsskrivningsbevis ha ingetts ett skattekort torde detta i många fall tillsammans med övriga omständigheter kunna utgöra tillräckligt bevis om mantalsskrivningen. Att märka är emellertid att skattekort och debetsedel avseende preliminär skatt utfärdas redan vid årsskiftet och alltså innan justerad mantalslängd för mantalsåret föreligger (jämför 43 § folkbokföringsförordningen), vilket innebär att den rätta mantalskrivningsorten kan bli en annan än den som kan utläsas av skattekortet.

Kungörelsedelgivning

Det har vid något tillfälle förekommit att vid kungörelsedelgivning kallelsen i sin helhet införts som tidningsannons. Om sådant förfarande har JO Lundvik yttrat följande:

Jämlikt 33 kap. 12 § första stycket rättegångsbalken kan delgivning i vissa fall, då den sökte ej har känt hemvist och upplysning ej kan vinnas var han uppehåller sig, ske genom kungörelse. Den handling som delges skall då anslås inom rättens kansli och »meddelande därom» införas i allmänna tidningarna och, om det kan antas därigenom komma till den söktes kännedom, även i annan tidning. Som E. påpekat har närmare föreskrift ej givits rörande meddelandets innehåll. I de av processnämnden utgivna formulärsamlingarna från tiden för rättegångsbalkens ikraftträdande innehöll meddelandena uppgifter tillräckliga för målets identifiering: parterna, saken och målets diarienummer.

I brottmål kan *stämning* aldrig delges enligt 33: 12 RB (13 § samma kapitel), och det kan därför med fog hävdas att, när i sådant mål exempelvis kallelse till huvudförhandling delges den tilltalade genom kungörelse, denne i allmänhet inte behöver upplysas om vad målet gäller. Detta bör han ju kunna utläsa av den tidigare delgivna stämningen. Med hänsyn till att det otvivelaktigt kan lända den tilltalade till skada eller olägenhet att det genom tidningsannonsering göres bekant att han står under åtal för visst brott synes det lämpligt att utforma meddelandet så att detta undvikes.

Den med klagomålen avsedda tidningsannonsen innehöll på grund av förbiseende ej meddelande om att kallelsen anslagits utan i stället kallelsen in extenso. Eftersom detta gjorde kallelsen onödigt lång och kostnadskrävande och ej överensstämde med rättegångsbalkens föreskrift var det felaktigt att utforma annonsen

I ett senare ärende av samma art anförde JO Lundvik till ytterligare belysning av på detta sätt.
det sagda.

Det är givetvis alltid lämpligt och önskvärt, att kungörelser utformas så att däri namngivna personer icke onödigtvis behöver schavottera. När det gäller kallelser i rättegångsmål måste man emellertid också ta hänsyn till intresset att den sökte får klart för sig vad saken gäller. I tvistemål kan under vissa förutsättningar själva stämningen delgivas genom kungörelse och det synes mig knappast tillrådligt att underlåta att därvid ange vad målet rör. I brottmål kommer någon kungörelsedelgivning icke i fråga av stämningen, endast av senare kallelser o. d. I dylika fall, där man får förutsätta att vederbörande redan en gång fått del av vad målet rör, synes man lämpligen kunna och böra underlåta att ange saken. Ej heller synes det finnas anledning att nämna, att motparten är allmän åklagare. Undantag från vad nu sagts kan dock befinnas erforderligt, om det finns flera mål som rör samma person och det framstår som angeläget att förebygga en förväxling av målen.

Fördelning av uppdrag som offentlig försvarare

Med anledning av klagomål från två advokater angående ordningen för utseende av offentliga försvarare anförde JO Lundvik:

I fråga om de av domstolarna tillämpade principerna för utseende av offentliga försvarare kan jag ansluta mig till vad JO Bexelius uttalade i ett tidigare ärende. (1967 års ämbetsberättelse s. 57—63.) I likhet med flera av de domare som yttrat sig hos JO vill jag understryka, att det väl är ett önskemål att försvararuppdragen sprides mellan advokaterna men att den ledande synpunkten måste vara den misstänktes intresse att få den hjälp som erfordras i varje särskilt fall. Av skäl som belysts i de i ärendet avgivna remissyttrandena följer härav, att en »i princip jämn spridning» bland samtliga inom ett område verksamma eller till en domstol anmälda advokater näppeligen är praktiskt möjlig eller ens önskvärd. Mot önskemålet om ökad spridning måste vägas både det självklart överordnade intresset att en för varje särskild uppgift fullt lämplig person utses och de expeditionella och arbetsekonomiska synpunkter, som anförts av domstolarna. Det ligger i sakens natur, att resultatet av avvägningen måste skifta mellan olika domkretsar.

Den utredning som nu företagits ger enligt min mening icke i något fall skäl till antagande att domstolarna skulle ha åsidosatt sina skyldigheter i fråga om utseende av offentliga försvarare.

Praxis vid utseende av offentliga försvarare har varit föremål för uppmärksamhet vid ombudsmännens inspektioner och eljest då anledning förekommit. Någon anledning till ingripande från JO:s sida i fråga om försvararuppdragens fördelning har därvid ej framkommit.

Tanken om statligt anställda försvarare avvisades av 1968 års riksdag, som hade att taga ställning till en motion i saken. Motionen utsattes under remissförfarandet för stark kritik, och jag finner anledning saknas att ånyo upptaga frågan till behandling.

Uppdelning av rättegångsförfarandet i mål med stort antal tilltalade. Bevisomedelbarheten åsidosatt

Den 1 april 1967 ägde en demonstration rum utanför US Trade Center vid Vasagatan i Stockholm. Ett åttiotal deltagare omhändertogs och fördes till polisstation.

I maj 1967 inkom till Stockholms rådhusrätts tjugotredje avdelning stämningsansökan avseende tre personer, vilka deltagit i demonstrationen och mot vilka åtal väcktes för ohörsamhet mot ordningsmakten. För dessa tre hade utredningen påskyndats av skäl, som är utan intresse här. Vid huvudförhandling i detta brottmål den 28 augusti 1967 hördes två polismän, som omvittnade att de, iförda uniform, utan att bliva åtlydda ett flertal gånger i handhögtalare uppmanat demonstranterna att lämna platsen. Deras utsagor upptogs fonetiskt och utskrevs. För domen gjordes en sammanfattning av utsagorna.

Under september 1967 inkom till tjugotredje avdelningen i olika omgångar stämningsansökningar med yrkande om ansvar för ohörsamhet mot ordningsmakten å inalles åttio personer som deltagit i demonstrationen.

I ett av de därvid uppkomna målen hölls huvudförhandling och meddelades dom

samma dag den 9, den 13, den 16, den 20 och den 23 november 1967 avseende tre tilltalade vid varje tillfälle. Åklagaren åberopade och föredrog vid varje förhandling såsom bevisning de vid huvudförhandlingen den 28 augusti 1967 av polismännen avgivna vittnesutsagorna. Den tidigare gjorda sammanställningen av utsagorna intogs som domsbilaga i de olika domarna. Vid huvudförhandlingen den 20 november 1967 hemställde en av de tilltalade att polismännen måtte inkallas för att de tilltalade skulle beredas tillfälle att ställa frågor till dem i anslutning till vittnesmålen. Sedan den ene på kallelse kommit tillstädes och hörts, påfordrades inte längre den andres hörande.

I ett annat utav målen hölls huvudförhandling den 23 november 1967 med nio tilltalade och avkunnades gemensam dom angående dem. Rörande polismännens vittnesmål förekom samma förfarande som i det föregående målet. Vittnena var således ej kallade till förhandlingen. Åtalen bifölls ehuru de tilltalade bestred ansvar.

Ytterligare förhandlingar hölls den 26 och 28 mars 1968. Vid båda dessa tillfällen hördes polismännen som vittnen.

Klagomål anfördes mot uppläggningen av rättegångarna. Det androgs därvid bl. a. att de tilltalade genom att domarna avkunnats efter hand ansett det uppenbart att den första domen varit avgörande för utgången av alla senare fall samt att rättegångarna varit stötande schablonmässiga.

Vid ärendets avgörande anförde ställföreträdande JO Thyresson följande:

Enligt 45: 3 RB skall åtal mot flera för att ha tagit del i samma brott handläggas i en enda rättegång om ej rätten finner särskild handläggning vara lämpligare. Åtal som väckts mot flera för skilda brott må enligt stadgandet likaledes handläggas i en enda rättegång om det är till gagn för rättegången. Stadgandet lägger alltså i domstols hand att från lämplighetssynpunkt avgöra om rättsförfarande mot flera tilltalade skall genomföras i en eller flera rättegångar.

I de mål som tilldrager sig intresse i förevarande ärende — nämligen de som anhängiggjordes i september 1967 — stod ett ovanligt stort antal personer samtidigt åtalade vid samma domstol för gärningar av samma slag. Gärningarna var tämligen okomplicerade och begångna vid samma tillfälle. Bevisningen angående dem var exakt densamma. Brottet som gärningarna innebär förskyller normalt endast böter. Det ligger i sakens natur att i mål, där förhållandena är sådana, det svårligen kan undgås att handläggningen, bedömningen av skuldfrågan och straffmätningen får ett drag av schablonmässighet hur än rättsförfarandet anordnas, antingen genom en eller flera rättegångar. Det är ofrånkomligt att, sedan rätten en gång prövat och godtagit bevisningen mot en tilltalads förnekande av gärningen och bestämt straffpåföljden för denne, såväl bedömningen av skuldfrågan som straffmätningen blir föga varierad beträffande övriga tilltalade, om ej särskilda omständigheter framkommit angående dem.

För att nedbringa risken av att ifrågavarande rättsförfarande skulle få sken av slentrian hade det i och för sig varit önskvärt att förfarandet kunnat genomföras i ett sammanhang med samtliga tilltalade samtidigt närvarande och med vittnesförhör vid ett enda tillfälle. Till följd av det stora antalet tilltalade utgjorde

emellertid redan rådhusrättens lokalförhållanden hinder härför. Men även om lokalfrågan kunnat lösas framstår det som högst tvivelaktigt om förfarandet kunnat genomföras under ordnade förhållanden med så många tilltalade närvarande på en gång, om man beaktar de tilltalades allmänna inställning till rättssaken och möjligheten av ömsesidig påverkan med därav följande fara för gemensamma ordningsstörande meningsyttringar vid rätten. Det var därför nödvändigt att uppdela förfarandet på något sätt. Ett problem härvid var givetvis frågan om hur bevisningen skulle ske.

Enligt 35: 8 RB skall, då huvudförhandling hålles, bevis upptagas vid denna, om ej, enligt vad därom är stadgat, bevis må upptagas utom huvudförhandling. Med upptagande av bevis förstås att beviset tillhandahålles domstolen i ursprungligt skick utan förmedling av domstolsprotokoll (Gärde s. 474). I fråga om vittnesbevisning är alltså enligt sagda lagrum huvudregeln den att vittne skall höras vid huvudförhandling. Det i lagrummet åsyftade undantaget från denna regel är angivet i 36: 19 RB, vari stadgas att vittnesförhör får ske utom huvudförhandling, om vittne av sjukdom, vistelse å avlägsen ort eller annan orsak är ur stånd att infinna sig vid huvudförhandlingen eller om vittnes inställelse skulle medföra oskälig kostnad eller synnerlig olägenhet. Då bevis skall upptagas utom huvudförhandling, skall enligt 35: 9 RB parterna kallas till sammanträdet för bevisupptagningen. Bevis som upptagits utom huvudförhandlingen skall enligt 35: 13 RB upptagas även vid denna, om sådant upptagande finnes vara av betydelse och hinder därför ej längre föreligger. Uttalandet i Gärdes kommentar s. 492, att i fråga om utsagor som tidigare upptagits vid domstol vare sig i samma eller annat mål, domstolsprotokoll får åberopas, saknar betydelse i förevarande sammanhang. Det var nämligen inte utsagorna av polismännen i det äldsta brottmålet som åklagaren åberopade såsom bevisning i stämningsansökningarna avseende de nu ifrågavarande målen. Vad som åberopades var vittnesförhör med dem i dessa mål, vilket skulle ha gett de tilltalade tillfälle att ställa frågor till dem. Att rättens ordförande med åklagaren överenskommit om att vittnesbevisningen skulle förebringas genom protokollsutdrag från det tidigare brottmålet inverkar ej på det sagda. Det må tilläggas att i omedelbar anslutning till uttalandet i kommentaren hänvisning göres till 35: 13 RB angående förnyat upptagande vid huvudförhandling av sådan utsaga som det är fråga om i uttalandet.

Enligt den grundläggande regeln om bevisomedelbarhet i 35: 8 RB, som är tvingande rätt, skulle således vittnesförhör med polismännen i nu ifrågavarande mål om möjligt ha hållits vid huvudförhandling i dem.

På grund av det sagda måste det alltså anses ha stått i strid med 35: 8 RB att vittnesförhör inte hölls vid varje huvudförhandling, vari rättsförfarandet uppdelats. Det tillämpade förfaringssättet beträffande bevisningen var betänkligt även från en annan synpunkt. Det överlämnades nämligen härigenom till de tilltalade att avgöra om polismännen skulle inkallas eller ej. De tilltalade hade därvid att själva överväga å ena sidan värdet att få höra polismännen och ställa frågor till dem samt å andra sidan den tidsutdräkt som blev aktuell och den extra kostnad som enligt huvudregeln i 31: 1 RB om rättegångskostnader skulle åsamkas de tilltalade för ersättning till vittnena i händelse av fällande dom.

Med hänsyn till vad sålunda angivits om vittnesbevisningens upptagande var det erforderligt med vittnesförhör i varje avsnitt, vari rättsförfarandet enligt det förut anförda måste uppdelas. För att tillgodose det uppenbara intresset av att upprepade vittnesförhör hölls vid så få tillfällen som möjligt var det angeläget att söka begränsa antalet avsnitt så långt det lät sig göra med samtidigt beaktande av förenämnda strävande att genomföra förhandlingarna i god ordning genom att hålla

antalet tilltalade i varje avsnitt nere. Det förefaller även naturligt att genomförandet av avsnitten i möjligaste mån koncentrerades i tiden så att de inte utspreds på en längre tidsrymd. Vid rättegångstillfället den 26 mars 1968 genomfördes förhandling med elva tilltalade. Det synes därför ha varit möjligt och lämpligt att uppdela förfarandet beträffande de åttio tilltalade på högst ett tiotal rättegångstillfällen. Vid varje tillfälle kunde, såsom den 26 mars, de tilltalade först ha hörts successivt i grupper och förhandlingen därefter ha fortsatt med samtliga samtidigt närvarande från och med vittnesförhören. Med en uppdelning av förfarandet på ett tiotal rättegångstillfällen torde hela förfarandet ha kunnat slutföras inom loppet av några veckor.

Genom att förfarandet uppdelats så att varje avsnitt utgjorde en avslutad huvudförhandling för sig har dom kommit att meddelas i anslutning till varje sådan huvudförhandling. Häremot finns i och för sig inte något att erinra, eftersom bestämmelsen i 30: 7 RB om meddelande av dom bygger på principen att dom skall meddelas så snart ske kan efter det huvudförhandling ägt rum och att anstånd med meddelandet får förekomma endast om det finnes oundgängligen erforderligt. Den omständigheten att domar sålunda meddelats successivt har emellertid uppenbarligen bidragit till att tilltalade som fått sin sak prövad senare än andra känt sig dömda på förhand. Ehuru egentligt fog saknats för sådana känslor, enär självfallet varje tilltalads ansvar noggrant prövades för sig, kan man inte helt bortse från att sådana irrationella känslor kunnat uppstå. För att undvika att tidigare domar gav upphov härtill synes enligt min mening den uppdelning av förfarandet i avsnitt, som jag förut förslagsvis angivit, ha kunnat ske inom en enda huvudförhandlings ram och gemensam dom kunnat efter förhandlingens slut meddelas på en gång för samtliga tilltalade som nåtts med delgivning av kallelse till förhandlingen.

Spörsmål rörande fri rättegång i brottmål och om skyldighet att kommunicera rättegångsbiträdes ersättningsyrkande

J. väckte enskilt åtal och talan om skadestånd mot bl. a. IN. IN. beviljades fri rättegång i målet och R. förordnades som biträde enligt lagen om fri rättegång åt IN. Sedan första inställelse ägt rum begärde J. att »målet i dess helhet» skulle avskrivas. Svarandena hade ingen erinran häremot, men R. yrkade ersättning av allmänna medel för sitt åt IN. lämnade biträde. Utan att bereda J. tillfälle att yttra sig över ersättningsyrkandet avskrev häradsrätten målet, tillerkände R. ersättning med yrkat belopp samt förpliktade J. att återgälda statsverket beloppet.

Angående biträdesförordnandet anförde JO Henkow:

Av 5 § lagen om fri rättegång framgår att biträde enligt denna lag ej skall förordnas för misstänkt i brottmål utan att för sådan part skall beträffande biträde gälla vad i rättegångsbalken är stadgat om offentlig försvarare.

Häradsrätten skulle alltså rätteligen ha förordnat R. till offentlig försvarare för IN. i stället för som skett till biträde enligt lagen om fri rättegång.

Det felaktiga förordnandet har emellertid ej inverkat på frågan om återbetalningsskyldigheten till statsverket. Även om R. varit förordnad som offentlig försvarare för IN. skulle J. ha ålagts ersätta statsverket vad av allmänna medel utgått till R. (NJA 1968 s. 70). Däremot hade IN., om häradsrätten förordnat R. som offentlig försvarare, aldrig behövt löpa någon risk att återgälda statsverket kostnaden för försvaret, vilken risk nu föreligger för den händelse att IN. efter rätte-

gångens avslutande skulle komma i sådan ekonomisk ställning som angives i 13 § lagen om fri rättegång och det visats att kostnaden inte kunnat uttagas av J.

Rörande kommunikationsfrågan uttalades i en inom JO-expeditionen upprättad promemoria bl. a. följande:

Som en följd av att rättspraxis (NJA 1962 s. 540, jämför NJA 1958 s. 87) numera synes acceptera fullföljdsrätt för part som ålagts återbetalningsskyldighet till statsverket beträffande beslut varigenom biträde enligt lagen om fri rättegång tillerkänts ersättning torde kommunikation böra ske av biträdets yrkande om ersättning av statsverket. Partens intresse av att erhålla del av dylikt yrkande måste, då fråga är om återkallelse av talan, bedömas även med hänsyn till att hans återbetalningsskyldighet i sådant fall ej är obligatorisk såsom framgår av 18 kap. 5 § RB. För den part som drabbas av återbetalningsskyldighet skulle det för övrigt framstå som egendomligt och inkonsekvent om han i detta hänseende skulle komma i sämre ställning än om motparten ej haft fri rättegång i målet.

JO Henkow fann emellertid vid ärendets avgörande att underlåtenheten att kommunicera det framställda ersättningsyrkandet med J. ej kunde läggas vederbörande till last som tjänstefel.

Utformningen av beslut om avvisande av talan

I mål om skadestånd p. g. a. tryckfrihetsbrott avvisades kärandens talan efter huvudförhandling. Beslutet, som intogs i huvudförhandlingsprotokollet, har, då förordnanden om ersättningar och besvärshänvisningen uteslutes, följande lydelse:

Rådhusrätten finner med tillämpning av bestämmelsen i 7 kap. 2 § tryckfrihetsförordningen att ifrågavarande meddelande är att anse som annons samt att av dennas innehåll icke omedelbart framgår att ansvar för tryckfrihetsbrott kan ifrågakomma. Kärandenas anspråk kan vid sådant förhållande icke bli föremål för prövning i den för rättegången i tryckfrihetsmål stadgade ordningen, varför kärandenas talan avvisas.

Efter att ha hänvisat till stadgandena i 17 kap. 7 §, 10 § och 12 § rättegångsbalken samt till vad processlagberedningen uttalat i motiven till nämnda lagrum (se NJA II 1943 s. 221) anförde ställföreträdande JO Petrén följande:

Slutliga beslut om avskrivning av mål och ärenden torde i allmänhet vara av så enkel beskaffenhet, att de kan göras kortfattade och intagas i protokollet från det tillfälle, då beslutet fattas. Vad åter gäller slutligt beslut varigenom väckt talan avvisas är läget ofta annorlunda. Sådana avgöranden föranledes vanligen av att rättegångshinder av något slag föreligger. Ett konstaterande av att så är fallet är ej sällan resultatet av en ingående prövning av mången gång svårbedömda rättsliga spörsmål. Ett slutligt beslut om avvisning får i dylika fall anses vara i nu förevarande formella hänseenden likvärdigt med en dom, vari det omtvistade blivit föremål för prövning i sak. Det ter sig självfallet att sådant avvisningsbeslut ges samma utformning som en dom.

I det föreliggande skadeståndsmålet var spörsmålet om avvisning avhängigt av tillämpningen av vissa tryckfrihetsprocessuella regler. Viss bevisupptagning skedde till belysning av denna fråga.

Enligt mitt förmenande — en uppfattning som rådhusrätten numera synes dela — föreligger här ett tämligen klart fall, då »frågans beskaffenhet» fordrat att det slutliga beslutet avfattas och uppsättes som en dom.

Tillhandahållande av dom

Vid huvudförhandling i rådhusrätt beslöts att dom i målet skulle meddelas genom att hållas tillgänglig den 5 december 1968. Domen, som är dagtecknad den 5 december 1968, har emellertid inte varit färdigställd och utskriven denna dag och troligen ej förrän den 19 eller 20 december 1968.

Om anledningen härtill uppgav rättens ordförande i målet J. bl. a., att han på grund av stor arbetsbörda och brist på sekreterarhjälp ej hunnit färdigställa domen till utsatt dag, men att utgången i målet då varit bestämd efter enskild överläggning. Han anförde därtill bl. a. följande:

Vid valet mellan att låta meddela parterna att dom skulle komma att meddelas senare eller att endast låta besked om domslutet finnas tillgängligt på kansliet valde jag det senare alternativet för att de båda tilltalade icke skulle behöva sväva i ovisshet om utgången av ansvarsfrågan ytterligare någon tid. Jag lät därför meddela kansliet utgången av målet förmodligen i form av koncept till domslut den 5 december 1968. Det har också inhämtats från kansliet att domslutet antecknats i där förd minnesbok. Parterna kunde således ringa till rådhusrätten och där få reda på utgången av målet.

JO Lundvik anförde härom:

I 17 § första stycket tredje punkten expeditionskungörelsen föreskrives, att om dom meddelas genom att hållas tillgänglig på rättens kansli, expeditionen skall tillhandahållas när domen meddelas. Något undantag från denna föreskrift har ej medgivits (jfr däremot vad som i fjärde stycket av samma paragraf stadgas om andra fall). Möter på grund av oförutsedda omständigheter hinder mot att meddela dom på utsatt dag, kan rätten förordna om senare dag för domens *meddelande,* varom parterna givetvis bör underrättas. Denna utväg — som bl. a. medför att vadetiden förskjuts — har dock ej valts i förevarande fall.

Av utredningen i ärendet framgår att domen inte varit färdigställd och underskriven på utsatt dag och troligen icke förrän den 19 eller 20 december 1968. J. har alltså förfarit på ett klart felaktigt sätt. Hans dröjsmål med domens färdigställande i förening med att han icke uppsköt dagen för domens meddelande har åtminstone bidragit till att målsäganden R. icke fick vetskap om domen före vadetidens utgång. Ehuru J:s förfarande är anmärkningsvärt finner jag mig dock — med hänsyn till att han var relativt orutinerad och därjämte hade stor arbetsbörda — kunna låta bero vid en erinran om vikten av att gällande expeditionsbestämmelser iakttages.

Felaktiga expeditionsåtgärder vid domstol då värnpliktig förpliktats utgiva ersättning för hans hämtande till militärtjänstgöring

I ett den 21 januari 1969 dagtecknat yttrande som försvarets civilförvaltning avgav i ett hos JO anhängigt ärende anfördes bl. a.:

Civilförvaltningen ville fästa JO:s uppmärksamhet på följande i nämnda ärende inte aktuella problem. Då kronan i rättegång yrkar ersättning för någons hämtande till militärtjänstgöring, vilket yrkande så gott som undantagslöst framställes av åklagaren, förpliktar domstolarna i allmänhet den tilltalade att utge ersättning till »Kungl. Maj:t och Kronan» eller till »statsverket», även om civilförvaltningen uppträtt som målsägande och i sådan egenskap erhåller domsutskrift. Dubbelbevakning av kronans fordringar sker ibland genom att länsstyrelse söker verkställighet för belopp som avser hämtningskostnader. Detsamma gäller vissa mindre skadestånd som tillerkänts »kronan» efter yrkande, som åklagare framställt på begäran av militärt förband och vilka belopp skulle ha indrivits av civilförvaltningen, eftersom de bestritts av anslag från IV huvudtiteln.

Inom ombudsmannaexpeditionen upprättades en promemoria, vari framhölls följande:

Enligt 31 kap. 1 § rättegångsbalken skall då i mål, vari åklagare för talan, den tilltalade dömes för brottet, denne till statsverket återgälda statsverkets kostnad för hans hämtande till rätten. Enligt 13 § kungörelsen den 10 juli 1947 med bestämmelser angående vissa kostnader vid domstol skall när någon av domstol förpliktas att till statsverket återgälda ersättning som i samband med rättegång utgått av allmänna medel inom två veckor från det beslutet därom vunnit laga kraft bevis, innehållande de uppgifter som erfordras för verkställighet av beslutet, översändas till länsstyrelsen i den ort där den förpliktade är bosatt. Till nämnda bevis användes blanketten »Bevis till länsstyrelse om återbetalningsskyldighet till statsverket» (DV 483/1 och DV 483/2). Kostnad för någons hämtande till militärtjänstgöring utgör inte sådan kostnad som avses i ovannämnda kungörelse. Utdömd ersättning för hämtningskostnad bevakas av bevakaren vid vederbörande förband; om betalning inte sker inom viss tid skall dock bevakaren överlämna ärendet till försvarets civilförvaltning (se Föreskrifter och Anvisningar angående förfarandet i ersättningsmål m. m., AFSE, kap. 6 och 8). Av civilförvaltningen påtalade fel beträffande kostnader för hämtning till militärtjänstgöring torde uppstå genom att domstolarna i ovannämnda bevis upptager sådana kostnader.

I yttrande över promemorian anförde Föreningen Sveriges Häradshövdingar och Stadsdomare bl. a.:

Såsom av den i ärendet upprättade promemorian framgår skall dom, varigenom värnpliktig ålagts att utgiva ersättning för förpassningskostnader för hans hämtande till värnpliktstjänstgöring, befordras till verkställighet genom försvarets civilförvaltning i den ordning som gäller för dom i tvistemål, inte genom länsstyrelsen enligt »bevis om återbetalningsskyldighet till statsverket» eller genom anteckning i saköreslängd. Detsamma gäller skadestånd, som utdömes i militära mål.

Föreningen förklarade sig vidare vara villig att medverka till särskild information om spörsmålet genom att intaga påminnelse därom i den av föreningen utgivna domstolskalendern.

Vid ärendets avgörande anförde JO Henkow.

Såsom föreningen anfört torde lämplig information till expeditionspersonalen vara till fyllest för att förebygga felaktigheter av ifrågavarande slag.

Då föreningen erbjudit sig att lämna sådan information genom domstolskalendern, finner jag ej skäl företaga vidare åtgärd i ärendet.

Rådrum vid kallelse till kvarstadsförhandling

Sedan förundersökning inletts mot H. som misstänkt för falskdeklaration ingav åklagaren på förmiddagen den 3 maj 1968 till vederbörande underrätt en framställning om kvarstad å så mycket av H:s lösa egendom som svarade mot böter eller straffskatt, eller 80 000 kronor. Kvarstadsförhandling utsattes till klockan 14.00 samma dag och offentlig försvarare förordnades för H. Enligt delgivningsbevis delgavs H. kallelse till förhandlingen klockan 13.12. H. inställde sig ej vid förhandlingen som hölls mellan klockan 14.00 och 14.55. I beslut avkunnat vid förhandlingens slut bifölls kvarstadsyrkandet.

Ställföreträdande JO Thyresson anförde rörande underrättens handläggning:

Av 26 kap. 2 § sista stycket RB framgår att, när fråga om kvarstad väckes i brottmål, förhandling skall äga rum inför rätten så snart ske kan. Förutsättning för kvarstad är enligt 1 § nämnda kapitel dels skälig misstanke om brott — vilket som helst — dels fara för att den misstänkte genom att avvika eller genom att undanskaffa egendom eller på annat sätt undandrar sig att betala det som kan komma att utdömas. Är fara i dröjsmål må rätten enligt 2 § sista stycket samma kapitel omedelbart bevilja kvarstad att gälla till dess annorlunda förordnas. Av sistnämnda lagrum jämfört med 24 kap. 17 § RB framgår vidare att, om den misstänkte kallats till förhandlingen eller anledning förekommer att han avvikit eller eljest håller sig undan, hans utevaro ej utgör hinder för förhandlingen.

I 32 kap. 1 § RB stadgas att när part eller annan enligt rättens beslut skall infinna sig vid rätten eller eljest fullgöra något i rättegången, skall han erhålla skäligt rådrum därtill. Enligt 3 § samma kapitel skall rätten utsätta ny tid, om det visar sig att den förelagda ej erhållit skäligt rådrum. Vad nu sagts gäller oavsett om målet eller ärendet i och för sig kan avgöras trots partens utevaro. Givetvis måste frågan om vad som skall anses vara skäligt rådrum bedömas olika från fall till fall beroende på sakens mer eller mindre brådskande och invecklade natur.

H. delgavs inte kallelse till kvarstadsförhandlingen förrän kl. 13.12 samma dag som förhandlingen ägde rum, alltså mindre än en timme innan denna började kl. 14.00. Även om, såsom framgår av det förut anförda, kvarstadsyrkande skall handläggas med skyndsamhet, måste delgivningen av kallelsen med H. anses ha skett för sent för att han skulle ha haft det skäliga rådrum som omständigheterna krävt. Förhandlingen borde därför ej ha ägt rum å den utsatta tiden. Då H. ej kom tillstädes, hade åklagaren naturligtvis kunnat yrka att rätten måtte förordna interimistiskt om kvarstaden. Förutsättning för bifall till ett sådan yrkande är dock att fara i dröjsmål föreligger, vilket — såvitt handlingarna i ärendet utvisar — inte direkt prövades i förevarande fall.

Tillstånd till dödande av inteckning utan inteckningshandlingens företeende

Rörande ensamdomares kompetens att handlägga ärenden om dylika tillstånd uttalade ställföreträdande JO Thyresson — sedan han redogjort för institutets bakgrund och vad som i olika förarbeten uttalats därom — följande:

I beaktande av vad processlagberedningen anförde i motiven till föreskriften om behörighet för ensamdomare att vidtaga förberedande åtgärder i ärende som eljest ligger utanför hans behörighet synes det mig befogat att i ärende om tillstånd till inteckningsdödning — till skillnad från vad som är fallet i vanligt mortifikations-

ärende — anse beslutet om utfärdande av offentlig stämning såsom en på formell prövning grundad förberedande åtgärd som kan företagas av ensamdomare.

Däremot torde med nu gällande lagstiftning det slutliga avgörandet ej i någotdera fallet kunna fattas annat än av fullsutten rådhusrätt respektive häradsrätt med nämnd.

Ärende om tillstånd jämlikt 19 kap. 13 § ärvdabalken

I ett ärende vari klagomål riktats mot rådhusrätt för dröjsmål med avgörande av ärende angående tillstånd för boutredningsman att försälja dödsbos fasta egendom uttalade JO Lundvik:

Det ligger i sakens natur att ett ärende angående rättens tillstånd till försäljning av dödsbos fasta egendom skall handläggas skyndsamt. Det är sålunda i allmänhet angeläget för såväl dödsbodelägarna som övriga till dödsboet anknytande intressen att boet utan onödig tidsutdräkt beredes för avveckling. Förvaltningsåtgärder i detta syfte bör därför inte uppehållas genom dröjsmål från rättens sida med prövning av därtill anslutande tillståndsärenden. Det förhållandet att ingen handläggningsåtgärd vidtogs under tiden den 24 oktober 1967—21 mars 1968 måste ur denna synpunkt bedömas som otillfredsställande.

Prövning av sökandens uppgifter i ansökan om betalningsföreläggande

H. yrkade i eget namn föreläggande för en person att till honom utgiva visst belopp samt angav som grund för yrkandet att den sökte ej erlagt betalning för prenumeration å viss angiven tidning. H. förelades att styrka sin behörighet att företräda tidningen vid äventyr att hans ansökan eljest kunde komma att avvisas. Då H. ej efterkom föreläggandet avvisades ansökningen. JO Thyresson yttrade vid ärendets avgörande:

H. har i sin ansökan om betalningsföreläggande angivit sig själv som borgenär. Det ankommer inte på domstolen att självmant ingå i prövning på riktigheten av ett sådant påstående. (Saken har varit föremål för bedömande bl. a. av Svea hovrätt i två ej publicerade fall, nämligen hovrättens beslut nr I:Ö 6/1965 meddelat den 25 februari 1965 och hovrättens beslut nr Ea I:Ö 20/1966 meddelat den 27 juni 1967.) Förfarandet att med frångående av ansökningens uppgift om borgenär infordra bevis om behörighet att företräda annat som borgenär förmodat rättssubjekt har därför varit felaktigt och avvisandet av H:s ansökan saknar således laga grund.

Kvarhållande av fullmakt i mål om betalningsföreläggande

Klagomål över att en häradsrätt i mål om betalningsföreläggande plägade kvarhålla den fullmakt som åberopats i målet föranledde JO Lundvik att i skrivelse till statsrådet och chefen för justitiedepartementet anföra följande:

Enligt min mening framstår det som mindre tillfredsställande, att praxis på förevarande punkt är oenhetlig. Det stora flertalet domstolar torde icke kräva, att fullmakt i original eller avskrift kvarligger hos domstolen sedan s. k. slutbevis meddelats i mål om betalningsföreläggande. Med hänsyn till att själva ansöknings-

handlingen eller avskrift därav icke kvarligger hos domstolen i sådant mål framstår det också för mig som föga meningsfullt att fordra att fullmakten skall kvarligga.

Efter att ha anmärkt att gällande författning lämnade stöd för ståndpunkten att det ej vore fel att kräva att fullmakt eller avskrift därav skulle kvarligga fortsatte JO Lundvik:

För att åstadkomma enhetlighet i praxis synes avfattningen av 2 § kungörelsen av den 26 september 1947 om dagbok och aktbildning i mål om lagsökning och betalningsföreläggande lämpligen böra jämkas.

Enligt vad jag inhämtat torde fråga om vissa ändringar i reglerna om betalningsföreläggande bli aktuell i justitiedepartementet under innevarande år. Eventuella jämkningar i nyssberörda författningsrum synes kunna genomföras i samband härmed.

Hämtning av konkursgäldenär jämlikt 94 § konkurslagen

Interimsförvaltare hade, under påstående att konkursgäldenären undandrog sig allt samarbete, hos konkursdomaren hemställt om gäldenärens hämtande till sammanträde med honom. På grund av vad som förekommit i ärendet fann JO Henkow anledning påpeka följande:

Med hänsyn till konkursförvaltares skyldighet att så snart ske kan omhändertaga gäldenärens bo samt förrätta uppteckning av tillgångar och skulder i boet är det angeläget att en framställning jämlikt 94 § konkurslagen blir behandlad utan onödigt dröjsmål. I detta lagrum avsedda tvångsmedel, hämtning och häkte, är emellertid så ingripande för den därav berörde att beslut i anledning av framställningen såvitt möjligt torde böra fattas först sedan denne fått tillfälle att yttra sig. I den mån ej framställningen kräver komplettering måste därför konkursdomaren i regel inleda handläggningen med att låta gäldenären få del av framställningen med föreläggande att inom viss kort tid avge yttrande (jfr 3 och 4 §§ lagen om handläggning av domstolsärenden).

Inregistrering av bouppteckningar

Vid inspektion av Stockholms rådhusrätt iakttog JO Lundvik följande:

Granskningen av bouppteckningsprotokollet gav vid handen, att rådhusrätten tydligen med stor noggrannhet granskade bouppteckningarnas tillgångs- och skuldposter. Med stor konsekvens ströks skuldposter, som bedömdes icke avdragsgilla. Detta gällde även belopp som icke var större än — för att nämna några exempel — 130, 200 eller 250 kronor. Den omständigheten, att behållningen ändock icke steg till skattepliktigt belopp, syntes vara utan varje betydelse härvidlag. I ett fall (från 1964) iakttogs, att rådhusrätten noterat att viss uppgiven skuldpost borde utgå i följd varav *bristen* i boet rätteligen endast var så och så stor.

Vad sålunda och i övrigt framkommit rörande bouppteckningars inregistrerande föranledde JO Lundvik att till protokollet anteckna följande:

Utan tvivel nedläggs här ett nitiskt och plikttroget arbete som ger ett i många hänseenden utmärkt resultat. Man kan dock icke frigöra sig från intrycket, att

perfektionismen drivs ondödigt långt, särskilt när det gäller bouppteckningar som under alla förhållanden icke kan föranleda uttagande av arvsskatt. Om någon förenkling här kunde göras men i gengäld ansträngningarna sättas in på att förkorta handläggningstiderna — vilka enligt JO:s mening är för långa — vore det bra. Här finns enligt JO:s mening ett gott arbetsfält för den rationaliseringsverksamhet som förekommer inom rådhusrätten.

Anteckning av tidpunkten för beställning av expedition

Ställföreträdande JO Petrén uttalade i ett ärende rörande detta spörsmål följande:

Uppenbart är att, för att den i 19 § expeditionskungörelsen angivna tiden för expedition, som på begäran utfärdas för annan än part, skall kunna iakttagas, det måste krävas att anteckning göres beträffande tidpunkten för beställningen. Det måste anses som otillfredsställande att klart besked icke kan ges i sådant hänseende. Åtgärder synes böra vidtas till säkerställande av att vederbörande befattningshavare har fullt klart för sig när expedition skall vara färdigställd för att tillhandahållas den som begärt expeditionen.

Rådrum för anmälan av enskilt anspråk

P. häktades den 22 november 1968. Ansökan om stämning ingavs den 29 november 1968 och stämning utfärdades samma dag. Huvudförhandling hölls den 2 december 1968. Målsäganden A., som under förundersökningen hemställt att åklagaren skulle föra hans talan om enskilt anspråk men ej kunnat precisera beloppen, mottog den 29 november 1968 från åklagaren en underrättelse om att ansökan om stämning samma dag skulle ingivas mot P. som var häktad och att yrkanden om enskilt anspråk borde omgående i skrift framställas till rätten. A. klagade över att han ej fått tillräcklig tid på sig att inkomma med sina skadeståndsanspråk. JO Henkow anförde i sitt beslut följande.

Enligt 22 kap. 2 § rättegångsbalken (RB) är åklagare på målsägandes begäran skyldig att i samband med åtal förbereda och utföra även målsägandens talan, om det kan ske utan olägenhet och dennes anspråk ej befinnes obefogat. Vill målsäganden att anspråket upptages i samband med åtalet, åligger det honom att till undersökningsledaren eller åklagaren anmäla anspråket med uppgift å de omständigheter varå det grundas.

Enär A, ej under förundersökningen anmält bestämt yrkande om anspråk i anledning av ifrågavarande bedrägeribrott, kan det ej anses ha ålegat åklagaren att utföra målsägandetalan för A:s räkning. Åklagaren har emellertid tillställt A. en särskild underrättelse, av vilken framgår att P. var häktad i målet och att eventuellt anspråk från A:s sida omgående skulle skriftligen tillställas rådhusrätten.

När ett brottmål skall företagas till huvudförhandling bestämmes av rätten, som också kallar parterna till förhandlingen. Målsägande skall emellertid enligt 45 kap. 15 § RB kallas endast om han biträder åtalet eller eljest för talan jämte åklagaren eller om han skall höras i anledning av åtalet. Någon skyldighet att i ett fall som

förevarande underrätta målsäganden om tid för huvudförhandling i målet föreligger således ej.

Det må slutligen framhållas att, då den misstänkte är häktad, det åligger såväl åklagaren som rätten att iakttaga skyndsamhet. Åklagaren var i förevarande fall skyldig att väcka åtalet senast den 29 november 1968, och huvudförhandling skall, enligt 45 kap. 14 § RB, regelmässigt hållas inom en vecka från den dag då stämningsansökningen inkom till rätten.

Med hänsyn till vad här förut upptagits finner jag anmärkning ej kunna riktas mot vare sig åklagarens eller rådhusrättens handläggning av förevarande mål såvitt nu är i fråga.

Förutsättningar för hämtning till förhör utan föregående kallelse och för husrannsakan

En person, H., klagade över att han vid visst tillfälle utan föregående kallelse hämtats till polisförhör samt över att husrannsakan företagits hos honom efter förhöret. Vederbörande undersökningsledare uppgav i yttrande över klagomålen, att besluten om de klandrade åtgärderna grundats på att H. varit skäligen misstänkt för tillgreppsbrott. JO Henkow anförde — sedan han uttalat tvekan om det berättigade att anse H. skäligen misstänkt och i detta sammanhang påpekat att H. efter vad förhörsprotokollet utvisade ej jämlikt 23 kap. 18 § rättegångsbalken delgivits misstanke om brott — följande:

Även om H. ansetts skäligen misstänkt för brotten har emellertid därmed inte varit klart att han utan föregående kallelse kunde hämtas till förhör. Av bestämmelserna i 23 kap. 7 § rättegångsbalken framgår att ett villkor för hämtning är att det skäligen kan befaras att vederbörande ej skulle hörsamma kallelse eller i anledning av kallelse skulle försvåra utredningen. Med hänsyn till att förhöret hölls mer än en månad efter det brotten begåtts synes sådan farhåga inte utan vidare ha varit motiverad, och det har ej åberopats någon särskild omständighet i detta hänseende. I detta läge och då misstanken för brotten under alla förhållanden måste anses svagt grundad, borde det ha framstått som naturligt och nödvändigt att inhämta upplysningar om H:s person. Därest så skett torde, på grundval av de tydligen först senare i förundersökningshandlingarna införda uppgifterna om att hos polisen i hans hemort intet ofördelaktigt var känt om honom och att han innehade flera fackliga och kommunala uppdrag, ha insetts att det ej var befogat att utan föregående kallelse hämta honom till förhör.

Vad angår husrannsakan är det väl i och för sig tillräckligt att den hos vilken åtgärden vidtages skäligen kan misstänkas för brottet. Förhören med H. och hans hustru ägde emellertid rum, såsom ock rätteligen skolat ske, före husrannsakningen, och vid bedömningen av om skälig misstanke för brotten förelåg måste alltså beaktas även vad som framkommit vid förhören. De uppgifter makarna H. lämnat bekräftade inte den misstanke om brott som dessförinnan möjligen kunnat hysas utan visade enligt min mening tvärtom att misstanken saknade erforderligt stöd.

Polismyndighets åtgärder vid demonstration som sker utan laga tillstånd

När söndagen den 19 oktober 1969 i Stockholms centrum genomfördes en demonstration, för vilken polismyndighetens tillstånd ej sökts, stoppade polismyndigheten inte denna utan beredde i stället väg för den. Häröver klagade en person

hos JO under framhållande av att laglydiga medborgare hindrats att utnyttja stadens gatumark och att polisen försvarat demonstranternas olagliga rättsanspråk mot laglydiga personers rättigheter. JO Lundvik förklarade följande.

Enligt 3 § lagen om allmänna sammankomster må allmän sammankomst inte utan polismyndighetens tillstånd hållas på gata, torg, park m. fl. i lagrummet angivna platser.

I 10 § samma lag stadgas, såvitt nu är i fråga, att polismyndigheten äger inställa eller upplösa allmän sammankomst om vid denna förekommer något som strider mot lag eller om sammankomsten föranleder svårare oordning eller avsevärd fara för de tillstädesvarande samt andra åtgärder visat sig otillräckliga för att förebygga fortsatt lagstridigt förfarande, återställa ordningen eller bereda skydd för de tillstädesvarande.

Det måste sålunda föreligga mycket starka skäl innan polismyndigheten äger upplösa en allmän sammankomst. Enbart den omständigheten att sammankomster genomförs utan polismyndighetens tillstånd är icke tillräcklig för upplösning. Upplösning på grund av oordning eller fara för de tillstädesvarande får endast ske när det är fråga om svårare oordning eller avsevärd fara. För att understryka vikten av att upplösning inte beordras annat än i verkligt allvarliga situationer har vidare föreskrivits, att upplösning får ske först sedan andra åtgärder visat sig otillräckliga.

Polismans skyldighet att legitimera sig

I klagoärende mot en polisman för det denne ej legitimerat sig vid en trafikkontroll anförde ställföreträdande JO Thyresson.

Av utredningen framgår följande. Ifrågavarande polisman — förste polisassistenten Kurt Andersson — var vid ingripandet mot G. klädd i uniform (overall med axelklaffar och båtmössa med polisemblem), hade en besiktningsbricka fastsatt i brösthöjd på overallens vänstra sida och var försedd med vitt koppel med pistol och hölster. Ytterligare två likadant klädda och utrustade polismän uppehöll sig vid stoppstället, där en svart-vit tjänstebil med texten »Polis» var parkerad. Till svar på G:s begäran om legitimation uppgav Andersson sitt namn och sin tjänstetitel samt telefonnummer till länstrafikgruppens expedition där uppgifterna kunde kontrolleras.

G. begagnade sig inte av denna möjlighet att kontrollera Anderssons uppgifter.

På grund av de förhållanden som enligt det anförda förelåg vid förevarande tillfälle har G. inte haft rimlig anledning att ifrågasätta Anderssons egenskap av polisman med behörighet att utöva trafikkontroll. Det kan därför inte anses ha brustit något i Anderssons legitimation för tjänsteutövningen.

Det må tilläggas att enligt 9 § 2 mom. rikspolisstyrelsens provisoriska föreskrifter den 28 december 1964 om polisens utrustning varje polisman skall vara försedd med polisbricka och att enligt Allmänna meddelanden från rikspolisstyrelsen 1967: 23 nr 203 tjänstekort bör utfärdas för samtliga polismän. Om det är erforderligt kan således varje polisman regelmässigt genom företeende av polisbricka och tjänstekort styrka sin egenskap av polisman och sin identitet.

Visitering av häktade, anhållna m. fl.

Sedan två intagna på Säters sjukhus rymt, hade de gripits av polisen och förts till polisstationen, där de visiterats. Den polisman som verkställde visitationen hade

inte uppmärksammat två moraknivar som den ene av dem hade i sina stövlar. Sedan saken anmälts till JO, verkställdes utredning genom polismästaren och inhämtades yttrande från rikspolisstyrelsen. JO Lundvik anförde vid ärendets avgörande följande allmänna synpunkter på visitering.

Ändamålet med visitering av häktad eller eljest omhändertagen är att kontrollera att den omhändertagne inte innehar föremål, med vilka han kan skada sig själv eller annan eller eljest äventyra ordningen och säkerheten på förvaringsplatsen. Jag delar rikspolisstyrelsens mening att visiteringen måste bli beroende av de omständigheter som föreligger i det enskilda fallet. Jag delar även rikspolisstyrelsens uppfattning att en förutsättning för att med säkerhet upptäcka föremål som en omhändertagen döljer i skor och andra klädespersedlar är att klädesplagget tages av och undersökes. Såsom styrelsen framhållit skulle sådana åtgärder i flertalet fall stå i uppenbart motsatsförhållande till föreskrifterna om hänsyn till den omhändertagne.

Polismästaren har med instämmande av den för visitationen ansvarige polismannen förklarat, att det inte är vanligt att vid visitering den omhändertagnes fotbeklädnad undersöks annat än i speciella fall. Polismästaren har likväl betecknat visitationen som bristfällig, vilket även polismannen synes anse. Jag delar denna uppfattning. Även om enligt praxis fotbeklädnad endast undersöks i speciella fall — varmed väl avses att skodonen normalt inte avtages — bör vid en med tillbörlig noggrannhet utförd visitering så stora föremål som moraknivar uppmärksammas. Om det skulle anses godtagbart att i kläder eller skodon dolda föremål av denna karaktär inte upptäcks, synes det meningslöst att över huvud taget verkställa visitation.

Kvarhållande för förhör mer än sex timmar samt husrannsakan enligt 28: 1 RB eller undersökning enligt 28: 10 RB

Sedan S. anfört klagomål över åtgärder under en polisutredning och utredning införskaffats från polismästaren, uttalade JO Henkow bl. a.

Med uppgift att S. efter överenskommelse per telefon inställt sig på polishuset i Jönköping den 15 mars 1967 klockan 15.00 har S. gjort gällande att han i strid med 23 kap. 9 § rättegångsbalken ej fått lämna polishuset förrän efter klockan 22.00 samma dag.

Enligt första stycket i detta lagrum gäller att den, som inte är anhållen eller häktad, ej är skyldig att kvarstanna för förhör längre än sex timmar men att, om det finnes vara av synnerlig vikt att den som kan misstänkas för brottet är tillgänglig för fortsatt förhör, han dock är skyldig att kvarstanna ytterligare sex timmar.

Av utredningen i denna del framgår följande. S. hördes vid tillfället bl. a. rörande sin åtkomst av en personbil med danskt registreringsnummer. Sedan han uppgivit att han innehade en sådan bil i sitt garage och att han köpt bilen av släktingar i Köpenhamn, vilkas namn han emellertid ej ville uppge, bedömdes det vara av synnerlig vikt att höra hans hustru i saken. S. fick därför kvarstanna medan hans hustru hördes av polisen i hans bostad. Därefter hördes S. på nytt. S. underrättades därvid om att han var misstänkt för att ha tillgripit bilen som inte fanns i garaget.

Förhöret med S. avslutades klockan 20.55. Förhörsledaren ansåg sig emellertid inte kunna låta S. lämna polisstationen genast, enär han dessförinnan måste söka

efter bilen på en av S. uppgiven parkeringsplats och samråda med åklagaren om eventuellt beslag på bilen. Då det bedömdes vara av synnerlig vikt att S. fanns tillgänglig för ytterligare förhör, beslöt förhörsledaren att kvarhålla honom tills klarhet vunnits om bilen och hur det skulle förfaras med denna. Så snart bilen anträffats och undersökningsledaren förordnat om beslag på den, fick S. lämna polisstationen. Klockan var då omkring 22.00.

Med hänsyn till vad sålunda upptagits finner jag ej anmärkning kunna riktas mot att förhörsledaren bedömt det vara av synnerlig vikt att S. var tillgänglig för fortsatt förhör och att S. därför fick kvarstanna under angiven tid.

S. har hävdat att reglerna om husrannsakan åsidosatts vid tillfället i det att förhörsledaren i samband med förhöret med hans hustru företagit husrannsakan i hans garage.

I detta hänseende har förhörsledaren uppgivit i huvudsak: Med anledning av att S. påstått att bilen i fråga fanns i garaget frågade han dennes hustru om han fick se efter, vilka bilar som fanns däri. Hustrun lämnade tillstånd härtill. Den enda åtgärd som utredningsmannen vidtog var att »se in» i garaget. Han konstaterade då att bilen ej fanns i detta.

Polismästaren har i sitt yttrande anfört att garaget består av en friliggande äldre träbyggnad, närmast att betrakta som ett skjul. Enligt polismästarens uppfattning kunde åtgärden såsom förhörsledaren avsett betraktas som sådan undersökning som avses i 28 kap. 10 § rättegångsbalken.

Föremål för husrannsakan är enligt 28 kap. 1 § rättegångsbalken hus, rum eller slutet förvaringsställe. Förutsättningarna för husrannsakan och formerna därför regleras ingående i samma 28 kap. Enligt 10 § i kapitlet äger emellertid undersökningsledaren eller åklagaren så ock polisman utan hinder härav företaga undersökning å annat ställe än i 1 § avses, även om det inte är tillgängligt för allmänheten.

Såvitt utredningen visar borde visserligen ifrågavarande åtgärd ha företagits i form av husrannsakan och ej såsom undersökning enligt 28 kap. 10 § rättegångsbalken. Eftersom polis jämlikt 28 kap. 5 § balken även utan särskilt förordnande äger företaga husrannsakan då fara är i dröjsmål, finner jag emellertid med hänsyn till omständigheterna att fel av beskaffenhet att föranleda ansvar ej blivit begånget i nu ifrågavarande hänseende.

Val av tolk vid polisförhör med politisk flykting

Med bifogande av en tidningsartikel begärde en person JO:s utredning av ett antal frågor rörande polisens anlitande av tolkar speciellt i ärenden angående politiska flyktingar från Grekland. Efter att ha inhämtat yttrande från polismästaren i Stockholm anförde JO Lundvik.

Frågan om vilka krav som måste ställas på de av domstolar och andra myndigheter anlitade tolkarna särskilt i vad gäller kännedom om juridisk terminologi och språkkunskaper i allmänhet har i tidigare ärenden varit föremål för JO:s uppmärksamhet. Hänvisas kan till 1968 års ämbetsberättelse s. 48—53 samt till de under innevarande år avgjorda ärendena nr 1514 och 1515/1968. Utredningen i dessa ärenden gav vid handen att den ökande internationella samfärdseln på senare år skapat problem för myndigheterna, särskilt i fråga om anskaffande av tolkar för mera ovanliga språk. Det framgick emellertid också, att åtgärder vidtagits för att möta den nya situationen, och ytterligare initiativ från JO:s sida ansågs icke i något av ärendena påkallat.

I förevarande ärende har klagomålen däremot föranletts av farhågor för att

politiska flyktingar från Grekland skall utsättas för menliga åtgärder från sitt hemlands sida med hjälp bland annat av tolkar anlitade av svensk myndighet.

Såsom alltid, när fråga är om förhör med flyktingar från länder med starka inre motsättningar, får man icke frånse risken av att tolken kan utnyttja den inblick han får på ett för den hörde menligt sätt. Det måste också kännas pinsamt och obehagligt för den hörde, om tolken manifesterar en från denne starkt avvikande politisk uppfattning. Dessa omständigheter måste den myndighet som utser tolken hålla i minnet och söka träffa sitt personval så att nu antydda olägenheter icke uppkommer.

Polismyndighets skyldighet att underrätta målsägande vid nedläggande av förundersökning

I ärende angående klagan över att den som anmält en stöld inte fått något besked om resultatet av polisens utredning uttalade JO Lundvik.

Jämlikt 14 § förundersökningskungörelsen bör, då förundersökning nedlägges eller beslut fattas att åtal ej skall väckas, underrättelse därom lämnas den som hörts som skäligen misstänkt för brottet ävensom målsägande, vilken angivit brottet eller anmält enskilt anspråk på grund av brottet. I ett tidigare ärende — nr 581/1964 — har justitieombudsmannen Alfred Bexelius anslutit sig till ett uttalande av riksåklagaren av innebörd att underrättelse såsom regel skall lämnas, då åklagare meddelar beslut om nedläggande av förundersökning.

14 § förundersökningskungörelsen är tillämplig oavsett om beslutet om nedläggning meddelas av åklagare eller av polismyndighet. I A-ordern den 23 april 1968 nr 427 GBA/1C för Stockholm har också föreskrivits, att underrättelse skall lämnas varvid dock undantag gjorts för sådana fall, där förundersökningen nedlagts med motiveringen »ej spaningsresultat». I dessa fall, där någon skäligen misstänkt person över huvud ej finnes, har underrättelse till målsäganden bedömts såsom ej påkallad. Nedläggningen i dessa fall skiljer sig även på det sättet från åklagarbesluten, att förnyad spaning formlöst kan upptagas.

Även om en målsägandes möjligheter att vidtaga ytterligare åtgärder sedan polisen spanat utan resultat i regel är ytterligt små, kan det otvivelaktigt hävdas, att målsäganden har ett rimligt krav att bli underrättad om sakens utgång. Om ett ärende redovisas under rubriken »Ej spaningsresultat» eller under rubriken »Brott ej styrkt», kan vidare vara en omdömesfråga; i det med klagomålen avsedda fallet utpekade målsäganden sålunda en person såsom misstänkt, men utredningsmannen ansåg — på i och för sig godtagbara skäl — att skälig misstanke ej förelåg. De nu angivna invändningarna till trots är det emellertid uppenbart, att behovet av underrättelse i de här aktuella fallen är långt svagare än vid åklagares nedläggningsbeslut. För egen del anser jag visserligen ur servicesynpunkt lämpligt att underrättelse lämnas, men den praxis som utvecklats hos stockholmspolisen och preciserats i den nämnda A-ordern kan icke betecknas som felaktig. Med hänsyn till det för närvarande synnerligen ansträngda arbetsläget hos polisen kan man ej heller bortse från den låt vara i varje särskilt fall obetydliga arbetsökning som vid ändring av praxis skulle uppkomma i ett stort antal ärenden.

Formerna för efterforskning av persons adress

I anledning av uppdrag att verkställa delgivning med svaranden i ett antal tvistemål verkställdes av den för uppdraget ansvarige polismannen efterforskningar

rörande svarandens adress. Bl. a. uppsökte han under pågående skollektion en 16-årig son till svaranden för att få upplysning om adressen. Beträffande denna åtgärd anförde JO Lundvik, sedan saken anmälts till JO, bl. a. att det ligger i sakens natur att polisen vid t. ex. efterforskning av en person för förhör bör bedriva sitt spaningsarbete så att minsta möjliga uppmärksamhet åstadkommes och att obehag för andra personer om möjligt undviks. Det är vidare givetvis önskvärt att såvitt möjligt barn ej blir inblandade när det gäller åtgärder från polisens sida gentemot föräldrarna och särskilt att så ej sker medan barnen befinner sig i skolan. Med hänsyn till de särskilda omständigheterna i det aktuella fallet kunde det emellertid inte anses att polismannen handlat felaktigt.

Verkställighet av delgivning i offentlig lokal

I ärende angående klagomål mot stämningsman vid delgivningscentralen i Stockholm för det han verkställt delgivning på försäkringskassans lokal anförde JO Lundvik.

Av utredningen framgår, att stämningsmannen verkställde delgivningen sedan han enligt överenskommelse fått meddelande från försäkringskassan att H. var där. Denna överenskommelse träffades, sedan han förgäves sökt delgiva H. i bostaden vid ett tiotal tillfällen tidigare under året.

Delgivningsuppdrag bör givetvis utföras med takt och grannlagenhet. I möjligaste mån bör undvikas att den som sökes för delgivning utsättes för utomståendes uppmärksamhet eller eljest åsamkas obehag. En stämningsman är emellertid skyldig att efter förmåga verkställa erhållna delgivningsuppdrag även i sådana fall, där den sökte håller sig undan eller av andra skäl är svåranträffbar. Att delgivningsförfarandet fungerar är av grundläggande betydelse för bl. a. rättsväsendets funktion. Det kan med hänsyn härtill icke föranleda någon erinran att stämningsman, då delgivning i mera diskreta former misslyckats eller bedömes som utsiktslös, skaffar sig kontakt med den sökte i samarbete med andra myndigheter och på annan plats än i vederbörandes bostad.

II. Försvaret m. m.

Framställning angående militära haveriutredningar och viss ändring i luftfartslagen.

I en den 3 januari 1969 till Konungen avlåten skrift anförde JO Henkow följande.

Den 15 november 1965 kolliderade två flygplan av typ A 32 Lansen ur Hälsinge flygflottilj. Vid kollisionen, som inträffade omkring två mil nordost om Söderhamn, störtade båda flygplanen i havet. Föraren och navigatören i det ena flygplanet räddade sig genom fallskärmshopp medan föraren i det andra planet omkom. Under haverikommissionens utredning av haveriet närvar dåvarande specialflygläkaren Å. Hassler som observatör och utförde därjämte en del undersökningar på egen hand. Kommissionen avgav rapport över haveriet den 29 mars 1966. Vid rapporten fanns fogade en promemoria i anledning av haveriet samt en kommentar till specialistuttalanden i rapporten.

I promemorian och kommentaren, som båda upprättats av Hassler, anfördes följande.

Ifrågavarande utredning är bristfällig, främst i medicinskt och tekniskt avseende. Den omkomne föraren hade tidigare lidit av flygneuros. Någon psykiatrisk eller psykologisk utredning angående frågan huruvida neurosen inverkat på händelseförloppet har ej verkställts. En noggrann sådan undersökning skulle troligen ha medfört en annan bedömning än den vartill kommissionens medicinske ledamot kommit. Rättsmedicinsk obduktion företogs ej av den omkomne föraren. Därest sådan obduktion utförts hade klarhet kunnat vinnas om föraren intagit medikamenter eller alkohol, om han omkom vid kollisionen eller vid nedslaget i vattnet, vilka skador som åsamkats honom vid kollisionen, vid nedslaget och vid bärgningen, osv. Ej heller har de överlevandes skador behandlats i rapporten. Tekniskt-medicinskt samarbete, som förekommer mellan rättsläkare och brottsplatsutredare, förekom ej vid bärgningen av flygplansvraket med den omkomne. Då den medicinska bedömningen av den omkomne därför ej kunde sättas i exakt relation till hur han påträffades, blev den osäker. Vid den tekniska utredningen undersöktes ej samtliga bärgade vrakdelar, varför rekonstruktionen av olyckan blev osäker.

Vid förhör inför haverikommissionen hade specialflygläkaren A. Frykholm, som ursprungligen ingått i kommissionen som medicinsk ledamot, uppgivit:

Han utförde själv obduktion av den omkomne i avsikt att endast i grova drag orientera sig om skadorna för att därigenom **få en bild av hur kollisionen tillgått.** Vid obduktionen fann han att döden förorsakats av de svåra skador för vilka kroppen utsatts och att dessa skador sannolikt uppstått i samband med flygplanens kollision. Eftersom det var klart att haveriet inträffat genom kollisionen, var frågan om föraren omkommit vid själva kollisionen eller senare ej av vital betydelse.

I en i haverikommissionens rapport ingående medicinsk rapport över haveriet anförde flygläkaren av första graden W. von Döbeln, vilken den 15 februari 1966 efterträtt Frykholm som kommissionens flygmedicinske expert, bl. a.:

Beträffande Dahlmans skador saknas observationer av medicinsk eller patologisk-anatomisk art som medger säkra slutsatser angående deras uppkomst. Det kan ej anses säkert eller ens sannolikt att en noggrannare undersökning av den döda kroppen hade kunnat medge några sådana slutsatser. Då man ej ens om en rättsmedicinsk obduktion givit bästa tänkbara resultat skulle kunnat vinna kunskaper av betydelse för den haveriförebyggande eller skadeförebyggande verksamheten, har det inte bedömts erforderligt att föranstalta en rättsmedicinsk obduktion.

Hassler har vidare — bl. a. i en av chefen för flygförvaltningens försökscentral i oktober 1966 offentliggjord rapport angående medicinska aspekter på utredning av militära flyghaverier — anfört:

Vid ett flygläkarmöte i oktober 1965 åhörde Hassler ett anförande av flygläkaren Brandt, varav framgick att vid undersökning av omkring 150 haverier med dödlig utgång medicinskt betydelsefulla iakttagelser gjorts i mindre än 10 fall. Detta måste betraktas såsom ytterst anmärkningsvärt. Det kan nämligen hävdas, att varje omkommen bör bli föremål för en minutiös undersökning, att såväl positiva som negativa fynd i och för sig är lika värdefulla och att vad som framkommer skall dokumenteras och registreras. För att kunna göra en systematisk insamling och registrering av relevanta primärdata, måste man enligt expertis, ej tillhörande flygledningen, inom och utom Sverige vid utredning av haverier följa en noga genomtänkt plan, som kan kompletteras med detaljer av betydelse i enskilda haverier, eftersom det kan anses att varje enskilt haveri har sina särskilda aspekter med därav betingade särskilda undersökningar. Från flygledningen har man med något undantag avvisat dessa tankegångar och bl. a. pekat på de stora arbetsinsatser och kostnader som skulle erfordras samt framfört att haverikommissioner tillsätts av formella skäl och att haverier ofta inte är så intressanta eller givande att utreda som inträffade tillbud, vilka rapporteras genom driftstörningsanmälan. Utredningen av haveri sker icke enbart eller ens huvudsakligen med tanke på att få underlag för forskning, granskningsarbete osv. Haverikommissionernas främsta uppgift är att utreda haveriorsaker och därför är ett rutinförfarande nödvändigt. En kommission måste anses vara skyldig lämna ifrån sig en rapport som är fullständigt saklig, där allt väsentligt är upptaget och dokumenterat, så att den ur olika synvinklar kan ägnas eftergranskning och efter kortare eller längre tid vid behov revideras. Vid haveriutredning är en obduktion efter rättsmedicinskt mönster av stort värde. För att sådan obduktion skall bli meningsfull och rättvisande bör obducenten ha tillgång till alla för obduktionen erforderliga fakta. På samma sätt som sker vid brottsplatsundersökningar av rättsmedicinska och kriminaltekniska experter bör därför haveriplatsen noggrant undersökas, varvid fotografier tages och skisser upprättas, den omkomnes utrustning undersökes och betydelsefulla detaljer fotograferas. Alla yttre skador noteras och de som bedömes ha särskild betydelse detaljfotograferas. Innan obduktionen påbörjas bör obducenten personligen besöka haveriplatsen tillsammans med medicinsk ledamot av haverikommissionen eller på annat sätt skaffa sig detaljkännedom om betydelsefulla faktorer vid haveriet och aktuella frågeställningar. Likaväl som en vanlig rättsmedicinsk obduktion utföres mot bakgrund av ett vanligen omfattande förundersökningsprotokoll med fotografier, skisser och detaljerade frågeställningar, bör obduktion av omkommen vid flyghaverier ej ske utan motsvarande föregående

undersökning. I annat fall kan relevanta omständigheter försummas vid obduktionen. Vid flyghaverier föreligger emellertid ofta svårigheter att göra tillräckligt ingående undersökningar av detta slag. Därför bör så många medicinska detaljer som möjligt registreras för att längre fram under utredningens gång ställas i relation till senare framkomna omständigheter. Vid obduktionen måste alla yttre och inre skador undersökas. Förekomsten av vissa skador eller avsaknaden av dem kan nämligen ge anledning till betydelsefulla slutsatser om händelseförloppet. För att få fram väsentliga medicinska detaljer skall anlitas rättsmedicinsk expertis, som har stor erfarenhet av olika former av våldsam död. Sådan expertis utnyttjas alltså inte främst på de grunder den vanligen anlitas, nämligen vid misstanke om brott. Rättsmedicinaren ställs ofta inför avgörandet om viss skada inträffat i livet eller drabbat den döda kroppen. Svaret härpå kan vara av stor nytta vid haveriutredning. Vid exempelvis ett misslyckat fallskärmshopp finner man på den döda kroppen ett flertal frakturer. Vid närmare undersökning visar det sig kanske att ett antal frakturer inte resulterat i blödning i området. Vissa kontusionsskador visar diffus blodutgjutning i vävnaderna, andra gör det ej. Härav kan slutas att döden inträtt före det terminala markislaget, varför de blodtomma skadorna kan »sållas bort» och slutsatsen dragas att den omkomne ådragit sig allvarliga skador i flygplanet, under utskjutningen eller i fria luften. Vid mycket omfattande skador kan man genom undersökning av fettembolier i lungorna sluta sig till hur snabbt döden inträtt. Beträffande omkomna som påträffas i vatten kan man med stor säkerhet uttala sig om huruvida de avlidit genom drunkning eller ej. Likaså kan man vid brand med stor säkerhet säga om vederbörande levde eller var död då branden började. Mikrokemiska metoder att påvisa blod eller kroppsvävnader på fallskärmsselar, andningsmask, kabinsarg eller andra delar av flygplanet kan ibland vara värdefulla. Sådana metoder kan även anlitas för att påvisa förekomsten av alkohol, koloxid och medikamenter i kroppen. Vissa andra medicinska undersökningsmetoder kan lämna upplysningar om den omkomne varit medveten om den annalkande katastrofen eller ej samt om han varit utsatt för positiva eller negativa g-krafter i dödsögonblicket. Den form av obduktioner som för närvarande utföres vid flyghaverier benämnes flygmedicinsk. En väsentlig invändning som kan resas mot denna obduktionsform är att beställaren, flygvapnet eller luftfartsstyrelsen, ger obducenten, ofta muntligen, upplysningar om vad man önskar ha utfört och speciellt icke vill ha utfört och tillställer honom ett ofta mycket undermåligt och ofullständigt primärmaterial, så att obducenten helt utan egen förskyllan kan göra sig skyldig till felbedömningar. Av dessa och andra orsaker som ej har med stor arbetsbörda att skaffa motsätter sig en del rättsläkare samarbete med flygvapnet beträffande obduktion av vid flyghaverier omkomna personer. För övrigt utföres inte alltid obduktionerna av rättsläkare. Såsom väsentligt önskemål eller krav från flygvapnet har sedan länge framförts att man vid obduktion ej skall taga blodprov. Därvid har åberopats att resultaten vid tidigare blodprov ej varit rättvisande samt att tillförlitliga metoder för tagande av sådana prov fortfarande saknas. Sedan många år finns emellertid sådana metoder och flygvapnets praxis i detta avseende står i skarp kontrast mot uppfattningar inom andra länders flygvapen samt mot civil rättsmedicinsk praxis.

Flygöverläkaren U. Lundberg har anfört:

Hasslers främsta anmärkningar mot rutinen inom flygvapnet kan sammanföras på följande sätt. Rättsmedicinsk obduktion göres icke efter varje dödshaveri och alkoholprov tages icke obligatoriskt på död kropp efter haveri. Beträffande frågan om rättsmedicinsk obduktion på haveridödade flygare är följande att anföra. Det

finns i princip tre typer av obduktioner nämligen dödsbevisobduktion, flygmedicinsk obduktion samt rättsmedicinsk obduktion. Dödsbevisobduktion göres för att klarlägga dödsorsaken och kan i princip verkställas av vilken läkare som helst. Inom större sjukhus finns vanligen en rutinerad obducent. Inga speciella formaliteter behöver uppfyllas för att få göra dylik obduktion. Flygmedicinsk obduktion är en för vårt land specifik typ av obduktion. Benämningen har präglats av professorn i rättsmedicin H. Sjövall och Frykholm för två decennier sedan. Det är den typ av obduktion som vanligen verkställes efter haveri med dödlig utgång och den kan bäst beskrivas såsom en dödsbevisobduktion utökad med undersökning av de i samband med aktuellt haveri uppkomna frågeställningarna. I utförande skiljer den sig föga från en rättsmedicinsk obduktion. Den kan alltså göras av en var obducent och inga speciella formaliteter behövs men det eftersträvas alltid att få rättsmedicinskt skolad obducent. Om misstanke om brott föreligger skall dylik obduktion avbrytas och rättsmedicinsk obduktion begäras i fastställd ordning. Sistnämnda form av obduktion begäres hos vederbörande åklagare om misstanke om brott föreligger och vederbörande länsstyrelse förordnar obducent. Denne måste ha rättsmedicinsk specialutbildning. I vårt land lider vi stor brist på kvalificerade rättsmedicinare och de få som finns är följaktligen mycket hårt arbetsbelastade. Med hänsyn härtill kan obduktionen fördröjas och färdigställandet av protokollet ta ytterligare lång tid. Detta kan sålunda tidsmässigt försvåra haverikommissionsarbetet. Beträffande alkoholprov efter dödshaveri gjordes fram till 1957 rutinmässigt alkoholbestämningar. Med anledning av att en hög procent provsvar erhölls som visade positiva och ibland helt orealistiska värden utan att en föregående alkoholkonsumtion kunde påvisas av haverikommission eller, i förekommande fall, i ärendet behjälplig kriminalpolis, bedömdes att i dessa fall sådana felkällor förelåg att provtagningen var utan rutinmässigt värde. Sedan dess har endast i speciella fall prov för alkoholbestämning utförts. Vid samtal med professor R. Bonnichsen vid statens rättsmedicinska laboratorium så sent som i mars 1966 har denne efter granskning av protokoll över alkoholbestämning utförda före 1957 vitsordat att där angivna värde inte är betingade av förtärd alkohol enligt de kunskaper man i dag besitter. Rättvisande värden bedömer Bonnichsen dock kunna erhållas i dag om provtagning sker legi artis. Svårigheterna med provtagning å avliden person har senare medfört att medicinalstyrelsen utfärdat speciella anvisningar, vilka emellertid är så strängt utformade att rutinmässig provtagning i samband med flyghaverier fortfarande är omöjlig.

Sjövall har yttrat:

Han har tjänstgjort som assistent och rättsläkare sedan år 1945 och i samband med flygvapnets haverikommission själv medverkat till tillkomsten av den form av obduktion som kallas flygmedicinsk obduktion. Det förelåg ett starkt intresse från kommissionerna, särskilt flygläkarna, att samtliga dödsoffer för militära flygolyckor blev patolog-anatomiskt undersökta, då man härigenom kunde få ytterligare belysning av orsakerna till och händelseförloppet vid haverierna. Bland sådana tillgängliga orsaker må nämnas kronisk eller akut sjukdom hos föraren eller påverkan av gift på denne. Det ansågs angeläget att just rättsläkarna fick utföra dessa obduktioner, eftersom de hade störst erfarenhet och även intresse av liknande problem i sin vanliga verksamhet. Då det emellertid ofta visade sig att det ej förelåg skäl för rättsmedicinsk obduktion och de civila myndigheterna sålunda ej kunde eller ville förordna om dylik, träffades överenskommelse om att haverikommissionerna själva skulle tillkalla rättsläkare och ersätta honom. Bland andra fördelar innebar detta att obducenten ej behövde göra undersökning och protokoll-

föring så utförligt som vid en rättsmedicinsk obduktion utan i stället kunde koncentrera sig på de för haveriutredningen relevanta problemen och där ibland göra mer inträngande analys än vad som kanske kunde anses nödvändigt t. o. m. vid en rättsmedicinsk obduktion. Avsikten med denna samarbetsform var sålunda att göra det möjligt att få till stånd sakkunnigt utförda, i flygmedicinskt avseende tillfredsställande obduktioner i samtliga fall. Protokoll och utlåtande har förts i rättsmedicinsk form och alltid redovisats till den beställande haverikommissionen. Även vid dessa obduktioner har naturligtvis den allmänna regeln gällt att om någon iakttagelse göres, som giver anledning misstänka brottslig gärning, obduktionen skall avbrytas och anmälan göras till polisen för prövning av behovet av rättsmedicinsk obduktion.

Hovrättsrådet, numera regeringsrådet I. Lidbeck, som varit ordförande i försvarets haverikommission, har anfört:

Den 14 februari 1966 förekom ett sammanträde hos Lidbeck med haverikommissionens båda övriga ordförande hovrättsråden L. Simonsson och G. Steen, varvid även Hassler närvar. Hasslers vid detta tillfälle framförda kritik avsåg i huvudsak dels det förhållandet att blodprov på förare inte brukar tagas och dels att kroppen efter omkommen förare eller annan besättningsmedlem icke rutinmässigt underkastas rättsmedicinsk undersökning. Tvångsvis blodprovstagning för att konstatera eventuell förekomst av alkohol i blodet hos en person kan enligt svensk rätt ske endast om personen i fråga är skäligen misstänkt för brott varå kan följa fängelse. Beslut om blodprovstagning fattas av polis eller åklagarmyndighet eller av domstol; haverikommissionen äger ej fatta sådant beslut. Förekomsten av viss volymprocent alkohol i blodet hos förare av flygplan konstituerar i och för sig inte ett brott såsom fallet är när det gäller bilförare. För att en flygplansförare skall kunna tvångsvis blodprovsundersökas torde krävas skälig misstanke inte endast om alkoholpåverkan utan även om att han förfarit oaktsamt och att detta har sin grund i sådan påverkan. Enbart det förhållandet att ett militärt flygplan havererat eller varit inblandat i haveritillbud är uppenbart ej tillfyllest för att grunda misstanke om oaktsamhet till följd av alkoholpåverkan såsom anledning till haveriet eller tillbudet. Rutinmässig blodprovsundersökning — på sätt Hassler synes önska — lär sålunda lagligen icke kunna ifrågakomma. Om rättsmedicinsk undersökning av kroppen efter omkommen person förordnar länsstyrelse eller domstol. Sådant förordnande torde i princip meddelas endast om det finns anledning misstänka att personen i fråga omkommit genom brottslig gärning och undersökning kan förväntas bidraga till utredning av brottet. Omständigheterna vid ett haveri är endast undantagsvis sådana att dessa förutsättningar föreligger. I regel företas obduktion som görs av läkare med specialutbildning i patologi eller, mera undantagsvis, av den läkare som ingår i kommissionen. Omfattningen av en sådan — i jämförelse med den rättsmedicinska undersökningen mindre detaljerad — bestäms från fall till fall utifrån de föreställningar rörande haveriförlopp, dödsorsak, räddningsmaterielens funktion etc. som utredningen i övrigt föranlett.

Genom skrivelse den 14 december 1966 till rikspolisstyrelsen begärde jag att styrelsen i samråd med dåvarande medicinalstyrelsen måtte avgiva yttrande och därvid även redogöra för vad som är känt om »dagen efter symptom».

Den 30 augusti 1968 inkom rikspolisstyrelsen med yttrande, vid vilket fanns fogat dels ett å socialstyrelsens vägnar av rättsläkarrådets rättsmedicinska sektion

avgivet yttrande och dels utlåtanden från professorn R. Bonnichsen vid statens rättskemiska laboratorium och docenten M. Bergstedt vid Umeå universitet.

Bergstedt uppgav:

Efter alkoholförtäring kan två former av rubbningar av balanssystemet särskiljas. Den första är den klassiska berusningen med cerebellär ataxi, den karaktäristiska svajande gången etc. Denna rubbning står helt i relation till den aktuella blodalkoholhalten. Den andra formen kan konstateras som en patologisk s. k. lägenystagmus. Detta neurologiska symtom uppträder redan efter så låga engångsdoser alkohol som 50 ml whisky hos en normal man. Denna lägenystagmus uppträder under två perioder, av vilka den senare helt sammanfaller med det s. k. bakruset. Bakruset som utgör en farmakologisk effekt av alkoholen har ett helt tidsmässigt och förutsebart förlopp. Det startar alltid omkring fem timmar efter det blodalkoholhalten börjar sjunka. Denna tidpunkt är sålunda oberoende av blodalkoholhaltens höjd. Bakrusets duration och intensitet står däremot i direkt proportion till maximala blodalkoholhaltens höjd. Under experiment har även noterats den blekhet, tystlåtenhet samt ökade irritabilitet som är karaktäristisk för bakrusperioden. Efter högre alkoholdoser har givetvis därtill noterats de välkända symtomen av illamående, eventuellt med kräkningar, som tillhör det svåra bakruset. Bakrusperioden infaller under en tidrymd då blodalkoholhalten är i starkt sjunkande och efter måttliga alkoholdoser (50—150 ml whisky) kan alkoholen mycket väl redan ha förbränts och lämnat kroppen. Trots detta har man sålunda en patologisk rubbning av balanssystemet samt övriga symtom av bakrus. Den konstaterade rubbningen av balanssystemet i form av denna lägenystagmus under bakruset får sålunda ej förväxlas med den typ av balansstörning i form av cerebellär ataxi, som ovan nämnts och som man vanligen förknippar med alkoholförtäring. Den konstaterade balansstörningen i form av denna lägenystagmus bör uppfattas som en farmakologisk »eftereffekt» på nervsystemet. Vid måttliga anspråk på god fysiologisk funktion kan måttliga grader av bakrussymtom knappast påverka kapaciteten i någon nämnvärd grad. Vid svårare bakrussymtom och vid höga krav på god fysiologisk funktion blir dock problemet ett annat. Vid de höga krav på god fysiologisk funktion som flygning ställer kan det enligt Bergstedts bestämda mening ej accepteras att piloten befinner sig även i det lättaste bakrus. Det bör eftersträvas att piloter har god kännedom om att bakrus existerar även efter relativt låga alkoholdoser. De bör även känna till dess relation till tidpunkten för alkoholintag och till alkoholdosens storlek och att det går att väl sluta sig till, när bakrussymtomen upphör och därmed vederbörande med hänsyn till alkoholförtäringen är lämplig för flygning. En tidrymd av 15 timmar från inmundigandet av alkohol, varvid totaldosen intagits inom en timme, till vederbörande startat sitt flygpass förefaller vara den lägsta rimliga tidsgränsen för måttlig alkoholförbrukning (50—150 ml whisky). Rekommendabelt för yrken där denna fråga är så väsentlig, synes vara att alkoholförtäring sker under en fix tidrymd exempelvis i form av cocktailtimme mellan 5 och 6 på eftermiddagen och att under och efter efterföljande middag ingen alkoholförtäring sker. Därmed skulle med hygglig marginal start kunna ske kl. 9 följande förmiddag. Ett sådant schema gäller dock endast under förutsättning, att alkoholdoser ej stör nattsömnen. Beaktas bör alltid den relativt stora individuella toleransen visavi alkohol; den relativt alkoholovane med låg kroppsvikt och stor känslighet etc.

Bonnichsen anförde:

Innan Adh-metoden infördes i rättskemin använde man allmänt Widmarks förfarande eller modifikationer av detta, ofta i stor skala. Alkoholen bestämdes genom

titrering av en bikromatlösning före och efter det denna reagerat med alkohol. Många flyktiga organiska ämnen gav i denna metod samma utslag som alkohol och olika reningsförfaranden brukades för att avskilja andra flyktiga ämnen. Det var emellertid nästan omöjligt att säkerställa om det verkligen var alkohol man bestämde, när utgångsmaterialet var ruttet och därför innehöll rikligt med andra flyktiga substanser. Då Adh-metoden infördes i rättskemin fick man en metod som under de använda analysbetingelserna endast reagerar med vanlig sprit och vissa högre alifatiska substanser. Efter gaskromatografins tillkomst kan man även fullständigt separera olika alkoholer. I dag är det således ej förbundet med någon svårighet att fastställa att det verkligen är etylalkohol man bestämmer. Det är känt att vissa bakterier och svampar kan bilda alkohol. Detta innebär att det vid förruttnelseprocessen kan bildas alkohol. Detta har emellertid ingen betydelse om prov för alkoholbestämning tages snabbt efter döden. I den perifera venen dröjer det enligt all erfarenhet längst innan förruttnelsen börjar och i regel minskar dessutom alkoholhalten i blodet efter döden. Vid obduktion tager man prov från olika delar av kroppen, enär det är osannolikt att förruttnelseprocessen är så likformig, att det skall kunna bildas lika mycket alkohol i de olika kroppsdelarna. Om kroppen är helt förbränd kan det vara omöjligt att få tillräckligt med provmaterial. I de fall då laboratoriet har bestämt alkoholhalten i mer eller mindre förbrända likdelar, har resultaten ofta varit negativa. Någon grund till att förmoda att det skulle bildas alkohol i dessa fall finns således ej. Enligt rättskemiska laboratoriets erfarenhet finns det intet hinder för att bestämma alkoholhalten på döda personer. Proven bör dock tagas så snabbt som möjligt efter döden och man bör ej avvakta en eventuell senare obduktion. Vid denna bör dock nya prov åter tagas.

Rättsläkarrådet anförde:

Den med åren stigande frekvensen av olyckor i trafiken till lands har medfört att bl. a. sociologiska, psykologiska och medicinska förhållanden rörande de inblandade personerna börjat att allt mer studeras för att på så sätt en förklaring till vad som hänt skall kunna erhållas och profylaktiska åtgärder därigenom möjliggöras. Vid dessa slag av olyckor genomföres förutom polisutredning ej sällan medicinsk undersökning av motorfordonsföraren, blodprovstagning sker för utrönande av eventuell påverkan av alkohol eller andra rusgivande medel och då dödsfall inträffat utföres i många fall rättsmedicinsk obduktion, som av och till kompletteras med provtagning för undersökning på förekomst av rusgivande medel. Sistnämnda undersökning sker emellanåt utan samband med rättsmedicinsk obduktion. Av flera skäl, på vilka det i detta sammanhang ej torde finnas anledning att närmare ingå, förefaller det styrelsen uppenbart, att medicinsk expertis bör deltaga i varje utredning av ett flyghaveri. Uppmärksamhet måste härvid riktas inte blott på möjligheten av alkoholpåverkan utan även på eventualiteten av påverkan genom bruk eller missbruk av stimulerande eller lugnande medel. Fordran på medicinsk utredning av skisserat slag accentueras om personskada uppstått. Vid till dödsfall ledande flyghaveri är ett klarläggande av omständigheterna kring och mekanismerna vid skadeförloppet ofta en utomordentligt svår uppgift. För att vid sitt utredningsarbete komma så långt som över huvud taget är möjligt måste haverikommissionen i tillämpliga delar biträdas av speciellt skolad medicinsk expertis. Detta innebär att endast rättsläkare är kompetenta att utföra den obligatoriska obduktionen. Om denna skall kunna ge möjligast fullständiga upplysningar fordras att obducenten har tillgång till alla tillgängliga data beträffande händelseförloppet och rörande det vid undersökningen av haveriplatsen insamlade primärmaterialet. Förfarandet bör vara likartat med vad som sker vid kriminalteknisk undersökning av

ett misstänkt brott; rättsläkaren deltager i besiktningen av brottsplatsen, brottsplatsundersökning sker och med kännedom om vad som därvid uppdagats utföres så obduktionen. Detta mönster förefaller böra följas även då det gäller med dödsfall förenade flyghaverier. Detta synes fordra särskilda bestämmelser rörande förordnande av rättsmedicinsk expertis för sådan förrättning, vilken bör utföras i en form som är rättsligt bindande. Av Bonnichsens yttrande, vari socialstyrelsen instämmer, framgår att det numera föreligger ytterst ringa risk att någon substans som icke är etylalkohol blir bestämd som dylik, förutsatt att provtagningen sker på ett ur rättskemisk synpunkt adekvat sätt. En i samband med obduktion företagen provtagning torde fylla dessa krav. Rättskemisk undersökning kan numera dessutom med hög grad av säkerhet avslöja förekomst av stimulerande och lugnande medel i organismen. I Bergstedts yttrande, i vilket socialstyrelsen jämväl instämmer, exemplifieras en med tillförlitlig och objektiv metodik utförd undersökning som definitivt visar förekomsten av betydelsefulla rubbningar i nervsystemets verksamhet t. o. m. vid sådan tidpunkt då förtärd alkohol försvunnit ur blodet. Enbart denna undersökning torde vara fullt tillräcklig för att bevisa »dageneftersymtomens» allvarliga betydelse. Socialstyrelsen vill därför ansluta sig till Bergstedts förslag att den tidsperiod före flygning under vilken alkoholförtäring ej får förekomma bestämmes till minst femton timmar.

Rikspolisstyrelsen anförde:

Enligt 2 § polisinstruktionen skall polisen bl.a. upprätthålla allmän ordning och säkerhet samt uppdaga brott som hör under allmänt åtal. I sistnämnda uppgift ingår även verkställande av utredningar i ett flertal ärenden där det från början inte finns något som direkt tyder på att brott har begåtts. Som exempel härpå kan nämnas bränder, explosionsolyckor, järnvägsolyckor och större katastrofer av olika slag, där människoliv gått till spillo. Det måste anses vara ett samhällsintresse att även händelser av sådana slag blir föremål för utredning för klarläggande av orsak m. m., ehuru misstanke om brott inte föreligger.

Två slag av utredningar, nämligen haverier till sjöss och luftfartsolyckor, har dock ansetts vara av sådan speciell karaktär och kräva sådana specialkunskaper att utredning inte verkställes enbart genom polisens försorg. Vad angår flyghaverier uppstår ofta förödande skador till person och egendom, och detta har medfört att frågan om vad som kan göras för att klarlägga haveriorsakerna och därigenom hindra ett upprepande har uppfattats såsom det väsentligaste vid haveriutredningar. Frågan om någon kan misstänkas ha gjort sig skyldig till brottslig handling har till följd härav kommit i andra hand. Säkerhetsfrågornas dominans har föranlett att undersökningar av flyghaverier hänskjutits till speciella undersökningskommissioner. Förfaringssättet med särskilda undersökningskommissioner vid flyghaverier tillämpas av Sverige liksom av övriga till Chicagokonventionen av år 1944 anslutna stater. I konventionen stadgas nämligen skyldighet för de fördragsslutande staterna att på däri bestämt sätt driva undersökning av olyckor med främmande luftfartyg.

Bestämmelserna om undersökningar av luftfartsolyckor återfinns i luftfartslagen (LfL), luftfartskungörelsen (LfK) och, när det gäller militära flyghaverier, i kungörelsen den 22 juli 1966 om undersökningar av militära luftfartsolyckor. Civila och militära flyghaverier skall utredas efter samma principer, men de olika intressen som behöver tillgodoses vid undersökningarna har föranlett i viss mån olika representation i undersökningskommissionerna. Sålunda stadgas beträffande civila flyghaverier i 8 § LfL att i undersökningskommissionen skall erforderlig teknisk och juridisk sakkunskap vara företrädd. Kommissionens ledamöter utses i

normalfallet av luftfartsstyrelsen. Enligt ovannämnda kungörelse skall militära flyghaverier, då civilt luftfartyg inte är inblandat i olyckan, utredas av försvarets haverikommission, vars ledamöter utses av Kungl. Maj:t.

Polismyndighets och åklagares ställning vid utredningar om flyghaverier regleras i LfL. I 11: 11 1 st. stadgas att haverikommission skall utföra sitt arbete i samråd med polismyndighet eller åklagare som i saken leder förundersökning jämlikt 23 kap. rättegångsbalken. Denna samarbetsform är avsedd att förekomma endast då man misstänker att brott (t. ex. tjänstefel) föreligger. Om förundersökning inletts har undersökningsledaren ansvaret för att de initiativ tas vartill förundersökningen kan föranleda. Om intressekollision uppstår mellan haverikommission och undersökningsledare bör de med kännedom om varandras befogenheter i samråd kunna vidtaga de åtgärder som erfordras för att såväl förundersökningen som haverikommissionens arbete skall kunna genomföras enligt givna riktlinjer.

LfL 11: 11 2 st. stadgar att luftfartsstyrelsen respektive försvarsgrenschefen i avvaktan på att kommissionen börjar sin verksamhet i samråd med polismyndighet eller på annat lämpligt sätt skall företaga de åtgärder som erfordras för säkerställande av utredningen. I LfL 11: 12 2 st. stadgas vidare att om undersökningen inte kan behörigen fullföljas på annat sätt må kommissionen påkalla utredning genom polismyndighet.

Härutöver ges i lagstiftningen inga föreskrifter om polisens medverkan vid haveriutredningar.

Av motiven till LfL framgår att frågan om lämplig anordning av undersökningsförfarandet vid flyghaverier varit föremål för ingående behandling. Härvid har övervägts dels ett utredningsförfarande genom särskild myndighet med domstols befogenheter och dels en anordning i viss överensstämmelse med bestämmelserna om sjöförklaring och sjöförhör. Däremot syns icke närmare ha diskuterats en av polismyndighet eller åklagare ledd utredning i överensstämmelse med förundersökningsförfarandet i brottmål. Man har i stället slutligen stannat för att haveriutredningar skall verkställas av en undersökningskommission som medgetts vissa befogenheter ifråga om att göra framställning hos domstol om hörande av vittne m. m. Det förutsätts emellertid att utredningarna i betydande utsträckning sker i samarbete med polismyndighet även i de fall förundersökning jämlikt 23 kap. RB inte inletts. Slutligen anförs att det åligger polismyndigheten att självständigt pröva behovet av begärd åtgärd (SOU 1955: 42 sid. 152—155). Av motiven framgår således att initiativet till ett samarbete mellan undersökningskommission och polismyndighet, då misstanke om brott inte föreligger, bör komma från kommissionen. Polisens medverkan kommer då i stort sett att begränsas till ett utnyttjande av dess erfarenhet och rutin inom vissa områden, t. ex. platsundersökning och vittnesförhör.

Genom lagstiftning har polismyndighet och åklagare tillförsäkrats möjlighet att deltaga i haverikommissionens undersökning samt att i samråd med kommissionen bedriva förundersökning i saken. I vilken utsträckning och i vilka avseenden polisen skall medverka i en haveriutredning är inte entydigt klarlagt och måste avgöras från fall till fall. Enligt förarbetena till LfL bör avgörandet ligga hos haverikommissionen, i vilken erforderlig sakkunskap på området är samlad. Det är naturligt att behovet av polisens medverkan kan växla med hänsyn till bl. a. haveriets omfattning.

Såvitt styrelsen har sig bekant har hittills inga motsättningar förelegat mellan polismyndighet och haverikommission. Den praxis vid bedrivande av haveriutredningar som nu tillämpas beträffande samarbetet mellan haverikommission och polismyndighet får således antagas ha fungerat utan anmärkningar. Även om det sålunda inte framkommit att haverikommissionen underlåtit att utnyttja polisens

sakkunskap när behov därav förelegat vill styrelsen dock framhålla lämpligheten av att polisens resurser och erfarenheter främst i fråga om platsundersökning och vittnesförhör utnyttjas av haverikommissionen. Efter polisens förstatligande har bl. a. de tekniska rotlarna avsevärt byggts ut och specialiseringen inom olika arbetsområden har drivits längre än tidigare. Styrelsen är också beredd att vid dess kriminalsektion (den s. k. rikskriminalen) inrätta en särskild arbetsgrupp med personal som efter specialutbildning kan i hela landet ställas till haverikommissionernas förfogande.

Några lagfästa föreskrifter har inte lämnats beträffande haverikommissionernas befogenhet att föranstalta om obduktion. I luftfartsverkets provisoriska handbok för haveriutredare anges dock under rubriken »Förberedelser» p. 2.3.5 att haveriutredaren vid behov genom polismyndigheten skall föranstalta om obduktion av omkomna flygbesättningsmedlemmar — — — — — —

Beträffande obduktioner kan allmänt sägas att obducentens möjligheter att bedöma skadorna och deras tillkomst i hög grad är beroende av att de omständigheter som är förknippade med dödsfallet blir så noggrant redovisade som möjligt. Samarbetet polis—rättsläkare tar även sikte på att obducenten på fyndplatsen skall beredas tillfälle att sätta sig in i de omständigheter som varit för handen när dödsfallet inträffade. Styrelsen anser det därför värdefullt att rättsläkare som förordnas förrätta obduktion i samband med flyghaveri beredes tillfälle att före obduktionen studera haveriplatsen.

I rättegångsbalken stadgas (RB 28: 12) att å den som skäligen kan misstänkas för brott varå fängelse kan följa må blodprov tagas för utrönande av omständighet som kan äga betydelse för brottet.

Förutsättningen för tagande av blodprov på levande person är sålunda att misstanke om brott föreligger. Bestämmelsen äger tillämplighet även beträffande militära brottmål. I BrB 21: 14 straffbeläggs krigsmans onykterhet i tjänsten med disciplinstraff eller fängelse i högst ett år. Om skälig misstanke föreligger att krigsman under tjänsteutövning är så påverkad av alkoholhaltiga drycker eller annat berusningsmedel att hans förmåga att fullgöra tjänsten måste antagas vara nedsatt kan sålunda blodprov tagas. Utan att sådan misstanke föreligger kan det däremot inte ske. Prov med alcotest för att utröna alkoholpåverkan är icke reglerad genom några lagbestämmelser men i ett ärende om trafikonykterhetsbrott har justitieombudsmannen i sin ämbetsberättelse (68: 81) uttalat att med hänsyn till de allmänna principerna för förundersöknings bedrivande bör begäran om alcotest från polisens sida ej göras i andra fall än då misstanke om brott föreligger. Justitieombudsmannens uttalande måste äga giltighet även i här ifrågavarande fall.

Med hänsyn till angelägenheten av att tillgängliga resurser för utredning av flyghaverier utnyttjas på ett riktigt sätt framstår det som nödvändigt med ett nära samarbete mellan haverikommissionerna och polisen. Möjligen kan vissa normer eller anvisningar angående formerna för samarbetet ytterligare främja den önskade samverkan. Rikspolisstyrelsen är för sin del beredd att därest så anses önskvärt inom polisen utse särskild polisiär expertis för att inom hela riket biträda vid haveriutredningar.

Sedan chefen för flygvapnet erhållit del av socialstyrelsens yttrande jämte Bergstedts och Bonnichsens utlåtanden, inkom yttrande från honom och Lundberg.

Lundberg anförde:

Rättsläkarrådets rättsmedicinska sektion anser att vid flyghaveri med dödlig utgång obligatorisk obduktion av rättsläkare bör äga rum och att förfarandet bör vara likartat med vad som sker vid kriminalteknisk undersökning av misstänkt

brott. Detta uttalande synes uttrycka en annan syn på dessa problem än den som legat till grund för medicinalstyrelsens cirkulär den 31 oktober 1962 (Medicinalförfattningar nr 92/1962) angående begränsning av förordnanden om rättsmedicinska obduktioner. I fråga om tillförlitligheten av alkoholbestämningar i material från döda har Bonnichsen uttalat, att proven bör tagas så snabbt som möjligt efter döden och att man ej bör avvakta eventuell senare obduktion. Detta står i överensstämmelse med medicinalstyrelsens cirkulär den 8 januari 1964 (Medicinalförfattningar nr 1/1964). Rättsmedicinska sektionen anger i stället beträffande provtagning på döda, att denna bör ske på ett ur rättskemisk synpunkt adekvat sätt och fortsätter: »En i samband med obduktion företagen provtagning torde fylla dessa krav.» Detta skulle emellertid kunna åstadkomma just den fördröjning av provtagningen, som medför risk för postmortal alkoholbildning. Beträffande förbud för alkoholförtäring före flygning är nu gällande regler ingående diskuterade i betänkandet Nykterhet i trafik II (SOU 1965: 35). Där angives att dessa regler utfärdats av luftfartsstyrelsen i samråd med medicinalstyrelsen. De innehåller bland annat förbud för alkoholförtäring 8 timmar före flygning samt stor återhållsamhet 24—8 timmar före flygning. Medicinalstyrelsens ställningstagande i denna fråga har bekräftats genom styrelsens remissyttrande av den 9 februari 1966 med anledning av betänkandet. Styrelsens yttrande baseras därvid bl. a. på en inlaga av professorn L. Goldberg. Rättsmedicinska sektionen däremot föreslår en förbudstid av 15 timmar och stöder sig härvid på ett yttrande av Bergstedt. Av dennes referenslista framgår att större delen av de till grund för yttrandet liggande undersökningarna tillkommit före 1966 och varit väl kända för Goldberg, då han varit medförfattare till flera av arbetena. Även på denna punkt föreligger sålunda en svårförklarlig diskrepans mellan rättsmedicinska sektionen 1968 och medicinalstyrelsen 1966. Rättsmedicinska sektionens yttrande är så mycket märkligare som det synes innebära att en förbrukning av 15 cl whisky utan samband med måltid inom tidsrymden 16—15 timmar före flygning betraktas som acceptabel och måttlig. Den omständigheten, att rättsmedicinska sektionens yttrande avgivits utan att medicinalstyrelsens tidigare uttalanden ens omnämnts styrker misstanken att här föreligger bristande kommunikation inom den nuvarande socialstyrelsen. Det torde icke finnas anledning att fästa avseende vid rättsmedicinska sektionens ståndpunkt innan den ens vunnit gehör inom det egna ämbetsverket. Någon ändring i gällande mot sektionens yttrande stridande medicinalförfattningar har socialstyrelsen hittills icke utfärdat liksom ej heller luftfartsverket meddelats något återtagande av det tidigare givna samrådet på nu gällande föreskrifter angående alkoholförtäring i samband med flygtjänst.

Chefen för flygvapnet förklarade:

Om och när framkomna önskemål om ändringar beträffande obduktion och blodprov kommit till uttryck i författningar utfärdade av socialstyrelsen kommer de givetvis att följas, men intill dess kommer ej något initiativ att tagas för att ändra haverikommissionens praxis i hithörande frågor. Ej heller finnes anledning att ändra nuvarande föreskrifter beträffande alkoholbruk i samband med flygning. Dessa tillkom 1965 för att uppnå kongruens med motsvarande civila bestämmelser, som skrivits med anlitande av den sakkunskap dåvarande medicinalstyrelsen hade till sitt förfogande. Erinras må om de dessförinnan inom flygvapnet gällande mera restriktiva bestämmelserna, som återgivits i »Nykterhet i trafik II».

Svensk pilotförening har anfört:

Ur rättslig synpunkt borde det vara självklart att ingen av de för flygsäkerheten ansvariga parterna ensam skall utreda flyghaverier och kunna påverka ärendenas

slutliga avgörande. Så är emellertid för närvarande inte fallet, då luftfartsstyrelsen, som bl. a. svarar för trafikledning och säkerhetsutrustning på marken, äger utse ledamöter för utredning av tillbud och smärre haverier och har att fatta beslut i anledning av utredningen. Styrelsens möjligheter till opartisk bedömning måste ifrågasättas med hänsyn till dess intresse i saken. Föreningen anser att det skulle vara tillfredsställande om utredningar av luftfartsolyckor och tillbud kunde överföras till ett helt utomstående organ. Frågan om alkohol och flygning har diskuterats med jämna mellanrum under många år. Piloter är väl medvetna om alla de risker som är förknippade med bruk av alkohol. Civilt dömes alkoholmissbruk i samband med flygtjänst mycket hårt. Vid uppdagade fall av missbruk har vederbörande erhållit omedelbart avsked. En skärpning av hithörande bestämmelser enligt Bergstedts förslag synes oss ej kunna förebygga de enstaka fall av alkoholmissbruk som förekommer. En alkoholmissbrukare torde aldrig låta sig påverkas av en skärpt lagstiftning. Pilotföreningen anser att de nu gällande bestämmelserna väl tillgodoser flygsäkerheten i detta avseende och att likartade bestämmelser skall gälla för förare av luftfartyg som för förare av bil etc. Föreningen instämmer i synpunkterna beträffande nödvändigheten av att tillkalla specialister vid specialutredningar. Detta gäller inte enbart vid obduktion. Även om tanken på att avföra flygutredningar i samband med tillbud och haverier från intressegrupperna skulle kunna förverkligas kvarstår behovet av tillkallandet av sakkunniga på flera områden. Erfarenheterna från Norge, där ett sådant system tillämpas, ger vid handen att intressegruppernas representanter och specialister i praktiken måste tillkallas för att de fasta utredarna skall kunna utföra sina uppgifter.

Ordföranden i försvarets haverikommission, hovrättsrådet G. Steen, har anfört:

En haverikommissions verksamhet syftar till att undersöka ett inträffat haveri så allsidigt och fullständigt att ansvarig flygsäkerhetsmyndighet med ledning av haveriutredningen kan vidtaga alla de åtgärder som erfordras för att förhindra att ett liknande haveri upprepas. Det är därför inte tillfyllest att veta, hur en luftfartsolycka inträffat utan man måste också veta varför den skett.

En haveriutrednings resurser är begränsade. Det gäller att utnyttja dem så rationellt att största möjliga effektivitet vinnes. Viss prioritering av angelägenhetsgraden av skilda undersökningar måste ske. Målet för kommissionen måste vara att så snabbt som möjligt komma fram till haveriorsaken och genast föreslå sådana åtgärder att haveriet inte upprepas. Får kommissionen genom vittnesförhör med överlevande från ett haveri och omständigheterna i övrigt en klar bild av hur olyckan tillgått framstår det som direkt felaktigt att försena utredningen genom omständliga och kostsamma undersökningar av exempelvis de sekundärskador som uppstått på flygplanet då det under okontrollerade rörelser slagit i marken eller vattnet (jfr haveriet den 15 november 1965).

Denna allmänna målsättning är den internationellt accepterade och redovisas i skilda anvisningar för haveriutredare (jfr Manuel of aircraft accident investigation, utfärdat av International civil aviation organization /ICAO/).

Efter en redogörelse för haveriutredningsmetodiken, varvid bl. a. lämnats upplysningar om förfarandet på haveriplatsen, har Steen vidare uppgivit:

Vid ett haveri kan omkommen förare vara i sådant skick att en närmare undersökning av förarens kropp kan ske. I detta fall sker obduktion, s. k. flygmedicinsk obduktion, som utförs i regel av ett begränsat antal rättsläkare som vunnit särskilda insikter i flygmedicin. Att märka är att obducenten kompletterar sin under-

sökning med rättskemiska analyser av blod eller vävnader i icke ringa omfattning och alltid när skäl därtill föreligger.

Steen har vidare berört frågan angående flygning i alkoholpåverkat tillstånd, varvid han gjort gällande att på grund av övervakning av personalen sådan flygning honom veterligen endast förekommit i ett fall, ävensom tillvägagångssättet vid förhörsupptagning, varvid han betonat vikten av att vid haveriutredning förares alkoholförtäring före flygning utredes. Efter att ha framhållit värdet av att kommissionen biträdes av teknisk och annan expertis har Steen anfört ytterligare:

Rikspolisstyrelsens uppfattning att hittills inga motsättningar förelegat mellan polismyndighet och haverikommissionen kan bekräftas och må tilläggas att detsamma även gäller i fråga om förhållandet mellan åklagarmyndighet och haverikommissionen. I flera fall har sålunda kommissionen begärt och erhållit polismyndighets bistånd vid t. ex. efterspaning av eventuella ögonvittnen till inträffat haveri eller av föremål som lämnat havererat flygplan före nedslaget. Likaså har kriminaltekniska anstalten vid behov biträtt med speciella undersökningar. I detta sammanhang kan även nämnas att kommissionen och rikspolisstyrelsen upptagit visst samarbete om att få till stånd utnyttjande av särskild fotografiapparatur (stereomätkamera) som kan visa sig värdefull vid fotografering av vissa haveriplatser.

Ingen större luftfartsnation som är ansluten till ICAO har ansett sig kunna överlämna utredning av luftfartsolyckor till polismyndighet. Med den sakkunskap som skall vara företrädd av kommissionen och till denna regelmässigt knutna experter kan icke delade meningar råda om att det måste ankomma på kommissionen att från fall till fall avgöra om och vad slags ytterligare expertis eller sakkunskap — däribland polisiär — som kan finnas erforderlig. Uppenbart är att en haveriplats, som rör civilt eller militärt luftfartyg, icke är att betrakta som brottsplats. Vad exempelvis beträffar undersökningar på haveriplatser måste framhållas att liksom det kräves polisiär expertis för en brottsplatsundersökning så fordras just de kunskaper som representeras av haverikommissionen med experter för undersökning av en haveriplats. Utan omfattande flygerfarenhet och kunskaper om flygplan och flygmotorer kan man icke där göra erforderliga iakttagelser eller efterforska och säkra det som kan vara betydelsefullt vid den fortsatta undersökningen. Huruvida speciella undersökningar redan på haveriplatsen erfordras av annan expertis än den för kommissionen omedelbart tillgängliga torde endast kunna avgöras av denna. I kommissionen finns som ledamot en läkare med flygmedicinsk utbildning. Behov av att exempelvis även rättsläkare företar haveriplatsundersökning kan inte annat än i något enstaka undantagsfall anses föreligga. Erfarenheten bestyrkt även utomlands visar också att i normala fall erforderliga förhör även med markvittnen ger bäst utbyte om de utförs av personer med den sakkunskap som kommissionen företräder.

Under tiden den 1 januari 1964—den 1 december 1968 inträffade inom krigsmakten sammanlagt 86 haverier av den allvarliga art att tillhopa 90 flygplan totalförstördes och statsverket sålunda åsamkades materielförlust på åtskilliga miljoner kr. Vid 37 av dessa haverier omkom tillhopa 57 flygplansförare eller andra besättningsmän.

Mot bakgrunden härav är det självfallet av utomordentlig vikt att varje haveri blir utrett så fullständigt som möjligt. Genom att händelseförloppet i detalj fastställes skapas den grundläggande förutsättningen för ett tillförlitligt bedömande av

anledningen till olyckan och därmed av huruvida någon som haft att taga befattning med flygningen, vare sig han tillhört besättningen eller markpersonalen, förfarit oriktigt eller olämpligt. Åtgärder för att hindra ytterligare olyckor kan därefter vidtagas. Att fel och försummelser påtalas har mycket stor betydelse för såväl den felandes som andras framtida handlande i liknande situationer och därmed för haveriers undvikande (jfr MO ämbetsberättelse 1967 s. 159). I enlighet med det sagda stadgas också i 8 § kungörelsen om undersökning av militära luftfartsolyckor, jämförd med 126 § luftfartskungörelsen, att i haverikommissions utlåtande skall förloppet av den med undersökningen avsedda händelsen såvitt möjligt klarläggas och kommissionens uppfattning om anledningen till händelsen angivas samt att utlåtandet skall innehålla vad som kan vara av betydelse för att bedöma huruvida fel eller försummelse å någons sida bidragit till händelsen, huruvida felet eller försummelsen bör föranleda ansvar eller ersättningsskyldighet och huruvida åtgärder bör vidtagas för att förebygga att händelse av samma eller liknande slag ånyo inträffar.

Den föregående redogörelsen ger anledning ifrågasätta om haveriutredningar hittills skett på tillfredsställande sätt i medicinskt och tekniskt avseende.

Enligt uppgifter från flygstaben har av ovannämnda 57 omkomna 8 ej återfunnits. Beträffande övriga 49 har rättsmedicinsk obduktion utförts å 4 förare, varjämte s. k. flygmedicinsk obduktion verkställts av rättsläkare å 16 förare och 5 andra besättningsmän. Endast i mycket begränsad omfattning synes vid de 86 inträffade totalhaverierna hopsamlandet av vrakdelar och undersökning i övrigt av nedslagsplats ha företagits med anlitande av polisiär expertis.

Hassler har gjort gällande att de flygmedicinska obduktionerna är ofullständiga och att beställaren av obduktionerna ger obducenten upplysningar om vilka undersökningar som önskas eller inte önskas utförda. Bl. a. skulle från flygvapnets sida ha uttryckts önskemål om att blodprov å omkomna för alkoholbestämning ej skall utföras.

Lundberg har vitsordat att sedan år 1957 blodprov för alkoholbestämning endast utförts i speciella fall enär rättvisande värden ej ansetts kunna erhållas. Steen har påstått att obduktionerna kompletteras med rättskemiska analyser av blod eller vävnader. Med hänsyn till Lundbergs nyssnämnda uppgift torde Steens påstående ej innebära att alkoholbestämning skett.

Utredningen av det inledningsvis omnämnda haveriet den 15 november 1965 synes i viss mån belysande. Specialflygläkaren Frykholm verkställde flygmedicinsk obduktion å den omkomne föraren. Vid denna gjordes ej någon mera ingående undersökning av den omkomnes skador. Frykholm har själv förklarat att hans avsikt med obduktionen var att endast i grova drag orientera sig om skadorna och att frågan huruvida föraren omkommit vid själva kollisionen eller senare ej var av vital betydelse. I den medicinska rapporten över haveriet har von Döbeln uttalat att man ej genom rättsmedicinsk obduktion skulle kunnat vinna kunskaper av betydelse för den haveriförebyggande eller skadeförebyggande verksamheten. Den tekniska undersökningen vid haveriet utfördes av en flygdirektör.

Såsom Hassler i olika sammanhang närmare utvecklat kan en fullständig medicinsk undersökning liksom ett sakkunnigt studium av nedslagsplats lämna upplysningar av stor betydelse för haveriutrednings resultat. Innan utredningen slutförts är det ofta inte möjligt att förutse vilka iakttagelser som är betydelsefulla. Vid den medicinska undersökningen bör därför praktiskt taget varje kroppsskada, invärtes eller utvärtes, uppmärksammas och i många fall även avsaknaden av viss skada. För att iakttagelserna skall kunna inpassas i sitt sammanhang måste den undersökande läkaren äga kännedom om alla omständigheter kring haveriet, däribland de undersökningsfynd som görs på nedslagsplatsen. Att på detta sätt medverka vid klarläggande av händelseförloppet torde fordra särskild kompetens vid sidan av den rent medicinska och en fristående ställning så att alla undersökningsmöjligheter kan tillvaratagas. Läkaren får sålunda inte bindas av speciella direktiv från haverikommissionen eller annan, vilket dock givetvis inte hindrar att kommissionen begär undersökning i visst avseende. Nedslagsplatsen synes böra undersökas på liknande sätt som sker beträffande brottsplats vid utredning av allvarligare brott. Om undersökningen skall bli tillfyllestgörande måste förutsättas att den handhaves av någon som äger erfarenhet och erforderliga kunskaper rörande brottsplatsundersökning.

Socialstyrelsen har framhållit att endast rättsläkare är kompetent att utföra obduktion som här är i fråga, och rikspolisstyrelsen har förklarat sig beredd att inom polisen utse särskild polisiär expertis för att inom hela riket biträda vid haveriutredningar.

Socialstyrelsen har vidare framhållit att hinder inte möter att bestämma alkoholhalten i blodprov tagna å död kropp samt att rättskemisk undersökning av sådana prov dessutom kan avslöja förekomsten av stimulerande och lugnande medel i organismen. Med hänsyn härtill och då frågan huruvida förare eller annan besättningsmedlem varit påverkad av alkohol eller stimulerande eller bedövande medel är av största betydelse för haverikommissionens bedömning av huruvida fel eller försummelse å någons sida bidragit till haveriet, måste det anses synnerligen angeläget att blodprov alltid tages och analyseras då det är möjligt.

Vid angivna förhållanden anser jag att haverikommissionens utredning bör ske under medverkan av polisiär expertis och, åtminstone då någon omkommit vid haveriet, rättsläkare. Kommissionen torde visserligen redan för närvarande ha författningsmässig befogenhet att anordna sådan medverkan. Med hänsyn till innehållet i de yttranden som avgivits av Steen och chefen för flygvapnet, vilken har att föreslå vissa ledamöter i kommissionen, torde det emellertid inte kunna förväntas att denna möjlighet blir utnyttjad.

På grund härav synes det vara erforderligt att Eders Kungl. Maj:t utfärdar instruktionsföreskrifter i ämnet.

Vad härefter angår den i anslutning till nyss berörda spörsmål uppkomna frågan om verkan av alkoholförtäring i samband med flygning må till en början erinras om vissa i detta avseende gällande föreskrifter.

I de av chefen för flygvapnet på överbefälhavarens uppdrag utfärdade Ordnings-

och säkerhetsföreskrifter för militär flygning (OSF), kap. 12 mom. 4.1, stadgas följande.

I samband med flygtjänst och under de närmaste 8 timmarna före flygning får alkohol ej förtäras. Vid ordinarie måltid får dock förtäras högst 1/3 liter öl (ej starköl) eller ett glas lättvin. Under tiden mellan 24 och 8 timmar före flygning skall stor återhållsamhet iakttagas i fråga om alkoholförtäring.

Denna föreskrift, som nära överensstämmer med de förhållningsregler för förare och annan besättningsmedlem å luftfartyg som återfinns i serien driftsbestämmelser i luftfartsverkets Bestämmelser för civil luftfart (BCL), tillkom 1965. Dessförinnan gällde förbud mot alkoholförtäring senare än 12 timmar före flygning. Ändringen skedde för att överensstämmelse skulle uppnås med motsvarande regler för den civila luftfarten.

I sitt i maj 1965 avgivna betänkande »Nykterhet i trafik II» (SOU 1965: 35 s. 53—56) föreslog 1957 års trafiknykterhetskommitté att i luftfartskungörelsen skulle upptagas bestämmelser om förbud för förare och annan medlem av besättningen å luftfartyg samt trafikledare att förtära alkohol i vidare mån än vad luftfartsverkets föreskrifter i BCL hittills tillåtit samt att förbudet skulle kompletteras med ett straffstadgande och en regel som möjliggjorde tagande av blodprov på den som skäligen kunde misstänkas för överträdelse av förbudet. Kommittén hade tidigare i en särskild promemoria ansett förbudet böra avse 12 i stället för 8 timmar men frångick efter »åtskillig tvekan» denna mening med hänsyn till bl. a. en i Norge gällande regel och den remisskritik som riktats mot promemorian. Vad kommittén i betänkandet föreslagit har ej lett till lagstiftningsåtgärd.

Såsom av ovan intagna redogörelse framgår har socialstyrelsen i sitt till mig avgivna yttrande förordat att förbudstiden bestämmes till 15 timmar. Bergstedts av styrelsen åberopade utlåtande visar att alkoholförtäring har verkan på människans funktionsförmåga relativt lång tid efter den tidpunkt då all intagen alkohol förbränts.

Med hänsyn till den risk för förlust av människoliv och betydande materiella värden som är förenad med flygning torde det utan vidare vara klart att flygplansbesättning och trafikledarpersonal måste underkasta sig avhållsamhet i fråga om alkoholförtäring under någon tid före tjänstens början. För att säkerställa att tjänstgöringen inte i någon mån påverkas av tidigare alkoholförtäring skulle nämnda tid behöva vara väsentligt längre än 24 timmar. Men verkningarna är naturligtvis beroende av förtäringens omfattning, och från personalens sida kan med fog hävdas att ett förbud ej får sträcka sig längre än som kan anses praktiskt nödvändigt. Vad här förut upptagits synes ge vid handen att förbud mot alkoholförtäring bör råda åtminstone under de 12 sista timmarna före tjänstgöringens början med allenast det undantag som för närvarande gäller beträffande ordinarie måltid. Förutsättningen är då att under tiden 24—12 timmar före tjänstgöringens början liksom hittills skall iakttagas stor återhållsamhet, vilket såsom professor Goldberg uttalat under remissbehandlingen av ovannämnda betänkande bör anses innebära att ej större alkoholmängd konsumeras än 20—30 gram, motsvarande

t. ex. en flaska vanligt öl och 1—2 glas lättvin. En sådan avvägning borde även från personalens synpunkt kunna te sig rimlig. Den innebär ju i realiteten att den som skall börja tjänstgöra på måndag morgon kl. 9 skall avhålla sig från att dricka alkoholhaltiga drycker efter kl. 9 söndag kväll och dessförinnan under söndagen ej förtära mer än nyss sagts.

En regel av ifrågasatt innehåll bör gälla vid såväl militär som civil luftfart. Med hänsyn till det internationella samarbetet på luftfartens område, särskilt med Danmark och Norge genom SAS, synes det emellertid lämpligt att en ändring i förhållande till de nuvarande föreskrifterna föregås av samråd med representanter för våra grannländer.

Oavsett hur en regel i förevarande avseende utformas anser jag, i likhet med trafiknykterhetskommittén, att den bör förses med straffsanktion. För närvarande kan visserligen krigsman som bryter mot det i OSF stadgade förbudet ådömas ansvar för tjänstefel enligt 20 kap. 4 § eller 21 kap. 18 § brottsbalken, men för den som ej har ämbets- eller krigsmannaansvar är överträdelse av luftfartsverkets motsvarande förbud inte straffbar. Uppmärksammas bör att den civila luftfarten omfattar ej endast den flygtrafik som bedrives av särskilda företag utan även ett numera mycket utbrett privatflyg. Det torde emellertid vara tillräckligt att ett straffstadgande upptager dagsböter. Eftersom nyssnämnda tjänstefelsbestämmelser är subsidiära, kommer denna straffsats att gälla även för militär personal, och alla som bryter mot förbudsregeln blir sålunda underkastade samma ansvar. För kontrollen av regelns efterlevnad föreslog trafiknykterhetskommittén som nämnts att möjlighet till blodprovstagning skulle finnas. Detta förslag är enligt min mening välgrundat, framför allt med hänsyn till privatflygets utövare. I 28 kap. 12 § rättegångsbalken har som förutsättning för kroppsbesiktning och därmed även för tagande av blodprov uppställts att vederbörande skäligen kan misstänkas för brott varå fängelse kan följa. Med anledning härav erfordras ett kompletteringsstadgande som medger att blodprov utan hinder av nämnda paragraf företages å den som skäligen kan misstänkas för överträdelse av regeln om förbud mot alkoholförtäring.

Den sålunda behövliga regleringen torde, med hänsyn till bl. a. att fråga är om tvångsmedel, böra inordnas i luftfartslagen. I samband därmed synes förefintlig olikhet mellan civil och militär personals straffrättsliga behandling i fall av påverkan av starka drycker eller andra stimulerande medel böra undanröjas. Enligt 5 kap. 10 § luftfartslagen må ej någon göra tjänst ombord å luftfartyg, därest han på grund av påverkan av starka drycker eller andra stimulerande eller bedövande ämnen eller till följd av sjukdom eller uttröttning eller av annan orsak icke kan på betryggande sätt fullgöra vad honom åligger. Denna bestämmelse äger, enligt 6 kap. 16 §, motsvarande tillämpning i fråga om viss markpersonal. I 13 kap. 6 § stadgas att den som vid förande av luftfartyg eller utövning av annan tjänst ombord eller vid utövning av tjänst som avses i 6 kap. 16 § varit så påverkad av starka drycker eller andra stimulerande eller bedövande ämnen som i 5 kap. 10 § sägs, dömes till fängelse i högst två år (jfr 4 § lagen om införande av brottsbalken)

eller, om brottet är ringa, till dagsböter, dock ej under tjugufem. Av 15 kap. 1 § framgår att nu återgivna bestämmelser ej äger tillämpning å militär personal. Beträffande denna personal gäller såvitt nu är i fråga, förutom ovannämnda tjänstefelsbestämmelser, 21 kap. 14 § brottsbalken, vari stadgas att om krigsman under tjänsteutövning är så påverkad av alkoholhaltiga drycker eller annat berusningsmedel att hans förmåga att fullgöra tjänsten måste antagas vara nedsatt, han skall dömas för onykterhet i tjänsten till disciplinstraff eller fängelse i högst ett år; jämlikt 20 kap. 5 § må dock den som har ämbetsansvar ådömas fängelse i högst två år. Allmänt sett synes de återgivna bestämmelserna innebära att krigsmän i förevarande avseende är underkastade ett mindre strängt ansvar än civil personal. Härtill kommer att brott som avses i 21 kap. 14 § brottsbalken kan upptagas till bestraffning av bestraffningsberättigad militär chef.

Det torde saknas anledning att civil och militär personal på angivna sätt skall ha olika straffrättslig ställning (jfr ovannämnda betänkande SOU 1965: 35 s. 42 och 52). Bestämmelserna i 5 kap. 10 §, 6 kap. 16 § och 13 kap. 6 § luftfartslagen bör därför genom ändring av 15 kap. 1 § göras tillämpliga även å krigsmän. Om så sker kan lämpligen såsom andra och tredje stycke i 13 kap. 6 § införas stadganden av innehåll *dels* att den som under tjänstgöring ombord eller som trafikledare förtär alkohol eller under de tolv timmarna närmast före sådan tjänstgöring förtär alkohol i vidare mån än 1/3 liter öl klass II A eller ett glas lättvin i samband med ordinarie måltid eller ock under tiden mellan tjugufyra och tolv timmar före tjänstgöringen förtär större alkoholmängd än 30 gram dömes, om han därigenom ej annorledes ådragit sig ansvar, till dagsböter, *dels ock* att å den som skäligen kan misstänkas för förseelse som nu sagts blodprov må tagas utan hinder av vad eljest är stadgat. Med hänsyn till luftfartslagens nuvarande utformning torde det dock finnas skäl att uppdela de ifrågasatta stadgandena och införa dem i 5 kap. 10 §, 6 kap. 16 § och 13 kap. 6 §.

Med stöd av 2 § instruktionen för riksdagens ombudsmän får jag härmed hemställa att Eders Kungl. Maj:t ville taga under övervägande de av mig nu framförda spörsmålen.

JO:s framställning såvitt rör uttalandet att försvarets haverikommissions utredning bör ske under medverkan av polisiär expertis och, åtminstone då någon omkommit vid haveriet, rättsläkare har enligt beslut av Kungl. Maj:t den 3 oktober 1969 delvis beaktats. Kungl. Maj:t har nämligen angivna dag utfärdat kungörelse om ändring i kungörelsen om undersökning av militära luftfartsolyckor, varigenom i 4 § införts bestämmelse om att rättsläkare alltid skall anlitas av försvarets haverikommission när någon avlidit till följd av olyckshändelse som skall undersökas av kommissionen (SFS 1969: 541).

Framställningen i vad rör förslaget om skärpta tidsgränser för förbud mot alkoholförtäring före flygning har vidare av Kungl. Maj:t enligt förenämnda beslut överlämnats till luftfartsverket för vidare prövning i samråd med chefen för flyg-

vapnet, socialstyrelsen, övriga berörda myndigheter och organisationer samt de civila lufttrafikföretagen.

Kungl. Maj:t har slutligen enligt beslutet den 3 oktober 1969 förklarat sig vilja framdeles taga ställning till de av JO väckta förslagen om införande i luftfartslagen av bestämmelser om särskild straffsanktion för överträdelse av förbud mot alkoholförtäring i samband med flygning, om skyldighet för den som skäligen kan misstänkas för överträdelse av förbudet att underkasta sig blodprovstagning samt beträffande ändring av luftfartslagen i syfte att göra lagens bestämmelser om straff för alkoholpåverkan m. m. tillämpliga också på militär personal.

Framställning angående ändrade föreskrifter rörande disposition av anslagsposten Särskild hjälpverksamhet till förmån för de värnpliktiga och deras familjer.

I en till Konungen den 1 april 1969 avlåten skrivelse anförde JO Henkow följande.

Genom brev den 17 februari 1961 till försvarets civilförvaltning meddelade Kungl. Maj:t ändrade föreskrifter rörande disposition av den under förslagsanslaget Familjebidrag upptagna anslagsposten Särskild hjälpverksamhet till förmån för de värnpliktiga och deras familjer. Enligt föreskrifterna må ur anslagsposten bidrag utbetalas för tillgodoseende av sådant av militärtjänstgöring föranlett särskilt behov som icke kan tillgodoses inom ramen för gällande familjebidragsförfattningar och ej heller finnes skäligen kunna avhjälpas i annan ordning. Till erhållande av bidrag ifrågakommer såväl värnpliktig som medlem av den värnpliktiges familj. Bidrag utbetalas av civilförvaltningen.

Vid tillkomsten av lagen den 3 juni 1966 (SFS nr 413) om vapenfri tjänst anförde föredragande departementschefen (propositionen 1966: 107 s. 63):

Såsom framgår av statsrådsprotokollet för den 11 mars 1966 föreslår jag att de vapenfria får samma förmåner i fråga om avlöning, familjebidrag, grupplivförsäkring m. m. som värnpliktiga i allmänhet. Grundläggande bestämmelser om de värnpliktigas ekonomiska förmåner återfinns i värnpliktsavlöningskungörelsen den 12 september 1958 (nr 485) och familjebidragsförordningen den 29 mars 1946 (nr 99). Föreskrifter om ersättning i anledning av skada eller sjukdom, som värnpliktig ådragit sig under tjänstgöring, ges i militärersättningsförordningen den 2 juni 1950 (nr 261). Värnpliktig åtnjuter grupplivförsäkringsskydd enligt kungörelsen den 5 juni 1963 (nr 243) om grupplivförsäkring åt värnpliktiga m. fl. Vissa särskilda bestämmelser gäller för värnpliktiga enligt 3 kap. 15 § och 19 kap. 2 § lagen den 25 maj 1962 (nr 381) om allmän försäkring, 70 § 2 och 3 mom. lagen den 26 november 1920 (nr 796) om val till riksdagen, 35 § 2 och 3 mom. kommunala vallagen den 6 juni 1930 (nr 253), 48 § 2 mom. uppbördsförordningen den 5 juni 1953 (nr 272) och anvisningarna till paragrafen samt punkt 6 i anvisningarna till 32 § kommunalskattelagen den 28 september 1928 (nr 370). Med hänsyn till att de vapenfrias tjänstgöring inte längre skall anses som värnpliktstjänstgöring utan träder i stället för denna som en särskild tjänsteplikt kan de angivna bestämmelserna inte utan vidare tillämpas på de

vapenfria. Behov av andra författningsändringar kan komma att föreligga än som nu kunnat förutses.

Det torde saknas anledning att antaga annat än att avsikten varit att vapenfria tjänstepliktiga — i likhet med vad som var fallet med de vapenfria värnpliktiga — skulle äga möjlighet att erhålla bidrag ur den ifrågavarande anslagsposten Särskild hjälpverksamhet till förmån för de värnpliktiga och deras familjer. Brevet den 17 februari 1961 rörande dispositionen av anslaget är emellertid enligt sin ordalydelse tillämpligt endast å värnpliktiga och beträffande militärtjänstgöring. Ändring av de i brevet meddelade föreskrifterna synes därför påkallad.

Med stöd av den befogenhet som tillkommer mig enligt instruktionen för riksdagens ombudsmän får jag härmed framlägga berörda spörsmål för den åtgärd, vartill Eders Kungl. Maj:t må finna framställningen föranleda.

JO:s framställning har beaktats genom ändring av föreskrifterna rörande disposition av ifrågavarande anslag, meddelad i regleringsbrevet för budgetåret 1969/70 för fjärde huvudtiteln (s. 96). Enligt punkt 2 i de sålunda ändrade föreskrifterna kan bidrag utgå till såväl värnpliktig och vapenfri värnpliktig som medlem av den värnpliktiges eller vapenfrie tjänstepliktiges familj.

Enligt anteckning å beslut i disciplinmål har ålagd disciplinbots storlek rättats. Fråga om lagligheten härav.

Vid JO Henkows inspektion av Norrlands artilleriregemente den 16 juli 1968 uppmärksammades vid granskning av disciplinmålsprotokollen följande.

Genom beslut den 14 februari 1967 ålade tjänstförrättande regementschefen, överstelöjtnanten S. Ryding, med kontrasignation av auditören V. Sohlberg värnpliktige konstapeln L. för tjänstefel disciplinbot för tio dagar om fyra kr. Enligt anteckning å beslutet den 15 februari 1967, undertecknad med signaturerna VS och Bldn, rättades disciplinbotens storlek till sju kr. Sedan L. fullföljt talan mot beslutet till rådhusrätten i Östersund, fastställde rådhusrätten genom slutligt beslut den 27 april 1967 det överklagade beslutet.

I skrivelse till regementschefen den 2 september 1968 ifrågasattes bl. a. huruvida rättelse lagligen kunnat ske samt huruvida i vart fall inte L. borde ha hörts innan rättelse vidtogs.

I infordrat yttrande förklarade Sohlberg med instämmande av regementschefen, översten L. Brandt-Lundin, att rättelse vidtagits av Brandt-Lundin och denne, samt anförde: Disciplinboten för L. skulle utgöras av löneavdrag med belopp som framgick direkt av vederbörande författningar. I sådant fall blir disciplinbotens belopp inte föremål för prövning. Med hänsyn härtill har den ifrågavarande rättelsen uppfattats såsom avseende en sådan uppenbar oriktighet, som åsyftas i 30 kap.

13 § rättegångsbalken. Detta stadgande får anses analogiskt tillämpligt på förfarandet i disciplinmål. Därför borde L. och måhända även vederbörande åklagare ha hörts innan rättelsen vidtogs. Att så inte skett har berott på förbiseende.

Vid ärendets avgörande anförde JO Henkow i skrivelse till Brandt-Lundin följande.

Enligt 30 kap. 13 § rättegångsbalken (RB) må rätten, om den på grund av anmärkning eller eljest finner att dom eller beslut till följd av skrivfel, missräkning eller annat dylikt förbiseende innehåller uppenbar oriktighet, meddela beslut om rättelse sedan parterna erhållit tillfälle att yttra sig.

Stadgandet är ej direkt tillämpligt på handläggningen av disciplinmål. Det kan emellertid ses som ett uttryck för en allmän princip, och analogisk tillämpning torde därför få anses motiverad i sådant mål.

Frågan om innebörden av det med 30 kap. 13 § RB likalydande stadgandet i 17 kap. 15 § RB har varit föremål för tämligen ingående behandling i JO:s ämbetsberättelse 1966 s. 105—124. Motsvarande spörsmål inom förvaltningens område har belysts i besvärssakkunnigas betänkande med förslag till lag om förvaltningsförfarande (SOU 1964: 27 s. 476—481) och i ett inom justitiedepartementet utarbetat förslag till förvaltningslag (SOU 1968: 27 s. 214—220). Utöver sålunda gjord hänvisning må framhållas följande.

Ett beslut, varigenom bestraffningsberättigad chef ålagt disciplinstraff, vinner rättskraft om det ej överklagas. Klagan över beslutet prövas av domstol. Rättskraftsinstitutet och instansordningen innefattar sålunda förbud mot att bestraffningsberättigad chef själv omprövar beslutet. Med hänsyn härtill och i rättssäkerhetens intresse måste den befogenhet till rättelse varom här är fråga ha en mycket begränsad omfattning och stadgande i detta avseende givas en restriktiv tolkning.

Villkoren för att rättelse skall få ske är dels att beslutet innehåller uppenbar oriktighet och dels att denna uppkommit till följd av skrivfel, missräkning eller annat dylikt förbiseende. Dessa båda villkor sammanhänger intimt med varandra och med det nyss berörda omprövningsförbudet. Att oriktighet är uppenbar innebär att den är så tydlig att den i regel kan iakttagas av part vid genomläsning av beslutet och att i vart fall någon tvekan ej kan råda om att ett förbiseende skett; för beslut om rättelse fordras ju också att parterna erhållit tillfälle att yttra sig. Skulle oriktigheten inte vara oomtvistlig, vilket givetvis särskilt inträffar då den inverkat på målets utgång, utgör rättelsen därav en uppgift för den högre instans dit målet kan fullföljas. Det är emellertid inte vilket förbiseende som helst som kan bli föremål för självrättelse. Förbiseendet måste vara likartat med skrivfel eller missräkning. Att en lagbestämmelse förbisetts eller av misstag tillämpats felaktigt eller att ett för bedömningen av målet relevant faktum förbisetts, utgör inte något som kan jämställas med nämnda fel av icke juridisk art och torde för övrigt ej kunna vara uppenbart i här avsedd mening.

I förevarande fall innehöll det meddelade straffbeslutet ursprungligen att L. ålades disciplinbot för tio dagar om fyra kr. I 6 § lagen om disciplinstraff för krigsmän stadgas emellertid att disciplinbot utgöres av löneavdrag, vilket bestämmes för dag till belopp som i 4 § sägs. Enligt sistnämnda paragraf skall den, som åtnjuter avlöning från krigsmakten, under tid då han undergår arrest vidkännas löneavdrag med belopp som Konungen bestämmer. I 13 § kungörelsen den 12 september 1958 angående avlöning m. m. till värnpliktiga stadgas att värnpliktig under avtjänande av arrest ej äger uppbära på strafftiden belöpande penningbidrag enligt 12 § 1 mom., och jämlikt sistnämnda lagrum i dess vid ifrågavarande tid gällande lydelse utgjorde penningbidraget för menig, som icke tillgodoräknats tjänstgöringstid om sammanlagt 304 dagar, fyra kr., för annan menig, vice korpral eller andra klass sjöman fem kr. 50 öre och för korpral sju kr. Eftersom L. var konstapel eller alltså likställd med korpral, skulle disciplinbotens belopp för dag rätteligen ha bestämts till sju kr.

Oriktigheten i beslutet har tydligen uppkommit genom att nyssnämnda bestämmelser av misstag tillämpats felaktigt. I enlighet med vad här förut upptagits är detta förbiseende inte likartat med skrivfel eller missräkning och ej heller kan den oriktighet som följt av förbiseendet anses uppenbar (jfr MO:s ämbetsberättelse 1951 s. 221 ff och 1965 s. 259 ff).

På grund härav har lagligt stöd saknats för den av Eder och Sohlberg vidtagna rättelsen.

Med mitt sålunda gjorda uttalande är ärendet av mig slutbehandlat.

Sedan underrätt ogillat av allmän åklagare anställt åtal mot överstelöjtnant och major för tjänstefel, bestående i obehörigt lån av verkstadstält m. m., har JO fullföljt målet i hovrätt

Med en den 17 oktober 1968 till JO inkommen skrivelse översände tjänstförrättande militärbefälhavaren för Södra militärområdet generalmajoren S. Ahnfelt för kännedom en av Kristianstads domsagas häradsrätt den 8 oktober 1968 meddelad dom i militärt brottmål angående ansvar för tjänstefel. Ahnfelt uttalade i en sedermera till JO inkommen skrift missnöje med häradsrättens dom.

Av domen framgick att länsåklagaren Gunnar Kragh vid häradsrätten yrkat ansvar å överstelöjtnanten U. Björkman och majoren O. Müller-Hansen jämlikt 20 kap. 4 § brottsbalken, jämförd med Ekonomiska föreskrifter för flygvapnet (Ekof M 1961: 7) och Tjänstereglemente för krigsmakten kap. 17 mom. 8, samt anfört: För att använda vid en privat bjudning i sitt hem har Björkman i maj 1967 utan erforderligt tillstånd lånat ett kronan tillhörigt verkstadstält vid en under Skånska flygflottiljen (F 10) lydande bastropp i Everöd. Tältet har den 25 maj 1967, efter det att Müller-Hansen kort tid dessförinnan lämnat sitt tillstånd därtill, transporterats till och satts upp på Björkmans fastighet i Skepparslöv av militär personal

från nämnda tropp, vilken därefter den 29 maj 1967 tagit ner tältet och fört det tillbaka till Everöd. Björkman lägges till last såsom tjänstefel att han lånat tältet utan att ha skaffat sig tillstånd av behörig myndighet eller kunskap om vilka föreskrifter, som gällt för ett sådant lån, medan Müller-Hansen anses ha åsidosatt vad honom i tjänsten ålegat genom att medgiva att militär personal utförde ifrågavarande arbete, vilket ej kunde bedömas vara av otvetydigt värde för militärens utbildning eller överhuvudtaget böra ingå i en effektiv sådan utbildningsverksamhet.

Häradsrätten lämnade Kraghs talan utan bifall.

Domskälen angavs av häradsrätten sålunda.

De tilltalade har bestritt åtalet samt uppgivit:

Björkman: Han hade i april 1967 jämte sin hustru beslutat anordna en middagsbjudning för ett fyrtiotal gäster i makarnas hem i Skepparslövs Nygård. För att kunna bereda gästerna tillfälle till dans i trädgården behövde Björkman låna ett större tält med golv. Han satte sig därför i förbindelse med bastroppchefen vid Skånska flygflottiljens bastropp i Everöd för att efterhöra om där fanns något verkstadstält som han kunde få låna. Samtidigt förhörde han sig om möjligheten att låta personal ur troppen såsom övning resa och taga ned tältet. Bastroppchefen hänvisade Björkman till baschefen, Müller-Hansen, som hade att besluta om den ifrågasatta övningen. Björkman satte sig därefter i förbindelse med Müller-Hansen. Denne förklarade sig ej ha något att erinra mot att personal ur troppen som övning reste och nedtog tältet. Björkman överenskom därefter med bastroppchefen att tältet skulle resas torsdagen den 25 maj och nedtagas påföljande måndag, att tältet skulle transporteras till och från Björkmans trädgård med privat lastbil samt att Björkman skulle svara för transportkostnaderna. De närmaste dagarna efter middagen försökte Björkman att hos olika befattningshavare få besked om huruvida han ej hade att erlägga hyra men fick endast nekande svar. Efter en semesterresa återinträdde Björkman den 22 juni i sin tjänst. På begäran av stabschefen vid militärbefälsstaben redogjorde Björkman den 26 juni för honom för hur han fått låna tältet. I samband med utarbetande av en P.M. i detta ärende påträffade Björkman en intendenturinstruktion för flygvapnet, vilken visade sig innehålla en taxa för uthyrning av verkstadstält. Sedan Björkman i anledning härav hänvänt sig till flygdirektören vid F 10 med begäran om en räkning å hyran för tältet, erhöll han en sådan räkning, vilken lydde å 75 kronor, som han genast erlade. — Vid lånet av tältet hade Björkman handlat helt som privatman. Vidare framhålles att Björkman vid tiden för lånet saknade kännedom om vilken myndighet som hade att besluta om tillstånd till utlåning av tält. Han hade tagit för givet, att sådana frågor avgjordes inom flottiljen. Det ankom ej på Björkman som låntagare att tillse, att behörig myndighet meddelat beslut om utlåning innan tältet utlämnades.

Müller-Hansen: Han tjänstgör som baschef vid F 10 samt har i denna egenskap att beordra utbildning av den personal som tjänstgör vid baskompanierna och är ansvarig för att all personal erhåller föreskriven utbildning. Någon dag i slutet av april eller början av maj 1967 blev han uppringd av Björkman, som förklarade, att han önskade låna ett verkstadstält, som skulle uppsättas i hans trädgård, samt frågade om tältet kunde resas genom att personal från bastroppen i Everöd övades i tältresning. Müller-Hansen, som kände till, att de värnpliktiga vid bastroppen ej övats i tältresning, ansåg sig med stöd av 17: 8 i tjänstereglementet kunna tillåta, att värnpliktiga utförde arbetet, samt förklarade för Björkman att hinder ej förelåg under förutsättning att tillstånd till utlåningen meddelats.

På begäran av åklagaren har förste flygteknikern Lennart Andersson hörts som vittne samt berättat: Han har tjänstgjort som bastroppchef i Everöd sedan år 1963. I hans arbetsuppgifter ingår att öva personalen, som består av, förutom Andersson och en ställföreträdande bastroppchef, fem värnpliktiga, i handhavandet och vården av troppens materiel. En dag i mitten av maj 1967, då Andersson återkommit till basen efter en tids tjänstgöring på annan ort, meddelade ställföreträdande bastroppchefen, att Björkman ringt och förhört sig om möjligheten att få hyra ett verkstadstält samt att han skulle återkomma i ärendet senare. Någon tid därefter ringde Björkman. Han förklarade, att han hade för avsikt att hyra ett verkstadstält, och frågade, om de värnpliktiga vid bastroppen kunde åtaga sig att på fritid mot ersättning resa tältet. Andersson som ej kunde besluta i sådana frågor, hänvisade Björkman till baschefen. Några dagar senare ringde Björkman och meddelade, att det var klart från flottiljen. Detta uppfattade Andersson som att Björkman erhållit tillstånd att förhyra tältet. Björkman redogjorde därpå för sina önskemål om tid och plats för tältresningen. Senare erhöll Andersson besked av Müller-Hansen om att personalen kunde anlitas i övningssyfte. Den 25 maj omkring klockan 7.30 gav Andersson personalen order om övningen. Tältet lastades på en privat lastbil. Andersson och de värnpliktiga åkte med förläggningens bil till Björkmans trädgård, som är belägen på ett avstånd av 17 km från förläggningen, varefter tältet restes. Personalen återkom till förläggningen omkring klockan 11.30. Påföljande måndag, då tältet skulle nedtagas, kunde Andersson ej komma i förbindelse med den förut anlitade åkaren. Han beordrade därför de värnpliktiga att hämta tältet med förläggningens lastbil. Nedtagningen av tältet tog, restiden inberäknad, omkring tre timmar i anspråk. — Det är ej ovanligt att övningar i tältslagning anordnas på platser, belägna på avstånd av 15—20 km från basens förläggning. Vanligen tillgår övningen, liksom i detta fall, så att tältet reses en dag och nedtages någon dag senare. Över huvud taget tillgick övningen på samma sätt som vanliga övningar i tältresning.

Enligt de av åklagaren åberopade ekonomiska föreskrifterna för flygvapnet, vilka gällde vid tiden för utlåningen av tältet, fick flygmateriel, vartill verkstadstält är att hänföra, utlånas för annat ändamål än tjänstebruk endast efter flygförvaltningens medgivande i varje särskilt fall. Sådant medgivande har ostridigt ej utverkats i förevarande fall. Häradsrätten finner emellertid, att Björkman genom att under de förhandenvarande omständigheterna låna tältet icke handlat i tjänsten samt att han i allt fall ej varit ansvarig för utlåningen av tältet. Björkman är följaktligen fri från ansvar för tjänstefel.

Vad angår åtalet mot Müller-Hansen, så förklaras i den av åklagaren åberopade föreskriften i tjänstereglementet för krigsmakten, att förband får såsom övningsuppgift i utbildningsverksamhet utföra vägbyggnadsarbete, brobyggnadsarbete eller annat arbete för civil myndighet eller enskild under förutsättning att arbetet är av otvetydigt värde för utbildningen.

Befälhavaren för Södra militärområdet, generallöjtnanten S. Norén, har i avgivet yttrande anfört, bland annat: »Enligt C F 10 utredning hade endast en värnpliktig före slutet av maj månad genomgått utbildning med verkstadstält. Utbildningen av bastroppen i resning av verkstadstält i slutet av maj blev därför med nödvändighet av formell karaktär och behov av att genomföra övningen utanför bastroppens ordinarie förläggningsplats förelåg därmed icke. Den genomförda övningen som sådan ingår i utbildningsplanerna och är därmed av otvetydigt värde. Valet av övningsplats innebar emellertid transporter och därmed förbrukning av tjänstgöringstid, som icke var nödvändig. Tältet restes vidare en dag och nedtogs några dagar senare, vilket innebar ytterligare tidsförlust genom transporter.

Valet av övningsplats och de särskilda transporttiderna innebär att övningen som helhet icke blev av otvetydigt värde för utbildningen».

Genom vad sålunda blivit upplyst i denna del och med hänsyn till de av vittnet Andersson lämnade uppgifterna om rådande praxis vid anordnande av övningar i tältresning finner häradsrätten annat ej visat än att arbetet med resandet och nedtagandet av tältet varit av otvetydigt värde för de däri deltagande soldaternas utbildning. Genom att lämna sitt medgivande till övningen har Müller-Hansen följaktligen icke handlat i strid mot den av åklagaren åberopade föreskriften eller eljest åsidosatt vad honom i tjänsten ålegat.

JO Henkow vädjade mot domen i *hovrätten över Skåne och Blekinge* under yrkande att åtalen måtte bifallas samt uppdrog åt hovrättsassessorn Bo G. Nordström att föra JO:s talan i hovrätten. I skrivelse den 31 oktober 1968 till Nordström anförde JO följande.

Beträffande åtalet mot Björkman är enligt domen ostridigt att flygförvaltningens medgivande till utlåning av ifrågavarande tält ej utverkats. Häradsrätten har emellertid funnit att Björkman *dels* genom att under förhandenvarande omständigheter låna tältet inte handlat i tjänsten *och dels* ej varit ansvarig för utlåningen av tältet.

Vad häradsrätten sålunda anfört såsom skäl för åtalets ogillande är väl i viss mån riktigt, nämligen såtillvida att Björkman lånat tältet för privat bruk och att den som utlämnat tältet utan erforderligt medgivande är närmast ansvarig för utlåningen. Men ett konstaterande härav innefattar inte ett fullständigt ställningstagande till åtalet. Ansvar för tjänstefel är helt beroende av huruvida tjänsteplikt åsidosatts; det kan förekomma även om vederbörande »inte handlat i tjänsten» (se Beckman m. fl. Kommentar till brottsbalken II s. 363—369). Tjänsteplikt härflyter såväl ur skrivna regler om tjänsteåligganden som ur tjänstens beskaffenhet (jfr a.a. s. 452). Då det gäller kronan tillhörig egendom kan en statstjänsteman bryta mot sin skyldighet att tillvarataga kronans intresse likaväl genom att själv använda egendomen för privat ändamål som genom att låta annan göra det. Och en föreskrift med förbud om utlåning kan åsidosättas ej blott av den som omhänderhar egendomen utan även av en tilltänkt låntagare (jfr 20 kap. 11 § andra stycket brottsbalken).

Av Björkmans egna, i domen redovisade uppgifter framgår att han vid tiden för lånet var medveten om det i och för sig självklara förhållandet att kronans egendom inte får begagnas för privat ändamål utan tillstånd av behörig myndighet. Sålunda har han uppgivit att han vid tiden för lånet saknade kännedom om vilken myndighet som hade att besluta om tillstånd till utlåning av tält. Vidare har han sagt att han satte sig i förbindelse med bastroppchefen för att efterhöra om det vid bastroppen fanns något tält som han kunde få låna och då blev hänvisad till baschefen. Slutligen har han uppgivit att denne förklarade sig ej ha något att erinra mot att personal ur troppen som övning reste och nedtog tältet. Något påstående om att bastroppchefen eller baschefen givit tillstånd till lånet har Björkman däremot inte gjort, och såväl bastroppchefen Andersson som baschefen Müller-Hansen har också enligt av dem lämnade, i domen upptagna uppgifter, låtit honom förstå att de saknade behörighet att ge sådant tillstånd.

Såsom förklaring till att Björkman trots nämnda omständigheter utfått tältet har han, såvitt domen visar, ej haft annat att anföra än att han efter samtalet med Müller-Hansen överenskom med Andersson att tältet skulle resas torsdagen den 25 maj. Andersson har emellertid vid vittnesförhör uppgivit att han fått den uppfattningen att Björkman erhållit tillstånd att förhyra tältet samt att anledningen

därtill varit att Björkman några dagar efter det han hänvisats till baschefen ringde och meddelade att »det var klart från flottiljen». Med hänsyn härtill synes Björkman direkt ha vilselett Andersson i fråga om dennes befogenhet att utlåna tältet. Under alla omständigheter har Björkman med vetskap om att han saknade erforderligt tillstånd att låna tältet mottagit detsamma och brukat det för egen del.

Vid nu angivna förhållanden är det tydligt att Björkman av oförstånd eller oskicklighet åsidosatt sin tjänsteplikt då han lånat tältet utan att ha skaffat sig tillstånd av behörig myndighet och därigenom gjort sig skyldig till tjänstefel enligt 20 kap. 4 § brottsbalken.

Vad angår åtalet mot Müller-Hansen har häradsrätten funnit annat ej visat än att arbetet med resandet och nedtagandet av tältet varit av otvetydigt värde för de däri deltagande soldaternas utbildning. Genom att lämna sitt medgivande till övningen har Müller-Hansen därför, enligt domen, inte handlat i strid mot den av åklagaren åberopade föreskriften i Tjänstereglemente för krigsmakten eller eljest åsidosatt vad honom i tjänsten ålegat.

Det synes böra godtagas att berörda arbete i och för sig varit av otvetydigt värde för utbildningen. Eftersom det utförts i Björkmans trädgård och för att tillgodose hans personliga intresse, kan arbetet likväl inte anses ha varit en övning i vanlig mening utan måste betraktas som militär medverkan i civil verksamhet. Denna bedömning överensstämmer tydligen med Müller-Hansens uppfattning då han i kap. 17 mom. 8 tjänstereglementet ansett sig ha stöd för att tillåta att värnpliktiga utförde arbetet; kapitlets rubrik är »Militär medverkan i viss civil verksamhet».

Enligt nämnda stadgande i dess vid ifrågavarande tid gällande lydelse fick förband (avdelning) såsom övningsuppgift i utbildningsverksamheten utföra vägbyggnadsarbete, brobyggnadsarbete eller annat arbete för civil myndighet eller enskild, under förutsättning att arbetet var av otvetydigt värde för utbildningen. I mom. 9 samma kapitel stadgades att arbete enligt mom. 8 skulle planläggas, ledas och genomföras enligt de principer som gällde för militär verksamhet och i mom. 10 att närmare bestämmelser om »vägarbete m. m.» för civil myndighet eller enskild skulle utfärdas av försvarsgrenschef efter samråd med berörda civila myndighet. Genom kungl. brev den 7 april 1961 (Tjänstemeddelanden rörande lantförsvaret, TL 1961 A nr 24) har meddelats bestämmelser om ersättning för vissa militära vägarbeten m. m. Med stöd av förutnämnda mom. 10 har chefen för armén den 25 april 1962 (TL 1962 D nr 51) utfärdat bestämmelser för av militärt förband utfört väg-, bro- eller annat tekniskt byggnads- eller underhållsarbete för myndighet, organisation eller enskild person. Varken chefen för marinen eller chefen för flygvapnet synes ha utfärdat generella bestämmelser i ämnet.

Den sålunda antydda regleringen måste anses ha inneburit *dels* att med uttrycket »annat arbete» i mom. 8 inte avsetts sådant arbete som det ifrågavarande, resande och nedtagande av tält, (jfr militieombudsmannens ämbetsberättelse 1967 s. 190—193 och 1968 s. 148—155), *dels ock* att beslutanderätten angående arbete enligt mom. 8 tillkom försvarsgrenschef eller i vart fall ej lägre chef än flottiljchef. Riktigheten av denna tolkning har bekräftats genom den ändring av mom. 8 och 9 som sedermera skett. Enligt nu gällande lydelse upptages i mom. 8, förutom vägbyggnadsarbete, brobyggnadsarbete eller annat arbete, jämväl transportarbete och i mom. 9 angives att arbete enligt mom. 8 beslutas av regementschef (motsvarande).

Av det anförda följer att Müller-Hansen inte jämlikt kap. 17 mom. 8 tjänstereglementet ägt tillåta arbete med tältets resande och nedtagande. Ej heller eljest har han haft lagligt stöd för åtgärden. Müller-Hansens ansvar för utbildningen vid

baskompanierna har givetvis inte innefattat rätt att använda personalen för att tillgodose enskilds intresse.

På grund härav har Müller-Hansen av oförstånd eller oskicklighet åsidosatt vad honom i tjänsten ålegat genom att medgiva att militär personal utförde ifrågavarande arbete och sålunda gjort sig skyldig till tjänstefel enligt 20 kap. 4 § brottsbalken.

Vad i det föregående upptagits giver vid handen att häradsrätten ej anfört bärande skäl för sitt domslut. Det är enligt min mening stötande att genom domen kan anses ha godtagits att officer i ledande ställning vid militärområdesstab använder krigsmaktens personal och materiel vid anordnande av privat middagsbjudning. Jag har därför funnit att målet bör bringas under hovrättens prövning.

Nordström åberopade i hovrätten till utvecklande av grunderna för vadetalan innehållet i JO:s skrivelse till honom.

Björkman och Müller-Hansen bestred ändringsyrkandet och hemställde att häradsrättens dom måtte fastställas.

Hovrätten meddelade dom i målet den 13 oktober 1969 och dömde därvid, med ändring av häradsrättens domslut beträffande Björkman, denne jämlikt 20 kap. 4 § brottsbalken och 2 § lagen om disciplinstraff för krigsmän för tjänstefel till tio dagars disciplinbot å 29 kr. 80 öre. I fråga om Müller-Hansen fastställde hovrätten häradsrättens domslut.

Hovrätten angav i domskälen sammanfattningsvis vad JO till stöd för vadetalan anfört samt yttrade vidare.

Björkman har genmält bl. a. följande: Han har först efteråt förstått att hans samtal med Müller-Hansen inte innefattade tillstånd att låna tältet. Vid efterforskningar som gjorts betydligt senare har det framkommit att synnerligen stor oklarhet vid ifrågavarande tillfälle rådde om vilka bestämmelser som verkligen gällde.

Beträffande åtalet mot Björkman finner hovrätten liksom häradsrätten att flygförvaltningens medgivande till utlåningen av tältet erfordrats samt att sådant medgivande icke utverkats.

Enligt vad Müller-Hansen uppgivit vid häradsrätten har han vid samtalet med Björkman förklarat att hinder icke förelåg mot att värnpliktiga utförde arbetet med tältresningen under förutsättning att tillstånd till utlåningen meddelats, och Björkman har varken vid häradsrätten eller i hovrätten bestritt riktigheten av vad Müller-Hansen sålunda uppgivit. Även om Müller-Hansen vid samtalet skulle ha uttalat sig otydligt, måste det i allt fall ha tett sig ovisst för Björkman om Müller-Hansens yttranden innefattat tillstånd till utlåningen. Med hänsyn till den tjänsteställning Björkman innehade och till ärendets ömtåliga natur hade Björkman bort förvissa sig om att medgivande till utlåningen förelåg, innan han vidtog ytterligare åtgärder för att utfå tältet. Av utredningen framgår att Björkman utan att göra detta satt sig i förbindelse med Andersson och meddelat, att »det var klart från flottiljen», och att Andersson därigenom bibringats den uppfattningen att vederbörligt medgivande till utlåningen förelegat. Vid angivna förhållanden har Björkman av oförstånd åsidosatt vad som ålegat honom enligt tjänstens beskaffenhet och gjort sig skyldig till tjänstefel.

Vid straffmätningen beaktar hovrätten att Björkman uppenbarligen avsett att ersätta kronan för lånet av tältet enligt gällande taxa.

Vad angår åtalet mot Müller-Hansen finner hovrätten visserligen utrett att Müller-Hansen saknat lagligt stöd för att tillåta arbetet med tältets resande och nedtagande, vilket arbete varit att betrakta som militär medverkan i civil verksamhet. Utredningen visar emellertid ej annat än att Müller-Hansen vid lämnandet av tillståndet utgått från att Björkman utverkat vederbörligt medgivande till lån av tält. Vidare har chefen för Skånska flygflottiljen, översten Kjell Rasmusson, i ett till häradsrätten avgivet yttrande uttalat att utlåning av verkstadstält som regel kombinerats med anbefalld övning för flottiljens egen personal att resa och taga ner tältet samt att Müller-Hansen handlat i överensstämmelse med denna av Rasmusson godkända praxis. Med hänsyn härtill och till att arbetet i fråga enligt vad utredningen ger vid handen varit av otvetydigt värde för de däri deltagande soldaternas utbildning finner hovrätten vad Müller-Hansen förts till last icke vara av beskaffenhet att föranleda ansvar för tjänstefel.

Hovrättens dom har vunnit laga kraft.

Åtal mot förvaltare för onykterhet i tjänsten m. m.

I en den 4 september 1967 till MO inkommen skrift begärde förste högbåtsmannen F. Larsson samt högbåtsmännen R. Högdahl och A. Johansson undersökning av vissa förhållanden vid Ruda kustradiostation. Den 8 samma månad kompletterade de denna anmälan genom en skrift, vari gjordes gällande att chefen för radiostationen ofta var spritpåverkad i sin tjänsteutövning, uppträdde obalanserat och aggressivt samt gav inkonsekventa order.

Sedan skrifterna översänts till länspolischefen i Kalmar län med begäran om utredning i saken, inkom den 9 januari 1968 från denne ett förundersökningsprotokoll rörande förhör med — förutom klagandena och chefen för radiostationen förvaltaren P. G. Ljungkvist — bl. a. chauffören B. Pahlm, betongarbetaren K. Svensson, kommunalarbetaren R. Ek, ingenjören J. Axner, ingenjören W. Andrä, kommendören H. Gottfridsson, kaptenen R. Ekelund och chauffören J.-Å. Karlsson. Under hänvisning till en inom militieombudsmansexpeditionen i ärendet den 29 januari 1968 upprättad promemoria hemställdes hos länspolischefen om viss ytterligare utredning, vilken inkom den 28 mars 1968.

Av utredningen inhämtades följande.

Ljungkvist är sedan den 1 januari 1966 chef för radiostationen. Klagandena tjänstgör som telegrafister vid stationen, Larsson sedan den 4 juli 1966, Högdahl sedan den 20 december 1960 och Johansson sedan den 11 mars 1963. De har sin arbetsplats på mottagarstationen. Denna är belägen 300 meter från expeditionslokalerna, där Ljungkvist arbetar. Sändarstationen ligger 3 km från expeditionen och mottagarstationen.

Vad som under den verkställda utredningen förekommit angående Ljungkvists uppträdande och åtgärder i tjänsten redovisas i följande särskilda avsnitt.

1. Onykterhet i tjänsten.

Av de personer som hörts under utredningen har, förutom klagandena, framför allt Pahlm, Svensson och Ek gjort gällande att Ljungkvist i sin tjänsteutövning varit påverkad av rusdrycker och att han till följd därav åtminstone i viss utsträckning ej kunnat sköta sin tjänst. Nämnda personer har uppgivit följande.

Larsson:

Någon tid efter det Larsson kom till Ruda berättade Högdahl för honom att det inte var någon ordning med Ljungkvist. Larsson märkte också snart att det förekom en hel del egendomligt vid stationen. Till följd av att Ljungkvist missbrukade sprit, vilket påverkade dennes arbete, humör och därmed förmåga att leda verksamheten vid stationen, blev förhållandena efter julen 1966 alltmer olidliga. Ljungkvist var så gott som varje dag påverkad. Då Larsson och de andra telegrafisterna avlöste varandra i tjänstgöringen, hade som regel någon av dem tillfälle att varje dag iakttaga Ljungkvists uppträdande. Under senare tid hade de undvikit personlig kontakt med Ljungkvist och denna hade huvudsakligen skett genom snabbtelefon. Men även genom snabbtelefonen kunde de bilda sig en uppfattning om hans berusning. Det verkade som om Ljungkvist började förtära rusdrycker när han kom till arbetet, och hans berusning var mest påtaglig under eftermiddagarna. Ofta var han då så påverkad att han sov och ej förmådde sköta sin tjänst. Det var vid dessa tillfällen omöjligt att väcka honom per telefon eller snabbtelefon för att få besked i en viss fråga. Innan han lade sig att sova sade han till att han inte fick väckas utan att det förelåg något synnerligen viktigt. Var det inte fråga om något viktigt, skulle man ge besked att chefen var ute. I sitt påverkade tillstånd kunde Ljungkvist ena dagen giva en order och nästa dag vara rasande och yttra »hur fan kan Ni göra så». När han fick till svar att han givit en sådan order, förnekade han detta. Larsson kunde ej påminna sig att han sett Ljungkvist förtära rusdrycker på tjänstetid. Han hade däremot i Ljungkvists skåp på expeditionen sett 8—10 tomma 37:or brännvinsflaskor samt några tomma vin- och likörflaskor. Larsson hade ej fört anteckningar över sina iakttagelser och hade därför svårt att ange bestämda tillfällen, då Ljungkvist varit spritpåverkad. Han kunde dock erinra sig några händelser. Vid en övning i augusti 1967 var både Larsson och Ljungkvist i tjänst. Ljungkvist vistades härvid ofta i mottagarstationen. Vid samtliga besök märktes att Ljungkvist var påverkad av alkohol. Graden av påverkan kunde variera något. Han luktade sprit från andedräkten, sluddrade på talet, var oklar i framställning och ordergivning och kunde ibland riktigt »stå och gunga». Genom sitt påverkade tillstånd störde han telegrafisterna i stället för att hjälpa dem. Då Larsson och de övriga telegrafisterna fann läget alltmer ohållbart, hade de den 31 augusti 1967 på mottagarstationen ett samtal med Ljungkvist. Även då var Ljungkvist alkoholpåverkad. Han luktade sprit och ögonen var rödsprängda. De påtalade hans spritmissbruk samt försökte få honom att inse sin belägenhet och söka hjälp hos läkare. Han förklarade då att han hade en del svarta dagar och stora minnesluckor. Han ömsom grät och ömsom rasade under samtalet. Han hade en bandspelare påkopplad. Den stängde han emellertid av då han sade något som han ej ville ha med på bandet. Han yttrade bl. a. »Finns det någon djävul, som vill ladda en pistol så att jag får skjuta mig». Efter detta samtal sände Ljungkvist genom telegrafisterna ett telexmeddelande till chefen för flottans personalavdelning i Stockholm av följande innehåll. »Anhåller bli befriad från min kommendering som chef för Ruda radio. Min företrädare ligger begravd på Karlskrona kyrkogård efter diverse MO-anmälningar och utredningar.»

Johansson och Högdahl har vitsordat den berättelse Larsson lämnat samt tillagt följande.

Johansson:

Han kunde ej påminna sig att han under år 1966 såg Ljungkvist påverkad av rusdrycker under tjänsteutövning. Under vintern och våren 1967 förstod han att Ljungkvist medförde rusdrycker till radiostationen ty denne blev påverkad allt eftersom dagen framskred. Det märktes bl. a. på att Ljungkvist kunde sova hela eftermiddagarna och det var då stora svårigheter att väcka honom. Johansson såg dock aldrig att Ljungkvist drack rusdrycker på tjänstestället. Han hade däremot sett 20—25 tomma 37:or och några vinflaskor i ett skåp på Ljungkvists expedition. Den 15 mars 1967 blev Ljungkvist nödsakad avliva sin hund och detta tycktes ta honom så hårt att han den närmaste tiden därefter var helt förändrad och då missbrukade rusdrycker i särskilt hög grad. På grund av Ljungkvists spritmissbruk och ringa intresse för signaltjänsten hade det uppstått otrivsel på stationen.

Högdahl:

En morgon i september eller oktober 1966 följde Högdahl med Ljungkvist i dennes bil från Ruda samhälle till radiostationen. Ljungkvist hade kort tid dessförinnan bytt till sig en ny bil. När Högdahl vid 1630-tiden kom till expeditionen för att åka med Ljungkvist tillbaka till Ruda, var denne så starkt påverkad att Högdahl ansåg honom vara mycket olämplig att föra bilen. Det märktes på spritlukt från andedräkten, på hans rörelser, som var ostadiga och onormalt lugna, samt på hans tal. För att förhindra Ljungkvist att köra bilen, bad Högdahl att få provköra den. De åkte till Ljungkvists bostad, där Högdahl parkerade bilen i garaget. — Högdahl uppgav vid det med honom först hållna polisförhöret den 23 oktober 1967, att händelsen inträffat våren 1967. Vid ett senare polisförhör den 20 februari 1968 ändrade Högdahl tidpunkten härför, sedan han blivit upplyst om att bilbytet ägt rum den 6 augusti 1966, till, såsom ovan angivits, en dag i september eller oktober 1966.

Pahlm, som fullgjorde värnpliktstjänstgöring vid stationen under tiden den 21 december 1966—den 29 november 1967 som telehantverkare, har uppgivit:

Han förstod ganska snart att Ljungkvist använde rusdrycker på tjänstetid. Spritlukt från andedräkten, rödsprängda ögon, sluddrigt tal och vid flera tillfällen vacklande gång var tecken härpå. Det var sällan Ljungkvist var nykter. Denna spritpåverkan märktes alltmer allteftersom dagen framskred och var vid lunchtid tydligt märkbar. Pahlm kunde inte ange några särskilda dagar för sina iakttagelser men hade vissa hållpunkter. Ljungkvist avlivade i mars 1967 sin hund och var därefter tre dagar i följd starkt påverkad och även deprimerad. Vid ett tillfälle under denna tid, den 16 eller den 17 mars, då Pahlm vid 11-tiden var sysselsatt med städning på expeditionen, fann han Ljungkvist mycket påverkad av alkohol. Denne luktade sprit starkt, sluddrade på talet, var rödbrusig i ansiktet och raglade omkring på expeditionen varvid han stödde sig mot möbler och väggar. Pahlm fick prata med Ljungkvist och »larva» med denne som en barnunge eller en fyllerist. Ljungkvist grät och var alldeles nere. Det fanns då anledning att befara vad som helst, i synnerhet som han hade laddade vapen på expeditionen. Enligt Pahlms uppfattning var Ljungkvist mycket kraftigt påverkad. Vid ett annat tillfälle under sommaren samma år, då Pahlm vid 12-tiden skulle överlämna ett tjänstgöringsschema till Ljungkvist, märkte han så fort han kom in på expeditionen stark spritlukt. Ljungkvist var rödbrusig, irrade med blicken och sluddrade då han försökte tala. Han satt djupt nedsjunken i sin stol och när han skulle fatta tag i den handling som

Pahlm skulle överräcka, famlade han hit och dit med handen så att Pahlm måste trycka handlingen i handen på honom. Då Ljungkvist vid 1615-tiden samma dag kom ut från förläggningen för att åka hem i sin bil iakttog Pahlm tillsammans med Svensson att Ljungkvist var så påverkad att han vacklade och stödde sig mot trappräcket. När han kom fram till bilen, stödde han sig mot motorhuven, tog sig fram till dörren, satte sig i bilen och körde från platsen. Pahlm diskuterade med Svensson, om de skulle ta bort bilens tändningsnyckel, men liksom de vid andra tillfällen, då de reagerat mot Ljungkvists spritmissbruk och andra olämpliga beteenden, haft lust att vidtaga åtgärder, drog de sig även nu för att företaga sig något mot Ljungkvist. Denne var ändå deras chef och det kunde tänkas att de kunde få umgälla vad de gjorde. Trots att de ansåg honom mycket olämplig att föra bilen i det tillstånd han befann sig, vidtog de därför ej någon åtgärd för att stoppa Ljungkvists färd. Genom Ljungkvists spritmissbruk hade allmänheten bibringats den uppfattningen, att man helt allmänt »söp» mycket på radiostationen. Pahlm hade tillfrågats härom av flera personer och tyckte det hela var otrevligt.

Svensson, vilken tjänstgjorde som värnpliktig vid stationen under samma tid som Pahlm och var kommenderad till handräckningstjänst, har berättat:

Han hade gjort samma iakttagelser som Pahlm om Ljungkvists alkoholpåverkan. Han kunde ej ange vilken dag han tillsammans med Pahlm iakttagit Ljungkvist alkoholpåverkad gå till sin bil. Det hände många gånger att han fick vända sig direkt till högbåtsmännen för att få besked vad han skulle göra, då han på grund av Ljungkvists spritpåverkan ej kunde erhålla ordentliga order av denne.

Ek, som fullgjorde värnpliktstjänstgöring vid stationen under tiden den 14 april—den 19 december 1967 som bilförare, har uppgivit:

Han märkte redan första dagen spritlukt från Ljungkvist. Denne var sedan så gott som dagligen spritpåverkad. Förutom lukten iakttog han att Ljungkvist vid några tillfällen gick ostadigt. Ljungkvist hade även haft ganska växlande humör och ibland givit egendomliga order. Ek kunde ej ange bestämda tidpunkter för sina iakttagelser. Han erinrade sig dock ett tillfälle — det var troligen den 28 juli 1967, vilken dag han skulle ha begärt att få permission för att flytta in i en lägenhet den 1 augusti — då han någon gång mellan klockan 1100—1200 kom in på expeditionen, att där luktade starkt av sprit och att Ljungkvist satt och sov i sin stol. Ljungkvist var rödmosig i ansiktet, kroppen hängde på sidan och han reagerade ej på Eks tilltal. Enligt Ek misskötte Ljungkvist sin tjänst vid stationen genom sitt spritmissbruk och det var endast tack vare högbåtsmännen som det hela »flöt» vid stationen.

Även andra under utredningen hörda personer har lämnat uppgifter av innehåll, att de ibland märkt alkoholpåverkan hos Ljungkvist under dennes tjänsteutövning. Axner, som fullgjorde värnpliktstjänstgöring vid stationen under tiden den 21 december 1966—den 12 oktober 1967 som teletekniker, har sålunda uppgivit att han vid flera tillfällen, då Ljungkvist åt tillsammans med de värnpliktiga, lagt märke till att Ljungkvist var påverkad av rusdrycker, vilket kändes på lukten från andedräkten och någon gång även märktes på tal och gång.

Den verkställda utredningen giver emellertid även exempel på personer som haft kontakt med Ljungkvist under samma tid men därvid ej iakttagit att Ljungkvist varit påverkad av rusdrycker under tjänsteutövning.

Andrä:

Han var sedan den 4 februari 1963 anställd som telemästare vid stationen och hade sin verksamhet vid sändarstationen. Han träffade inte Ljungkvist varje dag utan kanske någon gång i veckan. Däremot var han flera gånger om dagen — ibland ett 10-tal gånger — i förbindelse med Ljungkvist via snabbtelefonen. Inte vid något tillfälle hade han märkt att Ljungkvist var påverkad av rusdrycker under tjänstgöringen vid stationen. Denne hade varken talat sluddrigt eller »virrigt». Som regel rörde deras samtal tekniska spörsmål. Hade Ljungkvist ej varit klar i tankeverksamheten, skulle Andrä genast ha märkt det.

Gottfridsson:

Han hade efter förhandsmeddelande företagit inspektion av radiostationen under sista kvartalet 1966 och på hösten 1967. Han kunde vid dessa inspektioner konstatera att stationen sköttes på ett utomordentligt bra sätt. Ljungkvist gjorde ett mycket gott intryck. Gottfridsson hade inte förstått att Ljungkvist missbrukade rusdrycker men märkte vid sista inspektionen att han var »nere» och i behov av läkarvård, varför han övertalade Ljungkvist att uppsöka läkare.

Ekelund:

Han är chef för sambandsavdelningen vid örlogsbas Syd och har i denna befattning mycket att göra med Ljungkvist. Han brukar besöka stationen minst en gång i kvartalet och har ibland kommit oförberett. Utöver dessa kontakter har han ganska ofta haft kontakt med Ljungkvist per telefon. Han har inte vid något tillfälle märkt att Ljungkvist varit påverkad av rusdrycker. Den 17 mars 1967 besökte han sålunda radiostationen och därvid förekom ej något anmärkningsvärt. Någon alkoholpåverkan hos Ljungkvist kunde inte konstateras. Denne medföljde i Ekelunds bil till Lyckeby, då Ekelund på kvällen återvände till Karlskrona. Det var omöjligt att förstå att Ljungkvist skulle ha missbrukat rusdrycker, då man kunde konstatera att stationen skötts på ett så utmärkt sätt.

Ljungkvist har bestritt de beskyllningar om onykterhet i tjänsten som framkommit i det ovan upptagna och därvid uppgivit: Det är helt felaktigt att han varit så påverkad av alkoholhaltiga drycker eller annat berusningsmedel att han varit ur stånd att fullgöra sin tjänst eller att han haft nedsatt förmåga att fullgöra denna. Han har ej förtärt sprit då han varit i tjänst. Till maten under dagen har han dock druckit en eller ett par flaskor öl. Även mellan måltiderna har han då och då druckit en flaska mellanöl. Efter tjänstgöringens slut hade det förekommit att han »tagit sig en snaps». Det rörde sig dock alltid om alkohol i måttliga mängder. Han förnekar, att det funnits sprit- och vinflaskor i hans skåp på expeditionen. Den 15 mars 1967 blev han tvungen avliva en hund som han varit ägare till i åtta år. Både han och hans fru sörjde denna hund mycket och den närmaste tiden därefter brukade han spritdrycker i något större mängd än normalt men inte under tjänstgöringen. Klockan 0900 den 16 mars besökte han tandläkaren Thole i Ruda och den 17 mars hade han besök av kaptenen Ekelund, i vars tjänstebil han på kvällen medföljde till Lyckeby. Han övernattade här hos sin son och återvände den 18 till Ruda. Chefskapet hade varit så krävande att han blivit överansträngd och fått förstörda nerver med svårigheter att sova på nätterna. Han hade till slut måst uppsöka läkare. Han förstår numera att han sedan tidigt på våren 1967 befunnit sig i ett neurostill-

stånd som förvärrats. Detta kan möjligen av hans omgivning ha uppfattats som tillstånd av berusning. Det är felaktigt att han legat och sovit under eftermiddagarna och att han inte kunnat väckas. Det hade däremot förekommit att lunchrasten, som normalt var mellan klockan 1200—1230, ibland förlängts till klockan 1400, därvid han legat och sovit i ett rum intill expeditionen. Han hade vid sådana tillfällen arbetat över motsvarande tid. Han förnekar att vad Pahlm och Ek berättat därom, att han skulle ha uppehållit sig starkt påverkad på expeditionen, någonsin förekommit.

II. Det olåsta dokumentskåpet.

Karlsson, som tjänstgjorde vid stationen som värnpliktig bilförare, har uppgivit:

En kväll under vintern 1966, då han hade vakten på radiostationen, uppmärksammade han vid 18-tiden, att dörren till expeditionen stod på glänt. I ett dokumentskåp på expeditionen satt en nyckel i låset. Nyckeln satt på en ring med ytterligare ett antal nycklar. Han underrättade omedelbart den högbåtsman som var i tjänst om sina iakttagelser. Det var antingen Högdahl eller Johansson. Eftersom denne inte kunde lämna sin tjänst, beordrades Karlsson att hålla vakt på expeditionen. Klockan 2000, då tjänsten för högbåtsmannen var slut, infann sig denne och låste dokumentskåpet och expeditionen.

Högdahl har uppgivit att Ljungkvist en dag kring årsskiftet 1967 efter det han skjutit en räv strax utanför stationens område hade kört från stationen till bostaden i Ruda utan att först låsa expeditionen och utan att tillse att ett dokumentskåp med hemliga handlingar var låst. Efter två timmar uppmärksammades förhållandet av Karlsson och både expeditionen och skåpet låstes då.

Johansson har uppgivit, att han i efterhand fått kännedom om det inträffade. Eftersom högbåtsmännen vid denna tid ej tjänstgjorde längre än till klockan 1700, hade någon underrättelse till dem på snabbtelefon vid 18-tiden ej kunnat ske. Karlsson hade härvidlag troligen förväxlat högbåtsmännen med Ljungkvist, som var den som blivit underrättad.

Ljungkvist har förklarat att han ej har något minne av händelsen men att han ej vill bestrida att den var riktig. Dagen före nyårsafton 1966 hade han lyckats skjuta en räv utanför stationsområdet. Han visade upp den för personalen vid stationen och körde därefter, eller vid 1630-tiden till bostaden i Ruda. Hade han glömt låsa expeditionen och dokumentskåpet måste det ha skett i samband med att han for till bostaden. I skåpet förvaras ständigt hemliga handlingar, som ej fick komma till annan personals kännedom än chefens och de tre högbåtsmännens. I regel hade dessa handlingar hemligstämpel med kort giltighetstid, innan handlingen därefter skulle förstöras.

III. Bortovaro under beredskapstjänst enligt beredskapsgrad M IV.

Angående beredskapstjänsten vid Ruda kustradiostation framgår av en av chefen för marinkommando Syd utfärdad stabsorder nr 11/63 att chefen för radiostationen

skall utom ordinarie arbetstid vara beredd att vid behov inställa sig till tjänstgöring på stationen. Denna beredskapstjänst är hänförd till beredskapsgrad M IV (Tjänstemeddelanden rörande sjöförsvaret avd. A nr 4/1963), vilket innebär att befattningshavaren skall vara beredd att inom fyra timmar efter det åtgärd vidtagits för hans tillkallande kunna påbörja tjänstgöring på arbetsplatsen.

Larsson och Högdahl har påstått, att Ljungkvist vid flera tillfällen ej iakttagit ifrågavarande beredskapstjänst under bortovaro. Han hade sålunda varit i Stockholm i privata ärenden, därvid han, såvitt de kände till, ej varit tjänstledig eller haft semester. Under hans bortovaro hade ej någon av högbåtsmännen förordnats att uppehålla hans tjänst. Ljungkvist brukade vid dessa tillfällen ringa från Stockholm var fjärde timme och fråga om det varit något. De kunde endast i ett fall ange dagen för sådan bortovaro. Den 3 maj 1967 var Ljungkvist sålunda bortrest utan att han dessförinnan hade underrättat någon av högbåtsmännen om platsen för sin vistelse eller om han hade semester eller annan ledighet. Angivna dag ringde Ekelund från örlogsbasen och de kunde ej lämna uppgift om var Ljungkvist befann sig.

Johansson har om Ljungkvists bortovaro den 3 maj 1967 uppgivit:

Då han klockan 1400 avlöste Larsson på mottagarstationen, omtalade denne att Ljungkvist kort tid förut ringt till stationen och därvid uppmanats att sätta sig i förbindelse med Ekelund. Ljungkvist hade ej uppgivit var han befann sig. Vid 1530-tiden ringde en fänrik Olsson från örlogsbasen och frågade om Johansson fått kontakt med Ljungkvist. För att få reda på var Ljungkvist kunde träffas ringde Johansson upp fru Ljungkvist. Hon upplyste att maken befann sig i Stockholm i något uppdrag för Försvarets Motorklubb men att hon inte kände till något telefonnummer. Strax efter klockan 1600 ringde Olsson igen och Johansson fick då förklara, att han inte kunnat erhålla kontakt med Ljungkvist.

Ljungkvist har förnekat att han vid något tillfälle åsidosatt sin skyldighet ifråga om beredskapstjänsten. Den 3 maj 1967 hade han varit i Stockholm för att deltaga i ett kommittésammanträde med ett bolag i vilket Försvarets Motorklubb innehar aktierna. Han hade antingen ingivit en ledighetsansökan, som kommit bort, eller också hade han glömt bort att inge någon sådan. Han hade i vart fall vid denna tid outnyttjade semesterdagar. Han tycker det är anmärkningsvärt att Johansson ej hänvisat Ekelund till Försvarets Motorklubb, eftersom Johansson av Ljungkvists hustru fått vetskap om att Ljungkvist befann sig där.

Från Sydkustens örlogsbas har inhämtats att Ljungkvist efter ansökan hade beviljats semester från och med den 17 till och med den 29 april 1967 men att någon ledighetsansökan ej ingivits dit för den 3 maj samma år.

Sedan Ljungkvist fått del av den ovan återgivna utredningen har advokaten Sven Bengtsson, Karlskrona, såsom ombud för Ljungkvist i en hit den 12 juli 1968 inkommen skrift anfört i huvudsak följande.

Ljungkvist kan inte i något avseende anses övertygad om att ha gjort sig skyldig till brott. Beträffande det av Högdahl uppgivna tillfället under september eller oktober 1966, då Högdahl vid 1630-tiden skulle hämta Ljungkvist på expeditionen

för en bilfärd till Ruda samhälle, kunde mycket väl den av Högdahl påpekade spritlukten från Ljungkvist ha härrört från öl. Ljungkvists hustru, som erinrade sig tillfället, bestred att maken överhuvud var spritpåverkad, när han och Högdahl kom till hemmet. Beträffande det av Ek uppgivna tillfället, troligen den 28 juli 1967, då Ek mellan klockan 1100—1200 kom in på expeditionen och fann Ljungkvist sovande i en stol, förnekar Ljungkvist att händelsen ägt rum. Han hade vid denna tid ej uppehållit sig på expeditionen då han haft ett särskilt uppdrag utanför denna. Eks permissionsansökan hade bifallits av Ljungkvist redan den 27 juli 1967. Beträffande det av Larsson uppgivna tillfället den 31 augusti 1967, då Larsson jämte Högdahl och Johansson sammanträffat med Ljungkvist på stationen för att diskutera Ljungkvists spritproblem, är det riktigt att ett samtal mellan högbåtsmännen och Ljungkvist nämnda dag förekom på mottagarstationen. Inget av samtalet, som inspelats på band, berörde Ljungkvists spritproblem utan helt och hållet högbåtsmännens tjänstgöring och lönegradsplacering. Johansson skötte vid tillfället bandspelaren. Till grund för resonemanget låg ett utkast till en skrivelse som Ljungkvist avfattat till chefen för Sydkustens örlogsbas med förslag till lönegradsplaceringar för högbåtsmännen. Senare samma dag avfattade Ljungkvist en skrivelse till kommendörkapten Eklind. Varken Ljungkvists tal, såsom det upptagits på band, eller innehållet i sistnämnda skrivelse ger vid handen att Ljungkvist vid tillfället skulle ha varit påverkad av starka drycker. Ljungkvist bestrider ej att han vid något tillfälle kan ha glömt att låsa expeditionsdörren, men att dokumentskåpet med hemliga handlingar samtidigt skulle ha varit olåst bestrider han. Vad angår bortovaron under beredskapstjänst den 3 maj 1967 medger Ljungkvist att han ej förvissat sig om att semester beviljats. Han hade emellertid i enlighet med för honom gällande beredskapsgrad var fjärde timme per telefon satt sig i förbindelse med radiostationen och hade haft möjlighet att återvända till denna inom fyra timmar efter det han erhållit underrättelse om att hans närvaro påkallades. Av utredningen framgår att missämja rått mellan Ljungkvist och hans underlydande, närmast då högbåtsmännen, vilka synes ha varit misslynta med att de på grund av omstationering till lägre dyrort erhållit lägre lön och mist rätten till traktamenten. Redan våren 1967 varslades högbåtsmännen om att de, som ditintills uppburit lön efter ortsgrupp 5, genom omstationering till Ruda skulle få lön efter ortsgrupp 3, varjämte utgående traktamenten skulle bortfalla från och med den 1 juli 1967. Genom Ljungkvists medverkan uppsköts omstationeringstidpunkten till den 1 oktober 1967. Däremot vägrade Ljungkvist att på så sätt medverka till en förbättring av högbåtsmännens inkomster, att han planerade övertid för dem med ty åtföljande övertidsersättning. Häri syntes orsaken ligga till att missämja uppstått mellan högbåtsmännen och Ljungkvist. Ljungkvists tjänstgöring vid stationen hade varit synnerligen ansträngande. Detta hade lett till att han under våren 1967 började sova dåligt och också mist aptiten. Samtidigt nödgades han ett flertal gånger besöka tandläkare i Ruda. En stifttand hade gått sönder och måst utbytas mot en tandprotes i överkäken. Tandprotesen var svår att tillpassa och därför försämrades Ljungkvists tal. Ljungkvist kan under våren och sommaren 1967 på grund av nämnda omständigheter samt sorgen över att ha nödgats avliva sin hund ha uppträtt obalanserat mot underlydande och därigenom ådragit sig deras missnöje. Han sökte emellertid hösten 1967 läkarvård och hade därigenom kommit i god balans.

I anslutning till en redogörelse för vad i ärendet sålunda förekommit anförde JO Henkow i en den 26 juli 1968 daterad, till länsåklagaren i Blekinge län och Kronobergs län överlämnad åtalsinstruktion följande.

Klagandena har i sin anmälan gjort gällande att förvaltaren Ljungkvist i sin tjänsteutövning ofta varit påverkad av rusdrycker. Såväl klagandena som vissa av de hörda värnpliktiga har under utredningen gjort uttalanden av innehåll, att det varit fråga om ett under längre tid pågående, dagligt spritmissbruk som på olika sätt inverkat störande på arbetets gång vid stationen och som även eljest skapat irritation och misstämning bland personalen där. Häremot står emellertid Ljungkvists förnekande av ifrågavarande beskyllningar och den av honom lämnade förklaringen, att hans beteende i vissa situationer varit en följd av ett neurostillstånd som han sedan våren 1967 befunnit sig i och att detta av hans omgivning kunde ha missuppfattats på sätt som skett. Vidare har vissa överordnade och telemästaren Andrä uppgivit att de ej lagt märke till något anmärkningsvärt i Ljungkvists uppträdande vid de tillfällen de haft kontakt med honom. Även om således i viss mån motstridiga uppgifter föreligger, måste dock de genomgående samstämmiga uttalanden som flera av de hörda lämnat rörande iakttagelser av olika tecken på alkoholpåverkan i Ljungkvists uppträdande förtjäna tilltro framför Ljungkvists egna förklaringar härom. Att märka är att Ljungkvist i stor utsträckning gjort sprit- och ölinköp genom sina underlydande och att enligt vad vissa av dem uppgivit ett avsevärt antal tomma sprit- och vinflaskor iakttagits i ett skåp i Ljungkvists expedition.

Av den verkställda utredningen får sålunda anses styrkt att Ljungkvist under tjänsteutövning varit påverkad av alkoholhaltiga drycker åtminstone i följande fall, nämligen

1) vid det tillfälle under september eller oktober 1966 då klaganden Högdahl vid 1630-tiden skulle hämta Ljungkvist på expeditionen för en bilfärd till Ruda samhälle och iakttog alkoholpåverkan hos Ljungkvist på spritlukt från andedräkten, på hans rörelser, som var ostadiga, samt på hans tal;

2) vid det tillfälle under mars 1967 då värnpliktige Pahlm var sysselsatt med städning av expeditionslokalerna och iakttog att Ljungkvist luktade sprit starkt, sluddrade på talet, var rödbrusig i ansiktet och raglade omkring på expeditionen;

3) vid det tillfälle under sommaren 1967 då Pahlm *dels* vid 12-tiden på expeditionen skulle överlämna ett tjänstgöringsschema till Ljungkvist och märkte stark spritlukt i lokalen samt att Ljungkvist var rödbrusig, irrade med blicken och sluddrade, *dels ock* vid 1615-tiden tillsammans med värnpliktige Svensson iakttog Ljungkvist vacklande och tagande stöd mot ett trappräcke gå till sin bil;

4) vid det tillfälle troligen den 28 juli 1967 då värnpliktige Ek mellan klockan 1100 och 1200 kom in på expeditionen och fann Ljungkvist sovande i en stol, kände stark spritlukt i lokalen och såg att Ljungkvist var rödmosig i ansiktet, att kroppen hängde på sidan och att han ej svarade på tilltal; samt

5) vid det tillfälle den 31 augusti 1967 då klagandena sammanträffade med Ljungkvist på mottagarstationen för att diskutera dennes spritproblem och fann att han luktade sprit, hade rödsprängda ögon samt uppträdde egendomligt.

Vad som framkommit om Ljungkvists alkoholpåverkan vid dessa tillfällen giver vid handen att hans förmåga att sköta tjänsten måste antagas ha varit nedsatt.

Han har således i angivna fall jämlikt 21 kap. 14 § brottsbalken gjort sig skyldig till onykterhet i tjänsten (åtalspunkt 1).

Genom värnpliktige Karlssons och Högdahls utsagor får vidare anses styrkt att Ljungkvist en dag strax före årsskiftet 1967 lämnat radiostationen utan att först ha låst vare sig expeditionen eller ett där befintligt skåp med hemliga handlingar. Ljungkvist har sålunda av försummelse åsidosatt sin tjänsteplikt. Med hänsyn till vikten av att tjänsteman som handhar hemliga handlingar tillser att dessa förvaras på betryggande sätt, så att risk ej uppkommer att obehöriga får möjlighet att ta del av dem, kan Ljungkvist ej undgå ansvar för tjänstefel jämlikt 20 kap. 4 § brottsbalken (åtalspunkt 2).

Enligt den av chefen för marinkommando Syd utfärdade stabsordern nr 11/63 (jämförd med Tjänstemeddelanden rörande sjöförsvaret avd. A nr 4/63 har Ljungkvist i egenskap av chef för radiostationen haft skyldighet att vara beredd att inom fyra timmar efter det åtgärd vidtagits för hans tillkallande kunna påbörja tjänstgöring på arbetsplatsen.

Klagandena har uppgivit att Ljungkvist den 3 maj 1967 varit borta från radiostationen utan att ha underrättat någon av dem om var han kunde anträffas eller om att han hade semester eller annan ledighet.

Ljungkvist har medgivit att han nämnda dag varit i Stockholm för att deltaga i ett bolagssammanträde. Det torde i praktiken ej vara möjligt för den som befinner sig i Stockholm att inställa sig i Ruda inom fyra timmar.

Av inhämtade uppgifter från örlogsbas Syd framgår att någon ledighetsansökan från Ljungkvist för denna dag ej kommit myndigheten till handa. Även om det skulle vara så som Ljungkvist hävdat, nämligen att han ingivit en ledighetsansökan som kommit bort, har Ljungkvist genom att fara till Stockholm utan att kontrollera att hans ledighetsansökan bifallits förfarit felaktigt.

Vid angivna förhållanden har Ljungkvist av försummelse åsidosatt sin tjänsteplikt med avseende å den särskilda beredskapstjänst som åvilar chefen för kustradiostationen och därigenom gjort sig skyldig till tjänstefel jämlikt 20 kap. 4 § brottsbalken (åtalspunkt 3).

På grund av det anförda skall Ljungkvist ställas under åtal vid rådhusrätten i Karlskrona jämlikt 20 kap. 4 § och 21 kap. 14 § brottsbalken för tjänstefel och onykterhet i tjänsten.

JO uppdrog fördenskull åt länsåklagaren att i enlighet med sålunda meddelad instruktion vid rådhusrätten i Karlskrona väcka och utföra åtal mot Ljungkvist.

*

Länsåklagaren Klas Lithner påstod vid rådhusrätten ansvar å Ljungkvist i enlighet med åtalsinstruktionen.

Rådhusrätten meddelade dom i målet den 18 november 1968 och ogillade därvid åtalet under åtalspunkt 1, såvitt gällde ett tillfälle vid 12-tiden en dag under som-

maren 1967, ett tillfälle en dag i juli 1967 och ett tillfälle den 31 augusti 1967 samt åtalet under åtalspunkt 2, samt dömde Ljungkvist med tillämpning av lagen om disciplinstraff för krigsmän jämlikt 20 kap. 4 § första stycket och 21 kap. 14 § brottsbalken för tjänstefel i ett fall och onykterhet i tjänsten i tre fall till trettio dagsböter om tjugufem kronor.

Domskälen angavs av rådhusrätten sålunda.

Domskäl.

Åtalspunkt 1).

Ljungkvist har förnekat gärningarna. Han har uppgivit, att han vid ifrågavarande tid dagligen under tjänstetid drack mellanöl, en till fyra flaskor beroende av hur varmt vädret var, men förklarat, att han under tjänstetid eljest icke förtärde någon alkohol och aldrig var alkoholpåverkad.

Beträffande Ljungkvists påstådda onykterhet en dag i september eller oktober 1966 har som vittnen hörts Högdahl på åklagarens begäran och Ljungkvists hustru Margit på Ljungkvists begäran. Högdahl har uppgivit, att han en dag på hösten 1966 — någon tid efter det Ljungkvist köpt en ny bil — inställde sig hos Ljungkvist på expeditionen omkring klockan 1630 för att åka med Ljungkvist i dennes bil till Ruda samhälle, att Ljungkvist då var alkoholpåverkad — gick ostadigt, talade osammanhängande och luktade sprit — att Högdahl, som vid ett telefonsamtal mellan dem ett par timmar tidigare hört på Ljungkvists tal att Ljungkvist var alkoholpåverkad och på väg till expeditionen övervägt om han skulle låta Ljungkvist köra, därför bad att få provköra bilen och att han med Ljungkvists medgivande och med Ljungkvist som passagerare körde bilen till dennes bostad i samhället. Upplyst om att Ljungkvist förvärvade bilen den 6 augusti 1966 har Högdahl förklarat, att det kan ha varit i september eller oktober som han körde bilen. Margit har uppgivit, att vid Ljungkvists och Högdahls ankomst till bostaden vid ifrågavarande tillfälle hon, Ljungkvist och Högdahl samtalade en stund utanför bostaden och att Ljungkvist då icke var alkoholpåverkad utan var som vanligt.

Ljungkvist, som uppgivit att det troligen var redan i augusti som Högdahl körde bilen, har förklarat, att han frågade Högdahl om denne ville provköra och att Högdahl icke, såsom Högdahl uppgivit, bad att få köra.

Angående Ljungkvists påstådda onykterhet den 16 mars 1967 har Pahlm hörts som vittne på åklagarens begäran. Pahlm har uppgivit, att han omkring klockan 1100 dagen efter den dag Ljungkvist lät avliva sin hund kom in på Ljungkvists expedition för att städa, att Ljungkvist då satt där i en stol och grät, att Ljungkvist började prata med honom om hunden — virrigt, osammanhängande och sluddrande — och att det luktade sprit från Ljungkvists andedräkt. Han har vidare uppgivit, att då Ljungkvist efter en stund besökte en toalett i expeditionsbyggnaden Ljungkvist gick raglande och stödde sig mot en vägg.

Ljungkvist har uppgivit, att han lät avliva hunden den 15 mars 1967, att han klockan 9 påföljande dag besökte tandläkaren Lennart Thole i Ruda, att han bör ha återkommit till radiostationen senast klockan 1000 och att han icke minns vad som hände på förmiddagen efter återkomsten dit. Han har förklarat, att han var deprimerad för att hunden var död och att han talade otydligt därför att han strax före fått tänder utdragna. Ljungkvist har åberopat ett av Thole den 3 september 1968 avgivet intyg beträffande honom av innehåll att han vid uppgivna besöket

den 16 mars var mycket deprimerad men uppträdde mycket korrekt och att Thole drog ut den 3 mars en visdomstand och den 8 mars en framtand.

Beträffande Ljungkvists påstådda onykterhet vid 12-tiden en dag på sommaren 1967 har Pahlm hörts som vittne på åklagarens begäran. Pahlm har uppgivit, att han vid 12-tiden en dag nämnda sommar kom till Ljungkvists expedition för att lämna Ljungkvist ett tjänstgöringsschema, att Ljungkvist då satt där hopsjunken i en stol och sov och att Ljungkvist icke vaknade när han vid ditkomsten anmälde sig utan först sedan han två gånger knackat på dörren till expeditionen. Han har vidare uppgivit, att då han räckte fram tjänstgöringsschemat Ljungkvist sträckte ut ena handen för att ta det men tog miste, att det doftade sprit på expeditionen och att han icke kan tänka sig annat än att denna doft kom från Ljungkvist.

Ljungkvist har uppgivit, att han icke minns något av det Pahlm berättat men förklarat att han på grund av sömnlöshet nattetid ibland somnade på expeditionen.

Pahlm och Svensson har på åklagarens begäran hörts som vittnen om Ljungkvists påstådda onykterhet vid 1615-tiden samma dag. Pahlm har uppgivit att Ljungkvist en dag på sommaren 1967 — troligen den dag då han påträffade honom sovande på expeditionen — någon gång mellan klockan 1600 och klockan 1615 kom ut från expeditionen, gick nedför en trappa till expeditionsbyggnaden stödjande sig på ett trappräcke, vacklade — tog snedsteg — fram till sin bil, som stod på en parkeringsplats 25—30 meter därifrån, och körde iväg med bilen. Pahlm har vidare uppgivit, att han gjorde dessa iakttagelser från en trappa till en intilliggande byggnad och under förflyttning därifrån till parkeringsplatsen och att han till Svensson, som var i omedelbar närhet av honom när han stod på trappan, eller möjligen till någon annan sade att man borde ta bilnycklarna från Ljungkvist eller be chauffören på radiostationen att skjutsa hem honom. Han har förklarat, att han icke vet om han hade sällskap med Svensson när han gick till parkeringsplatsen. Svensson har berättat i huvudsak samma om Ljungkvists uppträdande vid sistnämnda tillfälle som Pahlm gjort men förklarat, att han och Pahlm gjorde sina iakttagelser från parkeringsplatsen, att klockan då var mellan 1630 och 1730 och att Ljungkvist talade med dem en stund på parkeringsplatsen innan Ljungkvist åkte därifrån. Svensson har dessutom uppgivit, att Ljungkvist var »himla rödblommig» i ansiktet och glansig i ögonen och att Ljungkvists tal var litet sluddrigt. Delgiven Svenssons uppgifter att Pahlm och Svensson iakttog Ljungkvist från parkeringsplatsen och att Ljungkvist talade med dem, har Pahlm förklarat, att han är tveksam om varifrån han gjorde iakttagelserna men att han är säker på att Ljungkvist icke talade med honom.

Ljungkvist har uppgivit, att han icke minns vad som förekom vid åsyftade tillfället. I anledning av uppgiften att han var röd i ansiktet har han förklarat, att han alltid har hög ansiktsfärg.

Till styrkande av påståendet att Ljungkvist var onykter en dag i juli 1967, har åklagaren åberopat vittnesmål av Ek. Ek har uppgivit, att när han en dag mellan klockan 1130 och klockan 1200 kom in på Ljungkvists expedition för att lämna post Ljungkvist satt där i en stol och sov och att det osade brännvin från den plats där Ljungkvist satt. Han har vidare uppgivit, att han tilltalade honom en gång, att Ljungkvist icke vaknade och att han därför lade posten på ett bord och gick därifrån. Hörd om när detta inträffade har Ek icke uppgivit annat än att han en eftermiddag talade med Ljungkvist om permission i anledning av flyttning till ny bostad, varvid Ljungkvist ställde som villkor för permission att Ek dessförinnan skulle färdigställa en byggnad åt ett rådjur som Ljungkvist hade, att han är nästan säker på att detta samtal ägde rum den dag då han på förmiddagen påträffade Ljungkvist sovande på expeditionen men att han är oviss om när flyttningen skedde.

Åklagaren har åberopat att Ek enligt protokoll över polisförhör den 17 oktober 1967 vid förhöret uppgivit att omvittnade händelsen på expeditionen och samtalet om permission ägde rum samma dag.

Ljungkvist har uppgivit, att han icke har något minne av påstådda händelsen på expeditionen. Han har upplyst, att byggnaden åt rådjuret uppfördes i juli 1967 och var färdig den 28.

Angående Ljungkvists påstådda onykterhet den 31 augusti 1967 har på åklagarens begäran hörts Högdahl samt Larsson och Johansson. Högdahl har uppgivit, att han, Larsson och Johansson på eftermiddagen ifrågavarande dag på mottagarstationen hade ett samtal med Ljungkvist om ekonomiska och andra förhållanden på radiostationen, att han och Ljungkvist var upprörda vid samtalet och att Ljungkvist under dess senare del talade osammanhängande, verkade vara liksom borta och grät. Han har vidare uppgivit, att Ljungkvist och Larsson vid slutet av samtalet förflyttade sig från det rum där de ditintills uppehållit sig till ett annat rum, att Ljungkvist därvid gick ostadigt och att Ljungkvist i det andra rummet, medan han stod och gungade, frågade om det var någon som ville ladda hans pistol så att han kunde skjuta sig. Larsson och Johansson har berättat i huvudsak sammanstämmande med Högdahls uppgifter. De har därjämte uppgivit, att det luktade sprit från Ljungkvist men även att Ljungkvist var deprimerad.

Ljungkvist har förklarat, att han vid tiden för samtalet var deprimerad på grund av motsättningar mellan högbåtsmännen och honom och att han under samtalet blev upprörd och till slut nedbruten till följd av deras uppträdande mot honom vid samtalet.

I målet har förebragts en omfattande, här icke intagen utredning om uppgivna motsättningar mellan högbåtsmännen och Ljungkvist. Vad härigenom framkommit är ej av beskaffenhet att nedsätta värdet av vare sig högbåtsmännens eller de värnpliktigas ovan intagna utsagor. Vidare har förebragts en här icke heller intagen utredning om Ljungkvists uppträdande i nykterhetshänseende i allmänhet, varigenom ådagalagts endast att helt skilda uppfattningar härom förekommer.

Såväl högbåtsmännen som de värnpliktiga har, såsom det förefallit, berättat med inlevelse. De har varit nära Ljungkvist då de gjort sina iakttagelser. Deras uppgifter om vad de iakttagit är bestämda. Vid upptagna förhållanden sätter rådhusrätten tilltro till deras utsagor. Genom dessa får anses styrkt att Ljungkvist var alkoholpåverkad vid de tillfällen varom de berättat. Såsom föreståndare för radiostationen måste han anses ha varit under tjänsteutövning vid samtliga tillfällena. Vad som framkommit om hans alkoholpåverkan vid det tillfälle på expeditionen då Högdahl kom dit för att åka med honom i hans bil, vid det tillfälle på expeditionen då Pahlm kom dit för att städa och vid det tillfälle utanför expeditionsbyggnaden då Pahlm och Svensson såg honom gå därifrån till parkeringsplatsen ger klart vid handen att hans förmåga att vid dessa tillfällen fullgöra tjänsten måste antagas ha varit nedsatt. Det får anses klarlagt att den händelse varom Ek berättat inträffade i juli 1967. Omständigheterna vid detta tillfälle, det tillfälle på expeditionen då Pahlm kom dit för att lämna ett tjänstgöringschema och tillfället på mottagarstationen talar för samma bedömning av Ljungkvists förmåga att vid dessa tillfällen fullgöra tjänsten som gjorts beträffande de förutnämnda tillfällena. Med hänsyn till att uppgiven sömnlöshet nattetid kan ha bidragit till att han sov på expeditionen, att hans fumlighet vid mottagandet av tjänstgöringschemat kan ha berott på att han även var yrvaken och att hans uppträdande på mottagarstationen delvis kan förklaras av att han var deprimerad och upprörd kan det dock icke anses ådagalagt att förmågan att fullgöra tjänsten måste även vid dessa tillfällen antagas ha varit nedsatt på grund av hans alkoholpåverkan. Ljungkvist skall således fällas till

ansvar för onykterhet i tjänsten i tre fall och frias från ansvar för sådant brott i likaså tre fall.

Åtalspunkt 2).

Ljungkvist har uppgivit, att han vid något tillfälle glömt att låsa dörren till expeditionen då han begav sig hem på kvällen efter tjänstgöringens slut och därför nödgats återvända för att låsa, men förklarat, att han icke minns när detta hände. Han har vidare uppgivit, att allt av värde på expeditionen förvaras i skåpet, att expeditionsbyggnaden nattetid är låst och att det område där den är belägen bevakas av en vaktstyrka, samt gjort gällande, att uraktlåtenhet att låsa dörren därför icke kan bedömas som tjänstefel. Ljungkvist har förklarat, att han aldrig lämnat expeditionen för dagen utan att låsa skåpet.

Karlsson har på åklagarens begäran hörd som vittne uppgivit, att han en vinterkväll då han hade jour — samma kväll som Ljungkvist skjutit en räv — tog vägen förbi expeditionen för att komma till sin i annan del av expeditionsbyggnaden belägna förläggning, att dörren till expeditionen vid detta tillfälle stod på glänt och att det var mörkt på expeditionen. Han har vidare uppgivit, att han sköt upp dörren och tände lyset och att han då varseblev att det i låset till ett, som han har för sig, gråmålat skåp, som stod i det yttre av expeditionens två rum till höger om ett fönster, satt en nyckel fäst vid en nyckelknippa om fyra à fem nycklar. Karlsson har förklarat, att han tittade in genom dörren endast som hastigast och att han påföljande morgon av Högdahl, för vilken han då omtalade vad han sett, fick veta att skåpet var ett dokumentskåp.

Ljungkvist har upplyst, att han sköt en räv på kvällen före nyårsaftonen, och förklarat, att det måste vara den kvällen Karlsson åsyftat. Han har uppgivit, att skåpet stod i det inre rummet på expeditionen, att det i det yttre rummet på den plats Karlsson uppgivit sig ha sett skåpet fanns en skrivbordshurts med lås och tre grönaktiga plåtlådor hängande på en stång och att nyckeln till hurtslåset, vilken han hade i en nyckelknippa, kan ha suttit i låset vid tillfället.

Vad Ljungkvist uppgivit om var skåpet, hurtsen och plåtlådorna fanns har lämnats utan erinran av åklagaren.

Genom Karlssons vittnesmål är styrkt, att expeditionen icke var låst vid tillfället. Det är däremot icke genom vittnesmålet eller vad eljest förekommit ådagalagt att skåpet med hemliga handlingar var olåst. Sådana förhållanden har icke visats föreligga att Ljungkvists uraktlåtenhet att låsa expeditionen skall anses utgöra åsidosättande av tjänsteplikt. Åtalet skall därför ogillas.

Åtalspunkt 3).

Ljungkvist har vitsordat, att han den 3 maj 1967 begav sig till Stockholm och att han icke kunde inställa sig på radiostationen i enlighet med beredskapstjänstbestämmelserna, men gjort gällande, i första hand att ledighet för den dagen beviljats honom och i andra hand, därest så icke var fallet, att han trodde detta och därför bör undgå ansvar för tjänstefel. Han har uppgivit, att han icke minns men är övertygad om att han till chefen för örlogsbasen, som beviljar honom ledighet, med post avsänt en på vederbörlig blankett gjord ledighetsansökan. Vidare har han uppgivit, att det är »närmast otroligt» att han skulle ha begivit sig iväg om han icke dessförinnan erhållit besked om att hans ansökan bifallits men att, eftersom han aldrig fått en ansökan om ledighet avslagen och därför måste ha som säkert räknat med bifall även denna gång, det dock är möjligt att han glömt att förvissa

sig om huruvida han erhållit något besked. Ljungkvist har upplyst, att han vid ett tillfälle i juli 1967 ansökte om ledighet per telex och fick besked om den på samma sätt men att han eljest alltid vid ansökan om ledighet använt sig av ansökningsblankett och erhållit besked om ledighet genom att viss del av blanketten med åtecknat beslut återställts till honom. Han har vidare upplyst, att han förvarar mottagna besked i en pärm och att han vid genomgång av beskeden icke funnit något avseende ledigheten den 3 maj men samtliga erhållna besked beträffande andra ledigheter.

I målet är upplyst, att om Ljungkvist beviljas ledighet anteckning härom göres på ett vid örlogsbasen fört tjänstgöringskort och att på detta anteckning icke finns om att ledighet beviljats honom den 3 maj 1967. Åklagaren har åberopat ett skriftligt den 14 maj 1968 dagtecknat meddelande från örlogsbasen till en tjänsteman på riksdagens ombudsmannaexpedition om att Ljungkvist till örlogsbasen icke ingivit ansökan om ledighet för den 3 maj 1967.

Under hänvisning till att den ledighet varom besked meddelades per telex icke antecknats på tjänstgöringskortet, har Ljungkvist förmenat att det kan ha gjorts något fel på örlogsbasen även i förevarande fall.

Genom den förebragta utredningen finner rådhusrätten styrkt, att Ljungkvist ej beviljats ledighet den 3 maj. Hans uppgift att han i allt fall trodde att ledighet beviljats motsäges av meddelandet om att någon ansökan om ledighet icke ingivits. Eftersom det icke är uteslutet att han avsänt en ansökan som förkommit på väg till eller på örlogsbasen och han synes ha kunnat påräkna bifall till en ansökan, får hans uppgift dock godtagas. Genom att fara till Stockholm utan att förvissa sig om huruvida hans ansökan bifallits, förfor han emellertid felaktigt. Vid angivna förhållanden måste han anses ha av försummelse åsidosatt sin tjänsteplikt med avseende å den särskilda beredskapstjänst som åvilade honom. Därigenom har han gjort sig skyldig till tjänstefel. Felet är icke grovt.

Chefen för flottans personalavdelning U. Eklind har i ett den 7 oktober 1968 avgivet yttrande anfört, att Ljungkvist under en mer än 30-årig tjänstetid vid örlogsflottan ständigt gjort sig känd som en utomordentligt kunnig, skötsam och ansvarskännande man och att inträffade händelser verkar svårförklarade och bedöms sannolikt ha sin bakgrund i speciella förhållanden på arbetsplatsen, samt hemställt, att hänsyn tages härtill och att, om Ljungkvist befinnes skyldig till någon eller några av anklagelserna, avsättning eller suspension icke måtte ifrågakomma.

Ljungkvist skall ådömas gemensam påföljd för brotten. Denna bör bestämmas till böter.

Såväl Ljungkvist som JO fullföljde — den senare anslutningsvis — talan mot rådhusrättens dom. Ljungkvist yrkade, att åtalet måtte helt ogillas, och JO hemställde, att åtalet måtte bifallas i samtliga punkter som gällde ansvar för onykterhet i tjänsten.

Hovrätten över Skåne och Blekinge meddelade dom i målet den 30 maj 1969 och lämnade därvid, med ändring av rådhusrättens domslut i huvudsaken, åtalet mot Ljungkvist för onykterhet i tjänsten i samtliga åtalspunkter utan bifall samt dömde honom jämlikt 20 kap. 4 § första stycket brottsbalken för tjänstefel till tio dagsböter om tio kronor.

Domskälen angavs av hovrätten sålunda.

Åtalet för onykterhet i tjänsten en eftermiddag vid 1630-tiden i september eller oktober 1966 på Ljungkvists expedition vid radiostationen.

I hovrätten har Ljungkvist, Högdahl och Margit Ljungkvist hörts ånyo, därvid de berättat i huvudsaklig överensstämmelse med vad som antecknats i rådhusrättens dom. Ljungkvist har dock hävdat, att den av Högdahl åsyftade bilfärden ägt rum så tidigt som före den 15 augusti 1966. Högdahl har uppgivit, att han icke med säkerhet kan säga att bilfärden icke ägt rum före detta datum, varjämte Högdahl tillagt, att Ljungkvist, såvitt Högdahl kan erinra sig, icke gått ostadigt men att hans rörelser varit onormalt lugna och avmätta.

I målet har visats, att starka motsättningar uppkommit mellan Ljungkvist och de tre högbåtsmän, därbland Högdahl, som tjänstgjorde å radiostationen. Motsättningarna har kommit starkast till uttryck under handläggningen av Ljungkvists påstådda onykterhet den 31 augusti 1967, vilken åtalspunkt behandlas nedan. Vid bevisvärderingen i nu förevarande punkt bör hänsyn tagas till dessa omständigheter. På grund härav och då Margit Ljungkvists vittnesmål icke kan lämnas utan avseende finner hovrätten åtalet i denna del icke styrkt.

Åtalet för onykterhet i tjänsten den 16 mars 1967 å Ljungkvists expedition vid radiostationen.

I hovrätten har Pahlm och Ljungkvist hörts ånyo. De har därvid berättat i huvudsaklig överensstämmelse med vad som antecknats i rådhusrättens dom. Pahlm har dock uppgivit, att han nu icke med säkerhet kan säga att det var den 16 mars 1967 som han gjorde sina iakttagelser.

I målet är upplyst, att Pahlm i mars 1967 tjänstgjorde på radiostationen som telehantverkare och att han hade sitt tjänstgöringsställe å radiostationens sändarstation, som är belägen nära tre kilometer från expeditionen.

Ljungkvist har i hovrätten åberopat den tjänstgöringslista som gällde för telehantverkare den 16 mars 1967. Av tjänstgöringslistan framgår, att Pahlm ifrågavarande dag skulle tjänstgöra å sändarstationen klockan 0800—1230 och klockan 1600—2000 och att hans två kamrater skulle tjänstgöra å sändarstationen klockan 0800—1200 samt klockan 1230—1600. Ljungkvist har hävdat, att Pahlms tjänstgöringsförhållanden enligt tjänstgöringslistan inneburit, att Pahlm den 16 mars 1967 icke kunnat befinna sig å Ljungkvists expedition för att utföra städningsarbete.

På Ljungkvists begäran har angående Pahlms tjänstgöring den 16 mars 1967 vittnesförhör hållits med ingenjören Verner Andrä, vilken tjänstgör som telemästare å radiostationen och som i denna egenskap var Pahlms närmaste överordnade. Andrä har uppgivit, att indelningen enligt tjänstgöringslistan visar att Pahlm haft sådan vakttjänstgöring å sändarstationen den 16 mars 1967 att Pahlm då icke kunnat tjänstgöra å Ljungkvists expedition för utförande av städningsarbete. Andrä har tillagt, att telehantverkarna sinsemellan kan byta vakter endast med hans tillstånd, att han brukar anteckna byten å tjänstgöringslistan och att någon anteckning om byte icke gjorts å tjänstgöringslistan för den 16 mars 1967.

Trots Andräs vittnesmål kan det icke anses helt uteslutet, att Pahlm gjort de av honom uppgivna iakttagelserna den 16 mars 1967. Om så skett måste det emellertid med hänsyn till det i rådhusrättens dom refererade intyget av Thole anses i hög grad ovisst om Ljungkvists uppträdande så som det beskrivits av Pahlm berott på spritpåverkan. Åtalet för onykterhet i tjänsten i denna del är förty icke styrkt.

Åtalet för onykterhet i tjänsten vid 12-tiden en dag på sommaren 1967 å Ljungkvists expedition vid radiostationen.

I hovrätten har Ljungkvist hävdat, att det tillfälle som åsyftas kan ha varit i augusti 1967. Han har vidare uppgivit, att han vid den tiden var synnerligen deprimerad. På grund härav har han påstått, att Pahlms iakttagelser kan ha varit yttringar av depression hos Ljungkvist i stället för spritpåverkan hos honom.

Pahlm har hörts ånyo i hovrätten, varvid han berättat i huvudsaklig överensstämmelse med vad som antecknats i rådhusrättens dom, dock med följande ändringar och förtydliganden: Han knackade på vanligt sätt på dörren och steg in så gott som genast. Ljungkvist satt framåtlutad på en stol och stödde sig på ett framförvarande bord. Det är möjligt, att Ljungkvist sovit och vaknade just vid Pahlms ankomst. Då Ljungkvist skulle taga det papper Pahlm medförde vred han stolen mot Pahlm och sträckte ut handen, varvid han först grep i luften. Han betedde sig sedan fumligt när han lade papperet på bordet. Pahlm var knappt en minut på Ljungkvists expedition. Av felgreppet, fumligheten då Ljungkvist lade ifrån sig papperet och spritdoften i rummet drog Pahlm slutsatsen, att Ljungkvist var spritpåverkad. Han vet icke när på sommaren 1967 händelsen inträffade.

Pahlm har iakttagit Ljungkvist under en mycket kort tid. På grund härav och då iakttagelserna väl kan förklaras av andra omständigheter än spritpåverkan hos Ljungkvist finner hovrätten lika med rådhusrätten, att åtalet för onykterhet i tjänsten vid ifrågavarande tillfälle icke är styrkt.

Åtalet för onykterhet i tjänsten utanför expeditionsbyggnaden vid 1615-tiden samma dag som under föregående åtalspunkt.

Ljungkvist har i fråga om tidpunkten för händelsen och förklaringen till densamma intagit samma ståndpunkt som under närmast föregående åtalspunkt.

Pahlm, som hörts ånyo i hovrätten, har berättat i huvudsaklig överensstämmelse med vad som antecknats i rådhusrättens dom. Han har dock gjort följande ändringar och tillägg: Han är icke längre säker på att händelsen inträffade samma dag som han överlämnade tjänstgöringsschemat till Ljungkvist. Ljungkvists uppträdande så som han iakttog det kan enligt hans mening ha berott på depression.

Svenssons vid rådhusrätten avgivna vittnesutsaga har åberopats jämväl i hovrätten.

Pahlms och Svenssons berättelse skiljer sig i vissa avseenden helt från varandra. På grund härav bör deras uppgifter bedömas med särskilt stor försiktighet. Ljungkvists påstående, att denna händelse, liksom den närmast föregående, kan ha inträffat under tid då han var synnerligen starkt deprimerad är icke vederlagd. Beaktas bör även Pahlms uttalande, att Ljungkvists uppträdande enligt hans förmenande kan ha berott på depression. Med hänsyn till dessa omständigheter finner hovrätten åtalet i denna del icke styrkt.

Åtalet för onykterhet i tjänsten en dag i juli 1967, troligen den 28, mellan klockan 11 och 12 på Ljungkvists expedition.

I hovrätten har Ljungkvist och Ek hörts ånyo. De har lämnat i huvudsak samma uppgifter som vid rådhusrätten.

Väsentligen samma synpunkter som i de båda närmast föregående avsnitten, särskilt möjligheten av depression hos Ljungkvist, bör läggas på åtalet i denna del. Åtalet är förty, såsom rådhusrätten funnit, icke styrkt.

Åtalet för onykterhet i tjänsten den 31 augusti 1967 på radiostationens mottagarstation.

I hovrätten har Ljungkvist, Högdahl, Larsson och Johansson hörts ånyo. De har lämnat väsentligen samma uppgifter som antecknats i rådhusrättens dom, dock med följande tillägg:

Högdahl: Han kände ingen spritdoft från Ljungkvist. Om anledningen till de symtom han iakttog hos Ljungkvist kan han inte uttala sig. Han kan således inte yttra sig i frågan om Ljungkvist var spritpåverkad.

Larsson och Johansson: De kan icke bedöma i vad mån den spritpåverkan de iakttog hos Ljungkvist nedsatte dennes tjänstbarhet.

Inför hovrätten har, såsom ock skedde vid rådhusrätten, spelats upp en bandupptagning som Ljungkvist har bevarat från ifrågavarande tillfälle. Det är upplyst, att Ljungkvist med högbåtsmännens samtycke föranstaltat om bandupptagningen. Ljungkvist har åberopat bandinspelningen som bevisning. Han har förklarat, att den återger praktiskt taget hela sammanträdet. Högdahl, Larsson och Johansson har förklarat, att inspelningen icke återger hela sammanträdet och att den därför icke ger en i allo rättvisande bild av detta. De har också pekat på förekomsten i inspelningen av ett kortare musikinslag som de påstått icke ha förekommit vid sammanträdet. Ljungkvist har givit musikinslaget en viss teknisk förklaring.

Om bandinspelningen omfattar hela sammanträdet undandrager sig hovrättens bedömande. Oaktat den oklarhet som härutinnan föreligger måste emellertid inspelningen anses utgöra ett synnerligen viktigt bevis. Bandinspelningen ger ett starkt intryck av att Ljungkvist uppträdde lugnt och sansat medan tonen från högbåtsmännens sida var anmärkningsvärt skarp och obalanserad. Den visar tydligt, att starka motsättningar förelåg mellan högbåtsmännen å ena sidan och Ljungkvist å andra sidan. Icke minst dessa motsättningar bör beaktas vid bedömningen av högbåtsmännens utsagor. Hovrätten finner förty, att genom deras utsagor åtalet i denna del icke är styrkt.

Åtalet för tjänstefel den 3 maj 1967.

Hovrätten finner på de av rådhusrätten anförda skälen Ljungkvist i förevarande hänseende övertygad om att ha förfarit felaktigt. Omständigheterna är mildrande och felet är ringa, dock icke så bagatellartat, att Ljungkvist helt kan undgå ansvar.

Ljungkvist är sålunda övertygad allenast om tjänstefel i ett fall, vilket tjänstefel förskyller böter. Med hänsyn till omständigheterna bör dagsbotens belopp jämkas.

Hovrättens dom har vunnit laga kraft.

Åtal mot värnpliktig sergeant för bristfälligheter i säkerhetshänseende vid skjutövning

I en den 2 december 1968 till JO inkommen skrift anförde värnpliktige 480109-107 L. Hniopek och sju andra värnpliktiga följande. Den 13 november 1968 transporterades de och ytterligare några värnpliktiga med militärbuss från

flygstaben i Stockholm till Södertörns flygflottilj för att där ha en skjutövning. Utbildningsledare var civilanställde assistenten R. Bertel, som vid tillfället bar uniform med sergeants tecken. Under färden genom Stockholm gav Bertel order om klädbyte. Vid skjutövningen lät han en värnpliktig intaga färdigställning och anläggningsställning med sitt skarpladdade vapen riktat mot de övriga i övningen deltagande värnpliktiga. En till chefen för flygstaben avsänd skrift om det inträffade hade enligt uppgift ej nått denne.

Efter remiss inkom chefen för flygvapnet den 27 januari 1969 med utredning och yttrande. Av utredningen inhämtades följande.

Bertel, som deltagit i frivillig befälsutbildning sedan 1956, förordnades den 10 september 1966 till värnpliktig sergeant. Från nämnda dag och fram till den 31 maj 1967 fullgjorde Bertel frivillig tjänstgöring vid Södertörns flygflottilj. Under denna tjänstgöring har Bertel handhaft utbildning i markstrid och även lett skolskjutningar. Från mitten av augusti månad 1968 och fram till utgången av oktober månad samma år vikarierade Bertel som expeditionsunderofficer 1 vid flygstaben. Därefter omplacerades han till civil befattning som assistent vid stabens personalavdelning. Under sin tjänstgöring som expeditionsunderofficer hade Bertel att i vissa hänseenden öva tillsyn och föra befälet över de vid staben tjänstgörande värnpliktiga. Under oktober månad 1968 var Bertel expeditionsofficer 2 behjälplig med att planera en övning vid Södertörns flygflottilj för de värnpliktiga vid staben. I övningen skulle ingå en skolskjutning, och det bestämdes att Bertel skulle leda densamma. Planläggningen skedde innan det blev känt att Bertel skulle övergå till annan befattning. Övningen förlades till den 13 november 1968. Som det ansågs lämpligt att Bertel, i enlighet med planerna, ledde skolskjutningen ställdes han till förfogande härför av personalavdelningen. Enligt order av expeditionsofficeren bar Bertel vid övningen sin sergeantuniform.

Färden från staben till flottiljen företogs med militärbuss. Medan bussen ännu befann sig inom tätbebyggt område i Stockholm påtog de värnpliktiga sina medhavda s. k. grönställ. Några drog dem utanpå sina uniformer, medan andra lade av vapenrock eller byxor eller bådadera. Bertel har härom uppgivit, att han vid avfärden tillsagt, att grönställen skulle vara påtagna då man kom fram till flottiljen samt att det var lämpligt att draga stället utanpå uniformen. Flertalet värnpliktiga har också uppfattat ordern så.

Rörande omständigheterna vid skjutövningen har Bertel uppgivit: Skjutningen, som utfördes med kulsprutepistol m/45, ägde rum på Södertörns flygflottiljs skolskjutningsbana. Skyttarna, omkring femton stycken, låg ganska jämnt fördelade på den omkring 25 meter långa skjutvallen, luckan i mitten torde dock ha varit bortåt fyra meter. Först skulle inskjutning ske med fem skott, varvid vapnen laddades med ett skott i sänder allteftersom provskotten sköts. På kommandot »Liggande färdigställning!» gjorde flera skyttar anläggning, d. v. s. de förde in ett finger i varbygeln och grep om avtryckaren. Bertel avbröt därför övningen och omtalade vad som menades med färdigställning. Då några skyttar trots detta gjorde fel avbröt Bertel ånyo övningen, varefter han med ett lånat vapen och lig-

gande tvärs över banan framför skjutvallen demonstrerade intagande av liggande färdigställning. Vid fortsatt övning förekom ännu att någon skytt fortfor att intaga anläggningsställning på kommandot »Färdigställning!» Detta föranledde Bertel att låta göra ytterligare två demonstrationer, nu med den felande skytten. Huruvida dessa demonstrationer var två från varandra helt skilda tilldragelser eller möjligen skedde i ett sammanhang och kanske med samme skytt kan Bertel ej med säkerhet erinra sig. I vart fall var skytten vid det ena tillfället värnpliktige Rondin, och vid den demonstrationen tillgick så att Rondin, sedan kamraterna säkrat och lagt ned sina vapen, beordrades att gå omkring tio meter framför skjutvallen och där taga skydd eller lägga sig ned. Därvid kom Rondin att ligga vänd mot kamraterna på vallen. Medan Rondin låg så instruerade Bertel honom detalj för detalj i intagande av liggande färdigställning, bl. a. att stödja kolven mot marken, låta pipan peka uppåt i 45° vinkel, osäkra och rikta blicken mot målet. Rondin använde under demonstrationen magasin med en patron i. Bertel tänkte under demonstrationen, som utspelades på cirka en halv minut, ej på att den kunde vara olämplig från säkerhetssynpunkt. Vid den andra demonstrationen låg skytten i fråga tvärs över banan så som Bertel själv gjort tidigare och på ett avstånd från skjutvallen av omkring 25 meter.

Av de femton värnpliktiga som deltog i övningen har åtta sagt sig minnas att Bertel själv demonstrerat åtminstone färdigställning liggande tvärs över skjutbanan. Samtliga erinrar sig att Rondin övats framför skjutvallen i intagande av färdigställning och åtta uttalar att det skedde två demonstrationer i följd med Rondin. Med undantag för Rondin själv som ej minns så noga och en annan värnpliktig som ej ägnade demonstrationen någon uppmärksamhet, erinrar sig alla att Rondin vid den första demonstrationen låg med sitt vapen riktat mot kamraterna på skjutvallen. De som erinrar sig den andra demonstrationen är alla ense om att Rondin då låg tvärs över skjutbanan. Tolv av de tretton skyttarna på vallen liksom protokollföraren, som stod bakom vallen, reagerade omedelbart med rädsla eller förvåning över att Rondin fick ha vapnet riktat mot dem. Några har uppgivit att Rondin förefallit nervös och fumlig vid demonstrationen.

Vad slutligen gäller behandlingen av den i klagomålen omnämnda skriften till chefen för flygstaben har chefen för flygvapnet i sitt yttrande uppgivit att skriften, som mottogs på eftermiddagen den 25 november 1968, föranledde omedelbar undersökning, att ärendet föredrogs för flygstabschefen den 2 december 1968 samt att handläggningen avbröts den 3 december 1968 enär kännedom då erhållits om att saken anmälts också för JO.

I anslutning till en redogörelse för vad i ärendet sålunda förekommit anförde JO Henkow i en den 30 april 1969 daterad, till överåklagaren i Stockholms åklagardistrikt överlämnad åtalsinstruktion följande.

Vid ifrågavarande skjutövning, som ägde rum på flottiljens skolskjutningsbana med kulsprutepistol m/45, låg de värnpliktiga bredvid varandra med riktning mot

banans målanordningar. Sedan vissa värnpliktiga handlat fel på kommandoordet »Färdigställning» förevisade Bertel tillvägagångssättet genom att med ett av en värnpliktig lånat vapen lägga sig framför avdelningen i vinkelrät ställning mot de värnpliktiga. Då under den fortsatta övningen felaktigheter alltjämt förekom, beordrade han felande värnpliktig att i två fall utföra liknande demonstration efter detaljerade instruktioner. I det ena av dessa fall låg den värnpliktige cirka 25 meter framför kamraterna i samma ställning som Bertel legat, i det andra låg han cirka 10 meter framför men i huvudsaklig riktning mot kamraterna. Under demonstrationerna var använda vapen laddade med ett skott och osäkrade.

Genom säkerhetsinstruktionen för armén, vilken är tillämplig jämväl inom flygvapnet, har meddelats åtskilliga föreskrifter i syfte att i möjligaste mån minska de risker som utbildning och övningar med olika stridsmedel medför. Bl. a. stadgas i mom. 65 att det är förbjudet att »på lek» eller av vårdslöshet rikta vapen mot personer eller i riktningar som kan innebära fara.

Även bortsett från denna och andra hithörande föreskrifter måste det anses vara ett självklart, elementärt krav att ett laddat, osäkrat vapen inte riktas så att någon kan komma till skada. Eftersom »färdigställning» är utgångsställning för eldgivning och innebär att vapnet skall vara laddat och osäkrat, måste vapnet vara riktat åt håll varåt eldgivning kan ske utan fara. Då fråga endast är om övning i färdigställnings intagande kan det emellertid inte vara nödvändigt att vapnet är laddat. Vid sådan övning bör därför tillses att använda vapen saknar laddning men, eftersom enligt särskild föreskrift i nyssnämnda stadgande varje vapen under övning och liknande tillfällen skall behandlas som om det vore laddat, får ändå övningen inte utföras med vapen i sådan riktning att ett skott skulle kunna medföra skada.

På grund av det sålunda anförda måste det sätt varpå Bertel låtit utföra demonstrationerna betecknas som ansvarslöst från säkerhetssynpunkt. Särskilt anmärkningsvärt är att den värnpliktige i ett fall legat så att han haft vapnet riktat mot kamraterna under det han utförde de handgrepp som intagande av färdigställning innebar. Ehuru demonstrationen inte tog mer än en halv minut, medförde den avsevärd risk för olycka. Att märka är att den värnpliktige ådagalade viss nervositet och att hans tidigare felaktiga förfarande bestått i att han på kommandot »Färdigställning!» gjort anläggning, vilket bl. a. innebär att högra pekfingret förs in i varbygeln. Flertalet av kamraterna har också funnit situationen riskfylld. Men även då demonstrationen utförts med vapnet riktat vinkelrätt mot de värnpliktiga har ett vådaskott kunnat medföra skada. Närmare upplysningar om beskaffenheten av terrängen omkring skolskjutningsbanan saknas visserligen men möjligheten att någon vid tillfället uppehållit sig där har ej varit utesluten.

Vid dessa förhållanden finner jag att Bertel genom vad han låtit komma sig till last begått tjänstefel av den allvarliga beskaffenhet att det inte kan undgå beivran.

Med hänsyn till vad chefen för flygvapnet anfört kan det inte riktas anmärkning mot att Bertel efter eget åtagande beordrats att i egenskap av värnpliktig sergeant tjänstgöra som övningsledare vid ifrågavarande skjutövning.

Utredningen ger ej stöd för antagande att fel eller försummelse i övrigt begåtts.

I enlighet med det anförda skall Bertel ställas under åtal vid Stockholms rådhusrätt för tjänstefel jämlikt 20 kap. 4 § brottsbalken, bestående i att han vid ifrågavarande skjutövning av oförstånd eller oskicklighet åsidosatt sin tjänsteplikt i säkerhetsavseende genom att låta demonstrera intagande av färdigställning på sådant sätt, att laddat och osäkrat vapen riktats i ett fall mot övningsdeltagare och i övrigt åt håll varåt eldgivning skulle medfört fara för olycka.

JO uppdrog fördenskull åt överåklagaren att i enlighet med sålunda meddelad instruktion vid Stockholms rådhusrätt föranstalta om åtal mot Bertel.

*

Kammaråklagaren P.-G. Arbman påstod vid rådhusrätten ansvar å Bertel i enlighet med åtalsinstruktionen.

Rådhusrätten, som *meddelade dom i målet den 8 september 1969,* yttrade i domskälen, att Bertel erkänt gärningen och att erkännandet vann stöd av övrig utredning. I sitt domslut dömde rådhusrätten därefter Bertel jämlikt 20 kap. 4 § brottsbalken för tjänstefel att böta trettiofem dagsböter om tjugo kronor.

Rådhusrättens dom har vunnit laga kraft.

Frågor bl. a. om regementschefs bestämmande av betyg för plutonchefsskoleelev och stamvitsord för officer, om tillämpning av vissa sekretessbestämmelser samt om mottagande av gåvor till statsverket

I en den 31 maj 1968 till JO inkommen skrift anförde kaptenen K. S. L. Karlsson klagomål mot chefen för Gotlands regemente översten G. Hjukström för att denne övat påtryckningar på honom ifråga om avgångsbetyg åt en plutonchefsskoleelev vid namn Sundberg samt, då detta ej haft önskat resultat, själv utfärdat betyg och utsatt Karlsson för repressaliebetonade åtgärder. Vidare hemställde Karlsson att för honom utfärdade vitsord måtte granskas, därvid han gjorde gällande att meningsskiljaktigheter mellan honom och högre chefer påverkat vitsorden. Slutligen klagade Karlsson över att Hjukström i ett anförande i januari 1967, hållet inför regementets befälskårer, gjort uttalanden som innefattade politiska värderingar och en skarp vidräkning med vissa politiker samt över att dåvarande fortifikationsbefälhavaren vid VII. militärbefälsstaben år 1965 lät iordningställa en kronans byggnad som bostad åt sig själv.

I en skrift som inkom till JO den 12 juli 1968 förklarade sig Karlsson vilja komplettera sina tidigare klagomål med ytterligare detaljer samt anföra nya klagomål. De nya klagomålen innefattade påståenden om att Hjukström dels utövat påtryckningar på Karlsson för att förmå denne att återtaga förstnämnda klagoskrift, dels påverkat personal vid regementet genom att inför praktiskt taget alla fast

anställda och kollektivanställda hålla anföranden om bakgrunden till Karlssons klagomål, dels utövat repressalier mot Karlsson genom att ej låta honom, såsom tidigare förekommit, vikariera som bataljonschef och genom att avkoppla honom från vissa uppgifter, dels ock givit direktiv om religiös påverkan av värnpliktiga. Vidare förekom påstående om att chefen för Gotlands militärkommando generalmajoren K. G. Brandberg efter Karlssons JO-anmälan hållit en genomgång med underlydande personal, vilken, enligt vad Karlsson hört sägas, liknat Hjukströms nyssnämnda anförande. Slutligen hemställde Karlsson i denna skrift att följande förfarande från Hjukströms sida skulle granskas, nämligen ett under år 1965 gjort inköp av konstverk till de värnpliktigas fritidshem, en under sommaren 1967 gjord andrahandsupplåtelse av del av Hjukströms privatbostad, vari funnits inventarier tillhörande kronan, underlåtenhet att i visst fall giva klara direktiv om befälsförhållanden samt olämpligt gjorda anmärkningar mot befälets tjänstgöringslistor.

Chefen för armén inkom efter remiss med utredning jämte eget yttrande.

Envar av Hjukström och Karlsson avgav påminnelser över utredningen.

I en den 6 februari 1969 till JO inkommen skrift hemställde Karlsson att ytterligare omständigheter måtte utredas. Bland annat påtalade Karlsson därvid Hjukströms handhavande av viss hemlig handling och hans åtgärd att 1968 upplåta en kronans byggnad för filminspelning och i samband därmed uthyra delar av sin privatbostad till filmtruppen. Vidare androg Karlsson klagomål över att viss krigsbefattning varit obesatt under mer än sex månader, att kuppberedskapen vid regementet var otillfredsställande, att den taktik och stridsteknik som övades vid regementet var olämplig, att utbildningen var olämpligt organiserad, att disciplinen bland de värnpliktiga tilläts vara för låg, att Hjukström onödigtvis ägnade sig åt studier i psykologiskt försvar, att Hjukström på ett anmärkningsvärt sätt påverkat officerskåren ifråga om officersmässens regi, att Hjukström vid sammanträde med företagsnämnden yttrat sig olämpligt, att Brandberg uniformsklädd deltagit i kyrklig procession vid ett prästmöte i Visby stift, att chefen för Göta trängregemente onödigtvis närvarit vid en fälttjänstövning under hösten 1967 samt att en värnpliktig vid Gotlands artillerikår, son till en f. d. regementschef, blivit kommenderad till kadettskola ehuru han enligt vad Karlsson iakttagit vid en gemensam övning med artillerikåren och Gotlands regemente var svag. Slutligen anmärkte Karlsson på att en tjänstförrättande regementschef vid utredning på uppdrag av JO i ett ärende angående viss värnpliktigs ledighet för studier underlåtit att höra den värnpliktiges kompanibefäl.

Från rikspolisstyrelsen erhölls en genom dess försorg verkställd utredning angående handhavandet av den hemliga handlingen.

Hjukström inkom efter anmodan med yttrande rörande upplåtelserna till filmtruppen och över rikspolisstyrelsens utredning.

Med anledning av vad Hjukström i sitt yttrande omförmälde angående mottagande av gåvor för statsverkets räkning infordrades särskilda yttranden från försvarets materielverk och försvarets civilförvaltning.

Hjukström avgav, efter att ha tagit del av vad materielverket och civilförvaltningen anfört, förnyat yttrande rörande gåvorna.

Karlsson mötte med påminnelser.

Vidare anhöll Hjukström i en den 5 februari 1969 inkommen skrift om JO:s bedömning av huruvida Karlsson genom sitt agerande i ärendet gjort sig skyldig till straffbar gärning.

Karlsson yttrade sig över denna Hjukströms framställning.

Fänriken Per Jägberger anmälde i en den 3 februari 1969 till JO inkommen skrift sina synpunkter på Sundbergs betyg och framförde klagomål över att han ej hörts under den utredning som skett genom chefens för armén försorg.

Slutligen avgav chefen för försvarsstaben infordrat yttrande såvitt rörde Hjukströms handhavande av den hemliga handlingen.

JO Henkow uttalade i beslut den 7 juli 1969 följande.

Beträffande först betygssättningen för Sundberg framgår av den föreliggande utredningen följande.

I arméorder nr 435 den 8 november 1967 (TLD nr 124) föreskrevs att som elever till kadettskolor år 1968 skulle beordras värnpliktiga som under år 1968 avslutade eller tidigare avslutat underofficersutbildning och som av förbandschef förklarades lämpliga för officersutbildning. Till vederbörande truppslagsinspektör och skolchef skulle insändas preliminära namnuppgifter före den 15 januari 1968 och slutliga namnuppgifter före den 1 mars. Rörande dem som slutade plutonchefsskoleutbildning den 30 maj 1968 var det dock tillräckligt med slutlig namnuppgift före den 1 maj 1968.

För tillträde till kadettskola fordras av plutonchefsskoleelever lägst betyget 7 i lämplighet för fortsatt utbildning samt ett medelbetyg av lägst 7 (SU Vpl. Armén — Allmän del, 1963 års upplaga).

Från Gotlands regemente insändes preliminära namnuppgifter den 12 januari 1968 och slutliga namnuppgifter den 27 februari 1968. I uppgifterna förekom Sundberg.

Den 30 april 1968 informerades Hjukström av regementsstabschefen att Karlsson — som var chef för det kompani vid vilket plutonchefsskolan var förlagd — uttalat farhågor för att Sundberg vid skolans avslutning den 30 maj 1968 ej skulle kunna försvara betyget 7 i lämplighet. Från regementet avläts samma den 30 april skrivelser till pansarinspektören och chefen för pansarkadettskolan om vad sålunda förevarit.

Den 8 maj 1968 beordrade chefen för armén bl. a. Sundberg som elev till pansarkadettskolan, dit inryckning skulle ske den 4 juni 1968.

Den 22 maj 1968 hölls betygskollegium för bestämmande av slutbetyg från plutonchefsskolan. I kollegiet deltog Karlsson, kaptenen Genfelt, löjtnanten Olsson samt löjtnanten Nygren. Såvitt gällde betyget i lämplighet för Sundberg föreslog Genfelt 6, medan Olsson och Nygren föreslog 7. Då Karlsson efter kollegiet inför Hjukström föredrog förslag till betyg för Sundberg förordade han i uppförande 10, i lämplighet 6, i truppföring 6, i trupputbildning 7, i personlig färdighet 7, i fysisk träning 6, i taktik 7 och i reglementskunskap 8. Efter att med Karlsson ha dryftat grunderna för dennes betygsförslag och efter samtal

med Sundberg beslöt Hjukström att fastställa lämplighetsbetyget till 7 och betyget i truppföring likaledes till 7.

Sundberg har sedermera genomgått pansarkadettskolan. Han placerade sig där, jämte 14 andra, som nr 22 av 76 elever.

Rörande skälen till sitt beslut har Hjukström framhållit bl. a. att han i fall av tveksamhet ansåg det mest riktigt att låta vederbörande få fortsätta sin utbildning och därmed beredas tillfälle att förkovra sig. I Sundbergs fall tillkom att denne visat stort intresse för utbildningen och kunde förväntas beflita sig om ett gott resultat.

Chefen för armén har i sitt yttrande först framhållit att arméordern nr 435/1967 innebar att beslut i fråga om lämplighet för kommendering till kadettskola borde ha fattats före den 1 maj, då slutlig namnuppgift senast skulle insändas, samt därefter uttalat att i arméstaben den principen tillämpades att vid tveksamhet om lämpligheten för kadettskola vederbörande beordrades dit för att i den större konkurrensen bedömas av andra lärare. I enlighet härmed hade Sundberg den 8 maj beordrats till pansarkadettskolan.

Hjukström har såsom sanningslöst tillbakavisat Karlssons påstående att han utövat påtryckningar mot Karlsson angående Sundbergs betyg. I Karlssons skrifter förekommer även påstående om att Hjukström i sin tur blivit utsatt för påverkan av Brandberg. Såväl Brandberg som Hjukström har bestritt detta påstående. De har sammanstämmande uppgivit att det enda samtal de haft om Sundbergs kommendering var den 20 maj 1968, då Brandberg, sedan han inhämtat att det då ännu ej var klart med Sundbergs beordrande till kadettskolan, påpekat att det nu vore hög tid att fatta slutligt beslut enär skolan började den 4 juni 1968. Någon omständighet som föranleder att större tilltro skall sättas till Karlssons än till Hjukströms och Brandbergs uppgifter har inte förekommit.

Då det ankommer på förbandschef att lämna lämplighetsförklaring för officersutbildning vid kadettskola och han jämväl har att fastställa avgångsbetyg från plutonchefsskola, är det uppenbart att förbandschefen ej är bunden av de förslag som lämnas av underlydande befäl.

Av vad sålunda upptagits framgår att Hjukström inte saknat fog att fastställa betygen för Sundberg på sätt som skett. Ej heller är det styrkt att ovidkommande hänsyn inverkat vid betygens fastställande. Under dessa omständigheter kan anmärkning inte riktas mot Hjukström eller Brandberg för vad som förekommit i fråga om betygssättningen för Sundberg.

Vad Karlsson i sin första klagoskrift åsyftat med repressaliebetonade åtgärder för hans ställningstagande i fråga om Sundbergs betyg synes vara främst det förhållandet att Hjukström vid två enskilda samtal förehållit Karlsson det olämpliga i att denne vägrat kontrasignera betygen från plutonchefsskolan.

Hjukströms uppfattning att det ej varit korrekt av Karlsson att vägra kontrasignation finner jag befogad. En föredragande får ej vägra kontrasignera chefs beslut därför att det avviker från föredragandens förslag. Kontrasignationen innebär ej i och för sig att föredraganden blir ansvarig för beslutets sakliga innehåll.

I de stamvitsord Hjukström tilldelat Karlsson för perioden 1 oktober 1965—30 september 1966 har samarbetsförmågan angivits vara mycket god och som

kompletterande uppgifter har antecknats: Lojal, arbetsam, noggrann, viljestark, stridbar men omdömesgill. Som befordringsvitsord har Hjukström tilldelat Karlsson 4, vilket innebär att vederbörande bedömes väl skickad att fullgöra tjänst i närmast högre grad. Chefen för Gotlands militärkommando (CMKG) och pansarinspektören har vid sin granskning av vitsorden antecknat tvekan mellan det lägre befordringsvitsordet 3 och det av Hjukström satta. För perioden 1 oktober 1966—30 september 1967 har Hjukström angivit samarbetsförmågan som god, medan han som kompletterande uppgifter antecknat: Arbetsam, noggrann, viljestark, visar dock ibland viss tendens att alltför onyanserat hävda egna uppfattningar. CMKG och militärbefälhavaren för Östra militärområdet (MBÖ) har instämt i detta omdöme. Som befordringsvitsord har Hjukström även denna gång satt 4 medan CMKG och MBÖ satt vitsordet inom parentes, vilket angiver att ytterligare prövning bör ske. Pansarinspektören har för sin del sänkt befordringsvitsordet till 3 inom parentes.

Karlsson har förmenat att omdömet om honom är oriktigt och som exempel på vad som kunnat inverka på vitsorden andragit bl. a. den klagan över viss kommendering som han genom skrivelse den 18 december 1966 anfört hos CMKG.

I denna skrivelse klagar Karlsson över att han av regementschefen kommenderats att vara instruktör vid Dalregementet i Falun under tiden 23 januari—4 mars 1967. Som skäl anför Karlsson att han ansåg sig bäst behövas på den tjänst han hade. Skrivelsen avslutas med en förklaring att en tvångskommendering skulle menligt inverka på hans inställning till militära myndigheter och medföra att han fortsättningsvis inte med gott samvete kunde rekommendera officersyrket för intresserade elever.

Upprättande av vitsord rymmer — såsom chefen för armén i sitt yttrande framhållit — nödvändigtvis ett stort mått av personliga värderingar. Såvitt möjligt bör emellertid dessa göras på ett objektivt sätt och med beaktande av alla relevanta omständigheter. Vad angår vitsord i samarbetsförmåga och lämplighet för viss befattning torde det inte kunna anses obefogat att hänsyn tages även till exempelvis sådana uttalanden som Karlsson gjort i skrivelsen till CMKG. Ej heller i övrigt har jag funnit anledning till anmärkning rörande vad i vitsordsfrågan förekommit.

Såvitt gäller Karlssons klagomål över påtryckningar för återtagande av anmälan har Hjukström uppgivit att han — sedan han av en journalist blivit informerad om att Karlsson förberedde en JO-anmälan jämte pressinlägg i saken — vänt sig till två officerskamrater till Karlsson. Hjukström orienterade dem om vad han fått veta och uttalade sin uppfattning om de skador som genom aktionen skulle åsamkas andra än honom själv. Med hänsyn härtill förklarade han sig anse det önskvärt att de, om de efter egen bedömning kom till samma uppfattning, tog kontakt med Karlsson för att diskutera det lämpliga i hans tilltänkta åtgöranden. De vidtalade officerarna har bestyrkt Hjukströms uppgifter.

Hjukström har ock uppgivit att han den 4 juni 1968 sammankallat personal vid regementet för genomgång av Karlssons då ingivna anmälan samt att han därvid redovist sin uppfattning om vad som passerat.

Brandberg har för sin del förklarat att han den 6 juni 1968 med anledning av de mycket omdiskuterade tidningsartiklarna om Karlssons anmälan fann det lämpligt att sammankalla representanter för befälskårer och civila vid förbanden för att delge dem sin syn på vad som förevarit.

Hjukströms hänvändelse till två av Karlssons officerskamrater har väl ej varit av beskaffenhet att ansvar för undertryckande av klagan kan komma i fråga. Eftersom åtgärden otvivelaktigt kunde uppfattas som ett försök att förmå Karlsson att avstå från sin tilltänkta anmälan, har dock Hjukström genom åtgärden handlat olämpligt.

De uppgifter som lämnats av dem vilka närvarit vid Hjukströms och Brandbergs genomgångar i anledning av Karlssons här anförda klagan ger ej belägg för att därvid förekommit uttalanden som kan anses innefatta obehörig påverkan av de närvarande. Hjukström och Brandberg måste emellertid ha insett att under en utredning till följd av klagomålet olika befattningshavare kunde behöva höras. Att vid sådant förhållande anordna genomgång av ifrågavarande slag kan innebära ett föregripande av utredningen. Enligt min mening har därför anordnandet av genomgångarna utgjort ett ej godtagbart förfarande.

Våren 1966 erhöll chefen för Gotlands regemente från dåvarande VII. militärbefälsstaben vissa exemplar av ett utkast till operationsorder. Handlingarna, vilka var försedda med hemligstämpel med dubbel ram och sålunda ansedda som varande av synnerlig betydelse för rikets säkerhet, registrerades vid och kvitterades av regementets mobiliseringsavdelning. Hjukström, som skulle avgiva yttrande över utkastet, utkvitterade därefter ett exemplar från mobiliseringsavdelningen. Till att biträda vid utarbetandet av yttrandet kallade Hjukström majoren L. E. Nohlgren. Hjukström utlämnade utkastet till denne utan att begära eller få kvitto. Yttrande avsändes till militärbefälhavaren den 27 juni 1966. Utkastet skulle därvid ha återställts, men framställning gjordes från regementet om att tills vidare få behålla utkastet enär det försetts med åtskilliga anteckningar av betydelse för den fortsatta planläggningen. Det är ovisst om framställningen formellt bifallits, men handlingen har i vart fall inte återkrävts före det slutsammanträde om utkastet som hölls på militärkommandostaben den 11 januari 1967. I detta sammanträde deltog Hjukström. Någon tid därefter — troligen i februari månad och senast i början av april månad — då mobiliseringsofficeren majoren N. Thalén återfordrade handlingen för att insända den till militärkommandostaben, kunde den inte återfinnas. Efterforskningar inleddes vid regementet och militärkommandostaben fick del av förhållandet. Enär osäkerhet rådde om vem av Hjukström eller Nohlgren som sist haft handlingen om hand, fick efterforskningarna utsträckas till att omfatta förvaringsutrymmen som disponerats av Nohlgren och även till förvaringsutrymmen använda av överstelöjtnanten L. Bergqvist som övertagit vissa uppgifter från Nohlgren. Efterforskningarna bedrevs då och då under våren, sommaren och förhösten 1967. Då handlingen ännu vid ingången av oktober månad 1967 ej återfunnits, beslöts på framställan av Thalén att i sekretessbestämmelserna föreskrivna anmälningar om förlusten skulle göras. Innan detta skett kallade emellertid Hjukström Thalén till sig och meddelade honom att han vid ytterligare en genomletning av sitt säkerhetsskåp funnit utkastet. Genom Thaléns försorg insändes utkastet till militärkommandostaben, dit det ankom den 5 oktober 1967.

I gällande bestämmelser för sekretesstjänsten inom krigsmakten (Prov Sekretess B) föreskrives i kap. II mom. 371 bl. a. att om hemlig handling saknas detta ofördröjligen skall anmälas till chefen samt att denne, därest handlingen trots efterforskning ej tillrättaskaffas och ärendet är av större omfattning eller betydelse, ofördröjligen skall avgiva anmälan till vederbörande polismyndighet samt till chefen för försvarsstaben. Vidare föreskrives att så snart utredning i ärendet är slut-

förd, dock senast två månader efter den tidpunkt då förlusten upptäcktes, chefen för försvarsstaben skall underrättas om vad som framkommit vid utredningen och om de rättsliga åtgärder som vidtagits med anledning därav.

I samma kapitel mom. 311 och 318—322 lämnas föreskrifter angående kvittering av hemlig handling. Härav framgår att hemlig handling som är av synnerlig betydelse för rikets säkerhet alltid skall kvitteras av mottagaren samt att sättet för kvittering inom stab eller myndighet skall ske efter vederbörande chefs bestämmelser vilka skall finnas upptagna i arbetsordning eller motsvarande.

Hjukström har anfört att det enligt hans bedömande ej funnits anledning till misstanke att handlingen kommit i orätta händer och att han därför ej ansett det nödvändigt att göra anmälningar förrän efterforskningarna visat sig resultatlösa. Då det beräknades att Nohlgren skulle omhänderha handlingen en mycket kort tid, hade Hjukström ej funnit sig böra avkräva honom kvitto.

Med hänsyn till ordalagen i och syftet med bestämmelserna om förfarandet då hemlig handling saknas är det självklart att den förutsatta efterforskningen skall ske i omedelbar anslutning till upptäckten av förlusten och att föreskrivna anmälningar skall göras oavsett om handlingen kan misstänkas ha kommit i orätta händer eller ej. I förevarande fall har en hemlig handling av synnerlig betydelse för rikets säkerhet varit saknad under ett halvt år eller mera utan att anmälningar gjorts. Jag finner Hjukströms underlåtenhet i detta hänseende vara att anse som tjänstefel.

Eftersom hemlig handling av synnerlig betydelse för rikets säkerhet städse skall kvitteras, hade Hjukström bort avkräva Nohlgren kvitto när han överlämnade ifrågavarande handling till denne. Vådan av att så ej skett framgår tydligt i fallet. Jämväl Hjukströms nu berörda underlåtenhet finner jag utgöra tjänstefel.

Vad Hjukström sålunda låtit komma sig till last med avseende å handhavandet av hemlig handling är i och för sig av allvarlig beskaffenhet, inte minst i betraktande av Hjukströms ställning såsom regementschef. Handlingen har emellertid kommit till rätta, och utredningen ger ej stöd för antagande att obehörig person kunnat taga del av densamma. Med hänsyn härtill och till omständigheterna i övrigt anser jag mig kunna låta bero vid en erinran om den synnerliga vikten av att gällande sekretessföreskrifter noggrant iakttages.

Efter framställning från representanter för Aktiebolaget Svensk Filmindustri medgav Hjukström bolaget att få använda en kronan tillhörig, inom regementsområdet belägen byggnad för tagning av exteriörbilder till filmen »Pippi Långstrump». Hjukström medgav ock att huset av filmbolaget ommålades och försågs med viss yttre utrustning. Hjukström begärde ej ersättning till kronan för upplåtelsen men gjorde förbehåll om att därest kronan åsamkades kostnader dessa skulle ersättas av filmbolaget. Sedan Hjukström vid något senare tillfälle erfarit att filmbolaget var i behov av uppspelnings- och klipplokaler erbjöd han för ändamålet en icke använd eller underhållen flygelbyggnad på den fastighet som han av kronan förhyrde som privatbostad. Efter det att överenskommelse om filminspelningen träffats berörde Hjukström vid samtal med filmbolagets representanter om de värnpliktigas förhållanden den då pågående kasernrenoveringen och framställde en förfrågan om icke filmbolaget skulle vilja bidraga med någon konst till utsmyckningen av den kasern som höll på att renoveras. Sedan filmbolaget förklarat sig

villigt därtill uttryckte Hjukström önskemål om att gåvan skulle ha ett värde av omkring 10 000 kr. Filmbolaget tillmötesgick Hjukströms önskemål och överlämnade sedermera 58 inramade grafiska konstverk samt förklarade sig dessutom vilja bestrida kostnaderna för en i sten huggen namntavla för den kasern vari konstverken avsågs skola hänga. Namntavlan betingade ett pris av 1 000 kr.

I skrivelse till fortifikationsförvaltningen den 17 april 1968 anhöll Hjukström — med omnämnande av den konstgåva som filmbolaget utfäst och filmbolagets åtagande att bekosta en namntavla till en kasern — om tillstånd och medel att få anskaffa liknande namntavlor för regementets fyra övriga kaserner. Framställningen bifölls. Härutöver har Hjukström icke till någon för försvaret central förvaltningsmyndighet lämnat uppgift om filmbolagets gåvor.

Jämlikt kap. 17 mom. 25 i tjänstereglementet för krigsmakten erfordras tillstånd av försvarsgrenschef då filminspelning avses skola äga rum inom militärt område, då i uniform klädd personal ur krigsmakten skall deltaga i filminspelning eller då militär materiel skall ställas till förfogande för filminspelning.

I förevarande fall har inspelningen avsetts skola ske inom regementets område och tillstånd skulle därför rätteligen ha sökts hos chefen för armén. Hjukström har sålunda förfarit felaktigt då han själv lämnat tillstånd. Felet är emellertid med hänsyn till omständigheterna ej av beskaffenhet att föranleda ansvar.

Ärende om mottagande för statsverkets räkning av gåvo- och donationsmedel skall jämlikt kungörelse den 4 juni 1964 (SFS 1964: 484) prövas och avgöras av den myndighet eller institution vilken gentemot riksrevisionsverket är redovisningsskyldig för medlen om de mottagas. I vissa angivna fall skall ärendet dock överlämnas till Kungl. Maj:t. För militära förband är försvarets civilförvaltning den myndighet som, därest saken ej ankommer på Kungl. Maj:t, har att pröva och avgöra frågan om mottagande av dylika medel.

Vad åter gäller mottagande av gåvor av annat slag än som avses i den nu nämnda kungörelsen, dvs. gåvor som ej utgöres av penningmedel eller värdehandlingar, har för krigsmaktens del bestämmelser härom utfärdats i förvaltningsreglemente för krigsmakten och därtill hörande anvisningar. I dessa bestämmelser föreskrives att ärende om mottagande av sådan gåva skall — utom i fråga om gåvor till vissa speciella institutioner varom här ej är fråga — prövas av vederbörande centrala förvaltningsmyndighet, dock att ärendet i vissa fall skall överlämnas till Kungl. Maj:t. Vidare stadgas att då central förvaltningsmyndighet beslutar mottaga gåva underrättelse skall lämnas riksrevisionsverket. (Förvaltningsreglementet 21 § och anvisningarna punkt 4: 5.)

Det tillkommer således inte regementschef att besluta om mottagande av gåva för statsverkets räkning. Hjukströms förfarande att själv mottaga gåvan av konstverk, värderad till omkring 10 000 kr., utgör åsidosättande av 21 § förvaltningsreglementet. Hjukström har därigenom gjort sig skyldig till tjänstefel. Med hänsyn till att Hjukström synes ha handlat utan egennytta och med sitt förbands bästa för ögonen låter jag emellertid bero vid den erinran som ligger i det anförda.

I fråga om den för en kostnad av 1 000 kr. anskaffade namntavlan finnes utrymme för olika meningar huruvida filmbolagets åtagande att bekosta densamma är att anse som gåva av penningmedel eller av föremål avsett att infogas i

byggnad. I det fall att åtagandet anses som en penninggåva ankommer prövningen enligt vad förut sagts på civilförvaltningen medan den eljest torde ankomma på fortifikationsförvaltningen. Då Hjukström tillskrivit fortifikationsförvaltningen om saken och då verket ej invänt något häremot utan godkänt anskaffandet av ytterligare namntavlor, finner jag ej skäl till klander i vad rör mottagandet av denna gåva.

Såvitt här förda register utvisar har det av Karlsson i skriften den 6 februari 1969 åsyftade ärendet angående viss värnpliktigs ledighet för studier ej varit anhängigt här.

Utöver det här förut anförda anser jag Karlssons klagomål ej påkalla annat uttalande av mig än att stöd inte föreligger för antagande att tjänstefel begåtts i övrigt i något av klagomålen berört hänseende.

Vad beträffar Hjukströms ifrågasättande av att Karlsson genom sitt agerande i saken gjort sig skyldig till straffbar gärning och Jägbergers klagan över att han ej hörts under den av chefen för armén ombesörjda utredningen har anledning till anmärkning från min sida inte förekommit.

Jag företager ej vidare åtgärd.

Hjukström hemställde därefter i skrivelse till JO den 23 juli 1969 om omprövning av beslutet i vad rörde hans åtgärd att själv mottaga den i ärendet aktuella konstgåvan och åberopade därvid försvarsdepartementets ämbetsskrivelse den 21 januari 1949 (TLA nr 3) angående rätt för förbandschef att emottaga gåva för läger- (manskaps-) kassas räkning. Framställningen föranledde enligt JO Henkows beslut den 21 augusti 1969 inte annan åtgärd än att till Hjukström för kännedom överlämnades en inom JO-expeditionen upprättad promemoria av följande lydelse.

Det av Kungl. Maj:t den 21 januari 1949 givna bemyndigandet för regementschef att för läger- eller manskapskassas räkning mottaga gåva av lös egendom (TLA 1949 nr 3) tillkom på initiativ av försvarets civilförvaltning och arméförvaltningens intendenturavdelning vid en tid då någon samlad reglering av spörsmålet om mottagande av gåvor till statsverket inte förelåg. Sådana bestämmelser har därefter tillskapats. Det skedde första gången genom kungörelsen den 4 juni 1954 om mottagande för statsverkets räkning av gåvo- och donationsmedel (SFS 1954: 366).

Vid tiden för utfärdandet av 1949 års bemyndigande pågick förberedelser för utfärdande av ett nytt reglemente för läger- och manskapskassor. Sedan Kungl. Maj:t den 8 mars 1950 förelagt civilförvaltningen att i ärendet avgiva förnyat utlåtande anförde civilförvaltningen i utlåtande den 21 mars 1950 (dnr 1877/510) att det av ämbetsverket förut framlagda förslaget till nya bestämmelser beträffande läger- och manskapskassor på vissa punkter borde ändras med hänsyn till föreskrifter som senare utfärdats av Kungl. Maj:t. Sålunda borde bl. a. det år 1949 givna bemyndigandet för förbandschef att mottaga gåva av lös egendom för läger- och manskapskassas räkning inarbetas i det blivande reglementet. Till yttrandet var fogat fullständigt förslag till reglemente, i vilket det under 5 § 2. intagits ett stadgande med samma innehåll som 1949 års bemyndigande. I det inom försvarsdepartementet under år 1954 bearbetade förslaget har emellertid det nyssnämnda

utav civilförvaltningen föreslagna stadgandet strukits och ersatts med ett stadgande av följande lydelse: »Beträffande mottagande av gåva till läger- eller manskapskassa gäller vad särskilt är stadgat om mottagande för statsverkets räkning av gåvo- och donationsmedel.» I detta bearbetade skick utsändes förslaget under hösten 1954 för yttrande till olika militära myndigheter. Berörda punkt föranledde ej annat yttrande än att marinförvaltningen fann punkten överflödig enär det, enligt förvaltningens bedömande, ändå vore klart att kungörelsen den 4 juni 1954 gällde också läger- och manskapskassor. Departementsförslagets stadgande om gåvor behölls emellertid i det av Kungl. Maj:t den 12 november 1954 utfärdade reglementet för läger- och manskapskassor inom försvaret (TLA 1954 nr 78). Vid utfärdandet av detta reglemente föreskrevs att det skulle träda i kraft den 1 januari 1955 från och med vilken dag tidigare meddelade mot reglementet stridande bestämmelser skulle upphöra att gälla.

Det torde vid angivna förhållanden vara klart att 1949 års bemyndigande satts ur kraft med utgången av 1954.

1954 års kungörelse om mottagande för statsverkets räkning av gåvo- och donationsmedel har sedermera ersatts av nya kungörelser i samma ämne. Den nu gällande är utfärdad den 4 juni 1964 men ändrad dels den 8 december 1967 (SFS 1967: 741) och dels den 29 maj 1969 (SFS 1969: 345). Dessa kungörelser har — även av Kungl. Maj:t — tillämpats analogt för gåvor av annat slag än de som direkt omnämnes i författningstexten (se exempelvis departementsutredningen, decentraliseringsgruppen, promemoria 56, dagtecknad den 28 februari 1966). För krigsmaktens del tillskapades emellertid genom det förvaltningsreglemente som trädde i kraft den 1 januari 1967 uttryckliga föreskrifter också för alla de slag av gåvor som ej direkt avsågs med 1964 års kungörelse. Härigenom har för krigsmaktens vidkommande erhållits en fullständig författningsreglering av spörsmålet om gåvomottagande.

I en den 26 augusti 1969 till JO inkommen skrift begärde även Karlsson omprövning av beslutet och han hemställde också att han för sin vägran att kontrasignera betygen från plutonchefsskolan — vilket förfarande i beslutet betecknats som inkorrekt — skulle bli ställd under åtal. I beslut den 28 augusti 1969 påpekade JO Henkow bl. a. att Karlssons ifrågavarande kontrasignationsvägran, såsom framgick av beslutet den 7 juli 1969, ej lagts honom till last som straffbar gärning, vilket dock ej innebar att ett sådant förfarande alltid kunde passera utan beivran, samt förklarade sig ej företaga vidare åtgärd.

Förbandsläkare har av misstag, som förklarats bero på brådska, dels givit en värnpliktig stelkrampsinjektioner med för kort intervall, dels ock på en annan värnpliktig utfört två injektioner vid ett och samma tillfälle

I en den 13 november 1967 till MO inkommen skrift uppgav Alois Grill att han vid Livregementets grenadjärer erhållit två doser stelkrampsvaccin med endast nio dagars mellanrum samt att han efter den andra dosen drabbats av hjärtlidande. Grill hemställde att det skulle utredas huruvida det inträffade kunde läggas

någon till last som fel eller försummelse i tjänsten. Grill påtalade vidare att förbandsläkaren vid regementet Bo Wallenström vägrat honom intyg om de utförda vaccineringarna.

Efter remiss inkom sekundchefen med utredning och yttrande. Härefter infordrades yttrande från medicinalstyrelsen. Den 28 mars 1968, då MO-ämbetet upphörde, överfördes ärendet till riksdagens ombudsmannaexpedition.

I en den 2 september 1968 till JO inkommen skrift anmälde sekundchefen, att värnpliktige P. Lundin hos honom anfört klagomål över att Wallenström den 6 augusti 1968, då Lundin skulle erhålla den andra injektionen mot stelkramp, givit honom två doser vaccin i följd, vilket orsakat honom visst obehag.

Under hänvisning till det förut remitterade ärendet angående Grill översändes ärendet angående Lundin till socialstyrelsen för yttrande.

Socialstyrelsen — vari medicinalstyrelsen uppgått den 1 januari 1968 — inkom den 2 april 1969 med begärda yttranden.

Påminnelser avgavs i ärendet angående Grill av denne, varjämte sekundchefen och Wallenström inkom med infordrade yttranden i ärendet angående Lundin.

Av handlingarna inhämtades följande.

I tjänstemeddelanden från försvarets sjukvårdsstyrelse nr 3/1951, Dnr 174:6, föreskrives angående skyddsympning mot stelkramp att denna bör ske med två injektioner à 0,5 ml med minst fyra veckors mellanrum, varjämte förklaras att under förhållanden, då två injektioner ej kan givas, t. ex. under repetitionsövning på några veckor, en godtagbar grundimmunitet kan åstadkommas med endast en injektion, som då bör innehålla 1 ml.

Grill har under sin värnpliktstjänstgöring av Wallenström ympats med stelkrampsvaccin dels den 4 juli 1967, dels ock den 13 i samma månad. Mellan ympningarna hade Grill överförts från ett kompani till ett annat. Det har ej kunnat utrönas huruvida det före den andra injektionen blivit vederbörligen antecknat i förteckningen för det kompani Grill då tillhörde, att han ympats första gången den 4 juli 1967. Vid den andra ympningen hade Wallenström i vart fall ej gjort sig underrättad om när Grill erhållit sin första dos vaccin. Några timmar efter den andra dosen ansattes Grill av hjärtbesvär, som förvärrades så att han den 19 juli 1967 fick intagas på regionsjukhuset i Örebro. Han behandlades där i respirator till den 15 augusti och utskrevs för två månaders vila i hemmet den 18 oktober 1967.

Wallenström har anfört att orsaken till att det den 13 juli 1967 ej uppmärksammades att Grill erhållit sin första dos allenast nio dagar tidigare fick tillskrivas den brådska som rådde samt att det varit avsett att blott de skulle infinna sig som erhållit sin första injektion den 8 juni 1967.

Professorn Justus Ström, vilken som sakkunnig avgivit utlåtande till socialstyrelsen, har uttalat att det kunde tänkas att Grills sjukdom uppkommit som en allergisk reaktion mot tetanustoxoid, vilket dock fick ses som en exceptionell händelse sannolikt beroende på någon individuell reaktionsbenägenhet. Det förhållandet att injektionerna givits med för kort tidsintervall kunde, enligt Ström, icke i

och för sig vara orsak till sjukdomstillståndet, tvärtom torde reaktionen ha blivit än värre om längre tid förflutit mellan ympningarna.

Socialstyrelsen genom medicinalväsendets ansvarsnämnd har funnit att oavsett huruvida Grills sjukdom orsakats av vaccineringen — vilket nämnden fann oklart — utredningen ej visade att någon befattningshavare som stod under socialstyrelsens inseende vid sin befattning med Grill gjort sig skyldig till fel eller försummelse.

Wallenström har medgivit att han vägrat Grill det begärda intyget om vaccineringarna.

Rörande Lundin har Wallenström medgivit att han av misstag givit Lundin två sprutor vaccin i följd då denne den 6 augusti 1968 infann sig för stelkrampsvaccinering. Han har som förklaring anfört att det vid massympningarna på förbandet rådde pressade arbetsförhållanden och att han därför ej observerat att samme värnpliktige som nyss fått sin injektion stod kvar framför honom då han utdelade nästa injektion.

Ström, som avgivit utlåtande till socialstyrelsen även i detta fall, har uttalat att någon risk icke varit förenad med den dubbla dos stelkrampsvaccin som Lundin erhållit men att det för den sakens skull inte kunde anses tillåtligt att arbetet bedrevs på sådant sätt att säkerheten åsidosattes.

Ansvarsnämnden har yttrat att Wallenström av misstag givit Lundin två sprutor vaccin i stället för rätteligen endast en men att omständigheterna varit sådana att det inträffade icke borde föranleda ansvar.

Vid ärendets avgörande anförde JO Henkow följande.

Utredningen visar att Wallenström av förbiseende givit Grill den andra injektionen mot stelkramp oaktat att endast nio dagar förflutit efter den första och Lundin dubbel dos vid den andra injektionen.

Förbiseendena har av Wallenström förklarats med den vid ympningarna rådande brådskan. Denna förklaring är emellertid inte godtagbar. Det måste anses ansvarslöst att bedriva verksamhet som läkare i sådan brådska att felaktigheter av skildrat slag kan förekomma. En läkare bör för sitt arbete taga i anspråk den tid som kräves för att det skall kunna utföras med tillbörlig säkerhet. Framhållas må att truppbefälet inte äger ge direktiv om den tid inom vilken läkaren skall ha utfört sitt arbete.

Väl har gjorts sannolikt att Grills sjukdom orsakats av att han erhållit stelkrampsvaccin, men det föreligger ingen grund för antagande att den korta tidsperioden mellan injektionerna därvid haft någon betydelse. Det av Wallenström begångna misstaget ifråga om Grill kan därför ej anses ha vållat Grills sjukdom.

Det har ej visats att Lundin genom den honom givna dubbeldosen tillfogats nämnvärda obehag utöver det en dos skulle ha givit honom eller att han fått men därav.

Med hänsyn till sistnämnda omständigheter finner jag Wallenströms förbiseenden ej kunna läggas honom till last såsom tjänstefel.

Wallenströms vägran att till Grill utfärda det begärda intyget om vaccineringarna har saknat fog. Ej heller i detta avseende anser jag emellertid att Wallenström gjort sig skyldig till fel av beskaffenhet att föranleda ansvar.

Värnpliktiga tandläkares tjänstgöring på militära tandpolikliniker

I en den 18 november 1968 till JO inkommen skrift anförde Sveriges tandläkarförbund: Enligt 27 § 1 mom. D värnpliktslagen skall värnpliktiga tandläkare fullgöra tjänstgöring om 394 dagar, bestående av dels soldat- och befälsutbildning eller enbart soldatutbildning, dels ock fackutbildning och facktjänstgöring. Därjämte har de, enligt vad Kungl. Maj:t med stöd av nämnda lagrum föreskrivit, att fullgöra fortsatt tjänstgöring om högst 146 dagar. Om den fortsatta tjänstgöringen stadgas att sådan må åläggas, där så anses påkallat för bibringande och vidmakthållande av för avsedd mobiliseringsbefattning erforderliga insikter. Målet för värnpliktsutbildningen av tandläkare är att göra dem kompetenta att tjänstgöra i krigsbefattning som läkarassistent och att i läkares ställe tillfälligt kunna leda verksamhet vid bataljonsförbandsplats. Den verksamhet som tandläkarna utövar under sin värnpliktstjänstgöring utgöres emellertid till mycket stor del av ren fredstandvård vid de militära tandpoliklinikerna. Detta utnyttjande av tandläkarna för utförande av uppgifter för försvaret utan något egentligt samband med deras värnpliktsutbildning synes stå i direkt strid mot värnpliktslagens bestämmelser. Förhållandena har tidigare varit likartade för läkarna men genom beslut av 1963 och 1965 års riksdagar har ändring skett beträffande dessa. Utredningen rörande utbildning av värnpliktiga läkare m. m. diskuterade i sitt betänkande »Läkaren i totalförsvaret» (SOU 1961:63 s. 178—179) möjligheten att låta värnpliktiga läkare, som inte erfordras inom den militära krigssjukvården, fullgöra hela eller del av sin värnpliktstjänstgöring inom krigmaktens förbandssjukvård men förkastade denna utväg bl. a. därför att den ansågs stå i strid mot värnpliktslagens innebörd. Utredningen återgav också (s. 63) ett av MO i skrivelse till Konungen den 3 maj 1948 gjort uttalande att det inte torde stå i god överensstämmelse med värnpliktslagen att den fortsatta tjänstgöringen för de värnpliktiga läkarna anordnades så att därvid i första hand tillgodosågs det aktuella behovet av läkare vid fredsförbanden (se MO:s ämbetsberättelse 1949 s. 207 ff). Den kritik som sålunda framställts mot utnyttjandet av värnpliktiga läkare synes kunna riktas även mot utnyttjandet av värnpliktiga tandläkare. Förbundet hemställer om ett uttalande huruvida utnyttjandet av värnpliktiga tandläkare för täckande av försvarets behov av arbetskraft för fredsmässig tandvård är förenligt med värnpliktslagens bestämmelser och att, om så finnes inte vara fallet, åtgärder vidtages för att förhindra ett sådant utnyttjande.

Yttrande inhämtades från försvarets sjukvårdsstyrelse samt cheferna för armén och marinen.

Tandläkarförbundet avgav påminnelser.

Vid ärendets avgörande anförde JO Henkow.

Organisationen av försvarets tandvård i fredstid är grundad på bestämmelser som Kungl. Maj:t meddelat den 29 juni 1945 (Tjänstemeddelanden rörande lantförsvaret 1945 avd. A s. 155). I dessa föreskrives *att* tandpoliklinikföreståndare skall biträdas av bl. a. därtill beordrad värnpliktig tandläkare (A mom. 3), *att* poliklinik vid vilken särskild föreståndare inte finns anställd skall, då verksamhet där bedrivs, förestås av därtill beordrad värnpliktig tandläkare eller genom försvarets sjukvårdsstyrelse särskilt förordnad tandläkare (A mom. 4) *och att* värnpliktig tandläkare skall fullgöra 42 timmars tandvårdande verksamhet per vecka (D mom. 4).

Av utredningen framgår att arbetet på de militära tandpoliklinikerna i övervägande mån utföres av värnpliktiga tandläkare. Detta sker genom att större delen av sådana tandläkare åliggande facktjänstgöring och fortsatt tjänstgöring om tillhopa 230 dagar tages i anspråk för ändamålet (jfr SOU 1966:58 s. 24).

Att värnpliktiga tandläkare beordras att utföra arbete på de militära tandpoliklinikerna äger otvivelaktigt stöd i nyssnämnda bestämmelser. Frågan om laglighet av beordrandet kan emellertid inte bedömas enbart på grundval av dessa. Då bestämmelserna utfärdades förutsattes att de värnpliktiga tandläkarnas arbete på poliklinikerna skulle ske inom värnpliktslagens ram (jfr prop. 1945:171 s. 19).

Enligt 27 § 1 mom. D värnpliktslagen må Konungen förordna att värnpliktig tandläkare skall fullgöra tjänstgöring om 394 dagar, bestående av bl. a. facktjänstgöring. Vidare gäller enligt samma lagrum att, där så anses påkallat för bibringande och vidmakthållande av för avsedd mobiliseringsbefattning erforderliga insikter, värnpliktig tandläkare må åläggas att utöver nämnda tjänstgöring fullgöra fortsatt tjänstgöring under högst 146 dagar.

I förarbetena till värnpliktslagen anföres såvitt nu är i fråga följande (prop. 1941:318 s. 42, 65 och 66). Värnpliktiga tandläkare skall vid mobilisering tjänstgöra antingen som läkarassistenter eller som tandläkare vid olika förband. Det är nödvändigt att de värnpliktiga tandläkarna bibringas erfarenhet rörande den militära tandvården. Denna erfarenhet förvärvas bäst under facktjänstgöring som tandläkare vid truppförband. En tid av tre månader för ifrågavarande tjänstgöring synes vara tillräcklig. Den mot repetitionsövningarna och efterutbildningsövningen svarande tjänstgöringen bör i regel fullgöras som facktjänstgöring under ordinarie höst- eller vinterrepetitionsövning. Denna tjänstgöring bör så långt möjligt ske under fältmässiga former. Facktjänstgöringen bör med hänsyn till dels önskemålet att vidmakthålla tandläkarnas militära kunskaper och dels tandvården vid truppförbanden fullgöras i omgångar och fördelas över hela värnpliktstiden.

Med hänsyn till vad sålunda upptagits synes förutsättningarna för att värnpliktig tandläkare skall kunna tagas i anspråk för arbete på militär tandpoliklinik vara olika i skilda fall.

Facktjänstgöringen torde i princip inte skilja sig från det arbete som en tandläkare utför under civila förhållanden. På den militära tandpolikliniken får emellertid tandläkaren syssla med patienter som huvudsakligen utgöres av män i 20-årsåldern och kommer även eljest i kontakt med den militära miljön. Eftersom förvärv av erfarenhet i detta avseende just är åsyftad med den i tjänstgöringstiden om 394 dagar ingående facktjänstgöringen, kan tydligen någon berättigad anmärkning inte göras mot att värnpliktig tandläkare som har att fullgöra sådan tjänstgöring beordras att arbeta på militär tandpoliklinik.

Fortsatt tjänstgöring är ej en skyldighet som utan vidare åligger värnpliktig tandläkare. Den kan åläggas, såsom av det föregående framgår, endast då det anses påkallat för bibringande och vidmakthållande av för avsedd mobiliseringsbefattning erforderliga insikter. Härav följer att den fortsatta tjänstgöringen är direkt beroende av vederbörandes krigsplacering.

För värnpliktig tandläkare som vid mobilisering skall tjänstgöra såsom tandläkare vid förband måste det vara av värde att erfarenheten av den militära miljön förnyas. Då verksamheten i mobiliseringsbefattning torde äga rum under andra förhållanden än dem under vilka den militära tandvården arbetar i fredstid, är det i och för sig önskvärt att den fortsatta tjänstgöringen anordnas så att den också ger därav betingade speciella erfarenheter. Det synes emellertid vara antagligt att de praktiska möjligheterna i detta avseende är begränsade, och i den mån så är fallet kan knappast med fog göras gällande att det står i strid med värnpliktslagen att värnpliktig tandläkare, som vid mobilisering skall tjänstgöra såsom tandläkare vid förband, under fortsatt tjänstgöring beordras att utföra arbete på militär tandpoliklinik.

Jämväl för värnpliktig tandläkare som vid mobilisering skall tjänstgöra såsom läkarassistent är det betydelsefullt att kontakten med den militära tandvården återupplivas. Då en tandläkare tjänstgör som läkarassistent kommer naturligen hans yrkeskunnighet att utnyttjas i största möjliga utsträckning. De speciella insikter som erfordras för själva assistenttjänstgöringen torde emellertid inte kunna förvärvas och vidmakthållas genom arbete på militär tandpoliklinik (jfr SOU 1966:58 s. 57 f) utan endast genom särskilt för ändamålet anordnad utbildning. Den fortsatta tjänstgöringen synes därför huvudsakligen böra utgöras av sådan utbildning och allenast till en mindre del innefatta tandvårdsarbete. Visserligen har i förarbetena till värnpliktslagen uttalats att den fortsatta tjänstgöringen i regel bör fullgöras som facktjänstgöring. Men förutom den reservation som ligger i uttrycket »i regel» är att märka att uttalandet ej uteslutande hänför sig till dem som krigsplacerats som läkarassistenter. Med hänsyn till lagtextens klara krav på samband mellan den fortsatta tjänstgöringen och vederbörandes mobiliseringsbefattning synes därför uttalandets innebörd få anses vara att facktjänstgöring skall fullgöras i den mån den utöver annan erforderlig utbildning finnes motiverad.

Vid nu angivna förhållanden är det enligt min mening ej väl förenligt med värnpliktslagens bestämmelser att värnpliktig tandläkare, som vid mobilisering skall tjänstgöra såsom läkarassistent, under fortsatt tjänstgöring enbart ålägges arbete på militär tandpoliklinik.

I anslutning till mitt sålunda gjorda uttalande må framhållas att 1966 års värnpliktskommitté har att verkställa utredning rörande den närmare utformningen av utbildningen för värnpliktiga i specialtjänst (riksdagsberättelsen 1969 s. 97) och att jag avser att låta kommittén få del av vad i förevarande ärende förekommit.

Fråga i vad mån handlingarna i ett ärende hos försvarets sjukvårdsstyrelse kunde hemlighållas jämlikt 14 § första stycket sekretesslagen.

Vid inspektion av försvarets sjukvårdsstyrelse den 2 oktober 1968 antecknades följande.

I en till sjukvårdsstyrelsen inkommen skrift jämte bilagor hade arméteknikern B. vid Skånska luftvärnsregementet anfört klagomål mot anvisningsläkaren B. Söderberg. Skriften och bilagorna var tillsammans med ett disciplinmålsprotokoll angående tjänstefel av B., ett yttrande från Söderberg och ett läkarintyg utfärdat av legitimerade läkaren Elsa Garmer, förvarade i akten i ett tillslutet kuvert, å vilket antecknats att det innehöll sjukredovisningshandlingar och att det ej fick brytas av annan tjänsteman än den som hade att föredraga ärendet eller meddela beslut däri. Detta förvaringssätt torde innebära att handlingarna i kuvertet ansetts hemliga jämlikt 14 § lagen om inskränkningar i rätten att utbekomma allmänna handlingar.

Då det kunde ifrågasättas om samtliga ifrågavarande handlingar utgjorde handlingar i ärende rörande sjukvård och sålunda om förutsättningar förelegat för deras hemlighållande, infordrades yttrande från sjukvårdsstyrelsen, som anförde:

Styrelsen vill för sin del tolka begreppet »ärende rörande sjukvård» så att även ärende av nu ifrågavarande typ inrymmes därunder. Sekretessen i sjukvårdsärenden skulle eljest lätt bli illusorisk då någon klagade över meddelad vård. Beträffande frågan om vilka handlingar som angår B:s personliga förhållanden finner styrelsen nu att detta icke är fallet med klagoskriften, medan styrelsen beträffande övriga handlingar är böjd att anse förutsättningar för hemlighållande föreligga. Styrelsen finner tillämpningen av sekretessbestämmelserna på ärenden som detta vara svårbedömd, och i tveksamma fall är styrelsen av hänsyn till den enskilde benägen att hemlighålla handlingar rörande hans personliga förhållanden.

Vid ärendets avgörande anförde JO Henkow följande.

I 14 § första stycket lagen den 28 maj 1937 om inskränkningar i rätten att utbekomma allmänna handlingar (sekretesslagen) stadgas bl. a. att handlingar i ärende rörande sjukvård, i vad de angår enskilds personliga förhållanden, icke må utan hans samtycke utlämnas till annan tidigare än sjuttio år efter handlingens datum; dock skall även utan sådant samtycke handling som nu sagts utlämnas, om

med hänsyn till det ändamål för vilket utlämnande åstundas och omständigheterna i övrigt trygghet kan anses vara för handen att det ej kommer att missbrukas till skada eller förklenande för den vilkens personliga förhållanden i handlingen avses eller för hans nära anhöriga.

Huruvida en handling kan hållas hemlig enligt detta stadgande är alltså i första hand beroende av om den ingår i ett ärende rörande sjukvård. Handlingens utlämnande får dock vägras endast i vad den angår enskilds personliga förhållanden. Med hänsyn härtill och till vad som förekommit under förarbetena till lagen (SOU 1927: 2 s. 10, 38 och 134—166 och 1935: 5 s. 14 och 59—65 samt prop. 1937: 107 s. 55—65) är tydligen syftet med stadgandet att, till skydd för förtroendeförhållandet mellan patient och sjukvårdens företrädare, från allmänhetens insyn undandraga patientens uppgifter av personlig art och vad eljest iakttagits i samma avseende. Sekretesskydd kan sålunda tillkomma handlingar som upprättats i samband med undersökning, behandling och vård inom allmän eller enskild sjukvård, innefattande jämväl den militära sjukvården och pensionsstyrelsens sjukvårdande verksamhet. Exempel på sådana handlingar utgör läkarkort, specialistutlåtanden, sjukjournaler samt patients skriftliga uppgifter om genomgångna sjukdomar. Sekretesskydd som i enlighet med det nu sagda uppkommit för viss handling består även om handlingen inlånats av annan myndighet än den, där handlingen upprättats, för att tjäna till upplysning i exempelvis ett ärende om tillsättning av tjänst. Däremot kan ett i sådant ärende avgivet läkarutlåtande inte hållas hemligt, eftersom det ej utgör handling i ärende rörande sjukvård.

B:s ifrågavarande, till sjukvårdsstyrelsen insända skrift innefattade en begäran om utredning angående vissa förhållanden i samband med att han sökt Söderberg på dennes mottagning på regementet. B., som sade sig önska konfidentiell behandling, ville ha utrett *dels* om Söderberg ställt fel diagnos, *dels* om han orsakat B. skada genom oskickligt tal, *dels* om Söderberg gjort sig skyldig till tjänstefel *och dels* om han kunde anses lämplig som läkare. Vid skriften hade B. fogat tre bilagor, nämligen en redogörelse för sitt sjukdomstillstånd och vad som förekommit vid besök hos olika läkare, en redogörelse för psykiska påfrestningar med anledning av bl. a. hans och hans fästmös bostadsförhållanden samt ett av Garmer utfärdat intyg enligt vilket B. sjukskrivits under viss tid på grund av angiven sjukdom. Övriga handlingar, varom här är fråga, utgöres av ett av Söderberg till styrelsen avgivet yttrande i saken, en till chefen för regementet ställd skrivelse från Garmer angående hennes befattning med B. och ett disciplinmålsprotokoll rörande denne.

Det ärende som genom B:s skrift anhängiggjorts hos styrelsen utgjorde uppenbarligen inte ett ärende vari B. direkt var föremål för undersökning, behandling eller vård. Såvitt B. ifrågasatt om Söderberg uppträtt oskickligt, begått tjänstefel eller var lämplig som läkare kan ärendet över huvud taget ej anses vara av sådan beskaffenhet att 14 § sekretesslagen är tillämplig. B:s framställning avsåg emellertid även överprövning av den medicinska bedömning som Söderberg gjort vid sin undersökning av B. Eftersom sekretesskydd kunde tillkomma handlingar som

upprättats vid undersökningen, måste det anses rimligt att också vid överprövningen upprättade handlingar kan få sådant skydd.

På grund härav skall enligt min mening bedömandet av förevarande sekretessfråga ske uteslutande med sikte på den del av ärendet som avser överprövning av Söderbergs undersökning. Med utgångspunkt härifrån synes anledning saknas till anmärkning mot att de vid B:s skrift fogade bilagorna, Söderbergs yttrande och Garmers skrivelse, ansetts kunna hållas hemliga. B:s skrift upptager emellertid ej någon uppgift om hans personliga förhållanden. Med sådan uppgift torde nämligen endast avses vad som lämnar upplysning om vederbörandes liv och leverne, karaktär och sinnesbeskaffenhet, familjeförhållande o. d. samt hälsotillstånd och arbetsförmåga, i den mån ej dessa förhållanden är uppenbara för envar (Welamson, Läkarsekretessen s. 110). Disciplinmålsprotokollet har upprättats i bestraffningsärende och utgör följaktligen ej handling i ärende rörande sjukvård. Under dessa omständigheter anser jag det felaktigt att skriften och protokollet förvarats på sätt som skett.

Med mitt sålunda gjorda uttalande är förevarande ärende av mig slutbehandlat.

Beräkning av kostnad för värnpliktigs hämtande till militärtjänstgöring

I ett militärt brottmål vid rådhusrätten i Umeå yrkade distriktsåklagaren T. Lindahl ansvar å värnpliktige B. för rymning samt förpliktande för B. att ersätta kostnaden för hans hämtning från Solna till Västerbottens regemente med 1 593 kr. 50 öre eller det lägre belopp som rätten kunde finna skäligt. Transporten av B. hade med bil verkställts av två vaktmän i AB Svensk Schäferhundvakt Larmtjänst, som enligt avtal med polismyndigheten i Solna åtagit sig att utföra sådana uppdrag. Av beloppet 1 593 kr. 50 öre utgjorde 759 kr. 70 öre reseersättning beräknad enligt kungörelsen den 12 december 1952 angående resekostnadsersättning vid tjänsteresa med egen bil m. m. (bilersättningskungörelsen), 190 kr. traktamentsersättning till vaktmännen enligt allmänna resereglementet, 418 kr. 95 öre timersättning till vaktmännen, 216 kr. 60 öre obekvämtidstillägg till dem och 8 kr. 25 öre ersättning för mat till B.

B. erkände vad åklagaren lade honom till last men bestred att i ersättning för hämtningskostnaderna utgiva högre belopp än 647 kr. 40 öre.

Rådhusrätten, under ordförandeskap av rådmannen Sture Hedberg, meddelade dom i målet den 25 april 1968. I denna uttalade rådhusrätten att den fann det ägnat att väcka förvåning att en hämtningskostnad på nära 1 600 kr. tillåtits uppkomma och fann skäligt förplikta B. att av hämtningskostnaden återgälda 647 kr. 40 öre. Detta belopp motsvarade de kostnader som enligt vad åklagaren uppgav vid rätten skulle ha uppstått om B. transporterats med flyg till Umeå och därvid åtföljts av en polisman, nämligen 140 kr. för flygbiljett för B., 354 kr. för flygbiljett tur och retur för polismannen, 122 kr. 40 öre i timersättning till polismannen och 31 kr. i traktamente till honom.

Efter remiss avgavs yttranden av Lindahl, Hedberg, t. f. polismästaren i Solna distrikt H. Leister och försvarets civilförvaltning.

Hedberg anförde:

För rådhusrätten framstod det som uppenbart att B. inte skulle kunna åläggas ersätta hela den uppgivna hämtningskostnaden. En skälig kostnad måste därför framräknas. Timersättning till bevakande polisman är enligt uppgift en form av gottgörelse som närmast kan jämställas med övertidsersättning. Det är alltså fråga om en utöver polismannens ordinarie lön utgående extra kostnad för statsverket på grund av hämtningen. Det låg därför nära till hands att jämställa denna ersättning med statsverkets kostnad för traktamente till polisman, vilken utgift jämväl föranledes av hämtningen. Hämtningskungörelsen hänvisar i ersättningsfrågan till kungörelsen angående resekostnads- och traktamentsersättning åt förare vid fångtransport m. m. Ehuru timersättning av ifrågavarande slag och traktamente är att likställa ur den synpunkten att de utgör av hämtningen föranledda extra utgifter synes därför timersättningen inte vara en ersättningsgill hämtningskostnad. Hedberg anser därför numera att B. inte bort förpliktas utgiva timersättningsbeloppet utan endast 525 kr.

Leister anförde:

Sedan B.:s syster den 29 mars 1968 meddelat polisstationen i Solna att B. var efterspanad och vistades hos henne, hämtades han av polisen och infördes på polisstationen nämnda dag klockan 19.55. B. uppgav att han avvikit från Västerbottens regemente. Vakthavande befäl talade med B. för att få utrönt om han med ekonomisk hjälp från polisen själv önskade återvända till regementet. Ibland sade han sig vilja göra det men förklarade strax därpå att han var trött på militärlivet. På grund härav bedömdes att B. med säkerhet inte frivilligt skulle återvända till regementet. Polismyndigheten i Solna har med AB Svensk Schäferhundvakt Larmtjänst ingått skriftligt avtal om att bolaget skall utföra vissa förpassningsresor. För B. billigast hade varit om han transporterats av polismän med tjänstebil, enär reseersättning då inte kunnat utkrävas. Polispersonal för transportens utförande fanns emellertid ej tillgänglig. Med anledning härav kontaktades bolaget. Oaktat det i avtalet inte klart uttryckts, är det en överenskommelse att billigaste färdsätt skall användas. Bolaget undersökte möjligheten att transportera B. med flyg, i vilket fall bolaget enligt överenskommelse skall ha endast en bevakare. Flyget var emellertid fullbokat under hela dagen. Det fanns således ingen annan möjlighet än att använda tåg eller bil som färdsätt. Bolaget gjorde ett överslag och fann att bil skulle bli billigast, varför detta färdsätt beordrades. Av Leister gjorda beräkningar visar också att bil varit det billigaste färdsättet. I rättegången mot B. hade åklagaren bort yrka ersättning för hämtningskostnaderna med 957 kr. 95 öre, motsvarande de i bolagets räkning upptagna beloppen för resekostnader, traktamenten och mat till B. Detta belopp har polismyndigheten rekvirerat från truppregistreringsmyndigheten.

Vid ärendets avgörande anförde JO Henkow.

Enligt 40 § 2. värnpliktslagen må värnpliktig, som utan anmält laga förfall uteblir från tjänstgöring vartill han blivit i laga ordning inkallad, på egen bekostnad hämtas till tjänstgöringens fullgörande. I 16 § hämtningskungörelsen (SFS 1942: 840 och 1967: 25) stadgas att ersättning för hämtning beräknas i enlighet med

gällande författning angående resekostnads- och traktamentsersättning åt förare vid fångtransport.

Av kungörelsen den 19 juni 1942 angående resekostnads- och traktamentsersättning åt förare vid fångtransport m. m. (SFS 1942: 501 och 1946: 611) framgår, såvitt nu är i fråga, följande. Vid resor i tjänsten av förare vid fångtransport skall i tillämpliga delar gälla föreskrifterna i allmänna resereglementet; är sådan förare inte befattningshavare i statens tjänst skall han hänföras till rese- och traktamentsklass III F i reglementet (1 §). För transport av förpassad skall ersättning utgå efter enahanda grunder som gäller beträffande resekostnadsersättning åt transportförare; om vid transporten användes fortskaffningsmedel som tillhör eller disponeras av transportföraren äger denne åtnjuta, förutom resekostnadsersättning för egen del, jämväl gottgörelse med 5 öre per km för varje fånge eller häktad (3 §). Därest den förpassade inte utsändes från fångvårdsanstalt och därvid förses med proviant från anstalten må för hans underhåll under transporten till transportföraren utgå ersättning med 2 kr. 50 öre för dygn; länsstyrelse eller annan vederbörande myndighet dock obetaget att, när särskilda omständigheter såsom besvärliga trafikförhållanden föreligger, utanordna den högre ersättning som befinnes skälig (7 §).

De sålunda ur sistnämnda kungörelse återgivna bestämmelserna är uppenbarligen i behov av översyn. Enligt vad jag inhämtat pågår också viss utredning i syfte att få till stånd en modernisering. Intill dess nya bestämmelser trätt i kraft måste emellertid, såvitt gäller den förpassades skyldighet att ersätta förpassningskostnaden, kungörelsen lända till efterrättelse. Oavsett vilka kostnader som i verkligheten uppkommit är alltså den förpassades återbetalningsskyldighet begränsad enligt ersättningsreglerna i kungörelsen.

Hämtningen av B. har skett sålunda att denne av två i enskild tjänst anställda vaktmän transporterats med bil från Solna till Umeå under tiden den 30 mars 1968 kl. 13.30—den 31 samma månad kl. 01.50, varefter vaktmännen återvänt till Solna med ankomst sistnämnda dag kl. 18.00. Omständigheterna ger inte vid handen att transporten lämpligen kunnat verkställas på ett från kostnadssynpunkt förmånligare sätt.

På grund av det anförda skall ersättningen för hämtningen beräknas enligt följande.

Resekostnadsersättning:

Två vaktmäns färd i egen bil 1 420 km à 51 öre ..		724: 20
Gottgörelse för B.:s medresa 710 km à 5 öre		35: 50
Traktamentsersättning:		
30/3 (2×29: — =)	58: —	
31/3 (2×66: — =)	132: —	190: —
Gottgörelse för B.:s underhåll		2: 50
S:a kronor		952: 20

Den av Lindahl yrkade ersättningen innefattade, utöver nämnda resekostnads- och traktamentsbelopp om tillhopa 949 kr. 70 öre, även timersättning 418 kr. 95

öre och obekvämtidstillägg 216 kr. 60 öre samt matkostnad för Bergström 8 kr. 25 öre. Lagligt stöd för att timersättning och obekvämtidstillägg skulle utgå saknas, och såvitt upplysts har länsstyrelse eller annan vederbörande myndighet ej utanordnat högre ersättning för B.:s underhåll än 2 kr. 50 öre.

Rådhusrätten har i domen funnit skäligt ålägga B. att återgälda allenast 647 kr. 40 öre av den utav Lindahl yrkade ersättningen. Det utdömda beloppet är beräknat med utgångspunkt från att hämtningen verkställts med flyg och av endast en vaktman. Rådhusrätten har emellertid ej anfört någon omständighet utvisande att det varit möjligt att verkställa hämtningen på detta sätt. Någon allmän befogenhet för domstol att efter skälighet nedsätta den hämtningskostnad som den hämtade har att gälda föreligger ej.

Vid nu angivna förhållanden borde enligt min mening rådhusrätten ha ålagt B. att återgälda kostnaden för ifrågavarande hämtning med 952 kr. 20 öre.

Vissa övriga ärenden

Kompanichefs närvaro vid läkarundersökning av värnpliktiga

Med anledning av klagomål över att kompanichef i visst fall närvarit vid läkarundersökning av värnpliktiga tillhörande hans kompani anförde ställföreträdande JO Petrén:

I kap. 21 mom. 37 första stycket TjRK föreskrives att kompanichef (motsvarande) skall hålla sig orienterad om sjukläget vid kompaniet (motsvarande) och att han bör uppsöka vederbörande läkare i anslutning till läkarmottagning för att bilda sig en personlig uppfattning om personalens hälsotillstånd och för att lämna upplysningar. Enligt andra stycket i samma moment får kompanichef (motsvarande) eller högre chef efter medgivande av läkaren och patienten, om särskilda skäl föreligger, närvara vid läkarens undersökning. I kap. 21 mom. 43 stadgas att sjukanmäld och sjukredovisad inte är skyldig att lämna uppgift om arten av sin sjukdom till truppbefäl.

Sistnämnda stadgande infördes genom generalorder den 20 maj 1968 sedan överbefälhavaren avgivit förslag härom i anslutning till ett av militieombudsmannen handlagt ärende. I detta anförde överbefälhavaren: Det är nödvändigt att varje chef skaffar sig viss kännedom om underlydande personals hälsotillstånd. Sådan kännedom utgör en nödvändig förutsättning för att bedöma individens och truppens prestationsförmåga. Mot chef som i berörda hänseende inte visar tillräcklig omtanke om sin underlydande personal kan med rätta riktas kritik för bristande personalvård och mindre goda befälsegenskaper. Det är dock angeläget framhålla att denna information om de värnpliktigas hälsotillstånd införskaffas på ett grannlaga sätt. Åtgärden bör av den enskilde uppfattas som en för honom betydelsefull personalvårdande angelägenhet. Det är angeläget att genom föreskrift säkerställa den enskildes personliga integritet såväl vid truppbefäls utfrågning i samband med sjukanmälan som vid läkarundersökningen. Frågan om chefs närvaro vid läkarundersökning behandlas i kap. 21 mom. 37 TjRK. Detta moment synes böra kompletteras med föreskrift att värnpliktig som anser sig därtill förhindrad, inte behöver lämna uppgift om sjukdomens art till truppbefäl.

Stadgandena om att det fordras patientens medgivande för att kompanichef skall få närvara vid läkarundersökning och att värnpliktig inte är skyldig att lämna uppgift om arten av sin sjukdom till truppbefäl är tillkomna för att skydda den personliga integriteten. Befäls närvaro vid läkarundersökning kan komma att uppfattas som ett intrång i denna, därest vid läkarundersökning sådana personliga förhållanden skulle blottas, varom den undersökte icke vill att befälet skall få kännedom. Kompanichefs närvaro vid läkarundersökning har därför icke tillåtits, om icke patienten medgivit densamma.

Kompanichefens närvaro vid läkarundersökningen i ifrågavarande fall ägde rum efter anmodan av förbandsläkaren. Särskilda skäl hade befunnits motivera närvaron. Emellertid hade inte varje särskild patient på förfrågan lämnat sitt uttryckliga medgivande, utan den omständigheten att icke någon patient opponerat mot närvaron ansågs innebära ett tyst medgivande.

Den tolkning av bestämmelsen som tillämpats i förevarande fall anser jag ej kunna betecknas som felaktig. För egen del skulle jag dock vilja förorda den tillämpning av föreskriften att patientens uttryckliga medgivande inhämtas i varje särskilt fall.

Olämplig uttagningsgrund för deltagande i tävling

Till deltagande i det år 1969 anordnade Vasaloppet anmälde sig vid ett regemente preliminärt fyra fast anställda befäl och sextioen värnpliktiga. Kostnaderna för ett så stort deltagande rymdes ej inom anslagsramen. Vid förfrågan bland de värnpliktiga vilka som ville kvarstå därest de själva finge stå för anmälningsavgifter m. m. återtog alla utom fyra sina anmälningar. Regementschefen beslöt härefter att kostnaderna för befälets deltagande skulle bestridas ur övningsanslaget medan de värnpliktiga själva skulle stå sina kostnader, dock att de skulle få fri transport och viss fri förplägnad.

Ställföreträdande JO Thyresson anförde härom:

Jämlikt 17 kap. 11 mom. tjänstgöringsreglementet för krigsmakten (TjRK) fastställer försvarsgrenschef vilka tävlingar som godkännes som militär utbildning. Vidare stadgas där att deltagande i sådan tävling är tjänst. I arméorder nr 415 år 1967, som avser utbildningen 1 juni 1968—31 maj 1969, upptages deltagande i Vasaloppet efter förbandschefs bestämmande såsom tävling vilken jämlikt TjRK 17: 11 godkännes som militär utbildning. I intendenturförvaltningsinstruktionen (Int I) del 5 avsnitt 402.12 punkt a) föreskrives att från övningsanslag bestrides kostnader för bl. a. deltagande i idrottstävlingar, som av försvarsgrenschef jämlikt TjRK 17: 11 godkänts som militär utbildning.

Militär personal ur armén som efter förbandschefs bestämmande deltagit i 1969 års Vasalopp skall, enligt vad som framgår av förut återgivna bestämmelser i tjänstereglementet för krigsmakten och 1967 års arméorder, under tävlingen anses ha befunnit sig i militärtjänst. Det framstår som självklart att tjänst ej skall vara avgiftsbelagd för de värnpliktiga. Avsteg från denna princip synes svårligen kunna medgivas. I konsekvens med denna princip ligger också bestämmelsen i intendenturförvaltningsinstruktionen om att kostnad för sådant deltagande i tävling som är att anse såsom tjänst skall bestridas ur övningsanslaget. Givetvis kan förbandschef, när han beslutar om vilka som skall beordras till tävlingsdeltagande som är tjänst, vara tvungen att gallra bland dem som aspirerar härpå. Detta icke blott med hänsyn till vederbörandes lämplighet för denna form av tjänst utan ock med hänsyn till de medel som står till förfogande för utbildningens finansiering. Det kan emellertid

icke anses tillåtligt att såsom i förevarande fall vid gallringen tillgripa en metod som har till följd att visst utbildningsmoment avgiftbelägges. Metoden är därutöver olämplig med hänsyn till att den kan misstänkas göra möjligheten till deltagande mera beroende av vederbörandes ekonomiska resurser än av hans lämplighet eller intresse för denna art av tjänst.

Tjänstgöringsbetyg för reservofficer

Reservofficer, som avförts ur reserven med tillämpning av 7 § 4 mom. reservbefälskungörelsen för armén (SFS 1943: 815, nytryck 1957: 450) klagade över att han vid begäran om tjänstgöringsbetyg fått endast kopia av vitsord. Ställföreträdande JO Thyresson anförde härom:

Beträffande krigsmaktens reservpersonal finns — i motsats till vad som är förhållandet för personalen på aktiv stat — inte några bestämmelser om betyg eller vitsord i vidare mån än att vitsord skall upprättas för personal som fullgjort FN-tjänst eller motsvarande utlandstjänst. Föreskrifterna om intyg i 36 § statstjänstemannastadgan gäller inte heller för reservpersonalen, enär anställning i krigsmaktens reserver enligt stadgans 1 § är undantagen från dess tillämpningsområde.

Av den omständigheten, att bestämmelser om skyldighet för militär myndighet att utfärda tjänstgöringsbetyg eller vitsord för reservpersonal med ovan angivna undantag saknas, kan emellertid ej utan vidare dragas slutsatsen att sådan skyldighet över huvud taget inte föreligger. Frågan om statstjänstemans rätt att erhålla tjänstgöringsbetyg torde nämligen numera, i och med att statstjänstemannalagen den 3 juni 1965 trätt i kraft den 1 januari 1966, kunna regleras mellan parterna genom avtal; jfr 3 § sagda lag. I den mån avtal inte träffats härom, får i princip allmänna civilrättsliga regler antagas vara tillämpliga. Enligt fast praxis anses en arbetsgivare skyldig att på den anställdes begäran vid anställningens upphörande utfärda tjänstgöringsbetyg med uppgift om tjänstetiden, arbetsuppgifterna, tjänstbarheten och anledningen till anställningens upphörande. (Se vidare härom JO:s ämbetsberättelse 1967 s. 358.)

Om alltså åtminstone en viss rätt för statstjänstemän till tjänstgöringsbetyg numera torde kunna härledas ur allmänna arbetsrättsliga grundsatser, är omfattningen av denna rätt dock ingalunda klar, såsom framgår bl. a. av de direktiv som meddelats den s. k. betygsutredningen (Riksdagsberättelsen 1967 s. 379 ff). Skyldigheten att utfärda betyg torde inte vara ensartad utan få bedömas inom varje verksamhetsområde för sig. Krigsmaktens reservpersonal med dess speciella tjänstgöringsförhållanden lär sålunda knappast kunna påfordra lika utförliga tjänstgöringsbetyg som den aktiva militära personalen eller annan ständigt tjänstgörande personal.

Protokoll vid militärförhör

Med anledning av vad som förekommit i ett klagoärende fann ställföreträdande JO Thyresson anledning framhålla följande:

Enligt 24 § militära rättegångslagen skall vid militärförhör iakttagas vad som erfordras för utredning av brottets beskaffenhet och prövning av frågan om påföljd för brottet; där så ske kan bör någon av den misstänktes förmän eller med honom jämställda närvara vid förhöret. Enligt mom. 8 i de av överbefälhavaren utfärdade anvisningarna rörande den militära rättsvården skall protokoll över militärförhör utformas med sådan noggrannhet, att det utan komplettering kan

ligga till grund för auditörens yttrande och den bestraffningsberättigade chefens beslut. I samma moment föreskrives vidare att av protokollet skall framgå huruvida den anmälde vidgår det straffbara förfarande som lagts honom till last. Sistnämnda föreskrift är ett uttryck för det förhållandet att straff i disciplinmål liksom tillrättavisning praktiskt sett kan åläggas endast om den misstänkte erkänt brottet eller medgivit de faktiska omständigheter som konstituerar detta (se militieombudsmannens ämbetsberättelse 1965, s. 118). Vidare skall enligt 8 § militära rättsvårdskungörelsen, sedan i protokoll över militärförhör upptecknats utsaga av misstänkt eller annan, innan förhöret avslutas utsagan uppläsas för den hörde eller tillfälle på annat sätt lämnas honom att granska innehållet samt den hörde tillfrågas om han har något att erinra mot innehållet; erinran som ej föranleder ändring skall antecknas. Den hördes granskning bör göras omedelbart efter det han hörts och alltså innan förhör med annan vidtar. Den av den hörde granskade och godkända uppteckningen får inte ändras när protokollet slutligen renskrives (se RättsH s. 81—82).

Beslag av rusdrycker

I cirkulär till de militära befattningshavare som äger bestraffningsrätt i disciplinmål (SFS 1960: 160 och Rättsvård B, 1969 års upplaga, s. 215) har Kungl. Maj:t angående tillämpningen i sådana mål av lagen den 9 maj 1952 om förverkande av alkoholhaltiga drycker m. m. föreskrivit bl. a., att om sådan egendom som avses i nyssnämnda lag tagits i beslag och vid åläggande av disciplinstraff förklaras förverkad skall den bestraffningsberättigade samtidigt förordna att beslaget skall bestå till dess beslutet i vad avser frågan om förverkande vinner laga kraft.

Vid inspektioner har uppmärksammats att vid avgörande av disciplinmål, vari förverkande av nu ifrågavarande egendom beslutats, det understundom underlåtes att förordna om förekommande beslags bestånd till dess förverkandebeslutet vunnit laga kraft. JO Henkow påpekade i ett sådant fall följande:

I rättegångsbalken (27: 8) föreskrives att då mål avgöres rätten skall pröva om beslag fortfarande skall bestå. Detta innebär att beslag ej gäller längre än till dess dom meddelas. Motsvarande äger tillämpning i disciplinmål (37 § militära rättegångslagen). Då bestraffningsberättigad chef avgör ett disciplinmål vari beslag förekommer upphör sålunda beslaget att gälla.

Mål avgjort i disciplinär ordning trots oklarhet om de faktiska förhållandena

Med anledning av iakttagelser vid en inspektion fann ställföreträdande JO Petrén anledning understryka följande:

Om den misstänkte inte vid militärförhör erkänt brottet eller medgivit de faktiska omständigheter som konstituerar detta och om hans invändningar finnes inte kunna godtagas, bör i regel målet hänskjutas till åklagaren. Under inga omständigheter får straff åläggas i disciplinär ordning, om det är tvivelaktigt om den misstänkte begått brottet (se MO:s ämbetsberättelse 1961 s. 65 ff).

Återtagande av nöjdförklaring

Vid inspektion av ett förband uppmärksammades följande. En värnpliktig avgav den 3 mars 1966 nöjdförklaring beträffande ett av förbandschefen meddelat straff-

beslut, varigenom han ådömts fyra dagars arrest. Emellertid hade rättsvårdsunderofficeren J. överkorsat den i disciplinmålsprotokollet antecknade nöjdförklaringen och därinvid antecknat »Återtagit nöjdförklaringen på grund av cellskräck den 3/3». Den värnpliktige överklagade sedan straffbeslutet hos allmän underrätt som ändrade straffet till disciplinböter. Den i rättens akt i målet ingående och av J. bestyrkta avskriften av disciplinmålsprotokollet innehöll inga uppgifter om nöjdförklaringen och dess återtagande. JO Henkow anförde härom följande:

Nöjdförklaring innebär enligt 55 § militära rättegångslagen att krigsman som i disciplinmål ålagts arrest avstår från talan mot straffbeslutet såvitt angår det ålagda straffet och medger att detta må verkställas. Den dömde avskär sig från rätten att klaga över beslutet och kan inte återuppliva denna rätt genom att återtaga nöjdförklaringen (se RättsH s. 89, jfr 38 kap. 1 § brottsbalken, 10 § lagen om behandling i fångvårdsanstalt och prop. 1945: 342 s. 136).

J. handlade sålunda felaktigt genom att låta den värnpliktige återtaga nöjdförklaringen. Givetvis borde J. ha tillsett att avskriften av disciplinmålsprotokollet var fullständig.

Behörighet att ålägga den som ej står under militärt befäl ersättningsskyldighet

Med anledning av framställan från en auditör upprättades inom JO-expeditionen följande promemoria.

I den till grund för militära rättegångslagen liggande propositionen 1948: 216 anförde departementschefen, s. 170: »Behörighet att ålägga ersättningsskyldighet bör liksom nu tillkomma den som i disciplinmål äger bestraffningsrätt över den ersättningsskyldige (59 § första stycket). Ofta inträffar det att förlust eller skada uppdagas först vid utryckning från militärtjänst i samband med hemförlovning eller hempermittering samt att ersättningsfrågan icke hinner avgöras före utryckningen. Eftersom vederbörande då icke längre står under militärt befäl och följaktligen icke heller är underkastad disciplinär bestraffningsrätt, erfordras en regel angående vem som i dylika fall skall ålägga ersättningsskyldighet. I detta hänseende torde böra gälla att den som senast ägde bestraffningsrätt över den ersättningsskyldige skall vara behörig (59 § andra stycket).»

Av vad sålunda återgivits torde framgå att förutsättning för tillämpning av 59 § andra stycket militära rättegångslagen är att den ersättningsskyldige inte står under militärt befäl (jfr 4: 6 AFSE och därunder upptagna anmärkning).

Straffarrestants rätt till bädd under dagen

En värnpliktig P., som undergått arreststraff, klagade över att bädden i arresten under dagen varit uppfälld mot väggen och därför ej kunnat begagnas. P. ansåg att förvaringsrummet vid sådant förhållande ej kunde anses vara försett med bädd, vilket det enligt 33 § militära rättsvårdskungörelsen skulle vara. JO Henkow uttalade med anledning härav följande:

Straffarrestant har rätt till bädd med sängkläder endast för nattvila, såvitt ej särskilda omständigheter föranleder annat. Vid detta förhållande kan någon anmärkning ej göras mot att sängen, såsom P. uppgivit, varit fälld upp mot väggen under dagen.

Utdrag av militärt straffregister

På förekommen anledning uttalade ställföreträdande JO Thyresson att hinder inte mötte för rikspolisstyrelsen att i sin polisrekryterande verksamhet erhålla utdrag av militärt straffregister.

Hos statlig myndighet diarieförd handling må ej utbytas mot annat ändrat exemplar

Sedan personutredning i vapenfriärende inkommit till vapenfrinämnden fann utredaren B. anledning komplettera utredningen. Den hos nämnden diarieförda utredningen utlämnades till utredaren för detta ändamål. Utredaren skrev emellertid ut ett helt nytt exemplar av utredningen och återställde ej den ursprungliga utredningen. Nämnden vidtog inga åtgärder för att återfå den ursprungliga utredningen. Ställföreträdande JO Thyresson anförde härom:

Sedan den av B. den 17 mars 1969 underskrivna utredningen inkommit till nämnden utgjorde den en nämnden tillhörig allmän handling och var därmed i fortsättningen undandragen B:s dispositionsrätt. Den kunde ej heller utan författningsstöd förstöras av nämnden eller annan myndighet. Hinder förelåg inte i och för sig mot att handlingen, för det ändamål som i förevarande fall avsågs, utlånades till B., men det borde därvid ha klargjorts för B. att den under alla omständigheter skulle återställas till nämnden. I vart fall borde åtgärder ha vidtagits för att om möjligt återfå handlingen sedan B. ej självmant återställt den i samband med att B. insände den nya utredningen.

III Vårdområdet

Rättspsykiatriska undersökningar

Väntetiderna vid rättspsykiatriska undersökningar

Sedan ett stort antal intagna på fångvårdsanstalterna Långholmen och Härlanda anfört klagomål över bl. a. de långa väntetiderna vid undersökningar å de rättspsykiatriska klinikerna vid nämnda anstalter, beslöts remiss till kriminalvårdsstyrelsen, som den 22 oktober 1969 inkom med utredning och yttrande. Därvid bifogades yttranden från chefen för rättspsykiatriska kliniken vid Långholmen, professorn Gösta Rylander, och chefen för rättspsykiatriska kliniken vid Härlanda, överläkaren Birger Henrikson. Även annan utredning av betydelse redovisades.

Beträffande förhållandena vid Långholmskliniken framhöll Rylander i sitt yttrande inledningsvis följande:

Klagomålen syntes mycket befogade. Såsom i ett flertal tidigare yttranden till JO framhållits medför de långa väntetiderna avsevärt psykiskt lidande för de flesta häktade. Läkarnas undersökningsarbete försvåras även. Många häktade, av vilka en del tyvärr redan tidigare icke visat någon positiv inställning till myndigheterna och lagarna grips av allt större missnöje och misstro för att inte säga avoghet mot allt vad auktoriteter heter. Det motstånd som i anslutning härtill uppstår gentemot de rättpsykiatriska undersökningarna kan ibland för läkarna kräva avsevärd tid att övervinna.

Rylander anförde därefter att väntetiderna under hösten 1968 var nere i något över tre månader men att en tydlig tendens till stegring framträdde under våren 1969. Det kunde enligt Rylander förutses att denna tendens skulle öka med anledning av den växande köbildningen av häktade, som på kronohäktet väntade på plats vid kliniken. Rylander lämnade i detta sammanhang vissa statistiska uppgifter. Dessa kompletterades sedermera till att avse situationen den 30 september, i vissa fall den 8 oktober 1969. Av materialet må här följande anmärkas.

Antalet till kliniken anmälda undersökningsfall uppgick under tiden januari—september 1969 till 175, därav 40 under tiden augusti—september. Motsvarande siffror 1968 var 95 respektive 25. I fråga om de undersökningar, som avgivits mellan den 27 maj och den 18 juli 1969, var medelvärdet av väntetiderna 4,3 månader med gränsvärdena 1,5 och 7 månader. För de undersökningar, som avslutats under augusti—september 1969 var motsvarande medelvärde 4,5 månader. Beträffande de undersökningar, som pågick den 8 oktober 1969 kunde väntetiden uppskattas till mellan 5 och 6 månader. Vid kliniken utfördes under tiden januari—september 1969 uppskattningsvis 250 undersökningar enligt 7 § lagen om personundersökning i brottmål. Under samma tid var av de intagna på kliniken 39 utlänningar.

Rylander lämnade därefter en redogörelse för de olika faktorer, som medverkat till att undersökningstiderna ånyo blivit längre. Sålunda hade antalet dittills under året anmälda undersökningsfall nära nog undergått en fördubbling i jämförelse med motsvarande tid förra året. En annan faktor av betydelse var det avsevärda antalet utlänningar, som varit intagna på kliniken för undersökning eller vård. Undersökningar och vård av detta klientel var synnerligen tidskrävande och besvärliga beroende på språksvårigheter, den främmande uppväxtmiljön, svårigheter att klarlägga den sociala bakgrunden, levnadsvanor, tidigare kriminalitet m. m.

Vidare framhöll Rylander att kliniken fortfarande fick mottaga ett stort antal intagna från olika anstalter för vård och observation. Under tiden den 1 januari—den 17 juli 1969 intogs 73 sådana fall från kriminalvården. Hela intagningssiffran för kliniken uppgick under denna tid till 145. Trots att kriminalvårdsstyrelsen förutskickat att kliniken icke skulle behöva mottaga interner från olika anstalter för vård och observation sedan den psykiatriska avdelningen vid Österåker öppnats och erhållit en överläkare, liksom avdelningarna å Hall och Kumla, hade så ingalunda blivit förhållandet. Denna ganska krävande arbetsuppgift åvilade alltså fortfarande kliniken. Det torde säga sig självt att expertverksamheten åt domstolarna måste bli lidande och att kriminalvårdsfallen bidragit till de växande köerna på kronohäktet.

Bland övriga orsaker till den inträdda försämringen av läget nämnde Rylander i yttrandet en ökning av undervisningsuppgifterna för klinikens läkare. Det ökade studentantalet, kompletteringskurser för personal vid kliniken och utbildningskurser för personal inom kriminalvården nämndes i sammanhanget. Vidare förekom bland klinikens läkare tjänstledigheter för specialistutbildning eller vetenskaplig verksamhet, en utbildning som Rylander med hänsyn till den kommande organisationens behov bedömde som så betydelsefull, att dagens nödläge icke kunde få lägga hinder i vägen härför. Den tilltagande narkomanbrottsligheten var en annan faktor av betydelse, liksom omfattningen av § 7-undersökningarna. Härom anförde Rylander följande:

Det har visat sig mycket svårt att erhålla läkare för dessa uppgifter från andra håll än från kliniken, när det gäller häktade. Dels med hänsyn till vissa uttalanden som JO gjort rörande det dåtida s. k. § 4-intyget i en skrivelse till Konungen av den 13 oktober 1961, dels på grund av den svåra köbildningen av häktade vid kliniken, reducerade jag 1962 avfattandet av § 4-intyg vid kliniken med 50 %. Stora besvärligheter uppstod för domstolarna och klagomål från deras sida anfördes både till JO och till medicinalstyrelsen om denna åtgärd och påpekande gjordes av de stora svårigheterna som uppstått att få tag på läkare annorstädes, vilket i de flesta fall icke lyckats. Domstolarna har för övrigt upprepade gånger antytt att de helst vill ha specialutbildade rättspsykiatrer som avfattar dessa intyg. Klinikens läkare har därefter försökt att i största möjliga mån tillgodose behovet vid Stockholms rådhusrätt och de andra domstolarna som samarbetar med kliniken att få § 7-undersökningar utförda. Ett annat viktigt skäl än att tillgodose domstolarnas trängande behov, som svårligen kan tillgodoses på annat sätt än genom hjälp från kliniken, är att klinikens läkare skulle ha möjlighet att på ett tidigt stadium ta ställning till frågan om rättspsykiatrisk undersökning behövs eller inte och med

ledning av sin erfarenhet kunna avråda från undersökning i sådana fall, där dylik synes obehövlig.

Rylander redogjorde därefter för de olika åtgärder som vidtagits eller kunde vidtagas för att nedbringa väntetiderna vid kliniken. Sålunda kunde undersökningsförfarandet förenklas och påskyndas utan att vederhäftigheten i sakkunnigutlåtandena riskerades. I fråga om § 7-undersökningarna hade efter samråd mellan läkare vid kliniken och domare vid Stockholms rådhusrätt utarbetats en metod, som avsevärt underlättat arbetet för den undersökande läkaren. I fortsättningen skulle i samband med förordnandet om sådan undersökning domstolen lämna den undersökande läkaren vissa uppgifter på ett särskilt formulär. Denna metod hade enligt hittills vunna erfarenheter fungerat bra. Rylander hade därför uppskjutit frågan om begränsning av antalet § 7-undersökningar för att få ytterligare erfarenheter av detta system. Däremot hade en viss reducering av undervisningsuppgifterna skett.

I fortsättningen redogjorde Rylander för den ytterst oroande situation som uppstått därigenom att kliniken kunde komma att berövas två läkartjänster, som skulle överföras till rättspsykiatriska kliniken i Uppsala sedan denna startat sin verksamhet. Efter upprepade överläggningar med representanter för socialstyrelsen och kriminalvårdsstyrelsen hade avgörandet härom uppskjutits. Skulle kliniken berövas två läkare, skulle situationen bli fullständigt katastrofal.

Avslutningsvis framhöll Rylander att den ursprungliga organisationsplan, som godtogs av riksdagen 1961 med beräkning av antalet läkare vid bl. a. kliniken i Stockholm, ej kunnat genomföras i sin ursprungliga form, varvid han anförde följande:

Avsikten var, vilket även framhållits av kommittén för det rättspsykiatriska undersökningsväsendet 1959, att kliniken i Stockholm borde vara den första eller bland de första som kom till stånd. Så har icke blivit fallet. I stället torde rättspsykiatriska kliniken i Stockholm bli den sista i serien nya kliniker. Vad detta betyder ur utbildnings- och rekryteringssynpunkt torde vara lätt att inse. Den nya kliniken i Stockholm blir också större än vad ursprungligen avsetts. Antalet platser för män har ökats. Häktade kvinnor, som skulle undersökas på rättspsykiatriska avdelningen vid Hinseberg, skall i stället undersökas i Stockholm, där en särskild avdelning tillkommit vid den nya kliniken. Undersökningen av kvinnorna har för övrigt sedan flera år koncentrerats till rättspsykiatriska kliniken i Stockholm sedan Hinsebergsprojektet nedlagts. Detta betyder en avsevärd ökad belastning. Undersökningsavdelningen på Håga för häktade nedlades under 1968. En del av de häktade därifrån får i stället undersökas vid kliniken.

Kriminalvårdsstyrelsen anförde i sitt yttrande inledningsvis följande:

Enligt underhandsuppgift från rättspsykiatriska kliniken den 8.10.1969 har utlåtande numera avgivits beträffande tolv av de fjorton personer, som undertecknat klagoskriften. Väntetiderna (dvs. tiden från det att begäran om utlåtande inkom till kliniken till dess att utlåtandet avgavs) har i de aktuella fallen varierat mellan ca 14 till 28 veckor.

Den i lag förutsatta tiden för genomförandet av rättspsykiatrisk undersökning har sålunda väsentligt överskridits. Av Rylanders yttrande torde emellertid klart

framgå, att dröjsmålen inte kan läggas någon enskild befattningshavare till last såsom fel eller försummelse utan att desamma ytterst har sin grund i den bristfälliga organisation och i de otillräckliga personella resurser som det rättspsykiatriska undersökningsväsendet alltjämt har. Först sedan detta omorganiserats enligt det av 1961 års riksdag fattade beslutet härom torde förutsättningar komma att föreligga för att råda bot på de sedan många år föreliggande missförhållandena på detta område.

Den av 1961 års riksdag beslutade omorganisationen av det rättspsykiatriska undersökningsväsendet håller successivt på att förverkligas. Sålunda beräknas klinikerna i Uppsala och Lund kunna börja sin verksamhet, åtminstone i begränsad skala, under innevarande budgetår, medan kliniken i Göteborg beräknas bli klar under budgetåret 1970/71 och kliniken i Umeå under budgetåret 1971/72. Däremot torde kliniken i Stockholm, vilken kommer att placeras på det s. k. Kronobergsområdet, inte komma att bli färdigställd förrän under budgetåret 1973/74. Långholmskliniken måste sålunda fungera under ytterligare några år.

Styrelsen framhöll därefter att under övergångstiden innan Kronobergskliniken hunnit träda i funktion alla åtgärder måste vidtagas som var möjliga för att begränsa de långa väntetider som rådde och kunde förväntas fortsätta att råda på Långholmskliniken. Det var härvid först att observera, att möjligheterna att överföra undersökningsfall från denna klinik till andra kliniker var ganska begränsade. När det gällde vård- och observationsfall, som kliniken nu fick mottaga från olika anstalter inom östra räjongen, fanns vissa möjligheter att överföra en del sådana fall till Håga sjukhus, eventuellt även till fångvårdsanstalterna Malmö och Kumla. Den psykiatriska behandlingsavdelningen vid Österåker hade hittills endast kunnat fungera som en öppen mottagning för lättvårdsfall, beroende på att en av de två läkartjänsterna inte lockat någon sökande. Det hade även varit vissa svårigheter med att rekrytera vårdpersonal. Avdelningen beräknades emellertid kunna börja fungera, åtminstone i begränsad omfattning, den 15 november 1969 med motsvarande lättnad för Långholmskliniken. En åtgärd för att förkorta väntetiderna var att i större omfattning anlita utomstående läkare för rättspsykiatriska undersökningar. Enligt vad kriminalvårdsstyrelsen inhämtat hade denna möjlighet utnyttjats i ovanligt stor utsträckning under augusti och september 1969.

Styrelsen anförde därefter att vad som återstod för att förbättra situationen var olika provisoriska åtgärder, som Rylander diskuterat i sitt yttrande, såsom en förenkling av undersökningarna, begränsning av antalet § 7-undersökningar, och en reducering av de på kliniken tjänstgörande läkarnas undervisningsuppgifter. Styrelsen tillstyrkte att sådana åtgärder vidtogs som en nödfallsutväg om så bedömdes erforderligt.

Beträffande den ifrågasatta reduceringen av antalet läkartjänster vid kliniken upplyste styrelsen, att den i skrivelse till Kungl. Maj:t den 10 oktober 1969 hemställt om medel för inrättande av två extra tjänster som förste läkare vid Långholmskliniken fr. o. m. den 1 december 1969 tills vidare. Kriminalvårdsstyrelsen underhandlade samtidigt med socialstyrelsen om en godtagbar lösning under tiden tills Kungl. Maj:ts beslut på framställningen erhållits.

Angående förhållandena på Härlandakliniken framhöll Henrikson i sitt ytt-

rande att de sex veckor, som lagen föreskriver, endast i yttersta undantagsfall kunnat hållas. Kliniken hade emellertid, trots sin katastrofala underbemanning av läkare, enligt vad statistiken utvisade hållit sin ställning ganska väl och haft bland de kortaste väntetiderna i landet. Verksamheten vid kliniken hade måst organiseras så, att största möjliga effekt utvanns. Henrikson hade därför avsagt sig praktiskt taget allt författande av rättspsykiatriska utlåtanden och i stället koncentrerat sig på redaktionsarbete och anskaffande av läkare. Ibland hade Henrikson haft ända upp mot 20 utomstående läkare i arbete samtidigt. Under våren 1969 höll sig väntetiderna omkring 2,5 månader men hade stigit under sommaren, då en av klinikens läkare hade semester och de utomstående läkarna tog ledigt eller på grund av andras ledighet fick sådan arbetsbörda, att de inte kunde åtaga sig undersökningsfall.

Vidare anförde Henrikson bl. a. följande:

Till detta kommer att domstolarna förordnar läkare vid kliniken att utföra § 7-undersökningar av häktade. Genom att den bitr. överläkaren och jag själv tar hand om dessa små undersökningar kan vi någorlunda utvälja vilka häktade som är i behov av fullständigare undersökning. Till dags dato — den 23 juli 1969 — har i år anmälts 161 sådana § 7-undersökningar, och vi har nu en eftersläpning på inte mindre än 35 småundersökningar, vilket medför att även dessa häktade måste vänta långa tider. För att försöka bemästra detta problem, har jag frågat styresmännen vid Lillhagens och S:t Jörgens sjukhus samt överläkare vid Sahlgrenska sjukhusets psykiatriska klinik och barnpolikliniken samt andra kompetenta läkare om de kunde åtaga sig § 7-undersökningar, men ännu har ingen ansett sig ha tid.

I sitt yttrande angående förhållandena vid Härlandakliniken anförde kriminalvårdsstyrelsen inledningsvis följande:

Av de sexton personer, som undertecknat skriften med klagomål på bl. a. väntetiderna, vistades sex på kliniken för vård och ej för undergående av rättspsykiatrisk undersökning vid den tidpunkt då klagoskriften skrevs. I de övriga tio fallen har enligt underhandsuppgift från Henrikson väntetiderna (dvs. tiden från det att begäran om utlåtande inkom till kliniken till dess att utlåtande avgavs) varierat mellan 5 till 13 veckor.

Rättspsykiatriska kliniken vid fångvårdsanstalten Härlanda inrymmer 24 vårdplatser. Enligt personalplanen har kliniken en överläkare, en biträdande överläkare, en förste läkare och en underläkare. Endast tjänsterna som överläkare och biträdande överläkare är varaktigt besatta. För fullgörande av rättspsykiatriska undersökningar måste därför, såsom framgår av Henriksons yttrande, i stor utsträckning anlitas utomstående läkare.

Styrelsen framhöll därefter att väntetiderna i de angivna fallen — med bortseende från ett — varit längre än vad lagen föreskriver. Anledningen härtill syntes ha varit ledigheter under sommaren för klinikens läkare och utomstående läkare. Ovanligt många § 7-undersökningar under den aktuella tiden syntes också ha inverkat. Antalet sådana undersökningar hade emellertid, enligt underhandsuppgift från Henrikson, nu nedbringats till fem. Det fanns därför anledning räkna med att väntetiderna vid rättspsykiatriska undersökningar vid kliniken snart åter skulle komma att anta mer normala proportioner.

Enligt styrelsens mening kunde de dröjsmål som förevarit inte läggas någon enskild befattningshavare till last såsom fel eller försummelse utan berodde på bristerna i det nuvarande undersökningsväsendets organisation. Någon varaktig förbättring syntes ej kunna påräknas förrän den nya rättspsykiatriska kliniken i Göteborg börjat sin verksamhet. Kliniken beräknades vara inflyttningsklar under budgetåret 1970/71.

Till belysning av läget bör här tilläggas att enligt statistiken för januari 1969 fanns i hela landet 123 häktade, som väntade på utlåtande över rättspsykiatrisk undersökning. Av dessa hade 83 väntat mer än sex veckor. För Långholmen var motsvarande siffror 43 respektive 29 och för Härlanda 23 respektive 12. Den genomsnittliga undersökningstiden kunde uppskattas till tre månader. I september 1969 väntade i hela landet 171 häktade på utlåtande. Av dessa hade 103 väntat i mer än sex veckor. Siffrorna för Långholmen var enligt septemberstatistiken 88 respektive 58 och för Härlanda 24 respektive 10. Den genomsnittliga undersökningstiden beträffande häktade uppskattades till omkring fyra månader.

Vid ärendenas avgörande uttalade JO Bexelius följande.

Jag har tidigare vid flera tillfällen gjort framställningar om förbättring av förhållandena inom det rättspsykiatriska undersökningsväsendet. Såsom jag därvid framhållit är de fördröjda undersökningarna ur skilda synpunkter förkastliga och oförenliga med elementära rättssäkerhetskrav. Den långa väntetiden är ej blott pressande för de berörda utan försämrar också uppenbart resocialiseringsmöjligheterna och förstärker den ovilja mot samhället, som vanligen råder bland klientelet. De åtgärder, som i skilda sammanhang vidtagits för att avhjälpa akuta nödsituationer, har medfört en tillfällig förbättring men har i längden visat sig otillräckliga.

Det är tydligt att samhällets resurser på detta område fortfarande är otillräckliga. Det har inte — trots att problemet till en väsentlig del är av ekonomisk och organisatorisk art — lyckats samhället att avhjälpa bristerna med den skyndsamhet som varit påkallad av hänsyn till de allvarliga konsekvenserna av bristerna. Uppbyggnaden av den nya rättspsykiatriska organisationen har inte skett i den takt som torde ha avsetts. När riksdagen 1961 antog riktlinjer för omorganisation av det rättspsykiatriska undersökningsväsendet, fastställdes visserligen ingen bestämd tidsplan för organisationens genomförande. Sex år angavs emellertid i departementspromemorian som riktpunkt härför. Angelägenheten av att en effektiv organisation kom till stånd så fort som möjligt betonades även. Organisationen är i dag långt ifrån genomförd. Det framstår som särskilt beklagligt att den rättspsykiatriska kliniken i Stockholm — den största i landet och den där krissituationen varit särskilt framträdande — inte torde bli färdigställd förrän under budgetåret 1973/74. Den enskilda människans intressen kommer här i kläm på ett sätt som saknar motstycke i vårt samhälle.

När det gäller Långholmskliniken synes den akuta försämring av läget, som

inträdde under våren 1969, främst ha orsakats av den markanta ökning i antalet undersökningsfall som då skedde. En samverkande orsak synes även ha varit att vårdfallen icke, såsom förutsatts, kunnat beredas vård å andra anstalter, främst Österåker. Den psykiatriska avdelningen vid denna anstalt kommer, enligt vad kriminalvårdsstyrelsen upplyst, i dagarna att börja fungera, åtminstone i viss omfattning. Långholmskliniken kan därefter befrias från en del vårdfall och får ökat utrymme för undersökningsfallen.

Förhållandena vid kliniken å Härlanda är, som framgår av yttrandena, klart bättre, ehuru alls icke tillfredsställande. På sikt finns här anledning till viss optimism i och med att den nya kliniken enligt beräkningarna skall kunna tagas i bruk under nästkommande budgetår.

Rylander har i sitt yttrande redogjort för olika åtgärder som vidtagits eller kan komma att vidtagas för att förbättra situationen vid Långholmskliniken. När det gäller förenkling av undersökningar har jag tidigare (se JO:s ämbetsberättelser 1962 s. 118 f., 1964 s. 85 och 1968 s. 126) framhållit att dylika förenklingar visserligen ingav betänkligheter men måste godtagas som en nödlösning. Vad beträffar § 7-undersökningarna kan det anses diskutabelt, om sådana undersökningar i ett nödläge kan få tillåtas att i någon större omfattning inkräkta på de egentliga tjänsteuppgifterna. De skäl Rylander anfört mot en ytterligare reducering av dessa undersökningar är emellertid vägande och hans bedömning ger inte anledning till kommentar från min sida.

Såsom framgår av remissyttrandena har berörda myndigheter vidtagit alla åtgärder de kunnat för att komma tillrätta med situationen. Dröjsmålen med undersökningarna kan icke läggas någon enskild befattningshavare till last såsom fel eller försummelse utan beror på de djupgående bristerna i den hittillsvarande organisationen. Missförhållandena är väl kända för statsmakterna och jag finner därför inte anledning att göra framställning i saken eller att eljest vidtaga annan åtgärd än att en avskrift av detta beslut skall för kännedom tillställas statsrådet och chefen för justitiedepartementet.

Kriminalvård

Under år 1969 har avgjorts 390 klagoärenden rörande kriminalvården. Av dessa avskrevs 41 utan utredning och 43 överlämnades med stöd av instruktionen till kriminalvårdsstyrelsen för prövning. 263 ärenden har efter viss utredning avskrivits utan att föranleda kritik eller annan åtgärd.

I 43 ärenden har fog för kritik ansetts föreligga mot befattningshavare vid kriminalvården. I ett av dessa ärenden ledde prövningen till anmälan hos kriminalvårdsstyrelsen för disciplinär bestraffning.

Klagomålen har i de flesta fall avsett disciplinär bestraffning av intagen, arbetsplacering, anstaltsplacering, brevcensur, sjukvård, vägrad permission och avslag av framställning om villkorlig frigivning. I ett drygt tiotal fall har klagomålen innefattat påstående om misshandel eller annat kränkande uppträdande från befattningshavares sida. Påstående om sådant övergrepp från personalens sida har dock inte i något fall kunnat styrkas av den verkställda utredningen.

I det följande skall lämnas en kortfattad redogörelse för några kriminalvårdsärenden av mera allmänt intresse.

Klagomål mot kriminalvårdsstyrelsen angående motarbetande av KRUM

I två skrifter som kom in till JO den 21 mars 1969 anförde Bertil Wikström såsom förbundsordförande i KRUM och Hans Nestius såsom arbetsutskottsordförande i samma förbund klagomål mot generaldirektören Torsten Eriksson i kriminalvårdsstyrelsen för att denne i press, radio och TV offentligen angripit KRUM. De hemställde att JO skulle utreda om förtalsbrott och därmed ämbetsbrott förelåg från Erikssons sida.

Från Nestius kom vidare den 16 april 1969 in en skrift i vilken han upplyste att kriminalvårdsstyrelsen stoppat den senaste informationen från KRUM till dess medlemmar på fångvårdsanstalterna. Han ifrågasatte om styrelsen inte överskridit sina befogenheter och begärde JO:s prövning härav.

Av handlingar och tidningsurklipp som ingivits av Wikström och Nestius eller eljest varit tillgängliga hos JO framgick följande.

Enligt stadgarna för KRUM — Riksförbundet för kriminalvårdens humanisering — skall förbundet vara en partipolitiskt och religiöst neutral sammanslutning av enskilda medlemmar och samverkande organisationer som ansluter sig till förbundets allmänna syftemål — en humanisering och effektivisering av svensk kriminalvård. Förbundets verksamhetsformer är opinionsbildning, upprättande av kontakter med intagna för att ge hjälp och stöd samt hjälp åt frigivna.

I KRUM-bulletin 1969 nr 1 meddelades under rubriken »Trestegsaktion om förtroenderåd och höjda löner för fängelserna» att strejkaktioner genomförts med

skiftande resultat på Hall- och Norrtäljefängelserna. På Hall hade man som ett direkt resultat av strejken fått ett förtroenderåd som skulle föra fångarnas talan inför anstaltsledningen. På Norrtälje hade anstaltsledningen i samråd med kriminalvårdsstyrelsen reagerat annorlunda. KRUM hade därför beslutat utforma en aktion bestående av dels ett upprop till landets fångar att bilda förtroenderåd valda i demokratisk ordning, dels ett öppet brev till LO:s ordförande Arne Geijer och dels en demonstration utanför kriminalvårdsstyrelsens entré. Uppropet hade följande lydelse:

Fångar! Kamrater!

På senaste tid har strejkaktioner genomförts med skiftande resultat på Hall- och Norrtäljefängelserna. Hall har strejkat för den dåliga maten och en annan gång därför att en medfånge misshandlats av vaktpersonalen, enligt vad fångarna ansåg. Det gav gott resultat. Man fick i stort sett igenom sina krav. På Norrtälje strejkade man för den låga lönen (genomsnittligt 1: 10 per timme för ett fullgott arbete). Resultat: 30 knalltransporter och hot om bestraffning av även de 50 övriga inblandade.

I samband med den första strejken på Hall — som fick 100-procentig anslutning — bildade de intagna i november 1968 ett förtroenderåd med valda representanter för de olika avdelningarna. Rådet har hos anstaltsledningen tillkämpat sig ett erkännande som förhandlingspartner. Man har god kontakt med pressen, KRUM och andra som kan ge offentlighet åt rådets aktioner. På Norrtälje saknas ännu ett sådant förtroenderåd.

Vi tror att detta är en av de viktigaste förklaringarna till att strejkerna på Hall och Norrtälje utfallit på så olika sätt. På Norrtälje lyckades anstaltsledningen, med bistånd av Kriminalvårdsstyrelsen, spräcka solidariteten bland de strejkande. 50 av de 80 återgick till arbetet. Och två tredjedelar av de intagna på Norrtäljefängelset deltog inte alls i strejken. Det är osannolikt att resultatet blivit detsamma om fångarna från början hade varit fast organiserade.

Därför: bilda förtroenderåd, valda i demokratisk ordning av samtliga intagna på anstalten! Uppta förhandlingar med ledningen och kräv medinflytande i frågor som gäller förhållandena på fängelset! Begär samma organisations- och förhandlingsrätt, samma yttrandefrihet, som tillfaller övriga medborgare. Det finns ingenting i lagen som säger att ni skall förringas i dessa avseenden och behandlas som andra klassens medborgare.

Detta är självfallet inte en uppgift som kan *påläggas* er från KRUM:s sida. Vi kan bara föreslå detta. Det är ni själva som måste ta initiativ och göra jobbet. Det är också ni som får ta stötarna, i form av eventuella bestraffningar. KRUM kan stödja er med aktioner på utsidan i form av upprop, tidningsartiklar, demonstrationer osv. Men vi kan inte i alla lägen förhindra att myndigheterna vidtar bestraffningar.

Ni riskerar alltså en del. Å andra sidan — om ni inte organiserar er kommer ni förmodligen alltid att utsättas för en förnedrande behandling. Sammanhållning är styrka. Skapa därför er egen fackliga organisation.

KRUM

Vid det kriminalvårdsmöte som hölls den 27 februari 1969 yttrade generaldirektören Torsten Eriksson bl. a. följande.

I dessa allra sista dagar har en grupp av sådana människor som anger sig sträva efter en ökad humanisering av fångvården riktat ett flygblad till våra klienter på

anstalterna som inte syftar till något annat än att skapa oro, kanske kaos på anstalterna. Det man uppmanar de intagna att göra kan bli till rena lagbrott, och det förklarar man sig uppriktigt inse till fullo. Att såväl intagna som personal kan få lida för vad man önskar få till stånd, det bekymrar inte det minsta dessa marodörer på humanitetens bakgårdar.

Yttrandet föranledde åtskilliga kommentarer och intervjuer i pressen med Eriksson. I »Vi» 1969 nr 20 återgavs en sådan intervju med bl. a. dessa frågor och svar.

Fråga: Du har kallat vissa KRUM:are »marodörer på humanitetens bakgårdar». Vad exakt menar du?

Svar: Marodörer kallar jag var och en som lurar intagna till handlingar som kan förlänga deras strafftid. Många KRUM:are är förskräckligt omdömeslösa.

Fråga: KRUM:s upprop till landets fångar om att bilda förtroenderåd på anstalterna tolkade du som en uppmaning till strejk. Var i uppropet stod det något sådant?

Svar: De ska inte försöka sno sig undan och säga »det är bara förtroenderåd vi vill bilda». Det väsentliga och det som vållat min reaktion lyder: »Detta är självfallet inte en uppgift som kan påläggas er från KRUM:s sida. Vi kan bara föreslå det. Det är ni själva som måste ta initiativet och göra jobbet. Det är också ni som får ta stötarna i form av eventuella bestraffningar. KRUM kan stödja er med aktioner på utsidan i form av upprop, tidningsartiklar, demonstrationer och så vidare. Men vi kan inte i alla lägen förhindra att myndigheterna vidtar bestraffningar.» I vilket läge kan KRUM, för det första, hindra myndigheterna att vidta bestraffningar? Det är en högfärd som är enorm. Men vad jag vill framhålla är att behandlingslagen inte medger medbestämmanderätt för fångar.

Fråga: Tror du inte det är bra för återanpassningen om fångarna får vara med och bestämma och ta ansvar för sin egen situation?

Svar: Det är precis vad jag tror. Men man måste vara blind på båda ögonen om man inte ser att här är ett upprop som förutsätter kamp. Jag måste ju följa lagen. Den stund jag bryter mot den måste jag lämna detta rum.

I Sydsvenska Dagbladet den 10 april 1969 fanns under rubriken Aktuella frågor intagen en artikel av Eriksson om KRUM och kriminalvården, i vilken han bl. a. uttalade.

KRUM har alltså i sitt upprop förutsatt ett uppträdande från de intagnas sida som kan föranleda bestraffning. I stället borde man väl ha på det bestämdaste varnat just för detta. Ordet bestraffning kan givetvis ges olika betydelse, men det förutsätter dock alltid att vederbörande gjort sig skyldig till ett uppträdande som föranlett en i lagen reglerad påföljd.

Jag har kallat dem som står bakom uppropet för marodörer men förutsatte, att uppropet inte var representativt för alla medlemmar i Krumorganisationen, utan att det härstammade från en ledande grupp i Stockholm. Jag har uttalat min erkänsla för många Krummedlemmars goda insatser. Åtskilliga Krummedlemmar har också själva tagit avstånd från uppropet. Det vore väl om hela organisationen öppet medgav att man gjort något galet, i stället för att försöka spela oskuld.

I ett brev till redaktören för Arbetaren, intaget i tidningens nr 13 år 1969 anförde Eriksson bl. a.

Behandlingslagen ålägger de fängelsedömda att arbeta och att lyda personalens anvisningar. Den som vägrar löper risk att få sin situation förvärrad, eftersom de domarledda övervakningsnämnderna och de tre centrala ungdomsfängelse-, internerings- och kriminalvårdsnämnderna enligt lag är skyldiga att bl. a. beakta den dömdes uppförande, när de fastställer tid för villkorlig frigivning m. m. Kriminalvården har ingen makt över dessa myndigheters beslut. De handlar lika självständigt som domstolar.

Det är upprörande — milt sagt — att några litteratörer i Stockholm ska söka förleda fångarna till handlingar som kan ha till följd att de blir senare frigivna än de eljest skulle bli. Därför kallar jag dem marodörer.

Den som vill ändra lagstiftningen om behandling i fångvårdsanstalt, för att t. ex. få fångstrejker tillåtna, bör gå den politiska vägen. En parlamentarisk kommitté utreder för närvarande, på kriminalvårdsstyrelsens hemställan, en revidering av behandlingslagen.

Det kan vidare antecknas att i motioner till 1969 års riksdag (I: 261 och II: 296) föreslogs statsbidrag till KRUM. Över motionerna inhämtades av statsutskottet yttrande från kriminalvårdsstyrelsen som avstyrkte bifall under hänvisning bl. a. till att styrelsen funnit anledning att allvarligt ifrågasätta förbundets målsättning och syfte — särskilt i fråga om eventuell avsikt att uppmana till strejk och därmed till brott mot behandlingslagen. Styrelsen gjorde gällande att KRUM:s handlingar innehöll ett försåtligt utnyttjande av den good-will som det kollektivavtalsrättsliga strejkbegreppet tillvunnit sig.

Statsutskottet anförde i sitt utlåtande över motionerna (SU 1969: 52 s. 2):

Motionerna grundas närmast på att riksförbundet saknar medel för vissa angelägna projekt, nämligen anställandet av en reseombudsman och en kurator samt inrättande av ett centralt kansli. Om ekonomiskt stöd inte beviljas skulle förbundets sociala verksamhet löpa risk att helt stagnera eller gå tillbaka.

Enligt utskottets mening förtjänar även den på frivillighetens väg uppbyggda fritids- och kontaktverksamheten vid anstalterna ett statligt ekonomiskt stöd. De insatser på området som gjorts av skilda organisationer, bland dem riksförbundet, måste anses vara mycket värdefulla. Motionernas yttersta syfte anges också vara att få resurser för att utvidga den sociala verksamheten.

Enligt utskottets mening bör därför medel anvisas i sådant allmänt syfte och i den omfattning som föreslås i motionerna. Kungl. Maj:t förutsätts ställa dessa medel till kriminalvårdsstyrelsens förfogande att användas för ändamål som kan främja de frivilliga insatserna vid anstalterna och om det är lämpligt även inom frivården.

Med hänsyn till de redovisade insatserna får riksförbundets konkreta sociala verksamhet förutsättas få andel i dessa medel och därigenom möjlighet till en avsedd effektivisering.

Riksdagen beslöt att i enlighet med utskottets förslag till Frivillig kontaktverksamhet m. m. anvisa ett reservationsanslag av 100 000 kr.

I mars 1969 tillställde KRUM styresmännen vid fångvårdsanstalterna visst informationsmaterial m. m. till vilket var fogat följande skrivelse.

Till Styresmannen!

Bifogade utsändning av KRUM-bulletinen och andra handlingar är i första hand

avsedd för de intagna på Er anstalt — men självfallet ser vi gärna att även så många tjänstemän som möjligt tar del av informationen. Till följd av bristande ekonomiska resurser är KRUM:s information — såväl till intagna och personal som allmänheten i stort — ytterligt bristfällig, vilket i sin tur ofta resulterar i oklarheter och direkta missförstånd om vad KRUM egentligen är och vill.

Riks-KRUM:s arbetsutskott vädjar därför till Er att ombesörja att bifogade handlingar läggs ut på sådana platser inom Er anstalt, bibliotek, etc., att samtliga intresserade inom anstalten får en reell chans att ta del av innehållet. Tidigare vädjanden av detta slag har — vad vi kunnat utröna — i stort sett hundraprocentigt hörsammats av styresmännen för landets fångvårdsanstalter. Naturligtvis har vi varit mycket tacksamma för detta.

På separat blad bifogar vi också det upprop som KRUM sedan en tid sänt ut till landets intagna. Själva kan vi inte finna att vi i denna skrivelse uppmanar de intagna till något som skulle kunna leda till lagstridiga handlingar, men med tanke på generaldirektör Torsten Erikssons reaktion på detta upprop har vi valt att inte låta denna skrivelse ingå i själva bulletinen. Självfallet hoppas vi att Ni ska finna det möjligt att lägga ut också denna skrivelse (liksom den redan passerat brevcensuren på en rad anstalter), men om Ni skulle anse Er nödsakad att göra en annan bedömning, så har vi med detta förfaringssätt velat gardera oss för att åtminstone övrigt material ska kunna komma de intagna till del.

På Riks-KRUM:s arbetsutskotts vägnar
Med vänliga hälsningar
Hans Nestius

Vid telefonkonferens den 31 mars 1969 med samtliga kriminalvårdsdirektörer meddelade kriminalvårdsstyrelsen dem att styrelsen beträffande Krumbulletin 1/1969 intagit den ställningen att anstalterna ej skulle medverka på något sätt när det gällde tillhandahållande eller distribution av tidningen jämte bilagor. Ifall tidningen var ställd till enskild intagen kunde den dock vidarebefordras till adressaten. I detta fall skulle dock den bilaga, som innehöll manifestet »Fångar, Kamrater» stoppas. Ifall någon kriminalvårdsdirektör skulle ha avvikande uppfattning gentemot rekommendationerna uppmanades han att senast den 1 april 1969 anmäla detta till styrelsen.

Vid ärendets avgörande yttrade JO Bexelius följande:

Som ett led i sin verksamhet har KRUM, med utnyttjande av den av sina verksamhetsformer som i förbundets stadgar betecknas som opinionsbildning, utfärdat ett upprop till de intagna på fångvårdsanstalterna om att bilda förtroenderåd. Uppropet har fått en sådan utformning att det enligt kriminalvårdsstyrelsen »inte kan förväntas bli uppfattat på annat sätt än som en uppmaning till strejk och därmed till brott mot behandlingslagen». Denna tolkning vinner enligt styrelsen stöd därav att de intagna i skriften uppmärksammas på att deras handlande kan komma att åtföljas av bestraffning — en åtgärd som en myndighet endast kan vidta på laga grund.

Till bemötande av kriminalvårdsstyrelsens tolkning av uppropet har Wikström och Nestius påpekat att de i stället för formuleringen »eventuella bestraffningar» lika gärna kunde ha skrivit »eventuella följder» eller »eventuella uteblivna för-

måner». I en skrivelse till styrelsen i februari 1969 har KRUM vidare framhållit att »vi KRUM-medlemmar i frihet kommer *inte* att uppmana till eller stimulera till strejker i fängelserna» men »däremot kommer vi att uppmana våra medlemmar innanför murarna att hålla samman, att via ökad solidaritet och gemenskap successivt driva fram en ökad demokratisering av beslutsfattandet på fängelserna» och »vi tror att bästa och snabbaste sättet att nå ett sådant medinflytande är genom upprättande av förtroenderåd, valda i demokratisk ordning av samtliga intagna».

När det gäller att bedöma om uppropet av dem för vilka det var avsett kunnat uppfattas såsom en uppmaning till strejk, är att märka att uppropet inledes med uttalanden om det skiftande resultatet av strejkaktionerna på Hall- och Norrtäljeanstalterna, därvid resultatet av Hallaktionen betecknas som »gott», medan det beträffande strejken i Norrtälje konstateras att anstaltsledningen lyckats spräcka solidariteten bland de strejkande. Vidare framhålles i uppropet att de intagna i samband med strejken på Hall bildade ett förtroenderåd med valda representanter för de intagna; i Norrtälje saknades ännu ett sådant råd. Nu berörda förhållande var enligt uppropet en av de viktigaste förklaringarna till att strejkerna på Hall och Norrtälje utfallit så olika. Det var enligt uppropet osannolikt att resultatet av strejken i Norrtälje blivit detsamma, om fångarna från början varit fast organiserade. Uppropet uppmanar »därför» till bildandet av förtroenderåd.

Den motivering till bildandet av förtroenderåd som sålunda givits i förening med påpekandet att de intagnas handlande kan åtföljas av bestraffning talar för kriminalvårdsstyrelsens tolkning av uppropet såsom en uppmaning till strejk.

Med den avfattning uppropet fått har kriminalvårdsstyrelsen, oavsett vad KRUM i verkligheten åsyftade, haft objektiv anledning räkna med att intagna skulle komma att uppfatta uppropet såsom en uppmaning till de intagna på fångvårdsanstalterna att, även med sådana stridsmedel som strejk, verka för organisationsrätt, förhandlingsrätt, medinflytande m. m. på anstalterna. Någon kritik kan i vart fall inte riktas mot kriminalvårdsstyrelsen för dess mening om hur uppropet kunde förväntas bli uppfattat av de intagna.

Såsom jag uttalat — senast i beslut den 20 januari 1969 angående stoppande på fångvårdsanstalterna av ett av socialchefen Arne Isaksson författat manifest till fängelsestrejkens försvar — är enligt 23 § lagen om behandling i fångvårdsanstalt intagen skyldig att med flit och ordning utföra arbete som åläggs honom. Han äger således inte strejka, d. v. s. vägra utföra anvisat arbete.

Att uppmana de intagna på fångvårdsanstalterna till strejk och andra former av obstruktion mot ordningen är således oförenligt med den skyldighet som enligt 23 § behandlingslagen åligger dem att utföra anvisat arbete och att ställa sig meddelade ordningsföreskrifter till efterrättelse. Det kan inte förtänkas kriminalvårdsstyrelsen att styrelsen reagerade kraftigt mot ett upprop som styrelsen tolkade såsom en uppmaning till sådana disciplinbrott. Uppropet tolkat på detta sätt framstår som ägnat att underminera de grunder på vilka enligt 1964 års behandlings-

lag kriminalvården vilar. Sedan må tankarna bakom och syftena med KRUM:s aktion vara hur välmenade som helst.

Kriminalvårdsstyrelsens chef, generaldirektören Torsten Eriksson, gav utlopp för den förtrytelse han kände gentemot KRUM:s aktion sådan den uppfattades inom kriminalvårdsstyrelsen i ordalag som onekligen var ovanligt expressiva. Det skedde i ett anförande på ett kriminalvårdsmöte. Det kan visserligen krävas av en offentlig tjänsteman, att han, då han företräder sitt verk i ett offentligt sammanhang, bemödar sig om måttfullhet i ord och handling. Å andra sidan måste en verkschef, som uppträder i en offentlig debatt, kunna förfäkta sitt verks intressen och strävanden på sätt och med ord som övertygar. Även en verkschef är självfallet berättigad att — då han gör ett inlägg i den offentliga debatten — använda drastiska liknelser och expressiva ord, om detta är ägnat att få allmänheten att lättare förstå den verkliga innebörden av det som är föremål för debatt. Med sin drastiska formulering »dessa marodörer på humanitetens bakgårdar» ville Eriksson tydligen med särskilt eftertryck låta alla förstå hur oförenligt med gällande lag och med verklig humanitet uppropets författare handlat enligt hans mening. De som deltar i den offentliga debatten måste vara underkastade en allmän kritikrätt som i inte oväsentlig grad begränsar ärekränkningsbestämmelsernas räckvidd. Detta är i varje fall gällande rätts ståndpunkt (se kommentaren till brottsbalken I s. 163—164 och 193). KRUM:s talesmän har därför haft att finna sig i mothugg som inte gått över det tillbörligas gräns. Var denna gräns går är naturligtvis en omdömesfråga om vilken man kan ha olika meningar. För min del kan jag inte finna att Erikssons drastiska uttryck, i betraktande av de omständigheter under vilka de fälldes, var kränkande i sådan mån att de kan medföra påföljd för honom.

Infogat i det informationsmaterial, som KRUM ville att styresmännen på anstalterna skulle distribuera på anstalterna, fanns också det upprop som kriminalvårdsstyrelsen brännmärkt. Med den inställning kriminalvårdsstyrelsen hade till uppropet — en inställning som jag funnit fullt förklarlig — var det helt naturligt att styrelsen vidtog åtgärder för att förhindra spridning på anstalterna av detta upprop på samma sätt som tidigare skett med det förut nämnda manifestet till fängelsestrejkens försvar.

Någon skyldighet att medverka till distributionen av övrigt material har inte förelegat. Kriminalvårdsstyrelsens rekommendationer till kriminalvårdsdirektörerna angående handhavandet av Krum-bulletin 1/1969 m. m. kan därför inte föranleda något ingripande från min sida.

Av nu anförda skäl finner jag klagomålen inte påkalla närmare utredning eller eljest föranleda någon min åtgärd.

Straffverkställighet

En del klagomål har avsett straffverkställighetsfrågor. Ett sådant fall rörde fem statslösa zigenare — makarna H., makarna K. och en broder till makarna K. — dömda den 20 februari 1969 av Göta hovrätt till vardera ett års fängelse med

avräkning för häktningstid 3 månader 15 dagar. Den 3 mars 1969 ingav I. två artiklar ur Aftonbladet för den 21 och 22 februari 1969, av vilka framgick att mannen H:s 70-årige fader och makarnas minderåriga barn fått vistas tillsammans med de dömda under häktningstiden och skulle få göra det även under straffverkställigheten. I. begärde JO:s utredning om det stod i överensstämmelse med svensk lag att icke dömda personer och minderåriga barn fick vistas i fängelse. Han ifrågasatte om ej rasdiskriminering förelåg.

Efter remiss upplyste kriminalvårdsdirektören för västra räjongen Barbro Hall-Mikaelsson följande.

Familjerna K. och H. hade, då fem av dem häktades efter stölder på olika platser i Sverige, i sällskap fört en kringresande tillvaro i Europa. De hade nyligen rest in i Sverige. Bland annat på grund av sitt ursprung, sina levnadsvanor och språksvårigheter (de talar endast serbokroatiska) är de socialt synnerligen isolerade och extremt beroende av närkontakt med varandra. Då de vuxna medlemmarna häktades och berövades friheten under gängse former och barnen omhändertogs av barnavårdsmyndigheterna reagerade både vuxna och barn synnerligen negativt och på ett så kraftigt och primitivt sätt att de ansvariga vårdorganen fann sig föranlåtna att söka extraordinära utvägar för att undvika sådana skadliga verkningar hos alla medlemmarna inom gruppen, som helt uppenbart eljest kunde bliva följden. Av dessa skäl kom man redan under häktningstiden i Västervik att ordna en gemensam förläggning för de vuxna och barnen. Den äldre mannen H. placerades på ålderdomshemmet i Västervik, där han fann sig väl tillrätta tills han nåddes av budet att de övriga skulle förflyttas till Lockerud. Då avvek han från hemmet och tog plats i familjens husvagn för att försäkra sig om att han ej skulle bli kvarlämnad.

Så snart jag erhållit uppdraget att öppna anstalten Lockerud upptogs förhandlingar med länets socialvårdskonsulent, barnavårdskonsulent och representanter för stadens socialvård. Samtliga förklarade sig helst se att kriminalvården sörjde för samtligas placering men lovade efter viss överläggning att försöka bereda plats för den äldre mannen H. på stadens ålderdomshem. I avvaktan på att plats kunde beredas tilläts H. att som besökande vistas hos sonen vid anstalten till den 13 mars, då han överfördes till ålderdomshemmet.

Då barnavårdsmyndigheterna i länet och staden efter verkställd utredning fann att den för barnen gynnsammaste placeringen var hos föräldrarna erbjöd man att ekonomiskt sörja för barnens underhåll om de fick stanna hos föräldrarna. Då i detta ärende så särskilda skäl måste anses föreligga beslöts att de sju barnen skulle få stanna hos föräldrarna. Sedan den 5 mars pågår genom skolmyndighetens försorg undervisning på platsen för barnen i skolpliktig ålder.

JO Bexelius yttrade vid ärendets avgörande:

I 26 § lagen om behandling i fångvårdsanstalt föreskrives, att kvinna som vid intagning medför spätt barn eller därefter föder barn må erhålla tillstånd att behålla barnet hos sig under amningstiden och, om särskilda förhållanden påkallar det, jämväl utöver nämnda tid. Innan sådant tillstånd lämnas, skall samråd äga rum med länsstyrelsen i det län där kvinnan har sitt hemvist. Jämlikt 35 § behandlingslagen må intagen i den mån det är förenligt med ordningen inom anstalten

mottaga besök av familjemedlemmar eller andra närstående, om det ej av särskild anledning kan verka skadligt.

I behandlingslagen har man såsom självfallet utgått ifrån, att den som undergår frihetsstraff i princip skiljes från sin familj och att vederbörande socialvårdsmyndigheter eventuellt övertager det ansvar för familjens försörjning som åvilat den intagne. Den helt speciella situation som här förelåg är icke i lagstiftningen förutsedd, och den lösning som valts innebär onekligen en starkt extensiv tolkning av 26 och 35 §§ behandlingslagen. Genom att den språkligt och socialt starkt isolerade gruppen sammanfördes på en lokal, där inga andra interner vistades, uppnåddes emellertid en lösning som var human och ändamålsenlig och inte direkt stridande mot gällande bestämmelser. Det synes mig uppenbart, att myndigheternas åtgärder inte haft något som helst rasdiskriminerande syfte utan att man tvärtom strävat efter att taga hänsyn till de särskilda svårigheter, som de dömdas språkliga och sociala isolering medförde för dem. Mig synes kriminalvården värd erkännande för det sätt varpå hithörande frågor löstes. Jag lämnar därför klagomålen såsom obefogade utan åtgärd.

Anstaltsplacering

Såsom redan tidigare angivits har ett flertal klagomål rört placering på anstalt. Intagna som av en eller annan anledning förflyttas från en öppen anstalt till en sluten riktar ofta klagomål häremot under påstående att grund för förflyttning saknats. Eftersom sådana klagomål är talrika, skall här redogöras för ett ganska typiskt sådant fall.

En intern E. uppgav i klagomål till JO följande. Han och A., som varit intagna vid öppen anstalt, hade tillsammans med en tredje intagen blivit misstänkta för att ha begått ett inbrott i ett närbeläget hus. Oaktat han och A. inte medverkat vid brottet, hade de båda utan förhör plötsligt förflyttats till en närbelägen sluten anstalt. I efterhand hade han hört att han förflyttats på grund av delaktighet i brottet. Åklagaren hade emellertid senare förklarat att han och A. var helt fria från sådana misstankar.

Styresmannen vid den öppna anstalten anförde bl. a.:

Den 25 eller 26 oktober hade ett inbrott skett i ett hus alldeles utanför anstaltsområdet. Vid inbrottet försvann kontanter och bankböcker. En intagen greps som misstänkt och erkände så småningom brottet. Pengarna och bankböckerna kunde emellertid icke återfinnas. Det hade emellertid framkommit misstankar om att tjuvgodset överlämnats till E. och A. Han förflyttade då båda till den slutna anstalten, där dessa även lättare kunde höras av polisen. Orsaken till förflyttningen hade man inte uppgivit med hänsyn till att polisen uppmanat honom att icke underrätta de intagna om misstankarna. Då brottet emellertid icke kunnat styrkas hade åklagaren lagt ner förundersökningen beträffande E. och A.

JO Bexelius yttrade vid ärendets avgörande:

Intagen äger inte någon ovillkorlig rätt till placering i viss anstalt. Förmånen att få undergå straff å öppen anstalt förutsätter att man hyser förtroende till den

intagne. Rubbas förtroendet till intagen på grund av misstankar om brott under anstaltstiden, kan en förflyttning bli nödvändig, även om brottet icke blivit styrkt. Under hänvisning till vad nu sagts kan jag ej finna att befogad kritik kan riktas mot förflyttningen. Som regel bör dock misstänkt få tillfälle att yttra sig, innan förflyttning sker. I förevarande fall har dock funnits särskilda skäl att frångå denna huvudregel.

Utredning i anledning av tidningsuppgifter om 23 fall av isoleringsstraff vid fångvårdsanstalt

I en artikel i Aftonbladet för den 15 januari 1969 med rubriken »Intern bunden 35 timmar i isoleringscell» omnämndes en uppsats av jur. stud. Stig Magnusson om disciplinproblemen i fängelserna. Magnusson hade med kriminalvårdsstyrelsens tillstånd använt journalhandlingar vid fångvårdsanstalten i Härnösand som källmaterial till uppsatsen. Magnusson hade enligt artikeln uppgivit att det 1966 förekom »23 fall av isoleringsstraff» vid anstalten, att 8 av dessa interner därvid belades med fängsel, d. v. s. bands fast i sängen, och att en av dessa — den i rubriken angivne — låg fastbunden närmare ett och ett halvt dygn utan att det i journalhandlingarna stod angivet något om orsaken till hans isoleringsstraff. De åtta internerna var fastspända i genomsnitt 13 timmar 5 minuter. Anledningen till att de isolerades och bands fast var psykisk obalans och självmordsförsök.

Magnusson hade vidare enligt artikeln uppgivit följande: Han hade tagit upp hela disciplinkomplexet i sin uppsats men reagerat starkast mot denna form av bestraffning. De interner som bands fast skulle enligt behandlingslagen omedelbart ha läkarhjälp. Om internerna verkligen fått detta kunde Magnusson inte yttra sig om. Det antecknades inte i de allmänna journaler, till vilka Magnusson hade tillgång, utan i läkarnas sjukjournaler. Isolering med fastbindning var den mest inhumana strafformen i svensk kriminalvård. Det rörde sig oftast om sjuka, djupt deprimerade människor, vars sjukdom och depression kom just av att de var inspärrade ensamma och kringskurna. De interner som bestraffades med isoleringscell utan att bindas fast — skyddscell var den officiella pretentiösa benämningen — hade oftast gjort sig skyldiga till någon form av disciplinbrott, ohörsamhet, rymningsförsök, våld mot tjänsteman, smuggelförsök och dylikt. Dömdes en intern till isoleringsstraff, innebar det i regel en dubbel bestraffning. Först den enorma psykiska påfrestningen under isoleringstiden. Sedan sköts också den villkorliga frigivningen på framtiden. En sekunds överilad handling kunde alltså innebära ytterligare några månader eller år i fängelset.

I anledning av innehållet i tidningsartikeln begärde JO Bexelius genom remiss den 16 januari 1969 att styresmannen vid fångvårdsanstalten Härnösand skulle inkomma med upplysningar.

I anledning av remisserna inkom t. f. kriminalvårdsdirektören Åke Danielson, styresmannen Malte Ståhlberg och t. f. överläkaren Karl-Henrik Werner med yttranden. Därvid lämnade Werner en utförlig redogörelse för 18 fall, som gällde

psykiatriska avdelningen, och Ståhlberg för övriga 5 fall, där år 1966 vid anstalten placering i skyddscell förekommit.

Ståhlberg uppgav bl. a.: Anstalten hade dels en isoleringsavdelning med sex celler och dels två s. k. skyddsceller, de senare belägna i förbindelsegången mellan gamla och nya fängelset. I skyddscellerna finns s. k. spännbälten. Där verkställes inga disciplinära åtgärder. I skyddscell placeras endast sådana som inte kan förvaras på annan plats i fängelset på grund av att de utgör ett allvarligt hot mot ordningen och säkerheten vid anstalten eller att fara föreligger att de skulle skada sig själva eller andra. Eftersom tittgluggarna i dörrarna till skyddscellerna var större än i isoleringsavdelningens celler, kunde man hålla en intagen under bättre uppsikt i skyddscellerna. Det var i vissa fall nödvändigt att använda skyddscell, då det förekom att omhändertagna uppträdde högljutt och störande, vilket kunde skapa oro i anstalten. Särskilt på natten var det mycket lyhört. På grund av ett beklagligt förbiseende hade anteckning enligt 74 § behandlingslagen ej skett beträffande den intern som hållits fastspänd 35 timmar.

Av Ståhlbergs och Werners redogörelser framgår följande.

Av de 23 fall som omnämns i tidningsartikeln avser 18 sådana som varit intagna vid anstaltens psykiatriska avdelning antingen för genomgående av rättspsykiatrisk undersökning eller för vård.

Inte i något av de av Ståhlberg redovisade fem fallen kom spännbälte till användning. Anledningen till placeringen i skyddscell var i tre fall oro och störande uppträdande, tablettberusning (placeringen och extra bevakning enligt rekommendation av lasarettsläkare) och stark berusning. Två av de fem fallen avser intagna, som en natt greps just då de lyckats slå hål i en yttervägg i avsikt att rymma. De fick tillbringa natten i skyddscellerna, eftersom man inte kunde förutse hur de skulle reagera efter att ha blivit tagna på bar gärning. Påföljande morgon överfördes de till vanlig isoleringscell.

Att placering i skyddscell skedde i de 18 fall, för vilka Werner redogjort och vilka alla avser personer intagna på den psykiatriska avdelningen, berodde på att de intagna varit oroliga, förvirrade, chockade, våldsamma och störande, företagit självmordsförsök eller eljest skurit sig, hotat att begå självmord, sökt skada andra intagna, uppträtt hotfullt mot personalen eller i affekt skadat möbler och inredning. I två fall skedde intagningen efter rymningsförberedelser, därvid de intagna gjorde våldsamt motstånd. Werner betecknade sju av de intagna som vårdfall. Fixering i spännbädd hade förekommit i åtta av fallen. Det skedde mestadels nattetid och torde — om man bortser från det i tidningsartikelns rubrik avsedda fallet — ha varat i genomsnitt mindre än 10 timmar. Anledning till att spännbädd kommit till användning i dessa fall var att de intagna varit förvirrade, skurit sig eller varit våldsamma.

Om den intagne, som varit fastspänd 35 timmar, uppgav Werner i huvudsak: Denne hade vid två tillfällen varit placerad på isoleringsavdelning, första gången efter rymningsförberedelse och andra gången för att han bl. a. skurit sig och slängt en stol mot celldörren. Han hade dessförinnan hotat att hänga sig. Den 18

september kl. 01 placerades han i spännbädd (enbart bälte) med extra övervakning på grund av att han skurit sig med en skärva från en glödlampa. Han hade behandlats på lasarett för skadan och hade då försökt rymma trots handbojor. Överuppsyningsmannen Hollstedt kallades till anstalten kl. 03 och godkände vidtagna åtgärder. Hollstedt ansåg på dagen den 18 september, som var söndag, fortfarande att det ur säkerhetssynpunkt var befogat att den intagne var placerad i spännbädd. Även Werner, som bedömde åtgärderna på förmiddagen den 19 september, ansåg dem motiverade. Samma förmiddag befriades den intagne från spännbädden och fördes på eftermiddagen åter till avdelningen. Med all sannolikhet hade Werner, såsom regelmässigt skedde i dylika fall där man kunde förutse s. k. överspelning och självskada m. m., på förhand givit instruktion till vederbörande uppsyningsman att den intagne fick isoleras respektive placeras i skyddscell och därvid även i spännbädd, om uppsyningsmannen bedömde det nödvändigt för att hindra den intagne att skada sig etc. Praxis i tveksamma fall var att uppsyningsmannen inhämtade direktiv från Werner eller tillkallade jourhavande läkare. I detta fall kunde ingen tveksamhet råda. Den intagne var upprörd och mer eller mindre desperat trots lugnande medicin och sömnmedel samt hade vid flera tillfällen tydligt sagt ifrån och även visat vad han var beredd att göra. Anledning att överföra honom till mentalsjukhus fanns inte då. Mentalvården hade för övrigt inte möjlighet att ta hand om mer än en liten del av det abnormklientel som fångvården nu måste sköta trots att större delen av detta klientel borde vårdas på sjukhus med speciella resurser. Natten till den 17 oktober placerades den intagne på nytt i skyddscell på grund av att han upptäcktes delta i rymningsförsök.

Werner anförde avslutningsvis:

Här kan tillfogas att vid psyk. avd. (eller inom anstalten ö. h. t.) tjänstgör nattetid ingen personal som kan anförtros mera kvalificerade sjukvårdande uppgifter, varför då heller ingen kvalificerad medicinsk behandling kan ges, t. ex. sådan som fordrar kunskaper om applikationen (tillvägagångssättet vid injektioner etc.) av mera »avancerade» läkemedel, dessas biverkningar o. s. v.

Det klientel inom fångvården som behöver kvalificerad psykiatrisk vård har under 60-talet av flera orsaker ökat ofantligt och detta klientel har också blivit mycket mera svårskött, bl. a. på grund av vederbörandes ökade och förvisso helt motiverade krav på fullgod vård (vilken fångvården inte kunnat erbjuda) och på grund av de betydligt ökade fri- och rättigheter som i behandlingslagar — och dessas tillämpningsföreskrifter — efterhand medgivits de intagna. När kriminalvården inte tillnärmelsevis har fått resurser att smidigt effektuera all denna förstklassiga behandling som är föreskriven eller rekommenderad är det inte förvånande att nervkollapser och »överspelningar», stundom i direkt syfte att framtvinga sjukhusvård, allt oftare inträffar bland de psykiskt sjuka och abnorma det här är fråga om. Att den stressande situationen för den personal som tjänstgör inom den slutna kriminalvården, och då fr. a. inom den psykiatriska sektorn, är i det närmaste ohållbar får väl anses uppenbart.

Såsom framgår av det ovan anförda har beträffande de 13 redovisade internerna placering i skyddscell skett i sammanlagt 18 fall. Jag vågar hävda att denna åtgärd liksom den i vissa fall vidtagna placeringen på isoleringsavdelningen inte varit

obefogad i något av fallen. Ej heller kan det enligt min mening anses att någon varit isolerad resp. placerad i skyddscell otillbörligt lång tid. Dessa åtgärder får också ses som ett led i den psykiatriska behandling som enligt gängse praxis inom svensk kriminalvård måste tillämpas i ifrågavarande fall.

En avsevärd nackdel med psykiatriska avdelningen (rättspsykiatriska kliniken) i Härnösand utgör den omständigheten att de lokaler som avdelningen måste disponera är belägna på flera olika håll inom anstalten.

Beträffande vårdkrisen inom den psykiatriska sektorn av fångvården och därmed förknippade aspekter på lokaliteter och andra vårdresurser särskilt i Härnösand har jag på senare år yttrat mig utförligt i flera olika sammanhang, senast i år i samband med anslagsyrkande för avdelningens ombyggnad. Jag har länge bedömt läget som synnerligen allvarligt. Ifrågavarande vårdområde är — som bekant — svårt försummat och situationen förvärras för varje dag.

Vid ärendets avgörande anförde JO Bexelius bl. a. följande:

Av den verkställda utredningen framgår att placeringen i skyddscell i de 23 fall som avses med tidningsartikeln skett i anledning av orosanfall, förvirring, tablettförgiftning eller stark berusning eller på grund av att de intagna varit våldsamma eller störande eller »spelat över» och därvid skurit sig eller eljest hotat att begå självmord eller i ett par fall i anledning av rymningsförberedelser, därvid placeringar i skyddscell motiverats av behovet att till en början kunna bättre övervaka hur de intagna reagerade efter att ha tagits på bar gärning. Om man bortser från sistnämnda två fall har intagningarna i skyddscell skett i syfte att skydda de intagna från att begå något överilat. Härvid är att märka att skyddscellsplaceringen i 18 av de 23 fallen avsett personer, som intagits på anstaltens psykiatriska avdelning för vård eller rättspsykiatrisk undersökning. I intet av de 23 fallen har placeringen i skyddscell skett för att undergå disciplinär bestraffning. Det saknas därför helt fog för att tala om »23 fall av isoleringsstraff» eller »bestraffning». Än mindre finns det såvitt avser de 23 fallen anledning att tala om »dubbelt straff» genom att villkorlig frigivning skulle skjutas på framtiden. Här är ju inte alls fråga om disciplinära åtgärder enligt 68—70 §§ behandlingslagen.

Jag vill vidare erinra, att placeringen i skyddscell liksom även fixering i skyddsbälte har uttryckligt stöd i behandlingslagen. I 73 § nämnda lag stadgas sålunda att när det finnes erforderligt, för att betvinga våldsamt uppträdande, så ock eljest, när säkerheten inom anstalten så kräver, intagen må hållas skild från andra intagna samt, om andra medel finnes otillräckliga, beläggas med lämpligt fängsel, dock ej under längre tid än säkerheten fordrar.

Vad särskilt angår fixering i skyddsbälte må framhållas att sådan åtgärd stundom kommer till användning även inom mentalsjukvården. Vid besök på mentalsjukhus i Sverige och Norge har läkare på förfrågan av mig förklarat att man ännu inte kan undvara sådan åtgärd. Någon kritik torde därför icke kunna riktas mot kriminalvården för att skyddsbälte används i vissa fall mot psykiskt sjuka eller våldsamma personer till skydd för dem själva eller deras omgivning. Det finns alltså inte fog för att tala om »den mest inhumana strafformen i svensk kriminalvård».

Vid granskning av redogörelserna för de åtta olika fall, då fixering i skyddsbädd kommit till användning, har jag ej kunnat finna att åtgärden i något fall vidtagits utan att ha varit motiverad ur säkerhetssynpunkt. I ärendet har inte heller framkommit något som visar att fixeringen i skyddsbädd varat längre än som påkallats ur säkerhetssynpunkt. Vad särskilt angår det fall, där fixeringen varade 35 timmar, synes mig åtgärden ha bort tidigare än som skedde underställas vederbörande läkare eller, om denne inte var tillgänglig, annan tillkallad läkare för att bedöma om andra medicinska behandlingsmetoder i stället borde komma till användning.

Jämlikt 74 § behandlingslagen skall anteckning göras om åtgärder enligt 73 § och läkares yttrande däröver i särskild liggare med angivande av anledningen till åtgärden. Sådan anteckning har åtminstone i ett fall inte skett. Jag vill i anledning härav erinra om vikten av att sådan anteckning sker.

Med hänsyn till att, såsom framgår av bl. a. Werners avslutande uttalanden, svårigheterna beträffande det klientel inom kriminalvården som här är aktuellt och underdimensioneringen av de resurser som står till förfogande ingalunda är för statsmakterna okända anser jag det inte motiverat att nu göra framställning i saken eller att i övrigt företaga något ingripande.

I ett annat ärende, som också rörde placering i isoleringscell, klagade L. över att han efter en misskött permission placerats i en isoleringscell utan lakan att sova i och utan att han fått tillgång till sina toalettsaker och en handduk så att han kunde tvätta sig.

Från fångvårdsanstalten inhämtades bl. a. följande.

Enligt »Särskild instruktion för observationsavdelningen» från den 1 juli 1968 placeras på avdelningen utan beslut i varje enskilt fall intagna, som återförts efter rymning från anstalt eller permissionsavvikelse, liksom också de, som återföres efter misskött långtidspermission (punkt 1 a). Intagen skall placeras i isoleringscell i händelse av berusning, våldsamhet, matvägran eller eljest om särskild observation av honom är påkallad, i övrigt i normalcell (6). I isoleringscell får den intagne inte inneha personliga tillhörigheter. Toalettartiklar, rökverk o. dyl. skall förvaras av uppsyningsmannen. Rökning är endast tillåten i samband med promenad eller eljest i befattningshavares närvaro. I cellutrustningen skall ingå filt men ej lakan. Den intagnes klädsel skall begränsas till det nödvändiga. Livrem får inte förekomma (8 a). — Observationsavdelningen har tio normalceller och tio isoleringsceller. Under det år som avdelningen har varit i bruk har man endast i enstaka fall behövt använda isoleringscell, medan det under de sista två månaderna uppstått svårigheter att få normalcellerna att räcka till. — L. ankom till anstalten den 30 juli 1969 kl. 18.00 efter permissionsavvikelse. Eftersom alla normalceller var fullbelagda, placerades L. i isoleringscell. Dagen därpå vid 13-tiden hade en plats blivit ledig i normalcell, varför L. överfördes till denna. Vad gäller toalettartiklarna har tillsynsman B. G. vid observationsavdelningen uppgivit, att L. vid 10-tiden på förmiddagen den 31 juli 1969 fick in dessa samt en toaletthandduk. Observationsavdelningens personal har beträffande L. helt följt instruktionen för avdelningen. Eftersom avdelningen sedan några månader tillbaka har haft för få normalceller kommer kompletterande instruktion att ges hur personalen skall förfara,

då man på grund av platsbrist måste använda isoleringscell. Vidare kan meddelas, att utrustning har beställts för att kunna använda fem av isoleringscellerna som normalceller.

JO Bexelius anförde vid ärendets avgörande:

Av remissyttrandet framgår att L. placerades i isoleringscell, icke för att de i instruktionen för observationsavdelningen angivna förutsättningarna för sådan placering förelåg utan därför att normalcellerna var fullbelagda. I och för sig kan det av praktiska skäl vara befogat att vid överbeläggning taga i anspråk isoleringscellerna även för sådana intagna, som eljest skulle ha placerats i normalcell. En förutsättning härför måste dock vara, att de för den intagne avsevärt oförmånligare bestämmelserna om isoleringscell då icke tillämpas och att en med normalcellerna likvärdig utrustning tillhandahålles. Så har emellertid icke skett beträffande L. och hans placering i isoleringscell har ur den synpunkten varit klart felaktig.

Jag har under hand inhämtat, att kompletterande instruktion nu utfärdats av innehåll, att den som på grund av platsbrist intages i isoleringscell vid behandlingen skall vara likställd med den, som vistas i normalcell. Då med hänsyn härtill liknande misstag med avseende å behandlingen inte behöver befaras för framtiden, finner jag ej skäl att vidtaga ytterligare åtgärd utan låter bero med vad i ärendet förekommit.

Användande av fängsel

Några klagomål har gällt användningen av fängsel vid transporter av intagna. Vid företagen utredning har dock inte framkommit annat än att gällande bestämmelser följts. Något ingripande har därför ej funnits påkallat. I ett ärende ledde dock klagomålen till viss ändring av praxis.

J., som var intagen å fångvårdsanstalten Kalmar, klagade över att han vid transporter från anstalten till lasarettet i staden varit fängslad med livfängsel och handklovar. Efter remiss inkom dåvarande kriminalvårdsdirektören för interneringsräjongen Gunnar Marnell med yttrande jämte utredning, innefattande förhör med J. och fem fångvårdstjänstemän samt yttrande av anstaltsdirektören i Kalmar Folke Lindberg.

I Marnells och Lindbergs yttranden framhölls, att fångvårdsanstalten i Kalmar utnyttjas som specialanstalt för svårbehandlade intagna inom interneringsräjongen samt att säkerhetsbestämmelserna därför måste iakttagas särskilt strikt på denna anstalt. Vid transporter utom anstalten hade fängsel i regel använts. Kriminalvårdsstyrelsen hade emellertid numera under hand meddelat Lindberg, att prövning i varje särskilt fall av behovet av fängsel skall ske vid transport av sådana intagna som på egen begäran vistas på Kalmaranstalten, s. k. rosökare.

J. fick enligt Marnell vid tiden för anmälan räknas till rosökarna. Av utredningen framgick, att han transporterades från fängelset till lasarettet den 9 december 1968, den 14 januari 1969 och den 18 januari 1969. Den 9 december belades J. inte med fängsel, vilket däremot skedde den 14 och 18 januari. Den 14 januari lossades fängslet i taxibilen vid framkomsten till lasarettet, medan så ej

skedde den 18 januari. Enligt uppgift av vårdarna var det deras mening att fängslet skulle avlägsnas, men J. avböjde detta och syntes vilja demonstrera fängslet. Vid alla tre tillfällena vägrade J. att låta sig iföras kavaj, som skulle ha dolt fängslet.

Vid ärendets avgörande yttrade JO Bexelius bl. a. följande.

Att fängsel vid transporter användes i större utsträckning på Kalmaranstalten än vid andra anstalter kan med hänsyn till klientelets sammansättning inte föranleda någon erinran. Beträffande intagna som på egen ansökan vistas på anstalten finns emellertid skäl till en mindre strikt praxis, vilket också numera införts. Någon åtgärd från min sida är i denna del icke påkallad.

Vad angår de anförda klagomålen framgår av utredningen, att fängslingen av J. den 14 och 18 januari 1969 överensstämde med då tillämpad praxis, varför den ej kan föranleda någon anmärkning mot vårdarna. Att J:s vägran att medverka till att fängslet doldes under hans dräkt i enlighet med föreskriften i 39 § behandlingslagen föranledde olika åtgärder i de tre fallen finner jag ej vara av beskaffenhet att föranleda kritik; bedömningen måste ju ske med hänsyn till J:s uppträdande och övriga konkreta omständigheter vid varje särskilt tillfälle. I likhet med kriminalvårdsdirektören anser jag dock att vårdarna, då J. vägrade att iföra kavaj som kunde dölja fängslet, bort inhämta instruktion av styresmannen hur man borde förfara.

Om transporter av intagna

Vid inspektion den 14 april 1969 av fångvårdsanstalten Kumla påtalade G., som var intagen å anstalten, bl. a. att transporter av de intagna skedde på ett otillfredsställande sätt och anförde därvid: De intagna togs med våld och belades med bojor. Till dessa hade endast en av transportförarna nyckel. Transportbilen var oftast så konstruerad att den endast hade en öppningsbar dörr. Vid en eventuell olycka hade den intagne därför icke någon möjlighet att taga sig ur bilen. Även föraren av bilen, som satt i en slags bur, måste ha svårigheter att komma ut vid en eventuell olycka.

Ärendet remitterades till styresmannen för fångvårdsanstalten Kumla, som företog viss utredning varvid även G. hördes. G. anförde därvid även klagomål över att han den 10 januari 1969 transporterades från Långholmen till Kumla utan att i förväg ha underrättats om transporten. G. uppgav att han fick besked om transporten först på morgonen samma dag och att han inte fick tillfälle att underrätta sina anhöriga om förflyttningen. G. påtalade även att han, då han motsatte sig transport, förts till bilen med våld och belagts med handbojor.

Styresmannen för Långholmen upplyste följande.

Tidigare planlade och utförde varje anstalt sina transporter, vilket gjorde att transporten i regel var bestämd en eller flera dagar i förväg. Efter transportcentralernas tillkomst sker transportanmälan till centralen omedelbart efter beslut. Från transportcentralen kommer transportbesked, då man vet vid vilken tidpunkt transporten kan utföras. Ibland sker detta i god tid, ibland endast med ett par timmars varsel. Transportcentralen har ej egna fordon och transportförare utan

dessa tillhandahålls av anstalterna inom centralens verksamhetsområde. Dessutom sker många resor vid återfärd. I Stockholm har Allmänna häktet och Långholmen haft stora personalsvårigheter med åtföljande problem för transportcentralen. Mången gång vet man icke på morgonen, om personal och fordon kan anskaffas för transport under dagen. En möjlighet till återtransport kan helt opåräknat dyka upp. Med den starka beläggningen är det nödvändigt att använda sig av första möjlighet till transport.

Av det ovan sagda torde framgå, att man ej har möjlighet att författningsenligt i god tid underrätta den intagne om transporten. Detta är i hög grad beklagligt men svårt att göra något åt. Om tid och möjlighet finns brukar man här försöka ordna extrabesök, om den intagne väntar besök närmaste dagarna. Någon form av underrättelse till de anhöriga brukar vi hjälpa till med. Arbetsbelastningen kan dock orsaka svårigheter. Ibland kan man ej heller få telefonkontakt med de anhöriga.

Angående den aktuella transporten kom samordningsbesked kl. 15.40 den 9 januari, innebärande att transporten skulle gå den 10 januari kl. 8.00. Att så långt efteråt få fram närmare uppgifter om ärendets handläggning är icke möjligt. Tidsrymden mellan besked och transport måste betecknas som kort, då ju tjänstetiden på expeditionerna slutar kl. 16.55 och börjar kl. 8.00.

Att intagen vägrar gå med på transport till annan sluten anstalt kan ej accepteras. I så fall skulle hela anstaltssystemet snart upphöra att fungera. Vid vägran brukar som regel övertalning ge resultat. I ett mindre antal fall tvingas man gripa till hot om våld och i enstaka fall blir det nödvändigt att använda tvångsmedel.

Eftersom G. vägrade att efterkomma ordern att göra sig klar för transport, företogs förberedelser att utföra transporten med tvångsmedel. Av transportförarnas samstämmiga vittnesmål framgår, att tvång utöver användande av fängsel ej blev nödvändigt, då G. gav sig inför övermakten. G:s uppgifter verifierar tjänstemännens uttalande.

Vid ärendets prövning anförde JO Bexelius följande.

Enligt kriminalvårdsstyrelsens cirkulär nr 2/1968 om vård i anstalt, § 110, skall intagen, om ej särskilda skäl är däremot, i god tid före transport underrättas om denna och dess ändamål.

Samordningen av transporter inom olika transportcentraler har uppenbara fördelar. Systemet medför emellertid den olägenheten, att exakt tidpunkt för en viss transport icke kan meddelas den intagne förrän besked härom inkommit från transportcentralen. Stundom anvisas transport med ytterst kort varsel. Det är därför angeläget, att den intagne snarast får del av beslut angående hans förflyttning, även om besked ännu ej föreligger om vid vilken tidpunkt transport kommer att ske. Såsom jag i tidigare liknande ärende framhållit bör sådan underrättelse lämnas senast i samband med att anmälan göres till transportcentralen. En förvarning om att transport beslutats och kan komma att ske med kort varsel inom t. ex. de närmaste dagarna är av väsentlig betydelse för att undvika olägenheter för den intagne. Genom ett sådant besked får underrättelseskyldigheten enligt ovannämnda stadgande i vårdcirkuläret anses fullgjord. Lämnas anvisning på transport i nära anslutning till anmälan utan att den intagne förvarnats måste övervägas att uppskjuta transporten om den intagne motsätter sig förflyttning vid den tidpunkten. Det kan icke anses godtagbart att föreskriften om underrättelse i god tid,

vilken meddelats i den intagnes intresse, åsidosätts av transportekonomiska eller andra organisatoriska skäl, såsom anstaltens beläggning. Föreskriften skulle då närmast bli illusorisk, eftersom sådana skäl för att genast verkställa en anvisad transport regelmässigt föreligger.

G. har gjort gällande att han underrättades om transporten samma morgon som den ägde rum. G:s uppgifter tyder på att frågan om hans förflyttning icke handlagts på sådant sätt, att vårdcirkulärets föreskrift om underrättelse i god tid iakttagits. Enligt vad styresmannen upplyst har det icke gått att så långt i efterhand få fram närmare uppgifter om ärendets handläggning. Det är således icke känt om G. förvarnats om transporten eller eljest kände till att den var förestående. De uppgifter som föreligger ger icke tillräcklig grund för bedömning av om någon befattningshavare gjort sig skyldig till tjänstefel vid handläggningen av saken. Otvivelaktigt ges också vid tillämpningen av bestämmelsen visst utrymme för en skälighetsprövning. Jag finner därför icke motiverat att föranstalta om ytterligare utredning utan låter bero vid vad i ärendet förekommit.

Vad så gäller klagomålen över användandet av fängsel under transporten och under transporter i allmänhet — finns föreskrifter härom i vårdcirkuläret, § 113. Däri stadgas att intagen under transport får beläggas med fängsel, som dock inte bör användas med mindre det erfordras för att förhindra rymning eller för att skydda den intagne eller omgivningen.

Av utredningen i ärendet framgår att det funnits fog för användandet av fängsel i samband med att G. placerades i transportbilen. Enligt vad de medföljande vårdarna uppgivit höll sig G. lugn under själva bilfärden. Det fanns sålunda knappast anledning att hålla honom fängslad under hela resan. Avgörandet härav är emellertid en omdömesfråga. Vad som förevarit i detta hänseende kan därför uppenbarligen inte läggas någon befattningshavare till last såsom tjänstefel.

Frågan om hur fångtransportbilar lämpligen bör vara konstruerade måste bedömas under beaktande av såväl trafiksäkerhetskrav som nödvändigheten av att bilarna är rymningssäkra och i övrigt lämpade för sin särskilda användning. Som G. antytt kan dessa synpunkter i viss mån vara svåra att förena. Användandet av fängsel i transportbilen utgör här ett särskilt problem.

Den i ärendet företagna utredningen ger icke klart stöd för att säkerheten är i erforderlig mån tillgodosedd. Eventuella brister i detta hänseende kan likväl inte läggas någon enskild befattningshavare till last såsom fel eller försummelse. Jag anser emellertid att frågan bör bli föremål för övervägande. Jag ämnar därför till kriminalvårdsstyrelsen överlämna en avskrift av detta beslut med hemställan att styrelsen, i samråd med trafiksäkerhetsverket, måtte taga frågan om säkerheten vid fångtransporter under övervägande.

Sjukvård och tandvård vid fångvårdsanstalterna

Klagomålen beträffande sjukvården har varit jämförelsevis talrikt förekommande. Dessa har ofta gällt att de intagna inte fått behövlig medicin eller vård.

I många av dessa fall har dock utredning visat att fråga endast varit om försök från narkotikamissbrukares sida att skaffa läkemedel med berusningseffekt.

I ett fall anförde S. bl. a. följande: Under sin vistelse på skyddstillsynsanstalten Stångby blev han efter remiss av läkaren vid anstalten, Kerstin Tunving, den 27 februari 1969 överförd till fångvårdsanstalten Malmö för undersökning av en ev. hjärnskada. Han intogs emellertid aldrig på sjukhuset utan placerades på häktesavdelningen vid anstalten. Den 3 mars 1969 återfördes han till Stångby utan att han under vistelsen på Malmöanstalten blivit undersökt eller fått någon behandling. Vid det enda sammanträffandet med anstaltens läkare den 28 februari hade denne i snäsig ton förklarat att han ej behövde intas på sjukhuset och att han ej behövde ta de tabletter som Tunving tidigare ordinerat honom.

Efter remiss inkom styresmannen för fångvårdsanstalten Malmö, t. f. kriminalvårdsinspektören Anne-Marie Carlström, bl. a. med eget yttrande jämte yttranden från 1:e assistenten vid anstalten Stångby, Carin Petersson, och från anstaltsläkaren vid fångvårdsanstalten Malmö, E. P. Lindblom. Av vissa till yttrandena fogade handlingar framgick bl. a. att Tunving den 26 februari 1969 remitterat S. till kroppssjukavdelningen, fångvårdsanstalten i Malmö. I remissen nämndes intet om medicinmissbruk. Lindblom utfärdade den 28 februari remiss för skallröntgen. S. blev sedermera den 10 mars 1969 undersökt vid neurologiska kliniken vid lasarettet i Lund.

Lindblom anförde i huvudsak: S. hade i sin beskrivning undanhållit den väsentliga upplysningen att han var medicinmissbrukare, vilket han ej heller omtalat för läkaren vid anstalten Stångby eller vid den senare företagna neurologiska undersökningen vid lasarettet i Lund. Då Lindblom på morgonen den 28 februari 1969 besökte S., uppvisade denne alla de kännetecken som en narkotikamissbrukare hade och i hans beteende kunde utläsas klara abstinensbesvär. S. medgav också missbruk av medicin och uppgav att han haft hjärnskakningar tre gånger, men då ej sökt läkare. Remiss för skallröntgen utfärdades och blev tidsbeställd. Även EEG-utredning planerades. I likhet med andra medicinmissbrukare hade S. bestämda krav på fortsatt medicinering, både vad gällde dosering och kvalitet. Lindblom hade upplyst S., att man skulle upphöra med all medicin för att få en uppfattning om S:s tillstånd, när han var helt medicinfri, och därefter ge lämplig behandling. Lindblom bedömde hans tillstånd icke vara sådant att inläggning på kroppssjukhuset var indicerad. S. skulle med sitt arroganta sätt och krav på tabletter ha stört ordningen på kroppssjukhuset, där han utan större svårighet skulle ha kunnat skaffa sig önskade tabletter från andra intagna. På kvällen den 28 februari 1969 var S. orolig i cellen och överfördes under mycket lugna former till isoleringsavdelningen, den enda som kunde ge effektiv övervakning och tillsyn. Det skedde såsom en skyddsåtgärd. Den 3 mars 1969 fördes S. tillbaka till anstalten Stångby utan att Lindblom eller sjukvårdspersonalen underrättades därom. Röntgenundersökningen fick avbeställas och den utredning som skulle ha gjorts hann ej påbörjas. Att läkare icke tillfrågades före en dylik förflyttning var anmärkningsvärt, då en planläggning av en medicinsk utredning var en omständlig proce-

dur. Fallet visade klart att patientens verkliga åkomma på grund av förflyttningen blivit helt fördold.

Vid ärendets avgörande yttrade JO Bexelius bl. a. följande.

Beträffande S:s klagomål över att han under vistelsen vid fångvårdsanstalten ej erhöll behandling eller medicin framgår av utredningen att förberedande åtgärder vidtogs för att verkställa medicinsk utredning — skallröntgen, EEG och undersökning av S:s tillstånd, sedan han blivit fri från påverkan av mediciner. I ärendet har inte framkommit något som ger stöd för antagande att Lindbloms bedömning av S. och hans åtgärder för att utreda fallet var felaktiga. Den av Lindblom planerade medicinska utredningen kom emellertid inte till stånd, enär S. efter beslut av kriminalvårdsdirektören Gunnar Thurén återfördes till anstalten Stångby innan utredningen fullföljts. Thuréns beslut medförde således att transporten av S. till fångvårdsanstalten Malmö och hans vistelse där blev meningslös. Då Thurén synes ha underrättats om att Lindblom ej ansåg erforderligt att S. placerades på kroppssjukhuset, dit han hade remiss, framstår det som anmärkningsvärt att Thurén beslöt att återföra S. till anstalten Stångby utan att dessförinnan ha tillfrågat Lindblom eller på annat sätt inhämtat erforderliga upplysningar. Av sjukjournalen framgår att upplysning kunnat inhämtas åtminstone om att remiss utfärdats för skallröntgen. Thuréns beslut fattades emellertid sedan Lindblom för dagen lämnat sitt tjänsterum och sedan olika befattningshavare givit uttryck för stark oro för S:s tillstånd. Att Thurén i detta läge inte ansåg sig böra dröja med beslut intill dess han fick kontakt med Lindblom, framstår såsom förklarligt. Det är vidare uppenbart att syftet med beslutet uteslutande var att S. snabbt skulle komma under tillsyn av läkare. I betraktande härav synes mig någon befogad kritik inte kunna riktas mot Thuréns beslut, även om detta med hänsyn till vad numera blivit upplyst framstår såsom förhastat och icke ändamålsenligt.

I ett annat fall påtalade G. som var intagen i fångvårdsanstalt, att han ej kunnat beredas plats på psykiatriska avdelningen vid fångvårdsanstalten Hall.

Efter remiss inkom yttrande från bl. a. överläkaren vid Hallanstaltens psykiatriska avdelning Karl-Erik Törnqvist. Denne lämnade därvid en utförlig redogörelse för sina pressande arbetsuppgifter bl. a. som ensam psykiater vid Hallanstalten samt för det stora intagningstrycket på den psykiatriska vårdavdelningen där. Törnqvist uppgav, att så länge interneringsräjongen inte disponerade någon rymningssäker anstalt för de speciellt farliga och rymningsbenägna vilken tillät gemensamhet, fick man räkna med otillfredsställande intagningsförhållanden. Prioritering av väntelistan var enligt Törnqvist nödvändig. Beträffande G:s fall uppgav Törnqvist bl. a.: Törnqvist hade personlig kontakt med G. den 7 augusti, den 16 oktober och den 8 november 1968 samt den 20 januari 1969, varvid G. erhöll viss samtalsterapi och medicinering. Efter rymningsförsök överfördes G. till Norrköpingsanstalten utan att Törnqvist före transporten yttrade sig i fallet. Den 10 februari 1969 uppsattes G. som förtursfall på väntelistan. I fortsättningen hade Törnqvist flera kontakter med Norrköpingsanstalten. Eftersom en av G:s rym-

ningskamrater var intagen på psykiatriska avdelningen, fick G. vänta. Den 27 mars 1969 fick Törnqvist upplysning från Västerviksanstalten, dit G. förflyttats, att denne var sämre. Följande dag intogs därför G. på psykiatriska avdelningen. Flertalet nyintagna brukade befinna sig i betydligt sämre skick än G. då gjorde.

Sedan utlåtande begärts från kriminalvårdsstyrelsen om behovet av ytterligare läkare vid Halls psykiatriska avdelning anförde styrelsen bl. a.:

Vid den tid klagomålen avser fanns vid Hallanstaltens psykiatriska vårdavdelning inrättad en läkartjänst, nämligen en tjänst som överläkare. Såsom framgår av ett i ärendet avgivet remissyttrande av tjänstens innehavare, docenten K-E. Törnqvist, är det helt otillräckligt med endast en läkartjänst för det psykiatriska vårdarbetet vid anstalten, vilket ytterligare belyses av de i klagoskriften omnämnda förhållandena. Detta har också stått klart för kriminalvårdsstyrelsen, som därför i sina i augusti 1968 avgivna anslagsäskanden för budgetåret 1969/70 gjort framställning hos Kungl. Maj:t om inrättande av en tjänst som biträdande överläkare vid anstalten. Statsmakterna har tillmötesgått kravet (se statsutskottets utlåtande nr 2/1969 sid. 17—18), till följd varav personalplanen för anstalten fr. o. m. 1.7.1969 upptager även en tjänst som biträdande överläkare för psykiatriskt vårdarbete. Denna är placerad i lönegrad A 29, vartill kommer avlöningsförstärkning om 15 000 kr. per år. Tjänsten har redan varit utannonserad två gånger — 29.4 och 9.6.1969 — men har hittills inte lockat någon sökande.

När den nya tjänsten blivit tillsatt kommer naturligtvis förhållandena vad gäller den psykiatriska vården vid Hallanstalten att avsevärt förbättras. Enligt styrelsens uppfattning erfordras emellertid ytterligare personalförstärkning för att situationen skall kunna bli någorlunda acceptabel. Såsom Törnqvist i sitt remissyttrande uppgivit är sålunda även tillgången på kroppssjukläkare vid anstalten klart otillräcklig, vilken lett till att Törnqvist nödgats att i viss utsträckning biträda i kroppssjukvården. Eftersom de internerade i mycket stor omfattning utgörs av en fysiskt starkt nedgången grupp, ofta med sviter efter långvarigt och intensivt narkotikamissbruk, är behovet av en effektiv somatisk vård stort. Styrelsen har i anledning härav i en promemoria 22.1.1969, som överlämnats till regeringens samarbetsorgan för bekämpande av narkotikamissbruk (SBN), framhållit nödvändigheten av att även en biträdande överläkare för kroppssjukvården knyts till anstalten. Styrelsen kommer att — som ett led i en fortsatt utbyggnad av läkarresurserna vid anstalten — göra framställning härom i sina anslagsäskanden för budgetåret 1970/71. Ett bifall till kravet skulle innebära ytterligare en välbehövlig avlastning i den tunga arbetsbörda som nu åvilar överläkaren på den psykiatriska avdelningen vid Hallanstalten.

Vid ärendets avgörande yttrade JO Bexelius bl. a. följande.

Det framstår såsom beklagligt att G. ej tidigare än som skedde kunde beredas plats på psykiatriska avdelningen vid Hallanstalten. Utredningen ger emellertid klart vid handen att varken Törnqvist eller annan tjänsteman inom kriminalvården kan lastas härför. Ej heller i övrigt har i påtalat hänseende framkommit något av beskaffenhet att kunna läggas någon befattningshavare till last såsom fel.

Förhållandena vid psykiatriska avdelningen vid Hallanstalten har emellertid varit ytterst besvärliga på grund av bristen på läkare vid anstalten. Kriminalvårdsstyrelsen har emellertid redan vidtagit åtgärder — och planerar att vidtaga ytterligare sådana — för att åstadkomma en förbättring härvidlag. Någon åtgärd från min sida är därför inte påkallad.

I klagoskrift från L. som var intagen i fångvårdsanstalten Luleå anförde denne bl. a. följande: En söndag i december 1968 anmälde L. för övertillsynsmannen Thorsten Samsson att han hade tandvärk och önskade besöka tandläkare snarast. L. medgav, på fråga av Samsson, att besöket fick anstå till kommande vardag. Samsson påmindes om saken såväl måndag som tisdag men något tandläkarbesök ordnades ändå inte. På onsdagen sprängdes tanden sönder utan att tandläkarbesöket ännu blivit av.

Efter remiss inkom kriminalvårdsdirektören för norra räjongen Åke Danielson med utredning och yttrande.

Samsson lämnade vid utredningen i huvudsak följande uppgifter: En söndag i december 1968 klagade L. över tandvärk. Samsson kunde inte se någon svullnad i L:s ansikte och undersökte honom inte heller närmare. Eftersom det var söndag vidtogs ingen åtgärd utan Samsson överenskom med L. om att folktandvården skulle kontaktas följande dag. På måndagen började Samsson sin tjänst kl. 13. L. uppgav då att värken lindrats och att tandläkarbesöket kunde anstå till tisdagen. Innan Samsson lämnade sin tjänst på måndagskvällen, skrev han ett meddelande till den avlösande tillsynsmannen, vari denne anmodades att ombesörja tandläkarbesök för L. När Samsson började sin tjänst på tisdag kl. 13 var lappen med meddelandet borta, och Samsson tog då för givet att L. besökt tandläkare under förmiddagen. L:s påstående att han under tisdagen ånyo påtalat sin tandvärk var felaktigt. På onsdagen eller torsdagen kom L. till Samsson och klagade i vredesmod över att han inte fått komma till tandläkare. L. förklarade samtidigt att han då inte längre behövde eller önskade någon tandvård. Samsson kunde inte ge någon förklaring till att han inte redan på söndagskvällen underrättat avlösande tillsynsmannen om att L. behövde komma till tandläkare.

I sina påminnelser anmärkte L. bl. a. att några åtgärder ännu icke den 25 augusti 1969 vidtagits för att få tanden lagad.

Vid ärendets avgörande yttrade JO Bexelius bl. a.:

Vid utredningen har inte helt kunnat klarläggas vilka åtgärder Samsson vidtog i anledning av L:s framställning. Samsson har emellertid vidgått att han inte på söndagen såg till, att avlösande tillsynsmannen blev informerad om L:s begäran om tandläkarbesök. Så hade bort ske med tanke på att Samsson inte återkom i tjänst förrän kl. 13 följande dag. Enligt Samssons uppgifter förklarade L. på måndagen, sedan Samsson börjat sin tjänstgöring, att värken lindrat och att tandläkarbesöket kunde anstå till tisdagen. Denna uppgift har L. tillbakavisat såsom »orimlig». Oavsett hur det förhåller sig härmed, framstår det som klart försumligt att Samsson inte på måndag eftermiddag såg till att tid beställdes för tandläkarbesök under tisdagens lopp. Uppenbart är att Samsson inte ägnat L:s framställning den uppmärksamhet, som sakens beskaffenhet fordrade. Samssons försummelse är betänklig. Jag anser dock inte att den försummelse som ligger Samsson till last är av den beskaffenhet att den bör beivras. Jag låter därför för min del bero vid den allvarliga erinran som innefattas i det sagda.

I anledning av L:s uppgift att tanden ännu den 25 augusti 1969 ej blivit lagad, har upplysningar under hand inhämtats från styresmannen vid anstalten, G. Östlund. Denne uppgav därvid att L. icke, såvitt Östlund kunnat utröna, påtalat behov av tandvård efter händelsen i december 1968 men att Östlund nu skulle tillse, att L. så snart som möjligt blev undersökt av tandläkare. Jag finner därför ej anledning att vidtaga ytterligare åtgärd i anledning av L:s sistberörda påpekande.

Utspisning av häktade i samband med inställelser inför domstol

I ett klagomål påtalades att häktade i samband med domstolsförhandling ej fick lagad lunch utan att detta mål ersattes av torrskaffning.

Vid ärendets avgörande yttrade JO Bexelius bl. a.:

I fråga om mathållningen vid transporter lämnas i kriminalvårdsstyrelsens cirkulär nr 2/1968, § 112, bl. a. följande anvisningar: Lagade måltider bör där så kan ske intas i fångvårdsanstalt eller allmänt häkte. I övrigt bör den intagne under transport utspisas med torrskaffning. Besök på restauranger och kaféer, särskilt sådana där alkoholhaltiga drycker serveras, skall om möjligt undvikas. I samma paragraf föreskrives även att transport till förhandling inför domstol eller annan myndighet skall planeras och genomföras på sådant sätt, att den intagne beredes erforderlig vila före förhandlingen.

För den intagne är det naturligtvis önskvärt, att under transporter den normala matordningen frångås i så liten utsträckning som möjligt. Den intagnes intresse måste emellertid vägas mot vad som ur praktisk synpunkt ter sig försvarligt. I allmänhet torde det inte innebära någon nämnvärd olägenhet för den intagne att ett mål lagad mat ersättes med torrskaffning. Jag anser därför inte att det finns anledning till kritik mot den av häktet tillämpade ordningen för utspisning i samband med inställelser inför domstol.

Jag vill emellertid som min åsikt framhålla, att frågan såvitt möjligt bör avgöras från fall till fall. I den mån det är möjligt att ordna så att den häktade kan få lagad mat hos polisen i orten, bör möjligheten härtill enligt min mening tillvaratagas. Man måste hålla i minnet att en domstolsförhandling ofta innebär en stark psykisk press för den intagne. Särskilt om förhandlingen drar ut på tiden kan den även vara fysiskt mycket tröttande. Dessa förhållanden bör uppmärksammas vid planeringen av transporter till domstolarna. Stundom kan det finnas anledning att direkt hos domstolen efterhöra när förhandlingen beräknas vara avslutad och vid vilka tidpunkter avbrott för måltider kommer att ske.

Brevgranskning m. m.

I klagomål från J., som var intagen å häktesavdelningen å fångvårdsanstalten i Malmö, påtalade denne att vederbörande fångvårdsassistent censurerade till J. ankommande post. Efter remiss inkom kriminalvårdsdirektören Arvid Grönberg med yttrande och bifogade yttrande av överläkaren Olof Hellgren.

Vidare anhöll i fångvårdsanstalten Norrtälje intagne G. C. om besked huruvida censurrätt förelåg beträffande försändelser till intagna från JO och JK. I klagomål från G., intagen å rättspsykiatriska kliniken vid fångvårdsanstalten i Malmö, påtalade denne att brev till honom från hans offentlige försvarare öppnats. Båda

klagoskrifterna remitterades för utlåtande till kriminalvårdsstyrelsen. I kriminalvårdsstyrelsens utlåtande anfördes bl. a. följande.

Enligt 8 § i lagen den 25 april 1958 om behandlingen av häktade och anhållna m. fl. må häktad ej motta brev med mindre det prövas kunna ske på i lagrummet angivna förutsättningar. Beträffande rätt för försvarare att sammanträffa med den häktade hänvisas till RB. Jämlikt 11 § tillämpningskungörelsen till nämnda lag meddelas tillstånd för intagen att motta brev av häktesföreståndaren. Därjämte erfordras i fråga om den som är intagen på grund av misstanke om brott tillstånd av undersökningsledaren eller, om förundersökningen avslutats, åklagaren. Jämlikt 12 § samma kungörelse må brev ej läsas eller försändelse öppnas utan den intagnes medgivande.

I anslutning härtill må erinras om att Sveriges advokatsamfund i samband med tillkomsten av 1958 års lag om behandlingen av häktade och anhållna m. fl. föreslog, att intagen skulle erhålla ovillkorlig rätt att utan kontroll avsända brev till sin försvarare och motta brev från denne, men att vederbörande departementschef ansåg ovillkorlig rätt att motta brev från försvarare ej böra komma ifråga. Det kunde enligt hans mening nämligen ej bortses från att på sådan väg kunde för den intagne öppnas möjlighet till obehörig kommunikation med yttervärlden (NJA II 1958 sid. 337).

Vad angår RB:s förutnämnda regler om försvarares rätt att sammanträffa i enrum med den häktade, får dessa regler anses avse försvararen personligen och torde böra inverka på tillämpningen av reglerna om häktads rätt att motta brev eller annan försändelse på så sätt, att försändelse som konstaterats vara från försvararen utan ytterligare granskning skall vidarebefordras. Den omständigheten att en försändelse ankommer i kuvert med visst firmatryck torde dock inte utan vidare kunna tas som bevis för att den innehåller meddelande från försvararen personligen.

G. har underskrivit ett generellt medgivande att brev till honom får av anstaltsledningen öppnas. (Skriftliga medgivanden av detta slag används på alla häkten och har till syfte att undvika förseningar i de häktades brevväxling; någon skyldighet att lämna sådant medgivande föreligger givetvis inte. Det må nämnas att justitiekanslern i ett den 31 maj »1958» avgivet utlåtande — ärende AD 314/1967 — har uttalat att förfarandet med generella medgivanden vore praktiskt och ändamålsenligt.)

Öppnande av brev till intagen skulle enligt 57 § andra stycket styrelsens cirkulär nr 5 år 1962 om vård och behandling vid fångvårdsanstalterna, som gällde i november 1968 och som då även i tillämpliga delar gällde häktade, ske i närvaro av ett vittne. Om brevgranskaren efter fullgjord granskning inte själv överlämnade brev till adressaten, skulle brevet ånyo förseglas och tillställas den sistnämnde i sådant skick. Så torde ha skett i förevarande fall. Det synes härutöver inte böra krävas att det ånyo förseglade kuvertet skall överlämnas till den häktade av viss tjänsteman.

Beträffande därefter intagne C:s förfrågan, har inspektören vid fångvårdsanstalten Norrtälje A. Engstrand per telefon upplyst att ett den 16.11.1968 från justitiekanslern i slutet tjänstekuvert ankommet, till C. ställt brev öppnats av Engstrand som jourhavande styresman.

Kriminalvårdsstyrelsen får härom anföra följande.

Enligt 34 § behandlingslagen må intagen icke utan tillstånd motta brev eller annat skriftligt meddelande. Någon ovillkorlig rätt att, utan att brevet öppnas eller granskas, motta brev, därför att det kommer från viss myndighet, finns ej. Dock har kriminalvårdsstyrelsen i rundskrivelse nr 81/1967 intagit den ståndpunkten att

granskning bör kunna underlåtas av brev från person av vilken den intagne tillåts mottaga besök utan att besöket sker under bevakning.

Det må i detta sammanhang erinras om att departementschefen i förarbetena till behandlingslagen (se prop. 1964: 76 s. 35) beträffande frågan, om granskning skall ske av brev från myndighet till intagen, uttalat följande: »Vad beträffar beredningens förslag att intagen skall kunna utan föregående granskning jämväl mottaga brev från den centrala fångvårdsmyndigheten må anmärkas, att förslag av samma innebörd framlades under förarbetena till 1958 års lag om behandlingen av häktade och anhållna m. fl. men då avböjdes med hänsyn till svårigheterna att avgöra om brevet verkligen härrör från myndigheten i fråga (se prop. 1958: 68 s. 69). Detsamma måste anses gälla i förevarande fall.»

Om anstaltsledningen finner att brev från JO eller JK till intagen bör öppnas, utgår dock styrelsen med hänsyn till innehållet i förutnämnda rundskrivelse från att — sedan det konstaterats, att detsamma härrör från någon av nämnda myndigheter — någon granskning av brevet icke sker.

I skrifter, inkomna hit den 8 januari och 10 februari 1969, anförde O., intagen å rättspsykiatriska kliniken vid fångvårdsanstalten i Malmö, och D., intagen å rättspsykiatriska kliniken på Långholmen, klagomål för att till dem ställda försändelser från advokater öppnats. O. påstod även, att ett brev till honom kommit bort under censurbehandlingen, så att han endast erhöll ett tomt kuvert. O:s klagomål föranledde remiss, som besvarades av Grönberg.

JO Bexelius uttalade vid ärendenas avgörande:

Enligt stadgandet i 8 § första stycket lagen om behandling av häktade och anhållna m. fl. — sådant stadgandet lyder enligt lag den 15 mars 1968 — må häktad ej avsända eller mottaga brev eller annan försändelse eller mottaga besök, med mindre det prövas kunna ske utan att äventyra ordning och säkerhet eller medföra fara för att bevis undanröjes eller utredning om brott eljest försvåras; dock äger han utan sådan prövning avsända skrift till justitiekanslern, justitieombudsman, länsstyrelsen och offentlig försvarare samt, om han förvaras i fångvårdsanstalt, till kriminalvårdsstyrelsen.

Utan den häktades samtycke får brev icke öppnas eller läsas utan endast stoppas. Enligt 12 § tillämpningskungörelsen till lagen skall intagen, om ej särskilda skäl är däremot, underrättas då till honom adresserad eller av honom avsänd försändelse kvarhålles. Medgiver intagen, som erhållit dylik underrättelse, att brevet må läsas eller försändelsen öppnas, och finnes därvid innehållet ej föranleda betänkligheter ur de synpunkter som skall beaktas vid tillståndsprövningen, får tillstånd att avsända eller mottaga brevet eller försändelsen ej vägras.

De angivna bestämmelserna är i och för sig tillämpliga på varje särskild försändelse, och häktad som så önskar äger alltså påfordra att frågan om öppnande av varje särskild försändelse ställes till honom. Det är emellertid uppenbart, att ett dylikt förfarande åtminstone vid häkten med större antal omhändertagna måste medföra icke obetydliga dröjsmål vid befordringen av brev och försändelser. Om häktad person för att erhålla snabbare postgång undertecknar ett generellt medgivande — vilket även medför arbetsbesparingar för anstalten — synes detta icke

kunna föranleda några betänkligheter, förutsatt att medgivandet lämnats frivilligt och med insikt om att prövning i varje särskilt fall kan förbehållas. På den nu använda medgivandeblanketten anges bl. a.: »Bestämmelserna har avseende å varje särskilt brev. För att möjliggöra en snabbare brevbefordran kan dock den som så önskar lämna medgivande enligt nedan. Medgivandet kan när som helst återkallas.» Vidare redogöres för rätten att sända brev ogranskade till vissa myndigheter. Vad sålunda angivits synes mig fylla det erforderliga informationskravet.

Egentlig granskning av innehållet i meddelanden från offentlig försvarare anser jag i likhet med kriminalvårdsstyrelsen icke böra förekomma. Däremot kan någon invändning ej resas mot att det kontrolleras, att ankommande brev verkligen härrör från försvararen. Jag har följaktligen ej heller i denna del något att invända mot den ståndpunkt, som kommit till uttryck i kriminalvårdsstyrelsens utlåtande.

Vad sålunda angivits om brev från offentlig försvarare kan — såsom kriminalvårdsstyrelsen också uttalat — tillämpas även beträffande brev från JO, JK och kriminalvårdsstyrelsen. Någon motsvarighet till det behov av förtroliga meddelanden som föreligger när det gäller försvarare föreligger dock ej i dessa fall.

För intagen på fångvårdsanstalt är 34 § behandlingslagen tillämplig, och brevgranskning är icke avhängig av något samtycke från den intagnes sida. Såsom kriminalvårdsstyrelsen anfört bör dock granskning kunna underlåtas i vissa fall, t. ex. av brev som konstateras härröra från JK eller JO.

Av yttrandena över O:s klagomål framgår, att hans påstående att ett brev kommit bort föranlett omedelbara undersökningar men att brevet ej kunnat återfinnas. Om brevet förlagts av en kriminalvårdstjänsteman — vilket dock ej är styrkt — är detta givetvis beklagligt men kan icke föranleda något ingripande från min sida.

C., som var intagen som häktad å rättspsykiatriska avdelningen vid fångvårdsanstalten Härlanda, klagade över att han vägrats avsända ett brev till sin svägerska, och över att ett brev till C. från i fångvårdsanstalt intagne U. kvarhållits och lagts till C:s tillhörigheter i anstaltens förvar.

Efter remiss inkom styresmannen för anstalten, kriminalvårdsinspektören Folke Bäckman, med yttranden varvid fogades bl. a. yttrande från kuratorn Birgitta Göransson. Efter förnyad remiss inkom Bäckman med nytt yttrande jämte yttrande från fångvårdsinspektören Bertil Hellström.

Brevet till svägerskan hade följande innehåll:

Jag tackar för Ert vänliga besök i söndags. Ni ha haft så mycket besvär för mig, att jag skäms.

Jag är mycket ledsen över att meddela, att jag blivit mycket förändrad de senaste dagarna, jag har gripits av någon slags livströtthet, som jag är djupt oroad över. Jag har skrivit till B. också om detta, så att jag får se om någon förklaring eller diskussion om detta kan ge lösningen.

Kanske är jag inte riktigt fysiskt frisk. Utan att föreställa mig det minsta vad det kan vara, jag har inga hypokondriska känslor, men jag har börjat gråta ofta, särskilt efter kl. 19.30 då det stängs i rummet här.

Jag har blivit trött och fått en egendomlig känsla av att livet har mist sitt värde för mig.

Så har jag aldrig känt förut. Jag har aldrig tidigare, trots allt som hänt, ens tänkt sådana tankar, jag med alla mina intressen och hobbies.

Jag skulle vilja gå rakt ut genom fängelsets port, (en föreställningstanke), rakt ut till Kvibergskyrkogården och lägga mig ner bredvid min moders grav. För att sedan gärna somna in för alltid. Hur kan jag ha fått sådana plötsliga griller. Kanske är det så, att jag ständigt blir trakasserad av en intern på avdelningen, som är s. k. »homofilhatare», som »hatar» sådana som »slår flickor», av vilken anledning han utsett mig som offer för cigarrettiggning, hotelser till livet etc. är svårt att förstå.

Igår var han i farten värre och idag har han också trängt in i cellen, där jag dock försökt tala honom tillrätta.

Jag har vänt mig till JO och skall också vända mig till Medicinalväsendets ansvarsnämnd, därest han inte avflyttar från avdelningen.

Igår flyttades från avdelningen en — — — (censur av Härlandafängelsets system av sanningsförtigande i enlighet med de trakasserier av mig som börjat vid ankomsten hit), som inte hade det minsta med en här upptäckt grävning i en vägg att göra.

Dessutom flyttades en annan gosse, därför att han hade sin säng över grävningshålet!

Hela avdelningen har känt till dessa grävningar. Då borde hela avdelningens interner ha flyttats.

Den ende som uppenbarligen inte alls borde vistas på avdelningen, går alltjämt kvar.

Om jag inte får vara ifred för ifrågavarande intern, kommer jag att göra polisanmälan.

Varför sätts inte en sådan ung pojke i arbete?

Ingen får göra som han.

Jag är så trött på alltihop.

Hälsningar

I fråga om brevet till svägerskan anförde Birgitta Göransson följande: Innehållet i brevet bedömdes som olämpligt dels på grund av att det innehöll uppgifter om förhållanden på avdelningen och på denna intagna personer, dels på grund av att de förhållanden, som C. beskrev, ej var med sanningen överensstämmande. Av erfarenhet har det visat sig olämpligt, att till anhöriga med ringa kunskap om förhållanden på en fångvårdsanstalt vidarebefordra uppgifter, som kan vilseleda och i onödan uppröra desamma. I fråga om brev med innehåll om andra intagna har det visat sig nödvändigt, om granskning över huvud taget skall kunna utföras och brevgranskaren ej skall ställas inför omöjliga avgöranden, att tillämpa en snäv regel och helt förbjuda upplysningar om andra intagna i brev till privatpersoner. Efter granskningen återlämnades brevet till C. med motiveringen att andra intagna ej får beröras i brev och med uppmuntran att skriva om detsamma.

Beträffande brevet från U. kan här anmärkas, att beslutet om kvarhållande fattades av Hellström såsom t. f. styresman och att Hellström därvid åberopade 76 § kriminalvårdsstyrelsens cirkulär nr 2/1968, vari stadgas att intagen bör tillåtas att

mottaga brev från eller avsända brev till annan intagen endast om särskilda skäl talade därför.

I anledning av den första remissen anförde Birgitta Göransson bl. a. följande angående brevet från U.: I praxis tillåtes brevväxling mellan intagna å olika anstalter endast om de intagna är släkt eller om man ur behandlingssynpunkt finner det lämpligt. Styresmannen kände till att U. var dömd för liknande brott som dem C. var häktad för och ansåg ej att det förelåg skäl till brevväxling. Birgitta Göransson ombads att skriftligen meddela C. innehållet i 76 § kriminalvårdsstyrelsens cirkulär nr 2/68. Dessutom redogjordes muntligen för de särskilda skäl, som talade för brevväxling mellan intagna.

I sitt yttrande anförde Hellström följande:

Såvitt avser brevväxling mellan häktad och i fångvårdsanstalt intagen saknas bestämmelser i lagen om behandlingen av häktade och anhållna m. fl. och i tillämpningskungörelsen till denna lag. Detta har ställt till många problem för berörd personal på anstalter och allmänna häkten, då dylik brevväxling förekommit. Det är inte alltid som brevens innehåll föranleder kvarhållande på grund av äventyrande av ordning eller säkerhet, och ej heller behöver de medföra fara för att bevis undanröjes etc. Anledning att höra åklagare eller förhörsledare finns sålunda inte alltid. Däremot kan vår tidigare erfarenhet av avsändare respektive adressat, exempelvis kännedom om den enes negativa inverkan på den andre, eller föräldrars vädjanden om vår medverkan att förhindra kontakt mellan två människor osv. föranleda skäl nog att stoppa korrespondens. Jämför 4 § i tillämpningskungörelsen. Det har på rättspsykiatriska kliniken här liksom på anstalten i övrigt och även på närliggande fångvårdsanstalter och häkten utvecklats en praxis, att ej gärna låta dylik brevväxling förekomma, om ej denna kan anses skälig ungefär i överensstämmelse med vad 76 § kriminalvårdsstyrelsens cirkulär nr 2/1968 stadgar. I det aktuella fallet var avsändaren en på fångvårdsanstalt intagen, dömd för sådana brott C. är misstänkt för (bordellverksamhet). Avsändaren erbjöd C. vissa tjänster med stoff till en bok i ämnet och i polisens arbetssätt. I och för sig finns ej skäl att stoppa ett sådant brev, men det måste på skäliga grunder antagas, att en fortsatt skriftväxling dem emellan skulle komma att ställa till många spörsmål för berörda tjänstemän här och för åklagare och förhörsledare. Det är en grannlaga uppgift att bestämma rågången för »äventyrandet av störande av ordning» och där lagen inte täcker upp måste man förlita sig på erfarenheten i de enskilda ärendena.

Hellström medgav vidare att meddelandet om brevets kvarhållande, vilket lämnades till C. av Birgitta Göransson, var felaktigt formulerat. Hellström ansåg att han i stället för att åberopa 76 § i cirkuläret kunde ha hänvisat till gällande praxis och till beslut efter eget bedömande.

Vid ärendets avgörande yttrade JO Bexelius bl. a.

Lagen om behandlingen av häktade och anhållna m. fl. avser i första hand häktade och anhållna, dvs. personer som i princip skall behandlas under beaktande att de kan vara oskyldiga till det brott, som misstanken avser, medan lagen om behandling i fångvårdsanstalt hänför sig till personer, som berövats sin frihet på grund av straffdom. Denna grundläggande skillnad medför naturligen att de regler,

som i skilda hänseenden inskränker de intagnas frihet, har en olikartad utformning för dessa båda kategorier. I fråga om rätten att avsända och mottaga brev gäller visserligen för såväl häktade och likställda som för dem, som undergår straff, att rätten därtill är beroende av särskilt tillstånd och förutsätter i princip granskning av brevets innehåll. Vid prövningen av om tillstånd bör meddelas är emellertid skilda synpunkter att beakta. Enligt 34 § lagen om behandling i fångvårdsanstalt skall prövningen avse frågan huruvida brevet är anstötligt eller med hänsyn till behandlingens syfte eller annan särskild anledning olämpligt. Sådana allmänna behandlings- eller lämplighetssynpunkter saknar emellertid betydelse i fråga om den, som anhållits eller häktats för ett brott, som han måhända är oskyldig till. Vid prövningen av en häktads rätt att avsända eller mottaga brev skall endast beaktas vad som kan tillåtas ur synpunkten av ordning och säkerhet eller av utredningsskäl. Jag vill här erinra om 2 § andra stycket lagen om behandlingen av häktade och anhållna m. fl. vari stadgas, att en häktad ej får underkastas annan inskränkning i sin frihet än som påkallas av ändamålet med häktningen samt ordning och säkerhet. Härav följer att någon extensiv tolkning av de föreskrifter, som inskränker en häktads frihet i olika hänseenden, inte bör förekomma.

I remissvaret har Birgitta Göransson angivit, att C:s brev till svägerskan kvarhölls därför att det innehöll uppgifter om andra intagna och om förhållanden på avdelningen, vilka uppgifter i sistnämnda hänseende dessutom var osanna. Avsändandet av brev från häktad eller anhållen får emellertid inte vägras av annat än av utredningsskäl eller av att ordning och säkerhet kan komma att äventyras. Brevet till svägerskan innehöll inte något som kunde medföra fara för att bevis undanröjdes eller utredning om brott försvårades. Jag kan inte heller finna att brevet innehöll något som kunde äventyra ordning och säkerhet på anstalten. Det är härvid att märka att brevet var så avfattat att annan intagens rätt till anonymitet inte utsattes för fara.

Avsändandet av brevet till svägerskan kunde följaktligen lagligen inte förvägras.

I anledning av vad från anstaltens sida anförts vill jag i detta sammanhang framhålla att tillämpningsproblem givetvis kan uppkomma vid bedömningen av om ett brev bör kvarhållas ur synpunkten av ordning och säkerhet. Som jag tidigare framhållit torde emellertid någon extensiv tolkning ej få ske. Endast sådana inskränkningar i rätten att avsända eller mottaga brev, som ur angivna synpunkt framstår som klart motiverade, bör sålunda förekomma. I detta sammanhang bör vidare uppmärksammas, att häktads rätt till brevväxling uttömmande reglerats i 8 § lagen om behandlingen av häktade och anhållna m. fl. samt i 11 och 12 §§ tillämpningskungörelsen till lagen. Föreskriften i 4 § kungörelsen om förbindelse mellan intagna torde icke kunna åberopas för att ytterligare inskränka de rättigheter med avseende å brevväxling som tillkommer häktad.

I fråga om brevet från U. har Hellström anfört, att brevet innehöll erbjudande om material till en bok samt att det i och för sig inte fanns skäl att stoppa ett brev med sådant innehåll. Hellström har vidare hänvisat till att på rättspsykiatriska avdelningen och anstalten i övrigt samt på närliggande anstalter och häkten rådde den

praxis, att brevväxling mellan häktad och en i fångvårdsanstalt eljest intagen person icke gärna tilläts om den inte kunde anses skälig ungefär i överensstämmelse med vad som stadgades i 76 § kriminalvårdsstyrelsens ovannämnda cirkulär. Hellström har slutligen anfört att en fortsatt brevväxling mellan U. och C. skulle komma att medföra många problem för berörda tjänstemän samt för åklagare och förhörsledare.

Till vad Hellström anfört är följande att anmärka: 76 § kriminalvårdsstyrelsens cirkulär nr 2/1968 är, såsom framgår av 160 § i cirkuläret, icke tillämplig å den som vistas i anstalt såsom häktad. Det i 76 § meddelade principiella förbudet mot brevväxling mellan olika intagna strider ju mot bestämmelserna i lagen om behandlingen av häktade. En analogivis tillämpning får självfallet inte förekomma. Givetvis får brevväxling mellan en häktad och andra intagna inte heller förbjudas på den grund att berörda befattningshavare eljest skulle komma att ställas inför problem i framtiden.

I fråga om brevet från U. har Hellström i sak medgivit, att brevets innehåll icke var sådant, att det bort stoppas.

Jag finner sålunda att besluten om kvarhållande i båda fallen varit felaktiga. Brevet från U. bör till följd härav omedelbart utlämnas till C.

I ärendet har upplysts, att besluten följt den praxis som utbildat sig vid anstalten. Jag har för min del inte kunnat undgå intrycket av att felen ytterst haft sin grund i en missuppfattning av vilka lagbestämmelser, som varit tillämpliga i fråga om C:s rätt till brevväxling. Oavsett hur därmed förhåller sig, är vad i saken förekommit likväl icke av beskaffenhet att kunna läggas vederbörande tjänstemän till last såsom tjänstefel. Jag låter därför bero vid mina nu gjorda uttalanden. Jag förutsätter dock att åtgärder snarast vidtages för att bringa tillämpningen av bestämmelserna om brevcensur i överensstämmelse med vad lagen stadgar. Jag ämnar också tillställa kriminalvårdsdirektören för västra räjongen en avskrift av detta beslut.

T. anförde i klagomål följande: T., som då var intagen på fångvårdsanstalten Norrtälje, hade gjort ett reportage — vilket bifogades — som omfattade intervju med en annan intagen, X., angående dennes syn på sina egna förhållanden i anstalter och på fängelsestraffet som korrektionsmedel. I reportaget angavs X. med rätt förnamn och sitt tidigare efternamn. Reportaget var genomläst och godkänt av X. T. översände det den 20 mars 1969 till anstaltsdirektören G. Arvidsson för censur och meddelade samtidigt, att X. själv skulle ta med reportaget under permission nästa dag och överlämna det till viss dagstidning. Den 21 mars 1969 meddelade Arvidsson följande beslut.

Bil. manuskript återgår under hänvisning till vårt samtal föregående dag. Då intervjun avser en viss namngiven person, intagen på fångvårdsanstalt, anser jag med hänsyn till bestämmelserna i sekretesslagen mig icke kunna medgiva att manuskriptet ivägsändes för publicering. Om Ni är missnöjd med mitt beslut, kan Ni överklaga detsamma hos kriminalvårdsstyrelsen, Stockholm.

T. anförde vidare: Då X. vid permissionen tog med en kopia av reportaget, beslagtogs den av anstaltsledningen under hänvisning till Arvidssons beslut. Vid ett samtal den 26 mars 1969 rådde Arvidsson T. att anmäla förfarandet till kriminalvårdsstyrelsen. T. väntade sig dock där enbart negativt besked. T. hade dittills fått ett brev och två reportagekulturartiklar stoppade av Arvidsson med motiveringen att 34 § lagen om behandling i fångvårdsanstalt tillämpats.

Efter remisser inkom Arvidsson och kriminalvårdsstyrelsen med yttranden.

Arvidsson anförde bl. a.

T. har tidigare varit anställd som journalist — — —. Under intagningstiden har han skrivit åtskilliga artiklar och fått dem publicerade i olika tidningar. Vid ett par tillfällen har jag haft anledning att stoppa några skrivelser, som T. inlämnat för censurering, och orsaken härtill har varit att desamma innehållit direkta felaktigheter eller obestyrkta påståenden. Jag har vid dessa tillfällen uttryckligen framhållit att T. tilläts avsända skrivelserna därest han uteslöt nämnda felaktiga påståenden. I det aktuella fallet, som föranlett T:s klagoskrift, inlämnade han den 20 mars 1969 till undertecknad en skrift för censur. Skrivelsen, som T. själv betecknade som ett reportage och avsedd för publicering, handlade om en annan å härvarande fångvårdsanstalt intagen person, — — — och är delvis formad som en »intervju» med denne intern. Vid genomläsning av den sålunda till mig överlämnade skriften blev jag genast betänksam. Skulle inte en publicering av denna skrift strida mot gällande sekretessföreskrifter? Å fångvårdsanstalt intagna bör ju under straffavtjänandet vara »skyddade för insyn från obehörigas blickar» och ett offentliggörande av en skrift med detta innehåll kunde enligt min mening betecknas som ett kringgående av den intagnes anonymitetsskydd. Visserligen hade enligt T. vederbörande intagne själv givit sitt tillstånd till publiceringen men det kunde ju ifrågasättas om denne intagne i det aktuella läget förstod vilka konsekvenser, som ett offentliggörande av skriften skulle kunna få för hans del. Och hur skulle hans anhöriga reagera då hans namn återigen blev aktuellt i ett pressalster och hans livsöde återigen drogs fram inför offentligheten? Mig veterligt är det heller icke tillåtet för journalister och andra skribenter att få tillträde till fångvårdsanstalter för att där genom intervjuer med intagna om deras livsöden samla stoff för publicering. Om så är fallet borde ju inte heller en journalist, som själv är intagen på fångvårdsanstalt, få begagna sig av det in side-material beträffande sina medintagna, som han under straffavtjänandet kommer i besittning av, för att använda för författandet av skrifter, avsedda för publicering i tidningar och andra offentliga tryckalster. Detta var alltså bakgrunden för mitt övervägande s. a. s. beträffande *principfrågan* i detta ärende. Att jag dessutom ansåg mig kunna konstatera att T:s skrivelse innehöll direkta felaktigheter och att jag hade andra invändningar mot innehållet, anser jag mindre relevant i detta sammanhang. Felaktiga sakuppgifter etc. hade kunnat korrigeras, därest det från min sida hade blivit aktuellt att tillåta att skriften skulle få vidaresändas.

För att få ett informellt men sakkunnigt råd i detta enl. min uppfattning svårbedömda ärende, tog jag telefonkontakt med t. f. byråchefen Clas Amilon i kriminalvårdsstyrelsen. Sedan denne informerats i ärendet angav han som sin personliga uppfattning, att, därest jag var tveksam om lämpligheten av att låta T:s skrift vidaresändas för publicering, jag borde »stoppa» skriften. Då jag underrättade T. om detta mitt eventuella beslut, borde jag ge honom besvärshänvisning: att om han så önskade överklaga mitt beslut hos kriminalvårdsstyrelsen. Det var också i enlighet med detta jag behandlade detta ärende. Härvid meddelade jag T. mitt beslut både

skriftligen och muntligt. Vid mitt samtal med T. utvecklade jag mina synpunkter i frågan och jag underströk uttryckligen, att han, om han var missnöjd med min handläggning av ärendet, *borde* överklaga beslutet hos kriminalvårdsstyrelsen.

Efter en redogörelse för ärendet anförde kriminalvårdsstyrelsen följande.

Bestämmelser om intagens rätt att avsända brev finns i 34 § behandlingslagen. Enligt denna paragraf får intagen inte utan tillstånd avsända brev eller annat skriftligt meddelande. I paragrafen stadgas vidare bl. a. att intagen inte får förvägras att till svensk myndighet avsända skrift, som ej är anstötlig till sin avfattning, eller att eljest avsända brev, som inte är anstötligt eller med hänsyn till behandlingens syfte eller av annan särskild anledning olämpligt.

När det gäller att avgöra om en intagen skall få avsända ett brev till en person utanför anstalten iakttas inom kriminalvården strikt den regeln att brevet anses olämpligt och att det därför inte få avsändas enligt 34 § behandlingslagen, om det innehåller upplysningar om namngivna medintagna. Dessas anonymitet anses böra till varje pris skyddas av hänsyn såväl till dem själva som till deras anhöriga, vilket naturligtvis är särskilt angeläget, om brevet kan antagas få stor spridning genom publicering i pressen eller dylikt. Avsteg härifrån görs inte utan vidare därför att de berörda medintagna medger att brevet avsänds. Under alla förhållanden bör framställningen avslås i fall, då det kan antagas att den som lämnat medgivandet inte riktigt insett konsekvenserna härav eller då anhöriga till honom kan få obehag av att brevet avsänds.

Vid prövningen av om ett brev skall få avsändas, granskas brevet ej med utgångspunkt från huruvida det är avsett att publiceras. (Kungl. Maj:ts prop. nr 76 år 1964, sid. 36.)

Kriminalvårdsstyrelsen intar numera den ståndpunkten att kritik — även osaklig sådan — av förhållanden inom fångvården som regel inte bör föranleda att en skrift kvarhålles.

X. ådrog sig i samband med brott — — — förhållandevis stor uppmärksamhet i tidningspressen. Även om han sedan dess antagit nytt släktnamn måste det enligt styrelsens mening vara olämpligt att han ånyo figurerar i pressen i brottssammanhang under sitt tidigare namn; även om namnet utelämnas kan han lätt identifieras genom uppgifterna i artikeln. Att X. — enligt uppgift av T. — lämnat sitt medgivande till publiceringen kan inte inverka på det förhållande att anstaltsledningen är ansvarig för att sekretessskyddet för X. fungerar, så länge X. är intagen. Det förhållande att X. sökt frigöra sig från sitt förflutna genom att byta släktnamn ställer enligt styrelsens mening uppgiften om frivilligt »medgivande» till publicering i en egendomlig dager. Styrelsen tillåter sig även erinra om att det inte anses tillhöra god journalistik att med namn och utförlig brottsbeskrivning i dagspressen blottställa en redan dömd intagen.

Därest T. med utelämnande av biografin över X. skrivit en artikel innehållande kritik av fångvården över huvud taget hade anstaltsledningen med största sannolikhet vidarebefordrat skriften. Detta torde framgå av anstaltsdirektören Arvidssons till remisshandlingarna fogade beslut den 21.3.1969, där såsom orsak till kvarhållandet endast anges att intervjun avser en viss, namngiven, på fångvårdsanstalten intagen person.

Enligt styrelsens mening har Arvidsson genom att kvarhålla T:s artikel förfarit i enlighet med 34 § behandlingslagen.

Vid ärendets avgörande anförde JO Bexelius följande.

Arvidsson har i sitt skriftliga beslut den 21 mars 1969 hänvisat till bestämmel-

serna i sekretesslagen, men av hans yttrande till JO framgår att han i fallet tillämpat 34 § behandlingslagen. Sekretesslagen är ju inte heller direkt tillämplig annat än på allmänna handlingar och T:s reportage utgjorde inte sådan handling.

Enligt 34 § behandlingslagen må intagen inte vägras att avsända brev, om detta icke är anstötligt eller med hänsyn till behandlingens syfte eller av annan särskild anledning olämpligt. Kriminalvården har genom bestämmelsen möjlighet att övervaka intagnas korrespondens och att stoppa brev, vars innehåll skulle kunna sprida oro bland allmänheten eller vara menligt för någon intagen. Den praxis som utbildat sig inom kriminalvården att som regel vägra avsändande av skrift, om den innehåller upplysningar om namngivna intagna, har till syfte att skydda de intagnas anonymitet. En sådan praxis ligger inom ramen för bestämmelserna. Jag vill tillägga att talrika klagomål härstädes över att intagnas rätt till anonymitet inte tillräckligt beaktats visar att det är angeläget att man inom kriminalvården har sin uppmärksamhet riktad på de intagnas intresse av anonymitet.

I förevarande fall har emellertid enligt T:s obestridda uppgift X., som reportaget handlade om, lämnat sitt medgivande och varit införstådd med att reportaget skulle offentliggöras. Någon anledning att genom censuringripande skydda X:s anonymitet synes under sådana förhållanden inte ha förelegat. Det skulle visserligen kunna ifrågasättas, om X. vid sitt medgivande tillräckligt beaktat konsekvenserna för honom ur resocialiseringssynpunkt samt för anhöriga. En förfrågan hos X. skulle ha kunnat ge klarhet härom.

Bestämmelserna i 1 kap. 1 § tryckfrihetsförordningen om rätten att fritt lämna meddelanden för offentliggörande i tryckt skrift har ej ansetts utgöra hinder för att frågan om intagens rätt att avsända brev regleras i behandlingslagen. Med hänsyn till syftet med nämnda bestämmelser bör dock föreskrifterna i behandlingslagen tillämpas restriktivt och intagen bör inte vägras avsända brev till tidningsredaktion, om det ej föreligger starka skäl däremot.

Mot bakgrunden av vad nu sagts anser jag för min del, att T:s reportage med hänsyn till X:s medgivande lämpligen kunnat avsändas utan hinder av att X. däri var namngiven. Det är här dock fråga om en bedömning, som ger utrymme för olika meningar, och Arvidssons efter åtskilligt övervägande vidtagna åtgärd att stoppa reportaget kan därför inte läggas honom till last såsom fel eller försummelse. Klagomålen i denna del kan således ej föranleda någon åtgärd från min sida.

Kriminalvårdsstyrelsen har uppgivit, att kritik av förhållandena inom fångvården i regel ej utgör skäl att vägra avsändande av skrift med stöd av 34 § behandlingslagen. Lagrummet tillämpas alltså inte, såsom T. antytt, för att skydda verksamheten och de anställda från publicitet. Att anstaltsledningen inte genomgående kan upprätthålla anonymitetsskyddet för de intagna genom att uppgifter om medintagna — utan deras tillstånd — kan vidarebefordras på andra vägar, t. ex. om de ingår i en skrift till JO, är en konsekvens av bestämmelsernas utformning och utgör inte något skäl mot att såvitt möjligt skydda de intagnas rätt till anonymitet.

S., som var intagen på fångvårdsanstalten Lingatan, påtalade att han nekats taga del av den s. k. statlistan eller portionslistan.

Efter remiss yttrade styresmannen vid anstalten, David Karlsson följande:

S. kom in till undertecknad å expeditionen och bad att få ta del av gällande utspisningsstat. Jag förklarade då för S. att husmor hade portionsstaten, men att han kunde skriva till kriminalvårdsstyrelsen och be att få en sådan. S. har även sedermera skrivit till kriminalvårdsstyrelsen och framfört samma klagomål som till JO. Jag har uppmanats av styrelsen att låta S. få ta del av staten, vilket han även fått göra och bevis härom har översänts till kriminalvårdsstyrelsen.

Vid ärendets avgörande yttrade ställföreträdande JO Petrén bl. a.:

Portionsstaten vid anstalten är uppenbarligen allmän handling. Såvitt utredningen i ärendet utvisar, föreligger det icke någon grund enligt vilken nämnda handling skall hållas hemlig.

Enligt 2 kap. 1 § och 14 kap. 5 § tryckfrihetsförordningen äger envar tillgång till allmänna handlingar. Från denna rätt finns i grundlagen intet undantag beträffande den som är intagen på fångvårdsanstalt. Jämlikt 2 kap. 8 § tryckfrihetsförordningen skall allmän handling, som ej skall hållas hemlig, på begäran genast eller så snart ske kan tillhandahållas den som för läsning eller avskrivning på stället önskar taga del av handlingen. Sådan skyldighet föreligger dock ej, om betydande hinder för tillhandahållandet möter.

Det hade sålunda ålegat Karlsson att tillse att S. utfått portionsstaten för läsning eller avskrivning på stället eller att, om Karlsson bedömde betydande hinder för sådant tillhandahållande föreligga, meddela honom beslut om sin vägran att utlämna handlingen. Karlssons åtgärd att hänvisa S. att vända sig till kriminalvårdsstyrelsen var i föreliggande situation icke tillfyllest.

Jag vill i anledning av det inträffade understryka att å fångvårdsanstalt intagen har samma rätt att utbekomma allmänna handlingar som andra. Det är av vikt att reglerna om allmänna handlingars offentlighet är kända även bland de inom kriminalvården anställda och att de även där tillämpas riktigt.

Karlsson har på sitt eget sätt verkat för att S. skulle få del av portionslistan. Då S. icke synes ha lidit någon egentlig rättsförlust av vad som förevarit, kan jag under angivna omständigheter låta med de ovan gjorda uttalandena bero.

Vidare kan nämnas att det i ett ärende framkom att en styresman för en fångvårdsanstalt i strid mot tidigare JO-uttalanden och 80 § vårdcirkuläret inte låtit de intagna själva kvittera sin värdepost. All post ställd till anstaltens adress kvitterades i stället av honom själv eller av postbudet efter fullmakt av honom.

Vid ärendets avgörande yttrade ställföreträdande JO Petrén efter att ha kraftigt kritiserat det felaktiga i detta handlingssätt bl. a. följande: Även om jag sålunda ser allvarligt på det inträffade har jag ansett mig kunna låta vid det ovan anförda bero. Därvid förutsätter jag, att från såväl kriminalvårdsstyrelsens som poststyrelsens sida åtgärder vidtages till säkerställande av att å fångvårdsanstalt intagen får själv eller genom ombud utkvittera till honom adresserade postala värdeförsändelser.

I en senare från kriminalvårdsstyrelsen ingiven skrivelse förklarade styrelsen att denna i annan skrivelse samma dag erinrat vederbörande styresman om innehållet i 80 § vårdcirkuläret.

Delgivning med intagen

I ett fall klagade K. som var intagen i fångvårdsanstalt bl. a. över att han fått del av en dom först dagen efter det att domen meddelats. Vid ärendets avgörande konstaterade JO Bexelius att utredningen i ärendet inte gav vid handen att någon kriminalvårdstjänsteman gjort sig skyldig till fel eller försummelse i samband med att domen delgivits K. JO anförde vidare:

Jag vill i detta sammanhang dock påpeka att intagen som inte varit närvarande vid doms avkunnande eller då dom meddelas genom s. k. kanslidom och som önskar få del av domslutet omedelbart efter det att domen meddelats ej bör betagas möjlighet därtill. I görligaste mån synes detta lämpligen kunna ske genom att tillfälle beredes den intagne att telefonkontakta domstolens kansli för att efterhöra domslutet.

Genom beslut den 3 januari 1969 avgjorde JO Bexelius ett ärende angående klagomål från C. mot styresmannen för fångvårdsanstalten Norrköping. En för C. avsedd utskrift av beslutet översändes till styresmannen för anstalten med anmodan att överlämna utskriften till C.

I en den 19 augusti 1969 till ombudsmannaexpeditionen inkommen skrift anhöll C., som då var intagen å fångvårdsanstalten Hall, om besked i anledning av hans tidigare klagomål.

Efter remiss inkom styresmannen för Norrköpingsanstalten Karl Adolf Jonsson med yttrande. Vid yttrandet fogades en kopia av den för C. avsedda utskriften av JO:s beslut. Av dessa handlingar framgick, att C. delgavs beslutet genom att en tjänsteman vid anstalten till honom överlämnade en fotokopia av utskriften.

JO Bexelius yttrade vid ärendets avgörande:

Enligt 34 § andra stycket lagen om behandling i fångvårdsanstalt må intagen icke förvägras att mottaga brev, som icke är anstötligt eller med hänsyn till behandlingens syfte eller av annan särskild anledning olämpligt. Av denna bestämmelse följer att anstaltsledningen förfor felaktigt genom att behålla den för C. avsedda utskriften av beslutet och i stället tillställa honom en fotokopia därav. Det förtjänar att framhållas, att ett sådant förfaringssätt vid överlämnande av skrivelser från myndigheter eller andra lätt kan uppfattas som trakasseri. Jag har emellertid anledning att förmoda att felet i detta fall berodde på ett misstag angående utskriftens rätta adressat. På grund härav och då C. i alla händelser fått del av mitt beslut, finner jag ej påkallat att vidtaga ytterligare åtgärd i ärendet.

C. skall tillställas en avskrift av beslutet den 3 januari 1969.

L. som var intagen i fångvårdsanstalten Långholmen anförde klagomål över att han vid förhör den 20 januari 1969 i anledning av misstanke om permissionsmissbruk av förhörsledaren G. Augustin inte givits tillfälle att på ett tillfredsställande sätt redogöra för händelserna under permissionen. L. uppgav vidare: Under förhöret begärde han företräde hos styresmannen, vilket han dock ej beviljades. Den 28 januari underrättades L. om att beslut förelåg beträffande ifrågavarande undersökning utan att han dessförinnan fått taga del av utredningen eller fått företräde

hos styresmannen. L. översände omgående till styresmannen en begäran att få ta del av utredningen för att anföra besvär över beslutet men hade ännu ej erhållit något svar.

Efter remiss inkom anstaltsdirektören S. Lundin med yttrande, vartill fogats bl. a. yttranden av Augustin, protokoll fört vid förhör med L. å kronohäktet, Långholmen, den 18 januari 1969 och ett den 20 januari 1969 dagtecknat brev från socialläkaren, doktor Nils Bejerot, till inspektören vid Långholmen.

I protokollet över förhöret med L. hade upptagits följande.

L. uppgav att han fått löfte av anst.dir. Sven Lundin om förlängd permission till kl. 8.00 den 18/1 1969. På fråga om det läkarintyg betr. hustruns tillstånd som i så fall skulle medhas av L., genmälde denne att dr Bejerot skulle skicka det. På särskild fråga hur det stod till med L. då han ringde till anstalten i och för permissionsförlängning förnekade han berusning. Då han upplyses om att han talat osammanhängande säger han att han i så fall varit upprörd och talat fel i affekt.

Förhöret avbröts här för kontroll ang. läkarbesöket. Kontrollen gav vid handen att L. ringt till dr Bejerots mottagning och talat med sekreteraren där som förgäves sökt få tag i dr Bejerot. Vid fortsatt förhör medgav L. på direkt fråga att vare sig han eller hustrun talat med dr Bejerot den 17/1.

Förhöret avbröts här igen sedan missbruket blivit klarlagt.

Augustin anförde i sina yttranden: L:s påstående att han icke på ett tillfredsställande sätt fått redogöra för sina förehavanden under permissionen är felaktigt. L., som redan tidigare var känd för sin benägenhet att försöka komma undan för honom besvärliga situationer, framförde under förhöret många undanflykter och bortförklaringar, vilket Augustin sökte hindra honom från. Redan före förhöret hade framkommit flera omständigheter som visade att L. missbrukat sin permission. Augustin kunde ej tolerera L:s ideliga försök att tala om icke relevanta saker, och Augustin tvingades till slut att med eftertryck be L. lämna rummet.

Bejerot uppgav i sitt brev bl. a.: L:s hustru ringde till Bejerot den 20 januari 1969 och uppgav att hon fått »ett psykiskt sammanbrott» då L. skulle återvända redan på eftermiddagen den dag han erhöll permisison. Han hade sökt komma i kontakt med ansvariga tjänstemän vid anstalten utan att kunna finna någon som formellt hade rätt att medge förlängd permission. Enligt Bejerots mening bör det ej bedömas som ett missbruk av förtroende att L. i den uppkomna situationen lät sig övertalas att stanna i hemmet till påföljande morgon.

Lundin anförde i sitt yttrande:

L. hade fått permission den 17 jan. (dagant. 21 jan 1969) för att närvara vid en utmätningsförrättning i hemmet. Tiden bestämdes av mig från kl. 08.00—15.00. Mot slutet av permissionstiden ringde mig L. och gjorde framställning om förlängd permission, eftersom »hustrun fått ett sammanbrott» vill jag minnas, att L. sade. Han fick ett fullt entydigt besked: Därest läkare genom kontakt med anstaltsledningen styrkte hustruns sjukdom, beviljade jag honom permission till påföljande dags förmiddag; i annat fall skulle han vara tillbaka kl. 20.00 den 17. Vid mitt samtal med L. framkom inget speciellt f. ö. Förlängningen till kl. 20.00 beviljades för att läkarkontakten skulle kunna komma till stånd. Hade situationen verkligen varit allvarlig, skulle jourhavande eller privatpraktiker kunnat anlitas. I

stället ankom den 22 jan. en skrivelse från dr Bejerot, daganteckнad den 20 jan., sedan fru L. sistnämnda dag ringt läkaren. Jag kan icke aceptera läkarens slutsats. De flesta intagna kan komma med samma eller liknande skäl.

— — —

Sedan L. erhållit del av protokollet över förhöret med honom samt yttrandet av Augustin, inkom han med en kompletterande skrift, vari han anförde i huvudsak följande: Han fann det synnerligen anmärkningsvärt att hans redogörelse beträffande svårigheterna att komma i kontakt med Bejerot eller annan läkare ej medtagits i protokollet, ej heller hans begäran om samtal med styresmannen. Inte heller har i protokollet antecknats att förhöret avslutades utan endast att det bröts. Enligt gällande bestämmelser skall den förhörde få ta del av protokollet, vilket skall antecknas avslutningsvis i protokollet. Augustins vägran att låta honom taga del av protokollet hade allvarligt äventyrat hans rättssäkerhet.

Med anledning av sistnämnda skrift från L. inkom Augustin med kompletterande yttrande av bl. a. följande innehåll: L:s hörande hade endast haft ett syfte, nämligen att i protokollsform slå fast att han icke kunde förete läkarintyg daterat den 17 januari 1969, vilket var en förutsättning för den förlängda permissionen. Emedan en disciplinär bestraffning icke var avsedd behövdes icke andra protokollförda uppgifter än de som medtagits, och L:s personliga förhållanden, som denne ständigt återkom till, hade ej någon betydelse. Att L. ej omedelbart fick del av protokollsanteckningarna, vilket i regel brukar ske muntligen i omedelbar anslutning till förhöret, berodde på L. själv, eftersom hans uppträdande var sådant att Augustin tvingades be honom att lämna rummet.

JO Bexelius yttrade vid ärendets avgörande bl. a. följande.

Enligt 72 § lagen om behandling i fångvårdsanstalt skall innan beslut meddelas i disciplinärende förhör hållas med den intagne. Över vad som förekommit vid förhör och annan undersökning skall föras protokoll. I kriminalvårdstyrelsens cirkulär nr 2/1968 om vård i anstalt ges närmare bestämmelser angående handläggningen av disciplinärenden. I 120 § i nämnda cirkulär stadgas sålunda bl. a. att under utredning i disciplinärende omständigheterna vid förseelsen skall klarläggas så tillförlitligt och allsidigt som möjligt. I 121 § ges bestämmelser om protokollering av förhör. Därvid anges bl. a., att innan förhör avslutas, utsaga skall uppläsas eller tillfälle på annat sätt lämnas den hörde att granska uppteckningen. Den hörde skall tillfrågas om han har något att erinra mot innehållet. Av protokollet skall framgå att den hörde fått del av uppteckningen och godkänt denna. Erinran, som inte föranleder ändring, skall antecknas.

Även om vad som förekom i samband med permissionen inte ledde till någon bestraffning för L. enligt bestämmelserna i 68 och 69 §§ behandlingslagen, är det uppenbart att L:s hörande rörande anledningen till att han inte återkom förrän den 18 januari kl. 8.00 är att betrakta såsom ett förhör i ett disciplinärende. Nyssnämnda bestämmelser i cirkuläret var följaktligen tillämpliga å förhöret.

Enligt cirkuläret skall under utredningen omständigheterna vid förseelsen klar-

läggas så tillförlitligt och allsidigt som möjligt. Det är inte förenligt med denna föreskrift att avbryta den hörde och hindra honom att framföra sin förklaring till det inträffade, även om förklaringen uppenbarligen inte är godtagbar. Jag finner sålunda det av Augustin angivna förhållandet att L. vid förhöret kom »med många undanflykter och bortförklaringar då det redan var konstaterat att han missbrukat permissionen» inte utgjort skäl för Augustin att »sätta slut för L:s agerande» och »med eftertryck be honom lämna rummet».

Protokollet innehåller inte någon förklaring till L:s beteende. Cirkulärets föreskrift om att omständigheterna vid en förseelse skall klarläggas så tillförlitligt och allsidigt som möjligt har följaktligen ej iakttagits av Augustin.

Augustin har inte heller iakttagit föreskriften om att — innan förhör avslutas — utsaga skall uppläsas eller tillfälle på annat sätt lämnas den hörde att granska uppteckningen. Om Augustins uppgift att L:s uppträdande vid tillfället var sådant att föreskriften inte kunde iakttagas, borde tillfälle senare ha beretts L. att ta del av protokollet och ange om han hade några erinringar.

Augustin har till förklaring av nu berörda brister i handläggningen uppgivit att disciplinär bestraffning inte var avsedd och att andra protokollförda uppgifter inte behövdes. Det var dock, enligt vad jag under hand inhämtat, inte Augustin som hade att avgöra om förseelsen skulle medföra påföljd. Det är vidare upplyst att L. i anledning av det inträffade entledigades från sin syssla såsom skrivare. Den förseelse som L. otvivelaktigt gjort sig skyldig till kunde få betydelse även i andra sammanhang, t. ex. vid prövning av fråga om villkorlig frigivning. Det var därför av vikt att L:s förklaring till förseelsen inhämtades. Jag finner således att Augustin i nu berörda hänseenden åsidosatt vad som ålegat honom. Vad sålunda ligger honom till last är emellertid i betraktande av omständigheterna inte att hänföra till straffbart tjänstefel. Jag låter därför i dessa delar bero vid vad i saken förevarit. Jag vill dock i anledning av vad som framkommit i ärendet understryka vikten av att vad som föreskrivits rörande handläggningen av disciplinärenden noga iakttages.

Användande av intagen för privat arbete m. m.

I klagomål från L., som var intagen å fångvårdsanstalten Luleå, anförde denne bl. a. följande: Troligen under maj 1969 beordrade övertillsyningsmannen vid anstalten, Thorsten Samsson, en intagen S. att hjälpa Samsson privat med att uppföra en hundgård invid Samssons tjänstebostad på anstaltsområdet. När S. nekade att hjälpa till hotade Samsson med repressalier.

Efter remiss inkom kriminalvårdsdirektören för norra räjongen Åke Danielson med utredning och yttrande.

JO Bexelius yttrade vid ärendets avgörande bl. a.:

Som framgår av Danielsons yttrande var det klart stridande mot gällande instruktion att Samsson använde S. som medhjälpare vid ett arbete av privat karaktär. Jag har tidigare i ett liknande fall (se JO:s ämbetsberättelse 1969 s. 217) framhållit, att det — främst för bibehållande av allmänhetens förtroende för kri-

minalvårdspersonalen — från det allmännas synpunkt är av största vikt, att förbudet mot att använda intagen för arbete åt tjänsteman strikt iakttages. Med hänsyn till att S:s medverkan skedde frivilligt och, av allt att döma, var av mycket ringa omfattning, finner jag dock inte skäl till ingripande mot Samsson i påtalat hänseende. Jag låter bero vid den erinran som innefattas i det sagda.

I klagomål från i fångvårdsanstalt intagne F., uppgav denne att förrådsmannen B. hade av en internerad vid namn A. för en limpa cigarretter inköpt en transistorradio och en verktygslåda. Efter remiss inkom t. f. kriminalvårdsinspektören Paul Samuelsson med utredning, verkställd av t. f. fångvårdsinspektören L. C., jämte eget yttrande. A., som överförts till annan fångvårdsanstalt, hördes där i saken.

B. och A. förnekade båda att något köpavtal träffats mellan dem. Däremot vitsordade de, att A. vid ankomst till anstalten efter en rymning medförde bland annat en trasig transistorradio och en verktygslåda, vilka han vid inskrivningen förklarade sig ej önska behålla. Ett par veckor senare tog B. hem materielen till sin bostad. I samband med utredningen efter min remiss återställde han den till anstalten. — B. och A. uppgav vidare att A. av B. erhållit fyra askar cigarretter men att detta ej hade något samband med radion och verktygslådan.

Vid ärendets avgörande yttrade JO Bexelius bl. a. följande:

Det måste anses klart olämpligt och stridande mot tjänstens krav att fångvårdstjänsteman tillgodogör sig intagens egendom, även om denna är av ringa värde och den intagne själv ej längre önskar disponera den. Då B. återställt egendomen till anstalten och med hänsyn till omständigheterna i övrigt finner jag mig dock kunna låta bero vid den erinran som av överordnande redan meddelats honom.

Fråga om övervakningsnämnd bort förklara villkorligt medgiven frihet förverkad utan att vederbörande fått tillfälle att yttra sig över det material varå förverkandebeslutet skulle grundas

Vid inspektion av övervakningsnämnden i Umeå den 20 september 1968 antecknades i inspektionsprotokollet följande.

Den 24 februari 1965 blev E. E. S. villkorligt frigiven från fångvårdsanstalten i Umeå med en återstående strafftid av 8 månader 25 dagar. I skrivelse, som inkom till övervakningsnämnden den 4 mars 1965, anmälde biträdande skyddskonsulenten Gösta Brändström, att S. misskötte sig och ej iakttog uppställt villkor om att S. skulle börja en omskolningskurs. Brändström hemställde, att S. skulle omhändertagas. Den 5 mars beslöt övervakningsnämndens ordförande, att S. skulle genom polismyndighetens försorg omhändertagas på sätt omförmäles i 26 kap. 22 § brottsbalken. Den 15 mars förklarade härefter nämnden den S. villkorligt medgivna friheten förverkad. Såvitt framgick av protokollet hade S. — som förmodligen ej påträffats av polisen — ej erhållit tillfälle yttra sig.

Utdrag ur protokollet i denna del remitterades till övervakningsnämnden med begäran om upplysningar. I sitt den 13 januari 1969 inkomna yttrande vitsordade övervakningsnämnden i protokollet intagna uppgifter och bilade i avskrift Bränd-

ströms skrivelse. Nämnden anförde vidare att S. enligt nämndens bedömande åsidosatt sina åligganden i sådan grad, att annan åtgärd än förverkande av den villkorligt medgivna friheten icke kunde komma i fråga. På grund härav och med hänsyn till vad som upplysts om S:s förhållande fann nämnden, att S:s hörande var utan gagn och att därför i detta ärende ett förverkandebeslut kunde meddelas utan att den dömde erhållit tillfälle att yttra sig. Talan mot beslutet hade icke fullföljts.

Vid ärendets prövning anförde JO Bexelius följande.

I BrB 37: 6 föreskrives, att i ärende som handlägges av övervakningsnämnd och avser annan fråga än upphörande av övervakning eller av meddelad föreskrift, skall den dömde erhålla tillfälle att yttra sig, såframt det lämpligen kan ske och hans hörande ej finnes vara utan gagn. Begär den dömde att bliva muntligen hörd i ärende hos nämnden, skall tillfälle därtill beredas honom.

I strafflagberedningens betänkande Skyddslag (SOU 1956: 55) anfördes i fråga om förfarandet inför nämnderna (s. 412) följande.

För att de olika nämnder som på skilda områden skall handha vården av dem som dömts till påföljd skall kunna fullgöra sina uppgifter måste nämnderna hålla nära kontakt med vårdarbetet. I så stor utsträckning som möjligt bör man söka ernå den dömdes medverkan vid genomförande av behandlingen. Av denna anledning är det angeläget att den dömde får tillfälle att yttra sig innan nämnden fattar beslut i ärende angående honom.

Strafflagberedningens uttalande mötte ingen gensaga under lagstiftningsärendets fortsatta behandling och återges i kommentaren till BrB (del III s. 416). Anmärkas må, att lagtexten i BrB i förhållande till skyddslagsförslaget innebär en skärpning av kravet att den dömde skall beredas tillfälle att yttra sig.

Vikten av att förvaltningsmyndigheterna i allmänhet innan beslut meddelas låter part få del av förebragt utredningsmaterial och sålunda ger honom möjlighet att bemöta vad som andragits mot honom har av JO framhållits vid ett stort antal tillfällen. Här må endast hänvisas till min skrivelse till Konungen den 5 december 1961, återgiven i 1962 års ämbetsberättelse s. 339 ff. I det förslag till förvaltningslag som utarbetats inom justitiedepartementet (SOU 1968: 27) har upptagits en allmän kommunikationsregel. Enligt detta förslag får slutligt beslut, som går part emot, icke meddelas utan att myndigheten underrättar parten om upplysning, yttrande eller annat, som tillförts ärendet genom annan än honom själv, samt lämnat parten tillfälle att yttra sig över det. Ärende får dock avgöras utan sådan underrättelse, om det av särskild anledning är nödvändigt eller underrättelsen kan medföra fara att beslutet icke blir genomfört. Om de föreslagna bestämmelserna varit tillämpliga i det aktuella fallet hade beslutet ej kunnat meddelas utan föregående kommunikation.

Beträffande villkorligt frigiven person är förverkande av den villkorligt medgivna friheten den strängaste påföljd som står till buds. Av stadgandet i BrB 26: 19 framgår också att beslut om förverkande må tillgripas endast om det kan antagas att villkorligt frigiven som åsidosatt sina förpliktelser icke skall låta sig rättas av

annan åtgärd. Ett sådant antagande att annat alternativ ej står till buds kan knappast göras utan vederbörandes hörande.

I det nu aktuella fallet framgår av utredningen, att S. inställde sig en dag för sent till den omskolningskurs som han ålagts att deltaga i samt att han under det omedelbart följande veckoslutet avvek från kursen och ej återvände. Vad sålunda förekommit innebar otvivelaktigt att S. på allvarligt sätt brutit mot meddelade föreskrifter. Nämnden kan därför helt visst peka på vägande skäl för sin uppfattning att S. åsidosatt sina åligganden i sådan grad att annan åtgärd än ett förverkande av den villkorligt medgivna friheten inte kunde komma i fråga, och att hans hörande därför var utan gagn.

För min egen del kan jag dock inte dela denna mening. Vid prövning härstädes av ärenden, där myndighet underlåtit att kommunicera på grund av att saken synts vara helt klar, har det i många fall visat sig, att det, om kommunikation skett, skulle ha framkommit helt oförutsedda synpunkter som skulle ha förändrat myndighetens bedömning av saken. I själva verket är omständigheterna sällan sådana att man på förhand kan anse det helt uteslutet att en kommunikation kan tillföra ärendet synpunkter som bör beaktas. I det aktuella fallet synes det mig inte kunna helt uteslutas att S., om han hörts, kunnat anföra något, som kommit annan påföljd att framstå såsom mera motiverad än ett förverkande. Det är därjämte för allmänhetens förtroende för myndigheterna av största vikt att den enskilde inte får känslan av att han hålles utanför handläggningen av ärenden, som angår honom, och att hans egna synpunkter däri betraktas såsom ovidkommande.

Jag vill vidare framhålla att prövningen av frågan om förverkande utan olägenhet kunnat anstå till dess S. omhändertagits och tillfälle beretts honom att yttra sig.

Ehuru beslut om förverkande sålunda enligt min mening ej bort fattas utan S:s hörande, kan övervakningsnämndens förfarande ej anses innefatta fel. Ärendet föranleder därför ej vidare åtgärd från min sida och är härmed av mig slutbehandlat.

Övervakningsnämnds underlåtenhet att under övervakningstid vidta åtgärder beträffande person, som dömts till skyddstillsyn

Den 20 maj 1966 dömdes P. för olaga hot bestående i att han vid telefonsamtal med sin numera frånskilda hustru I. fällt yttrande innebärande hot om brottsliga gärningar riktade mot I:s liv och mot deras gemensamma barns liv eller säkerhet. I målet förebragtes en omfattande utredning angående P:s person. Denne genomgick sålunda bl. a. rättpsykiatriska undersökningar vid två tillfällen. I det sist avgivna utlåtandet uttalade överläkaren A. bl. a.

De åtalade brotten har P. begått i starkaste affekt. Det är ej minsta tvivel om, att P:s ixofreni är orsaken till hans uppträdande mot I. och till hotet mot henne. Att han vid sammanträffanden med henne och nya gräl skulle kunna visa sig aggressiv och farlig kan man på grund av hans ixofreni icke utesluta. För att undvika lik-

nande sammanstötningar i framtiden är det nödvändigt, att han helt hindras från att råka I., att telefonera till henne och att skriva till henne.

Sammanfattningsvis uttalade A., *att* P. var en ixofren man med konstitutionell supervaliditet och med ett patologiskt elektroencephalogram, som visar förefintligheten av ett patologiskt focus i högra temporalloben i hjärnan, *att* han begått de åtalade brotten under härav orsakad själslig abnormitet, som dock ej var av sådan art, att den kunde jämställas med sinnessjukdom, *att* han icke var i behov av vård å mentalsjukhus *samt att* han i fortsättningen borde stå under läkarkontroll med hänsyn till sin cerebrala rubbning.

I utlåtande den 5 april 1966 förklarade dåvarande medicinalstyrelsen, »att P. — på sätt A. i sitt utlåtande visat — begått åtalade brott under inflytande av själslig abnormitet, som dock icke är av så djupgående natur, att den måste anses jämställd med sinnessjukdom, samt att han icke är i behov av vård å sinnessjukhus».

Häradsrätten bestämde påföljden för de begångna brotten till skyddstillsyn och sextio dagsböter om femtio kr. Skyddstillsynen skulle fortgå under en prövotid av tre år under vilken P. skulle stå under övervakning. Övervakningsnämnden i Hälsingborg skulle handhava övervakningen och jämväl utse övervakare. P. ålades därjämte att under övervakningstiden underkasta sig den läkarvård som i samråd med övervakaren kunde finnas erforderlig.

Övervakningsnämnden i Hälsingborg förordnade först en överläkare vid Neurologiska kliniken vid Lunds lasarett S. till övervakare för P. Sedan denne anhållit om befrielse från uppdraget, beslöt nämnden den 3 maj 1967 entlediga honom från uppdraget och till ny övervakare för P. förordna förre förste kriminalassistenten C.

I en skrift, som kom in till riksdagens ombudsmannaexpedition den 9 oktober 1968, anförde advokaten Göran Luterkort å I:s vägnar i huvudsak följande: P. hade inte tagit varning av häradsrättens dom. Han hade fortsatt sin förföljelse av I. och barnen, framför allt i form av telefonsamtal. Till följd av hotelser och trakasserier från P:s sida hade I. och barnen under mars 1966 flyttat till Schweiz och där bosatt sig på en för P. okänd vistelseort. P. började emellertid omedelbart själv och genom sin advokat att efterforska I:s adress. S. hade som övervakare tillhållit P. att lämna I. och barnen ifred och att undvika all personlig kontakt och telefonkontakt med I. och hennes familj. Då P. inte lät sig rätta, anmälde S. under våren 1967 att han inte längre kunde kvarstå som övervakare. Den 2 maj 1967 tillställde Luterkort övervakningsnämnden en skrivelse, vari han med åberopande av att P. motsatt sig S:s föreskrifter och bedrev efterforskningar angående familjens vistelseort hemställde, att övervakningsnämnden måtte hos vederbörande åklagare göra framställning om undanröjande av skyddstillsynen eller vidtaga annan åtgärd som nämnden måtte finna påkallad. I beslut den 10 maj 1967 lämnade övervakningsnämnden Luterkorts framställning utan bifall med följande motivering:

Det förhållandet att P. vidtagit åtgärder för att efterforska I:s och makarnas barns vistelseort är icke i och för sig av sådan beskaffenhet, att övervakningsnämnden därav föranledes att göra framställning angående P. enligt 28 kap. 8 § brottsbalken hos vederbörande åklagare.

I ärendet har icke heller i övrigt förekommit sådana omständigheter, att över-

vakningsnämnden för närvarande finner sig böra vidtaga någon åtgärd mot P. enligt sagda lagrum eller 28 kap. 7 § brottsbalken.

I ny skrivelse den 26 september 1967 begärde Luterkort ånyo att övervakningsnämnden måtte vidtaga lämpliga åtgärder mot P. I skriften åberopade Luterkort bl. a. följande:

I augusti 1967 kom I. och barnen till X. säteri. Redan den 6 september uppenbarade sig P. på säteriet. I. var vid tillfället borta men några av barnen var hemma. P. gick utan tillstånd in i huset. Bland annat gick han in i säteriets kontor där han tog del av handlingar m. m. Polismyndigheten på orten, som känner väl till de övergrepp som I. tidigare varit utsatt för, ingrep emellertid och P. avvisades från gården.

I beslut den 4 oktober 1967 lämnade övervakningsnämnden även denna framställning utan bifall med följande motivering:

Det förhållandet att P. å X. säteri uppsökt sina och I:s gemensamma barn är ej i och för sig av sådan beskaffenhet att övervakningsnämnden därav föranledes vidtaga någon åtgärd enligt 28 kap. 7 eller 8 §§ brottsbalken.
I ärendet har icke heller förekommit någon annan omständighet som kan göra någon sådan åtgärd påkallad.

I sin skrivelse till JO anförde Luterkort vidare: Vintern 1968 lyckades P. få kännedom om I:s och barnens vistelseort i Schweiz. Den 29 februari 1968 dök sålunda P. upp i I:s villa i Lugano. Vid besöket var I. inte hemma och P. kunde därför bl. a. få med de barn, med vilka han saknade umgängesrätt, på en biltur. Sommaren 1968 vistades I. och barnen i Sverige. På P:s begäran hade samtliga fem barn besökt honom på hans gård. Trakasserierna mot I. hade trots detta inte upphört utan snarare förvärrats. De tog sig framför allt uttryck i en telefonterror av sådan omfattning och av sådant innehåll att den måste betecknas som olaga hot eller ofredande. Då I. ansåg att det skedda borde kunna beivras utan åtal genom övervakningsnämnden och då denna trots upprepade framställningar vägrade sådan hjälp, begärde I. nu JO:s ingripande.

Efter remiss inkom övervakningsnämnden i Hälsingborg, vilken handlagt ärendena rörande P. under ordförandeskap av förre häradshövdingen Sven Rönnqvist, med upplysningar. Nämnden anförde därvid bl. a.:

I samband med äktenskapsskillnaden har förekommit en del stridigheter mellan makarna angående såväl vårdnaden om makarnas fem barn som makarnas personliga och ekonomiska förhållanden. Dessa stridigheter har fortsatt en avsevärd tid.
S. förklarade i rapport den 14 november 1966 till skyddskonsulenten att han meddelat P. ingående föreskrifter. Sålunda fick P. ej själv eller genom ombud besöka X. gård eller trakten däromkring. Eventuell kontakt med I. skulle ske advokatvägen, ej personligt. P. skulle ej skriva eller telefonera själv eller genom ombud till I. eller hennes familj. Beträffande brev till barnen, om sådana skrevs, skulle de ha neutralt innehåll. De skulle inte användas till hot, krav, påtryckning, utfrågning eller anklagelse.
Det förefaller, som om S. icke skulle haft befogenhet att utfärda dylika föreskrifter. Då P. reagerade mot desamma och stridigheter uppstod mellan honom och S., avsade sig den sistnämnde uppdraget som övervakare.

Sedan C. övertagit övervakningen, har samarbetet mellan honom och P. gått friktionsfritt.

C:s rapporter angående P. har varit helt positiva.

Däremot har Luterkort gjort upprepade framställningar såväl muntligen som skriftligen till övervakningsnämnden om vidtagande av åtgärder mot P.

Luterkorts anmälningar har varit föremål för övervakningsnämndens prövning vid sammanträden den 10 maj och den 4 oktober 1967 samt den 17 juni och den 3 juli 1968.

Därjämte har ett sammanträffande den 11 april 1968 ägt rum på rådhuset i Hälsingborg mellan övervakningsnämndens ordförande, Luterkort, C. och biträdande skyddskonsulenten Ullabrita Larsson.

Luterkort har framställt anmärkning mot P. i följande avseenden: P. har, då I. och barnen rest till Schweiz, tagit reda på deras vistelseort. Han har sökt upp barnen såväl i Schweiz som på X. Han har trakasserat I. och barnen och fortsatt att hota dem. Därjämte har han terroriserat dem genom ständiga långvariga telefonsamtal samt försökt åstadkomma splittring mellan I. och barnen genom att förtala henne hos barnen och genom att utöva påtryckning på barnen i personliga och ekonomiska frågor.

I anledning av de nämnda förhållandena har Luterkort föreslagit, *att* skyddstillsynen skall undanröjas, *att* åtgärd skall vidtagas för indragning av P:s pass, *att* P. skall förbjudas att söka upp I. och barnen ävensom att uppehålla sig på X. säteri eller i dess närhet *samt att* P. skall åläggas att iakttaga återhållsamhet beträffande telefonsamtal med I. och barnen.

P. har medgivit, att han sökt upp barnen men har bestritt såväl att han hotat I. och barnen som att han trakasserat eller terroriserat dem eller på annat sätt uppträtt olämpligt mot dem.

Övervakningsnämnden har icke funnit det framgå av utredningen, att P. gjort sig skyldig till hotelser av antytt slag. Huruvida det genom ett domstolsförfarande skulle kunna fastslås, att så varit förhållandet, undandrager sig övervakningsnämndens bedömande. I. har hänvisats till att — om hon anser sig befogad därtill — angiva P. till åtal.

Samma förhållande gäller beträffande telefonsamtalen. Att de tagit sådan omfattning, att de kan betecknas som ofredande har övervakningsnämnden icke ansett sig kunna antaga enbart på grund av I:s uppgifter.

Om I. känner sig vara hotad av P., har övervakningsnämnden icke ansett sig kunna vidtaga några åtgärder för att skydda henne häremot. Övervakningsnämnden har anvisat I. att — om hon anser så vara erforderligt — begära polisskydd mot P.

Vad angår P.:s förhållande till barnen har övervakningsnämnden funnit det vara egendomligt, att I. — oaktat hon begärt, att P. skall förbjudas att söka upp barnen — likväl vid upprepade tillfällen låtit barnen vistas hos P. på dennes gård och särskilt att detta även gällt de barn, beträffande vilka P. icke har umgängesrätt. Därtill kommer, att meddelande om närmare föreskrifter angående vårdnaden om barnen icke torde ankomma på övervakningsnämnden utan bör utgöra en domstolsfråga.

Att P. velat taga reda på barnens vistelseort och hålla någon kontakt med dem förefaller i och för sig vara naturligt. Övervakningsnämnden kan ej finna utrett, att P. härvidlag handlat otillbörligt.

Ej heller vad i övrigt förekommit i ärendet har enligt övervakningsnämndens mening varit av sådan beskaffenhet, att övervakningsnämnden på grund därav föranletts att vidtaga någon åtgärd mot P. enligt 28 kapitlet 7 eller 8 § brottsbalken

eller att meddela någon särskild föreskrift för P. eller att föranstalta om indragning av P:s pass.

Luterkort mötte med påminnelser.

Sedan Luterkort under våren 1968 gjort nya framställningar till övervakningsnämnden om vidtagande av åtgärder mot P., höll övervakningsnämnden sammanträde i saken den 17 juni 1968, vid vilket förhör hölls med P.

Övervakningsnämnden meddelade samma dag följande beslut:

Övervakningsnämnden finner det mot P:s bestridande icke vara utrett, att P. fortsatt att mot I. eller P:s och I:s barn uttala hotelser av sådant slag, som de uttalanden, vilka föranlett domen å skyddstillsyn.

Därest I. vill göra gällande, att så är förhållandet, hänvisas hon att göra anmälan därom till vederbörande polismyndighet.

Det tillkommer ej övervakningsnämnden att meddela närmare föreskrifter som avser rätten till umgänge med barnen.

Därest I. anser det vara erforderligt att närmare föreskrifter härutinnan meddelas, har hon att göra framställning därom hos vederbörande domstol.

Vad angår I:s framställning i övrigt finner övervakningsnämnden icke av utredningen framgå, att P. underlåtit att iakttaga vad som till följd av domen å skyddstillsyn ålegat honom.

Övervakningsnämnden finner ej heller för närvarande skäl att för P. meddela ytterligare föreskrifter utöver vad som upptagits i domen å skyddstillsyn eller att föranstalta om indragning av det för P. utfärdade passet.

I en till JO den 22 januari 1969 inkommen skrift meddelade Luterkort att han den 21 januari till övervakningsnämnden sänt ett telegram med följande lydelse:

P. har meddelat I. sin avsikt att uppsöka familjen i Lugano stop I. och barnen är skräckslagna Jag anhåller att övervakningsnämnden anmodar P. att avstå från sina planer samt att upphöra med sin numera nästan dagliga telefonförföljelse

Den 6 februari 1969 inkom från Luterkort en kopia av utdrag från protokoll hållet vid övervakningsnämndens i Hälsingborg sammanträde den 22 januari 1969. Av protokollet framgick, att C. vid telefonsamtal med P. samma dag diskuterat den förestående avresan och att C. förehållit P., att denne inte skulle ställa till några svårigheter för I. eller barnen under resan. I protokollet hade därutöver bl. a. antecknats:

P. har enligt vad som framgår av utredningen i förut handlagda ärenden av liknande slag tidigare uppsökt medlemmar av familjen i Lugano utan att han, såvitt känt är, uttalat några hotelser mot den eller eljest uppträtt otillbörligt.

Övervakningsnämnden finner sig icke kunna vidtaga någon åtgärd i anledning av P:s planerade resa.

Därest I. och barnen känner sig hotade, hänvisas de till att begära skydd av polismyndigheterna i Schweiz.

Vad angår den påstådda, av P. utövade telefonförföljelsen skall Luterkort anmodas att i skrivelse till övervakningsnämnden närmare angiva vari denna bestått.

Då av handlingarna i övervakningsnämndens akt inte framgick i vilken utsträckning domens föreskrift om läkarvård under övervakningstiden tillämpats,

infordrades från övervakningsnämnden kompletterande yttrande härom. Nämnden yttrade bl. a. däri:

Vid prövotidens början ansåg övervakningsnämnden något omedelbart behov av läkarvård icke föreligga för P. Därvid utgick övervakningsnämnden från följande bedömning: De hotelser, som P. enligt domen å skyddstillsyn uttalat mot sin hustru I. och makarnas barn, tillkom samtidigt med att rättegång mellan makarna om äktenskapsskillnad pågick. Under de upprörda och nervpåfrestande förhållanden, som ofta uppkommer i samband med äktenskapsskillnad, är det långt ifrån ovanligt att makarna förgår sig mot varandra i olika avseenden och även gör uttalanden, som icke är allvarligt menade och som icke skulle ha tillkommit under vanliga förhållanden. Med hänsyn härtill ansåg sig övervakningsnämnden böra avvakta, om icke lugnare förhållanden skulle inträda, sedan frågorna om äktenskapsskillnad och vårdnaden om barnen blivit avgjorda. Under denna tid ville icke övervakningsnämnden genom ett ovarsamt ingripande mot P. med föreläggande för honom att underkasta sig läkarvård riskera, att förhållandena förvärrades. Därtill kom att den först utsedde övervakaren själv var läkare.

Tyvärr visade sig valet av denne övervakare vara olyckligt såtillvida, att stark irritation uppstod mellan honom och P. Härtill torde ha bidragit, att övervakaren meddelade detaljerade föreskrifter för P., vartill övervakaren torde ha saknat befogenhet.

Sedan f. kriminalassistenten C. förordnats till övervakare, har förhållandet mellan honom och P. varit helt friktionsfritt. Enligt vad C. meddelat övervakningsnämnden har han icke vid något tillfälle under den tid han utövat övervakningen sett sig föranledd påkalla att P. måtte underkastas läkarvård. Ej heller från skyddskonsulentens sida har något önskemål i dylikt avseende blivit framställt.

Härefter återstår frågan, om övervakningsnämnden på grund av I:s framställningar bort föranstalta om läkarvård av P. Övervakningsnämnden har härvidlag beaktat: Under hela den tid som förflutit av prövotiden — av densamma återstår nu endast ungefär tre och en halv månad — har P. icke på något sätt förverkligat de hotelser, som föranlett domen å skyddstillsyn eller vidtagit någon åtgärd, som kan tyda på att han menat allvar med hotelserna. Att han uttalat nya hotelser mot barnen förefaller, med tanke på att I. låtit samtliga barn vistas hos P., vara osannolikt. Att han uttalat nya hotelser mot I. har övervakningsnämnden icke ansett sig kunna antaga, enär övervakningsnämnden icke haft möjlighet att fungera som domstol och efter föranstaltande om bevisning konstatera, att P. mot sitt nekande blivit övertygad om att ha begått nya brott. I så fall skulle övervakningsnämnden ha överskridit sin befogenhet. Ehuru det upprepade gånger framhållits för I., att hon — om hon anser sig befogad därtill — har möjlighet att angiva P. till åtal, har hon icke velat begagna denna möjlighet. Om P. uttalat hotelser mot I., torde man således i varje fall kunna antaga, att dessa icke varit av allvarligare natur.

Övervakningsnämnden har på grund av vad sålunda anförts ej heller funnit I:s framställningar böra föranleda någon föreskrift om läkarvård.

Det kan slutligen tilläggas, att P., då han den 17 juni 1968 hördes av övervakningsnämnden, uppträdde fullt ordnat och enligt övervakningsnämndens mening icke gav intryck av att vara en person, som var i behov av läkarvård.

Vid ärendets avgörande yttrade ställföreträdande JO Petrén.

Då brottsbalken trädde i kraft 1965, infördes bl. a. nya regler och institut i syfte att bygga ut och förbättra kriminalvården i frihet. Som ett led i denna ut-

veckling är att se överflyttningen av åtskilliga funktioner från övervakningsdomstolar till de nyskapade övervakningsnämnderna, som har till uppgift att leda kriminalvården i frihet. Nämnderna, vilka är sammansatta av särskilt fackkunniga ledamöter — förutom av lagfaren och i domarvärv erfaren ordförande av socialt erfarna och verksamma personer och om möjligt psykiater — har förutsatts skola utveckla en stark aktivitet i sin frivårdande verksamhet. Nämnderna har därför också tillförsäkrats stor handlingsfrihet; de äger själva förordna och entlediga övervakare, förverka villkorlig frigivning beträffande villkorligt frigivna och genom olika individualpreventiva åtgärder verka för den dömdes återanpassning till ett laglydigt liv etc. Allt efter föreliggande behov äger sålunda nämnderna utfärda särskilda föreskrifter beträffande vad den dömde har att iakttaga under prövotiden. Föreskrifterna får avse vistelseort eller bostad, användande av fritid, förfogande över arbetsförtjänst eller andra tillgångar, utbildning, arbetsanställning eller förbud att använda alkoholhaltiga drycker. Möjlighet att meddela dylika föreskrifter fanns dock redan tidigare i dåvarande lag om villkorlig dom. I motiven till brottsbalken inskärpes emellertid vikten av att föreskrifter ej utfärdas av slentrian utan endast i fall där de kan väntas göra avsedd nytta och där deras efterlevnad kan kontrolleras. Som en nyhet infördes genom brottsbalken bestämmelsen att annan liknande föreskrift än de nyss nämnda också kan meddelas. Det kräves dock att en sådan »liknande» föreskrift till sin natur verkligen är likartad de uppräknade och kan antas få en individualpreventiv verkan. Liksom vad som gällde enligt lagen om villkorlig dom kan det, om det befinns erforderligt, föreskrivas att den dömde i eller utom sjukhus eller annan inrättning underkastar sig läkarvård, nykterhetsvård eller annan vård eller behandling. Samtliga föreskrifter kan i och för sig meddelas redan i samband med domen, men avsikten var i första hand att övervakningsnämnden genom sin aktiva verksamhet för den dömdes återanpassning själv skulle vidtaga erforderliga åtgärder. Föreskrifter om läkarvård och nykterhetsvård ansågs dock inte böra meddelas utan tillstyrkan från medicinskt eller nykterhetsvårdande håll. Införandet av nya föreskrifter förutsattes vidare oftast vara beroende av att den dömde brustit i sina åligganden. Övervakningsnämnd skulle dock kunna ingripa redan vid skälig misstanke härom utan att något straffprocessliknande förfarande skulle behöva anställas.

Som framgår av den lämnade skildringen är övervakningsnämnd — till skillnad från tidigare övervakningsdomstol — att uppfatta som en rent administrativ myndighet, något som uttryckligen angives i den av justitiedepartementet utgivna skriften »Övervakningsnämnderna» (tredje uppl. 1968 s. 18). Detta förhållande motsäges icke av att lagstiftaren bl. a. genom att ge nämnden en lagfaren och i domarvärv erfaren ordförande och genom att föreskriva att nämndledamot skall ha avlagt domared uppenbarligen lagt vikt vid att rättssäkerhetskraven blir väl tillgodosedda i nämndens verksamhet. Övervakningsnämnd har att på samma sätt som andra nämnder, t. ex. socialvårdsnämnd, barnavårdsnämnd eller nykterhetsnämnd, aktivt ingripa och verka för vården av det särskilda klientel, för vilket den har fått ansvaret. Nämnden har sålunda icke att tillämpa ett straffprocess-

liknande förfarande utan ett vanligt administrativt förfarande som är brukligt hos nämnder med vårduppgifter. Närmare föreskrifter härom finns både i brottsbalken och i instruktionen för övervakningsnämnderna. Även inom ramen för förvaltningsförfarandet finns det fullgoda möjligheter att tillgodose rimliga rättssäkerhetskrav.

Genomgången av handlingarna i detta ärende efterlämnar betydande tveksamhet rörande spörsmålet om övervakningsnämnden i Hälsingborg vid övervakningen av P. rätt förstått sina uppgifter som administrativt vårdorgan. Såsom övervakningsnämndens åligganden gestaltas enligt gällande ordning, hade det ankommit på nämnden att aktivt verka för att skaffa sig ett brett material som underlag för en bedömning av vilka åtgärder som inom det register som står övervakningsnämnden till buds bort vidtagas för vården av P. I stället synes nämnden ha inriktat sig på att relativt passivt pröva bevisning avseende P:s beteende i olika situationer. Det synes som om nämnden haft den uppfattningen att det åvilat I. och hennes ombud att såsom målsägande förebringa bevisning om P:s beteende i olika lägen. Då denna bevisning enligt nämndens mening icke varit tillfyllest, har den ansett sig sakna underlag för att vidtaga någon vårdåtgärd i fallet.

I ärenden av detta slag är givetvis fråga om skönsbedömningar, där i och för sig olika meningar kan göra sig gällande. Vad jag i denna sak velat påtala är emellertid den enligt min mening icke riktiga uppfattning om en övervakningsnämnds ställning och uppgifter som framskymtar bakom nämndens skrivsätt och agerande i ärendet. För utvecklingen av kriminalvården i frihet är det av vikt att övervakningsnämnderna rätt fyller sin uppgift som aktivt verksamma administrativa vårdorgan.

I förevarande fall är fråga om en person som dömts till skyddstillsyn för ett relativt säreget brott, olaga hot mot frånskild hustru och barn. En omfattande medicinsk utredning föreligger om den dömde, av vilken framgår att han företer patologiskt konstaterbara förändringar i hjärnan och lider av en därav betingad själslig abnormitet. Vederbörande läkare har även funnit att P. på grund av denna sin ixofreni kunde visa sig aggressiv och farlig. I domen har P. därför också ålagts att under övervakningstiden underkasta sig den läkarvård, som i samråd med övervakaren kunde finnas erforderlig.

Mot bakgrund av vad som anförts hade det enligt min mening ålegat nämnden att tillse att P. under övervakningstiden stod under kontinuerlig läkarkontroll. I läkarutlåtandet, såsom det intagits i domen, liksom i övriga medicinska utlåtanden, vilka varit kända för nämnden, påpekas uttryckligen behovet av i vart fall en återkommande kontroll av P:s psykiska status. Nämndens åtgärd att, då S. begärde entledigande som övervakare, i stället förordna en f. d. polisman, vilken saknade medicinsk fackkunskap, kan icke anses väl förenlig med nämndens uppgift som vårdorgan. Att kontakten mellan P. och övervakaren C. förlupit helt friktionsfritt är icke något indicium på att nämndens åtgärd varit riktig. Kontakten synes av lämnade övervakningsrapporter huvudsakligen ha inskränkts till ett antal telefonsamtal och övervakaren förefaller exempelvis inte ha uppsökt P. i dennes hem.

Risken för konflikter torde därför inte varit alltför stor, då P. i huvudsak kunnat fortsätta sina kontakter med I. och barnen efter eget gottfinnande. Övervakningen måste självfallet anpassas efter den vårdades behov och situation. Former som kan vara lämpliga i fall då det gäller att anpassa en anstaltsvårdad i ett normalt arbetsliv passar icke med nödvändighet i ett fall som det nu föreliggande. En övervakning, som hos den dömde skapar en känsla av att han egentligen icke är underkastad annat än en rent formell tillsyn, är knappast ändamålsenlig, därest övervakning verkligen behövs.

Föreliggande ärende reser också spörsmålet vilka befogenheter övervakningsnämnden kan anses ha haft för att under övervakningstiden ge P. den vård och tillsyn som varit medicinskt och socialt indicerad. Då det medges övervakningsnämnd att meddela dömd föreskrifter att underkasta sig läkarvård, får antagas att dylika föreskrifter må göras relativt detaljerade. Dylika föreskrifter måste givetvis ha till syfte att bereda den dömde den vård, som erfordras för hans anpassning och för att avhålla honom från att begå ytterligare brott. Uppenbarligen har S. varit inne på denna linje, då han velat föreskriva förbud för P. att ta direkt förbindelse med I. Även om S. ej som övervakare ägt att själv utfärda föreskrifter av detta slag, borde hans initiativ likväl — bl. a. med hänsyn till att han representerar den för nämnden närmaste medicinska sakkunskapen vad gäller vården av P. — ha riktat nämndens uppmärksamhet på behovet av dylika föreskrifter.

Att ett sådant behov förelegat synes uppenbart. Den centrala frågan för övervakningsnämnden har enligt min mening icke varit att bedöma den bevisning som förebragts för att kunna avgöra huruvida P:s handlande vid det fortsatta kontakttagandet med I. och barnen juridiskt är att bedöma som olaga hot i brottsbalkens mening. Redan den omständigheten att P. fortsatt att plåga I. med telefonsamtal och personliga besök hade utgjort tillräcklig grund för ett aktivt agerande från nämndens sida. För att underlätta P:s anpassning och för att avhålla honom från fortsatt brottslighet hade sannolikt en föreskrift av innehåll att P. icke ägde telefonera eller uppsöka I. varit på sin plats. Som förut framhållits hade föreskrifter av denna art knappast kunnat meddelas utan att nämnden dessförinnan rådfört sig med medicinsk sakkunskap.

Även om i vårdärenden av denna art stort spelrum måste ges åt skönsmässiga bedömningar, kan jag icke komma till annat slut än att kritik måste riktas mot övervakningsnämnden för den passiva attityd den intagit i denna sak. Om tjänstefel från någon befattningshavares sida kan det dock i detta sammanhang knappast bli tal. Med hänsyn härtill låter jag vid mina ovan gjorda uttalanden bero.

Barnavård

Barnavårdsmans underlåtenhet att bevaka barns rätt till barnpension enligt lagen om allmän försäkring har föranlett framställning till Konungen om ersättning av allmänna medel för den förlust barnet härigenom lidit.

I en den 22 september 1969 till Konungen avlåten skrivelse anförde JO Bexelius följande.

Kenneth H. är född den 16 februari 1949 och trolovningsbarn till Marianne L. och Curt Valter H. Den senare avled den 15 december 1964. Vid inspektion hos barnavårdsnämnden i Ore kommun uppmärksammade statens socialvårdskonsulent att Kenneth jämlikt 14 kap. 4 § lagen om allmän försäkring (AFL) var berättigad till barnpension efter fadern, varför ansökan därom omedelbart ingavs till Kopparbergs läns allmänna försäkringskassa. I beslut den 5 april 1967 beviljade kassan barnpension inom tilläggspensioneringen med ett avrundat årsbelopp av 4.704 kr. fr. o. m. december 1966. Härutöver anfördes besvär under yrkande att barnpension måtte utgå fr. o. m. december 1964. I beslut den 25 september 1967 åberopade riksförsäkringsverket stadgandet i 16 kap. 5 § fjärde stycket AFL, enligt vilket pension ej må utgå för längre tid tillbaka än tre månader före ansökningsmånaden. Riksförsäkringsverket lämnade därför besvären utan bifall. Försäkringsdomstolen, varest talan fullföljdes, fann i dom den 6 mars 1968 icke skäl föreligga till ändring i riksförsäkringsverkets beslut. En till Eders Kungl. Maj:t ställd hemställan att Kenneth av nåd måtte tillerkännas barnpension för tiden i fråga lämnades genom beslut den 4 oktober 1968 utan åtgärd.

I en skrift som inkom hit den 15 oktober 1968 uppgav Marianne att barnavårdsmannen för Kenneth i god tid hade underrättats om att fadern avlidit. Det ålåg barnavårdsman att bistå modern med råd och anvisningar samt att sörja för att underhållsbidrag inbetalades till barnet. Det ankom vidare på barnavårdsnämnd att övervaka och granska barnavårdsmannens arbete. Eftersom barnavårdsmannen och barnavårdsnämnden i Ore kommun sålunda åsidosatt sina skyldigheter, borde de enligt Mariannes mening bära ansvaret för den ekonomiska förlust som drabbat hennes son.

Efter remiss inkom barnavårdsnämnden i Ore kommun med infordrat yttrande. Barnavårdsnämnden hänvisade häri till vissa av barnavårdsmannen avgivna yttranden, av vilka framgick att anledningen till att ansökan om barnpension inte ingivits i rätt tid var att varken denne eller barnets moder haft vetskap om ifrågavarande bestämmelser i AFL. De hade utgått från att barnpension skulle utgå automatiskt på samma sätt som ett Kenneth tillerkänt försäkringsbelopp på 7 000 kr. gjort. Nämnden bestred emellertid att ansvaret för det inträffade kunde åvila nämnden eller barnavårdsmannen. Barnavårdsnämnden uppgav vidare, att kommunen

tidigare inte haft försäkringsskydd för denna form av förlust men att åtgärder numera vidtagits för att skaffa sådant skydd.

Sedan Marianne avgivit påminnelser inhämtades utlåtande från socialstyrelsen. I utlåtandet anfördes bl. a. följande.

Barnavårdsmannens förpliktelser enligt 8 kap. 6 § första stycket föräldrabalken torde även omfatta skyldighet att i förekommande fall bevaka barnets rätt till barnpension enligt lagen om allmän försäkring — vare sig fråga är om barnpension inom folkpensioneringens eller inom tilläggspensioneringens ram. I båda fallen har barnavårdsmannen sedan den 1 juli 1964 befogenhet att underteckna pensionsansökan för barnets räkning. (3 § kungörelsen den 25 maj 1962 (nr 394) med vissa bestämmelser rörande ansökan om pension enligt lagen om allmän försäkring m. m., ändrad 1964:160).

I det remitterade ärendet har barnet gått miste om barnpension (tilläggspension) för tiden december 1964—november 1966, emedan varken förmyndaren för barnet (modern) eller barnavårdsmannen föranstaltat om pensionsansökan i samband med faderns död den 15 december 1964. Som skäl för denna underlåtenhet anges, att ingendera hade kännedom om förmånen i fråga. Dessutom räknade man med att om barnet vore berättigat till några förmåner i anledning av faderns död, skulle dessa tillfalla barnet utan särskild ansökan, såsom skett beträffande en försäkringssumma på 7 000 kronor. — — —

De sålunda angivna skälen kan enligt socialstyrelsens mening inte frita barnavårdsmannen från ansvar för att barnpension ej blev sökt — med därav följande ekonomisk förlust för barnet. Barnavårdsmannen måste anses ha försummat sina skyldigheter ifråga om att tillvarata barnets rätt.

Som ovan nämnts står barnavårdsmannens verksamhet under tillsyn av barnavårdsnämnden — — —. Nämnden skall bl. a. årligen granska av barnavårdsmannen förda anteckningar och räkenskaper med därtill hörande handlingar — — —. Ore kommuns barnavårdsnämnd får enligt socialstyrelsens mening anses ha brustit i tillsynen över barnavårdsmannaskapet för ifrågavarande barn, då nämnden inte uppmärksammat, att barnavårdsmannen underlåtit att bevaka barnets rätt till barnpension.

Sedan barnavårdsnämnden därefter anmodats inkomma med nytt yttrande i anledning av socialstyrelsens utlåtande, beslöt nämnden uttala att — om JO ansåg att nämnden gravt försummat sin tillsyn i förevarande ärende och om det ansågs förenligt med den kommunala kompetensen att nämnden höll barnet skadeslöst — nämnden komme att utbetala erforderligt skadestånd efter det lagakraftvunnet beslut förelåg att fullmäktige ställde medel till förfogande.

Av utredningen i ärendet framgår sålunda att Kenneth gått miste om honom eljest tillkommande barnpension under tiden fr. o. m. december 1964 t. o. m. november 1966 till följd av att ansökan om pension inte gjorts förrän i mars 1967. Det belopp som Kenneth härigenom förlorat uppgår till omkring 9 000 kr.

Vad därefter angår frågan huruvida någon kan göras ansvarig för den förlust som Kenneth lidit får jag anföra följande.

Enligt rättspraxis är den, som innehar uppdrag såsom barnavårdsman, inte underkastad ämbetsansvar med avseende å uppdragets fullgörande, med mindre uppdraget är förknippat med anställning att efter barnavårdsnämndens för varje

särskilt fall meddelade förordnande tjänstgöra såsom barnavårdsman. Jag har under hand inhämtat att barnavårdsmannen inte varit anställd som tjänsteman hos barnavårdsnämnden utan att han åtagit sig uppdraget såsom barnavårdsman för Kenneth vid sidan av sin tjänst som folkskollärare. Vid sådant förhållande är uppdraget inte förenat med ämbetsansvar. Talan om ansvar för tjänstefel i aktuellt hänseende och om därå grundad skadeståndsskyldighet kan följaktligen inte riktas mot barnavårdsmannen. Frågan huruvida denne på civilrättslig grund kan åläggas skadeståndsskyldighet kan endast avgöras av domstol på talan av Kenneth.

Då JO:s tillsyn är begränsad till befattningshavare med fullständigt ämbetsansvar, kan jag inte ingå i prövning av det sätt, varpå barnavårdsmannen fullgjort sitt uppdrag, i vidare mån än som erfordras för att bedöma om barnavårdsnämnden kan anses ha försummat på nämnden ankommande tillsyn över dennes fullgörande av uppdraget såsom barnavårdsman för Kenneth. Härutinnan är följande att beakta.

Enligt 8 kap. 6 § föräldrabalken (F. B.) har barnavårdsman att bistå den som har vårdnaden om barnet med råd och upplysningar samt tillse, att barnets rätt och bästa behörigen tillvaratages. Särskilt åligger det honom att sörja för att barnets börd fastställes, när det är fött utom äktenskap, samt för att underhåll tillförsäkras barnet så ock biträda med indrivning och tillhandahållande av underhållsbidrag. På grund av bestämmelserna i 20 kap. 4 och 11 §§ F. B. äger barnavårdsman befogenhet att själv föra talan om underhåll åt barnet. Denna befogenhet avser talan om sådan underhållsskyldighet varom stadgas i F. B. Någon uttrycklig föreskrift om skyldighet för barnavårdsman att i förekommande fall göra ansökan om barnpension har inte meddelats. Barnavårdsman är emellertid enligt 3 § KK den 25 maj 1962 med vissa bestämmelser rörande ansökan om pension enligt lagen om allmän försäkring behörig att göra ansökan om barnpension.

Skyldigheten för barnavårdsman att tillse att barnets rätt och bästa tillvaratages måste anses innefatta åliggande för honom att i ett fall sådant som det förevarande själv göra ansökan om barnpension eller att tillse att sådan ansökan göres av barnets förmyndare. Barnavårdsmannen måste följaktligen genom sin underlåtenhet att tillse att ansökan om barnpension ingavs så snart han fick besked om att Kenneths far avlidit anses ha försummat vad som ålegat honom i denna egenskap.

Enligt 8 kap. 8 § F. B. står barnavårdsmans verksamhet under tillsyn av barnavårdsnämnden som, när anledning därtill föreligger, äger entlediga honom från uppdraget och förordna annan i hans ställe. I 12 § KK den 28 april 1950 om barnavårdsmans verksamhet och tillsynen därå skall barnavårdsnämnd bistå barnavårdsman i hans verksamhet samt lämna honom erforderliga råd och upplysningar. Nämnden skall vaka över att barnavårdsmannen iakttar i lag och författning meddelade föreskrifter angående barnavårdsmans åligganden. Nämnden skall vidare årligen, såvitt möjligt före den 1 april, granska av barnavårdsmannen förda anteckningar och räkenskaper med därtill hörande handlingar. Vid granskningen bör särskilt uppmärksammas fall, där faderskapet ännu inte fastställts. Av vad

sålunda stadgats om en barnavårdsnämnds tillsynsskyldigheter får anses följa att nämnden har att kontrollera att talan om fastställande av faderskap förts. Det ligger väl i sakens natur att i samband därmed kontrolleras att underhållsskyldighet fastställts, i den mån avtal härom inte träffats. Huruvida man kan påfordra att den årliga granskningen göres så ingående att barnavårdsnämnden kontrollerar att förmyndaren eller barnavårdsmannen i förekommande fall gjort ansökan om barnpension kan vara mera tveksamt. För min del är jag benägen anse att nämnden vid sin granskning är skyldig att förvissa sig om hur det förhåller sig i berörda hänseende, om innehållet i barnavårdsmannens handlingar tyder på att förutsättningar för barnpension kan föreligga.

Av utredningen i nu förevarande ärende framgår att barnavårdsnämnden under tiden december 1964—mars 1967 inte observerat att Kenneth var berättigad till barnpension enligt 14 kap. 4 § AFL. Jag har inhämtat att av barnavårdsmannens akt framgår att Kenneths fader avled den 15 december 1964 samt att fadern haft inkomst av anställning. Även andra handlingar i akten ger vid handen att Kenneth var berättigad till barnpension. Vid vilken tidpunkt uppgifter härom influtit i akten är osäkert. Det torde dock inte vara osannolikt att en noggrann granskning — om den verkställts före april 1965 — borde ha fått till resultat att barnavårdsmannens underlåtenhet att bevaka Kenneths rätt uppmärksammats. Det är emellertid tydligt att barnavårdsmannens akt beträffande Kenneth åtminstone vid tiden för 1966 års granskning innehöll uppgifter, av vilka kunde slutas att förutsättningar för barnpension förelåg.

Av det sagda följer att barnavårdsnämnden vid granskning haft möjlighet att tidigare än som skett uppmärksamma att Kenneth inte kommit i åtnjutande av den barnpension, vartill han var berättigad. Att nämnden likväl inte fäste barnavårdsmannens uppmärksamhet på detta förhållande eller på annat sätt vidtog åtgärd för pensionens utfående måste — oavsett huruvida nämndens underlåtenhet berodde på att man inte kände till AFL:s bestämmelser om barnpension eller på att granskningen inte verkställts med tillbörlig omsorg — enligt min mening betecknas som en försummelse.

Med hänsyn till syftet med barnavårdsnämnds tillsyn över barnavårdsmännens verksamhet och till omständigheterna i det nu aktuella fallet framstår det åtminstone för mig såsom uppenbart, att den försummelse, som enligt det sagda ligger barnavårdsnämnden i Ore till last, är så pass ursäktlig att den inte kan medföra ansvar och ersättningsskyldighet för någon av nämndens ledamöter. Jag kan därför inte vidtaga någon åtgärd mot nämnden.

Enligt nu gällande rätt kan inte heller Ore kommun förpliktas gottgöra Kenneth den ekonomiska förlust han åsamkats genom att varken barnavårdsmannen eller nämnden tillsett att han tillerkänts barnpension under ifrågavarande tid.

Det måste emellertid betecknas som stötande att denna förlust, till vilken det allmännas organ medverkat, uteslutande skall drabba Kenneth. Jag kan vid sådant förhållande inte finna annat än att mycket starka billighetsskäl talar för att ersättning av allmänna medel tillerkännes Kenneth.

Eders Kungl. Maj:t har tidigare lämnat en ansökan att Kenneth av nåd skulle tillerkännas barnpension för tiden i fråga utan bifall. Därvid synes dock prövningen i huvudsak ha gällt huruvida pensionen kunde utgå trots att ansökan därom ingivits för sent. Någon utredning som visade att barnavårdsmannen och barnavårdsnämnden inte på rätt sätt fullgjort sina uppgifter förelåg inte vid Eders Kungl. Maj:ts prövning av framställningen. Såsom skäl för en förnyad framställning till Eders Kungl. Maj:t om ersättning av allmänna medel till Kenneth vill jag främst anföra, att det framstår såsom helt orimligt att det förhållandet, att vissa samhällsorgan inte på rätt sätt fullgjort sina uppgifter, skulle kunna utgöra grund för det allmänna att undandraga sig att till Kenneth utbetala den pension som han — om det allmännas organ inte försummat sig — enligt AFL skulle ha fått av det allmänna. Till stöd för framställningen vill jag vidare åberopa Eders Kungl. Maj:ts praxis vid behandling av liknande framställningar från ombudsmännens sida, då fråga varit om tjänsteåtgärder, som objektivt varit oriktiga men för vilka någon tjänsteman inte ansetts kunna eller böra göras ansvarig, och då billighetsskäl motiverat gottgörelse av allmänna medel. Till förmån för framställningen åberopas även ett av 1906 års lagutskott vid granskningen av JO:s ämbetsförvaltning gjort uttalande i ämnet.

Med stöd av den befogenhet som tillkommer mig enligt instruktionen för riksdagens ombudsmän får jag — med överlämnande av handlingarna i ärendet — framlägga vad sålunda förekommit för den åtgärd, vartill Eders Kungl. Maj:t må finna framställningen föranleda.

Fråga om tillräckliga skäl förelegat för beslut att omhändertaga 11-årig flicka för samhällsvård. Tillika fråga om polishandräckning för hämtandet av flickan bort genomföras trots att ett flertal utomstående, bl. a. journalister och pressfotografer, kommit tillstädes och hämtningen därför kunde förutses bli uppslitande för flickan

Den 30 maj 1969 förekom i Göteborgspressen en artikel om att socialvårdsassistenter och polis i Göteborg föregående dag anställt »jakt» på en 11-årig flicka vid namn Anu för att omhändertaga henne för samhällsvård. Den 10 juni 1969 hade en Göteborgstidning en artikel med rubriken »Polis finkammade bostad på jakt efter 11-åringen». Enligt uppgift i artikeln eftersökte man denna gång flickan i faderns sommarbostad i Kungälv. Den 18 juni 1969 förekom vidare i dagspressen ett flertal artiklar och fotografier rörande en föregående dag verkställd hämtning av Anu med bl. a. följande rubriker: »Brutalt anhållande av 11-åriga flickan», »Rättslös», »Ingen läkare var med», »12-åring tvångshämtad vid muntlig förberedelse om vårdnadsbestämmelse», »11-åringen bortförd gråtande av polis under tumult i city», »Omhändertagen för samhällsvård ett dygn innan vårdnadsdom faller» och »Anu — en gangster?». Klagomål anfördes hos JO av ett flertal personer, som hemställde om utredning om de sociala myndig-

heterna och polisen i Göteborg gjort sig skyldiga till försummelse eller tjänstefel i samband med flickans omhändertagande.

Med anledning av vad som förekommit inhämtades yttranden från Göteborgs socialförvaltning samt polismyndigheterna i Kungälvs och Göteborgs polisdistrikt. Efter omfattande utredningar, därvid flertalet av de tjänstemän som tagit befattning med saken hördes, inkom nämnda myndigheter med utförliga redogörelser för vad som förevarit. Vid utredningen framkom följande.

Anus föräldrar är födda, fadern 1918 och modern 1936. De ingick äktenskap 1956 och har i äktenskapet barnen Anu, född den 17 juli 1957, och Robert, född den 23 december 1959. Äktenskapet upplöstes genom dom å äktenskapsskillnad den 8 oktober 1962. Enligt överenskommelse mellan föräldrarna förordnades därvid, att modern skulle ha vårdnaden om barnen medan fadern skulle ha rätt att ha barnen boende hos sig dels två veckoslut per månad, dels en sammanhängande tid av tre månader varje år. Oaktat det dömts till äktenskapsskillnad sammanbodde emellertid föräldrarna fram till julhelgen 1966, då fadern flyttade från hemmet. Under år 1967 hade faderns rätt till umgänge med barnen utnyttjats på det sätt att han haft barnen boende hos sig över vissa veckoslut medan han andra veckoslut, då modern haft nattarbete, legat över hos barnen. Efter ett gräl mellan föräldrarna hade emellertid Anu i februari 1968 flyttat hem till fadern. Hon hade därefter — frånsett en månad under sommaren 1968 och en vecka under hösten samma år, då hon bott hos modern — stannat kvar hos fadern. I november 1968 hade även Robert flyttat hem till fadern. Den 13 december 1968 hemställde modern hos länsstyrelsen, att länsstyrelsen måtte förordna, att barnen skulle hämtas hos fadern och överlämnas till henne. Länsstyrelsen begärde omgående, att socialvårdsnämnden i Göteborgs femte socialvårdsdistrikt skulle avgiva yttrande i ärendet samt höll därjämte den 23 januari 1969 förhör med föräldrarna. Socialvårdsnämnden, som redan tidigare hade viss kännedom om ärendet, lät verkställa en omfattande utredning, därvid även barnpsykiatrisk expertis anlitades. Utredaren fann, att modern efter skilsmässan syntes ha skött barnen utan anmärkning men att hon under förhandenvarande omständigheter icke torde vara i stånd att utöva sin vårdnadsrätt. Vidare fann utredaren, som därutinnan fick stöd av den barnpsykiatriska experten, att fadern — framför allt genom att hos barnen skapa en negativ inställning till modern — satte sina barns själsliga hälsa i fara. Utredaren föreslog därför, att barnen skulle omhändertagas för samhällsvård och tills vidare placeras i neutral miljö. Efter förhör med föräldrarna beslöt socialvårdsnämnden den 26 februari 1969 att på de av utredaren anförda skälen omhändertaga barnen jämlikt 25 § a) och 29 § barnavårdslagen för samhällsvård. Samtycke till beslutets verkställande lämnades av modern den 4 mars 1969. Länsstyrelsen avslog därefter den 11 mars 1969 moderns begäran om handräckning för barnens utlämnande. Barnen överfördes den 21 mars 1969 till ett fosterhem i Nässjö, i vilket de tidigare vistats som sommarbarn.

Sedan det i sista veckan i mars 1969 anmälts till socialvårdsnämnden, att Anu

blev uppskärrad och orolig efter varje telefonsamtal med fadern, beslöt socialvårdsnämndens ordförande den 1 april 1969 enligt 11 och 41 §§ barnavårdslagen att meddela fadern förbud att besöka barnen. Efter utredning beslöt socialvårdsnämnden den 9 april 1969 att meddela fortsatt besöksförbud. Då fadern ej löste ut delgivning genom posten, blev beslutet delgivet fadern genom delgivningscentralen.

Den 14 maj 1969 avvek Anu från fosterhemmet och begav sig hem till fadern. Polishandräckning begärdes omedelbart för flickans återförande till fosterhemmet. Verkställigheten uppsköts dock, sedan socialassistenter, som besökte fadern, bibringats uppfattningen att fadern skulle medverka till flickans återförande till fosterhemmet. Så skedde emellertid ej. Samråd ägde därpå rum mellan socialvårdstjänstemännen och den barnpsykiatriske experten, som likaledes ansåg, att flickan borde återföras till fosterhemmet. Samma dag hade socialvårdstjänstemännen ett långt samtal med fadern, som lovade att följande dag tillsammans med Anu besöka barnpsykiatern. Vid detta besök gick såväl Anu som fadern med på att Anu skulle placeras på barnhem och att socialbyråns representanter skulle få hämta Anu i faderns bostad påföljande dag. När socialbyråns representanter på överenskommen tid kom till bostaden var dock ingen hemma. Däremot uppehöll sig reporter och fotograf från dagspressen utanför bostaden. Fadern meddelade något senare per telefon till socialbyrån, att han ej ämnade lämna flickan ifrån sig. Den 21 maj informerades socialvårdsnämnden om ärendets utveckling. Detta föranledde icke någon ändring av tidigare beslut. Följande dag förklarade dock ordföranden för Anus fader, att besöksförbudet skulle hävas, om han frivilligt medverkade till flickans överförande till barnhemmet. Fadern vägrade emellertid att medverka härtill. Då barnpsykiatern tillstyrkt handräckningsförfarande, om ingen annan möjlighet visade sig, beslöts den 23 maj, att tidigare jämlikt 94 § barnavårdslagen gjord begäran om polishandräckning skulle vidhållas. På grund av att Anu till en början vistades på okänd plats kunde handräckningen ej omedelbart äga rum. Socialvårdsnämnden informerades ånyo om ärendets utveckling den 28 maj och beslöt då att godkänna vidtagna åtgärder. Den 29 maj tog socialvårdsnämndens utredare kontakt med estniska skolan, där fadern låtit inskriva Anu som elev. Rektorn för Buråsområdet, skolläkaren och skolsköterskan bedömde det som möjligt att hämtningen av Anu skulle kunna ske i skolan och skolsköterskan skulle försöka medverka vid hämtningen så att denna ej skulle behöva väcka uppmärksamhet. Föreståndaren för skolan uttryckte däremot önskemål om att hämtningen ej skulle ske på skolans område. Efter överläggning mellan socialchefen, socialsekreteraren, barnpsykiatern och utredaren beslöts, att hämtningen likväl skulle ske i skolan, eftersom en hämtning i faderns bostad kunde befaras bli mer uppslitande för flickan. Genom socialvårdsnämndens jourbyrå hemställdes om hjälp av civilklädd polis. Skolsköterskan lät hämta Anu till sin expedition. Medan Anu uppehöll sig där hade fadern, som skolsköterskan ej kände, kommit dit och bett att få låna telefon. Samtidigt hade Anu begivit sig iväg från expeditionen. Skolsköterskan hade följt

efter henne till skolans yttertrappa, där hon sammanträffat med den civilklädde polis, som skulle medverka vid hämtningen. Hon hade pekat ut Anu för polismannen, som med raska steg, dock utan att springa, begivit sig över skolgården mot den utgång, genom vilken Anu just passerat. När han kom ut på gatan, såg han Anu försvinna mellan två fastigheter och han kunde därefter ej återfinna henne. När socialbyråns personal och barnpsykiatern kort därpå anlände till skolan, hade Anu alltså redan försvunnit. Ett nytt försök gjordes något senare samma dag att anträffa Anu i faderns bostad. Under besöket i faderns bostad anlände Anu dit. Fadern upplyste henne redan i ytterdörren om att polisen var där, varpå Anu omedelbart vände och försvann. Något förföljande av flickan upptogs ej.

Ärendet föredrogs därpå ånyo inför socialvårdsnämnden den 4 juni 1969 i närvaro av barnpsykiatern. Därvid beslöts att nya åtgärder skulle vidtagas för att verkställa nämndens omhändertagandebeslut. Den 6 juni gjordes genom skyddspolis, läkare och socialbyråpersonal ett nytt hämtningsförsök i faderns bostad. Ingen var dock hemma i bostaden vid detta tillfälle. Sedan det kommit till socialbyråns kännedom, att fadern uppehöll sig med Anu i faderns sommarbostad i Kode kommun, togs kontakt med ordföranden i barnavårdsnämnden där. Vidare begärdes handräckning genom polismyndighetens i Kungälv försorg. Hämtningsförsöket verkställdes den 9 juni. Även vid detta hämtningsförsök var socialvårdspersonalen och barnpsykiatern närvarande. Anu anträffades dock ej i sommarbostaden och fadern, som befann sig där, kunde ej övertalas att framdeles medverka till ett överlämnande av flickan. Hämtningsförsöket ledde följaktligen ej till avsett resultat.

Den 11 juni 1969 återupptogs ärendet till behandling av socialvårdsnämnden. Fadern infann sig till sammanträdet, biträdd av advokat. Faderns advokat meddelade nämnden, att fadern numera hos Göteborgs rådhusrätt begärt, att vårdnaden om barnen skulle överflyttas på honom. Ansökan om beslut i vårdnadsfrågan i avbidan på att dom meddelades i målet hade gjorts och rådhusrätten skulle meddela sådant beslut den 17 juni. Fadern hemställde, att ytterligare hämtningsförsök icke måtte ske, innan rådhusrätten meddelat sitt beslut. På fråga av socialsekreteraren förklarade fadern efter överläggning med sin advokat, att han — om rådhusrätten ej biföll hans ansökan om att omedelbart få vårdnaden om barnen — skulle rätta sig efter detta och låta Anu placeras i neutral miljö. Då fadern vägrade att uppgiva var Anu fanns och då ny undersökning av barnpsykiater därigenom förhindrades, beslöt socialvårdsnämnden den 13 juni att avslå faderns framställan om att inhibera handräckningsförfarandet.

Den 17 juni 1969 fick socialvårdstjänstemännen kännedom om att Anu tillsammans med fadern besökte rådhusrätten vid förhandlingen i vårdnadsfrågan. Socialchefen meddelade skyddspolisen, att handräckningsframställningen vidhölls men att hämtningen av flickan ej fick ske inom rådhusrättens lokaler. Skyddspolis och socialvårdspersonal sändes till rådhusrätten. Den barnpsykiater, som tidigare anlitats, eftersöktes men kunde just då ej anträffas. I samband med att rätten tog lunchuppehåll, tog en polisman kontakt med rättens ordförande, som

meddelade, att rätten ej önskade höra Anu ytterligare men att det var möjligt att parterna önskade göra detta. Skyddspolisen jämte ytterligare några poliser, som även var civilklädda, och socialvårdstjänstemännen begav sig därefter till Östra Hamngatan 19, dit Anu förts. Enligt skylt på dörren till den lokal, där Anu vistades, innehades densamma av Männens Rättsförening. En polisman knackade på dörren men fick ej något svar. Sedan någon efter ytterligare knackningar frågat vem som knackade, hade polismannen upplyst, att det var från polisen. Dörren öppnades likväl ej. En person innanför dörren förklarade, att polisen icke hade rätt att komma in, enär det var privat område. Eftersom polismannen av sin förman fått order att ej bryta upp dörren, avvaktade polisen, att någon person skulle passera genom dörren. Kort därefter kom Anus fader till platsen. Polismannen försökte förmå honom att medverka till Anus hämtande men fadern vägrade att göra detta. Under polismannens diskussion med fadern öppnades dörren och en person gick ut. Polismannen lyckades genom att sätta en fot emellan förhindra att dörren ånyo stängdes. Ingången spärrades emellertid av två män och en kvinna. Polismannen visade sin polisbricka och begärde att få komma in men förvägrades detta. De närvarande poliserna trängde sig då in i lokalerna. Dessa bestod av ett större rum, i vilket journalister och fotografer uppehöll sig, och ett mindre rum, där Anu satt tillsammans med en kvinna. En polisman begav sig in till Anu och förklarade för henne, att hon var tvungen att följa med honom. Flickan genmälde, att hon ej ville göra detta. Samtidigt fylldes rummet av pressmän och andra personer, som kom utifrån. Fadern kom in och tog Anu, som började gråta, i sitt knä. Polismannen försökte än en gång tala fadern och hans sällskap till rätta. Han uppmanade vidare pressmännen att lämna rummet. Enligt polismannens uppgift efterkom de flesta uppmaningen men några vägrade till en början och använde hårda ord mot honom. En fotograf fick enligt uppgift dragas ned från en stol men lämnade därefter självmant rummet. Dörren till det större rummet, dit pressmännen förvisats, stängdes. Polismannen försökte därefter ånyo tala fadern till rätta, vilket misslyckades. Vid telefonkontakt därefter med sin förman fick polismannen order om att hämtningen skulle fullföljas. Dock tillkallades först förstärkning och uniformerad polis placerades i trappuppgången bl. a. för att förhindra att någon olycka skulle hända i trappan. Fadern förklarade därpå, att han själv önskade bära Anu nedför trappan, vilket han tilläts att göra. När han kom ut i trappan, uppgav han emellertid, att han skulle ta flickan med sig till rådhusrätten. Polis och socialvårdspersonal lösgjorde därefter Anus armar från faderns hals och armar samt förde henne i skrikande tillstånd till en väntande bil. Via polisstationen fördes hon till barnsjukhus, där hon undersöktes av två läkare och konstaterades vara i god kondition.

Rådhusrätten avslog genom beslut den 18 juni 1969 faderns begäran om att omedelbart få vårdnaden om barnen. Efter av fadern däröver anförda besvär fastställdes detta beslut av hovrätten för Västra Sverige den 3 juli 1969. Anu vistades under tiden den 17—27 juni på barnsjukhuset och placerades därefter i fosterhem. Den 29 juni avvek hon från fosterhemmet men påträffades och

fördes till ett barnhem i Göteborg. Från detta avvek hon den 14 juli 1969 och begav sig till fadern, där hon nu vistas. Rådhusrätten beslöt efter förnyad prövning av vårdnadsfrågan den 31 juli 1969 att tillerkänna fadern vårdnaden om Anu i avbidan på att målet slutligt avgöres. Rådhusrätten stödde sig därvid på ett läkarintyg, vari bl. a. uppgavs att ytterligare ingripanden mot Anu med åtföljande tvångsplaceringar skulle vara betydligt mer skadliga för flickans psykiska hälsa än den påverkan som fadern eventuellt kunde utöva på henne. Rådhusrättens beslut överklagades i hovrätten av modern. Hovrätten lämnade den 10 september 1969 hennes besvär utan bifall. Samma dag upptogs vid sammanträde med socialvårdsnämnden tidigare bordlagt ärende angående framställning från fadern om att samhällsvården beträffande Anu skulle upphöra. Nämnden fann därvid i den för Anu rådande situationen och med hänsyn till att av rådhusrätten hos nämnden begärd vårdnadsutredning skulle kunna genomföras på ett för Anu så smidigt sätt som möjligt att en omplacering av henne borde få anstå under tiden för vårdnadsutredningen, vilken skulle innehålla barnpsykiatrisk bedömning av henne. »Med hänsyn till ovanstående och då vårdnadsutredningen inte kan beräknas vara avslutad förrän i slutet av innevarande år och under dessa förhållanden så lång tid kommer att förflyta att omhändertagandet av flickan för samhällsvård inte bör uppehållas», beslöt nämnden att jämlikt 43 § barnavårdslagen förklara samhällsvården beträffande Anu villkorligt upphörd och att ställa henne under övervakning.

Vid ärendets avgörande anförde JO Bexelius följande.

I samband med att rätten dömer till skillnad mellan äkta makar har rätten enligt 6 kap. 7 § föräldrabalken (FB) att bestämma vem av dem som skall ha vårdnaden om deras barn. Rätten kan senare, om väsentligt ändrade förhållanden föranleder därtill, ändra tidigare fattade beslut i vårdnadsfrågan (6:13 FB).

Bestämmelser, som berör vårdnaden om barn, finnes emellertid ej endast i FB utan även i barnavårdslagen. Enligt 25 och 29 §§ barnavårdslagen kan sålunda barnavårdsnämnd eller motsvarande nämnd (i Göteborg socialvårdsnämnden) för samhällsvård omhändertaga den som ej fyllt aderton år, om hans kroppsliga eller själsliga hälsa utsättes för fara eller om hans utveckling äventyras på grund av föräldrarnas olämplighet som fostrare eller bristande förmåga att fostra honom. Omhändertagandet innebär, att barnavårdsnämnden under den tid omhändertagandet varar övertager en del av det ansvar för barnet och den bestämmanderätt beträffande barnet som eljest ligger på den rättsliga vårdnadshavaren. Nämnden äger sålunda fatta beslut om barnets vistelseort, skolgång, medicinering etc.

Medan domstolarna alltså har att slita tvister mellan föräldrar om vem av dem som vid skilsmässa skall ha den rättsliga vårdnaden om barnen, åligger det barnavårdsnämnderna att ingripa så snart ett barn riskerar att taga skada på grund av föräldrarnas eller enderas uppträdande. Ett beslut om ingripande av sistnämnda art, vilket innebär att den rättslige vårdnadshavaren tillkommande befogenheter

gentemot barnet för viss begränsad tid mer eller mindre beskäres, fattas följaktligen i administrativ väg, och det ankommer ej på domstolarna att överpröva dessa beslut.

Beträffande det nu aktuella fallet har förekommit ett stort antal artiklar i pressen, i vilka skarp kritik riktats mot socialförvaltningen i Göteborg för dess »jakt» på Anu. Särskilt påtalades att man genomförde hämtningen utan att fästa avseende vid att flickan ville vara hos fadern. Vidare framhölls som synnerligen anmärkningsvärt att de sociala myndigheterna ingrep endast någon dag innan rådhusrätten skulle meddela beslut om den rättsliga vårdnaden. Allvarliga anmärkningar riktades även mot polisen för det sätt varpå hämtningen genomfördes. I samband därmed påtalades särskilt att läkare inte var närvarande vid tillfället och att hämtningen verkställdes under en paus i rådhusrättens förhandlingar i vårdnadsfrågan. Efterföljande pressdebatt och de hit inkomna klagomålen ger vid handen att allmänheten blivit i hög grad upprörd över den behandling Anu varit utsatt för såsom den skildrats i pressen. Det har, enligt vad som uppgivits för mig, t. o. m. gått så långt att de poliser, som haft att ombesörja handräckningen, och deras familjer blivit utsatta för trakasserier från allmänheten i olika former.

I anledning av de missförstånd om innebörden i och syftet med socialvårdsnämndens åtgärder för att omhänderta Anu, som kommit till uttryck i den häftiga kritiken mot nämnden, vill jag till en början framhålla att nämndens åtgärder inte utgjorde led i moderns försök att få förverkligat vad som bestämts om den rättsliga vårdnaden i domen om äktenskapsskillnaden. För nämnden var alltså inte fråga om att ta ställning till en tvist om vem av föräldrarna som skulle ha vårdnaden. Om så varit fallet, skulle självfallet synnerlig hänsyn ha tagits till vad barnet önskade, när det nått sådan ålder och mognad som Anu gjort.

Den fråga som socialvårdsnämnden haft att avgöra var i stället huruvida Anus själsliga hälsa utsattes för fara och hennes utveckling äventyrades på grund av föräldrarnas — såväl faderns som moderns — olämplighet såsom fostrare i sådan mån att det för barnets bästa var nödvändigt att omhändertaga henne för samhällsvård och sålunda inte låta någon av föräldrarna ha den faktiska vårdnaden om henne. Det ligger i sakens natur att ett sådant beslut mången gång måste kunna fattas även mot barnets egen önskan. Samhället kan nämligen inte tillåta att ett barns utveckling äventyras av en olämplig miljö och måste därför kunna ingripa, även om barnet inte kan förstå att det sker för dess eget bästa.

Jag vill vidare i anledning av yppade missförstånd framhålla att ett beslut om omhändertagande för samhällsvård inte kan omedelbart rubbas av vad domstol kan komma att bestämma i anledning av talan om överflyttande av den rättsliga vårdnaden från en av föräldrarna till den andra. En helt annan sak är att en barnavårdsnämnd vid sina överväganden i samhällsvårdsfråga givetvis har att beakta den utredning som i domstolsmål framkommit om föräldrarnas lämplighet såsom fostrare. Detta innebär emellertid inte att nämnden är bunden av domstolens bedömning av den utredning som förebragts inför domstolen. Innan sådan

utredning förebragts inför domstolen, har nämnden att grunda sina överväganden om behovet av samhällsvård på egen utredning. Sedan beslut om samhällsvård fattats, kan verkställighet av beslutet alltså inte hindras enbart av den omständigheten att en av föräldrarna vid domstol yrkar överflyttande av vårdnaden på sig och att ytterligare utredning därför kan förväntas.

Den för bedömningen av kritiken mot socialvårdsnämnden helt avgörande frågan är således huruvida föräldrarna och särskilt fadern var så olämplig såsom fostrare, att Anus själsliga hälsa utsattes för fara och hennes utveckling äventyrades i sådan mån att ett omhändertagande för samhällsvård framstod såsom nödvändigt. Härutinnan är följande att beakta.

I förevarande ärende fick modern i äktenskapskillnadsdomen 1962 i enlighet med föräldrarnas överenskommelse vårdnaden om barnen. Sedan dessa under år 1968 vägrat att återvända till henne efter vistelse hos fadern, begärde hon hos länsstyrelsen hjälp med att få barnen utlämnade. Länsstyrelsen hörde i ärendet socialvårdsnämnden, som verkställde utredning rörande barnen. Med hänsyn till vad som framkom vid denna utredning fann socialvårdsnämnden skäl föreligga att i stället omhändertaga barnen för samhällsvård. Länsstyrelsen avslog därefter moderns begäran om att få barnen utlämnade till sig.

Vid min granskning av socialvårdsnämndens utredning i samhällsvårdsfrågan har jag fått ett starkt intryck av att den som verkställt utredningen strävat efter att ge en objektiv och fullständig bild av de för bedömningen relevanta förhållandena. Vid utredningen vid vilken även barnpsykiatrisk expertis anlitades framkom starkt stöd för *att* fadern påverkat barnens inställning till modern, *att* han delgivit barnen sin uppfattning att modern levde ett oordentligt liv och hade (alltså efter äktenskapsskillnaden) intima förbindelser med olika män, för vilken uppfattning något belägg dock icke framkom vid utredningen, *att* fadern utfrågat Anu om moderns förehavanden samt *att* han vid flera tillfällen på kvällarna tagit barnen med sig i sin bil till moderns arbetsplats för att barnen skulle få tillfälle att se om modern hade sällskap med någon man.

Socialvårdsnämnden och den av nämnden anlitade barnpsykiatern har ansett att faderns påverkan av barnens inställning till modern inneburit fara för deras psykiska hälsa. Nämnda förhållande jämte moderns temporära oförmåga att ta vård om barnen har av nämnden åberopats såsom skäl för nämndens den 26 februari 1969 fattade beslut att omhändertaga barnen för samhällsvård.

Huruvida vad sålunda och i övrigt framkommit utgjort tillräckliga skäl för att besluta om ett omhändertagande av barnen för samhällsvård ger naturligtvis rum för olika meningar. Även om det framstår såsom tveksamt om angivna förhållanden utgjort tillräckliga skäl för att besluta att omhändertaga barnen för samhällsvård och sålunda frånhända fadern den faktiska vårdnad om barnen som han hade, är dock skälen för socialvårdsnämndens beslut så vägande, att någon kritik inte kan riktas mot nämnden för dess beslut, i all synnerhet som nämndens beslut haft stöd av den barnpsykiatriske experten.

I enlighet med socialvårdsnämndens beslut den 26 februari 1969 blev barnen

omhändertagna och placerade i ett fosterhem i Nässjö. Den 14 maj avvek Anu från detta hem och begav sig till fadern. Då nämnden hade den uppfattningen att fadern påverkade Anu på ett sätt som utsatte hennes psykiska hälsa för fara — en uppfattning som vann ytterligare stöd i rapporter från fosterhemmet om att Anu blev uppskärrad och orolig efter varje telefonsamtal med fadern — kan någon erinran givetvis inte riktas mot nämnden för att den i enlighet härmed vidtog åtgärder för att återföra barnet till fosterhemmet. Det är härvid att märka att dessa åtgärder vidtogs efter samråd och i samförstånd med den barnpsykiatriske experten. Det är vidare tydligt att man från nämndens sida strävade efter att Anus återförande till fosterhemmet skulle ske i samförstånd med fadern. Vid ett besök hos barnpsykiatern gick såväl Anu som fadern med på att Anu skulle placeras på barnhem och att socialbyråns representanter skulle få hämta Anu i faderns bostad påföljande dag — den 21 maj. Då socialbyråns folk i enlighet härmed kom till bostaden var ingen hemma, men däremot hade reporter och fotograf från dagspressen infunnit sig. Fadern lät senare meddela att han ej ämnade lämna flickan från sig.

Med hänsyn till vad nu sagts kan någon erinran inte riktas mot nämnden för att nämnden fann sig föranlåten att anlita polishandräckning för att omhändertaga Anu.

Vid de hämtningsförsök, som enligt den förut lämnade redogörelsen gjordes den 29 maj och den 9 juni, medverkade, förutom civilklädd polis, såväl socialvårdstjänstemän som läkare. Såvitt utredningen ger vid handen har vid dessa hämtningsförsök såväl polis som övriga medverkande uppträtt mycket hänsynsfullt. Det finns inte någon saklig grund för att i detta sammanhang tala om jakt på Anu. I den mån någon kritik kan riktas mot förfarandet i detta skede av ärendet synes den snarare böra gå ut på att de medverkande uppträtt alltför försynt. Det förefaller sålunda ej uteslutet, att hämtningen kunnat ske på ett lugnt sätt om man vid något tillfälle avvaktat flickans hemkomst till bostaden. Då socialvårdsnämnden uppenbarligen letts av en önskan att gå så varsamt fram som möjligt, kan givetvis någon anmärkning ej riktas mot nämnden i detta sammanhang.

Sedan fadern väckt talan mot modern med yrkande om att få den rättsliga vårdnaden om barnen överflyttad på sig och den 11 juni 1969 hemställt att ytterligare hämtningsförsök måtte inställas, till dess rådhusrätten meddelat interimistiskt beslut i frågan, kan givetvis hävdas att saken härigenom kom i ett annat läge, i all synnerhet som fadern utfäste sig att ställa sig rådhusrättens kommande beslut till efterrättelse. Med nämndens uppfattning att fadern utsatte flickans psykiska hälsa för fara och i betraktande av att någon utredning som påkallade ett annat ställningstagande ännu ej framkommit, kan någon vägande invändning dock inte riktas mot nämnden för att den vidhöll sin begäran om polishandräckning, i all synnerhet som fadern tidigare ej hållit sina löften om att återlämna barnen.

I fråga om sättet för omhändertagandet av Anu den 17 juni 1969 anfördes följande.

Det ligger i sakens natur att verkställighet av beslut om omhändertagande av barn bör ske under iakttagande av största möjliga varsamhet. I den mån så är möjligt bör man söka förmå den som har hand om barnet att acceptera omhändertagandet och medverka till att detta sker under så lugna och för barnet så skonsamma former som möjligt. När som i förevarande fall den som har hand om barnet inte vill medverka till ett frivilligt överlämnande av barnet, är det särskilt angeläget att hämtningen sker på ett sätt som är så litet uppslitande som möjligt. Från denna synpunkt bör man av hänsyn till barnet eftersträva att hämtningen sker utan att väcka utomståendes uppmärksamhet. Om barnet känner sig vara i centrum för uppmärksamhet från många utomståendes sida, är det svårare att genom samtal förbereda barnet på vad som skall ske och hämtningen blir lätt mera uppslitande än eljest. I flera av mig handlagda ärenden har hämtningen fått ett påtagligt uppslitande förlopp just på grund av att hämtningen ägnats stor uppmärksamhet från utomståendes sida. Visar det sig, när hämtning skall ske, att denna inte kan genomföras utan att väcka en för barnet menlig uppmärksamhet, bör man därför enligt min mening av hänsyn till barnets bästa uppskjuta hämtningen till ett tillfälle, då den kan ske i lugnare former.

Mot bakgrunden av vad nu sagts framstår det såsom mindre lämpligt att vederbörande tjänsteman inom socialförvaltningen valde att verkställa hämtningen vid det tillfälle, då fadern medförde flickan till rådhusrätten för att höras vid förhandlingen därstädes. Det borde nämligen ha stått klart att en hämtning i samband med förhandlingen svårligen kunde ske utan att väcka uppmärksamhet. Visserligen kan göras gällande att socialförvaltningen tidigare haft svårt att komma i kontakt med flickan. Det är emellertid inte troligt att flickan kunnat hållas dold någon längre tid. Den tidsutdräkt som ett förnyat letande efter flickan skulle ha medfört, hade enligt min mening varit att föredraga framför en hämtning under omständigheter som kunde befaras bli uppslitande.

Nu genomfördes hämtningen, medan flickan under ett uppehåll i rättens förhandlingar vistades i lokaler som tillhörde Männens Rättsförening. I dessa lokaler var vid tillfället samlade ett stort antal journalister, fotografer och andra. När det med hänsyn härtill blev klart för dem, som skulle genomföra hämtningen, att denna inte skulle kunna genomföras utan en uppmärksamhet, som kunde befaras bli menlig för flickan, hade det enligt min mening varit bäst för flickan att hämtningsförrättningen avbrutits och uppskjutits till ett lämpligare tillfälle. Av utredningen framgår också att Anu vid tillfället blev uppjagad av »hela situationen såsom sådan med fotoblixtar».

Å andra sidan har jag i andra ärenden iakttagit att man bett tidningsmän komma tillstädes i hopp att därigenom hindra förrättningen. Det är förståeligt att myndigheterna är obenägna att på grund av åtgärder, som kan uppfattas såsom vidtagna i syfte att hindra myndighetsutövning, avstå från att fullgöra tjänsteuppgift. När det gäller hämtning av barn, bör emellertid vad som är bäst för barnet vara avgörande.

Vilken mening man än må ha härutinnan är det dock uppenbart att det inte

kan läggas vederbörande tjänstemän till last såsom tjänstefel att hämtningen genomfördes trots den påfrestande uppmärksamhet flickan blev utsatt för.

Mot hämtningsförfarandet den 17 juni har därjämte anmärkts att detsamma skedde utan läkares medverkan och att polisen skulle ha olagligen inträngt på privat område och uppträtt bryskt.

Av vad som förevarit vid tidigare hämtningsförsök beträffande Anu framgår, att socialvårdsnämnden är väl medveten om att läkare om möjligt bör medverka vid besvärliga hämtningar. Vidare har av utredningen framgått, att en socialvårdstjänsteman även vid hämtningen den 17 juni varit i kontakt med den läkare, som tidigare medverkat, att denna lovat att ånyo medverka, att han dock blivit tillfälligt upptagen just då hämtningen skedde samt att Anu i stället blivit läkarundersökt omedelbart efter omhändertagandet och därvid befunnits vara i god kondition. Under dessa förhållanden finner jag någon berättigad kritik ej kunna riktas mot att socialförvaltningen lät genomföra hämtningen utan att läkare var närvarande vid själva hämtningen.

Vad därefter angår polisens medverkan vid hämtningen den 17 juni framgår av 94 § barnavårdslagen, att polismyndigheten på begäran av barnavårdsnämnd är skyldig att verkställa beslut om omhändertagande, om framställningen tillkommit i laga ordning. Polismyndigheten har alltså inte kunnat vägra att medverka vid hämtningen av Anu.

Att polisen vid sådan handräckning har rätt att göra intrång på privat område ligger i sakens natur. I förevarande fall torde för övrigt polisen ha haft möjlighet att taga sig in i den lokal, där Anu vistades, med stöd av rättegångsbalkens bestämmelser. Förhindrande eller försvårande av verkställighet av omhändertagandebeslut genom bortförande eller döljande av underårig kan nämligen medföra frihetsstraff (89 § barnavårdslagen) och förekommer anledning befara att sådant brott förövats har polisman möjlighet att företaga husrannsakan (28 kap. 1 och 5 §§ rättegångsbalken). Något olagligt inträngande på privat område kan följaktligen ej anses föreligga.

Ej heller har i ärendet framkommit någon omständighet, som tyder på att polisen vid inträngandet i lokalen och själva omhändertagandet av Anu skulle ha uppträtt onödigt bryskt. Snarare ger utredningen vid handen, att polisen därvidlag uppträtt med all den takt och hänsyn, som i förevarande situation var möjlig.

Med dessa uttalanden var ärendet av JO slutbehandlat.

Uttalande om önskvärdheten av att representanter för barnavårdsnämnd om möjligt är närvarande då polisen på begäran av nämnden verkställer hämtning av barn som enligt beslut omhändertagits för samhällsvård

I Göteborg förekom under år 1969 även ett annat fall av hämtning av barn, som väckte stor uppmärksamhet genom artiklar i pressen.

I början av mars 1969 var sålunda i dagspressen införda artiklar om hur polisen i Göteborg hämtat en 17-årig flicka i hennes hem. Av artiklarna framgick att flickan tidigare avvikit från ett flickhem, där hon intagits sedan hon omhändertagits för samhällsvård. Enligt en av artiklarna trängde civilklädda polismän in i lägenheten och »slet flickan ur den förtvivlade moderns armar». Vidare gjordes gällande att polisen vägrat flickan att klä på sig och att hon endast iförd underkläder släpats ut på gatan mitt för ögonen på nyfikna grannar och andra in i den väntande polisbilen.

Med anledning av tidningsuppgifterna anfördes klagomål hos JO mot socialförvaltningens i Göteborg befattning med ärendet och mot polisens uppträdande vid hämtningen.

Med anledning av klagomålen inhämtades yttranden från socialvårdsnämnden i Göteborgs fjärde socialvårdsdistrikt och från polismästaren i Göteborg.

Vid utredningen i ärendet framkom i huvudsak följande. Flickan omhändertogs den 28 januari 1969 för samhällsvård med stöd av 25 och 29 §§ barnavårdslagen och placerades på ett flickhem. Sedan hon avvikit därifrån i början av februari 1969 begärde socialförvaltningen den 10 februari hos göteborgspolisens skyddssektion handräckning jämlikt 94 § barnavårdslagen för återförande av flickan till flickhemmet. Framställningen beviljades och flickan söktes tre gånger i bostaden innan hon den 4 mars anträffades där av en förste polisassistent och en kvinnlig poliskonstapel. Vid hämtningen gjorde flickan själv visst motstånd. Vidare sökte modern och en äldre broder till flickan förhindra hämtningen. Innan polismännen lämnade lägenheten med flickan, hade hon själv tagit på sig strumpbyxor, behå och långbyxor. Modern försvårade för polismännen att låta iföra flickan ytterligare kläder. Bl. a. lät modern gömma en jumper och en jacka som flickan skulle haft på sig. Hon fick ute i trappan låna en tröja av den kvinnliga poliskonstapeln, innan hon fördes ut ur huset. Hon saknade däremot skor, då hon gick ut till polisbilen.

Polismästaren anförde i sitt yttrande bl. a. följande. Under år 1968 hade polisen i Göteborg på begäran av socialförvaltningen i staden verkställt hämtning av barn jämlikt 94 § barnavårdslagen i cirka 350 fall. I ett 25-tal av dessa fall hade representanter för socialförvaltningen varit närvarande. Såvitt var känt, hade verkställigheten av alla de hämtningar som utförts av göteborgspolisen under 1968 icke i något fall föranlett berättigade anmärkningar. Under år 1969 infördes att biträde av företrädare för socialvården regelmässigt skulle begäras vid hämtningar av barn. I de fall biträde av socialvårdstjänstemän skedde vid hämtningarna kunde polispersonalen hålla sig mera avvaktande, medan socialvårdstjänstemännen tog den omedelbara kontakten med barnet och dettas vårdnadshavare, för vilken därvid socialvårdstjänstemännen framstod som de agerande. Under sådana omständigheter uppfattades ej hämtningen som så ingripande som då polisen ensam svarade för densamma.

Vid ärendets avgörande anförde JO Bexelius att det inte fanns skäl till anmärkning mot socialvårdsnämndens åtgärd att begära handräckning för återförande

av flickan till flickhemmet, varifrån hon avvikit, sedan hon omhändertagits för samhällsvård, eller mot polismyndigheten för att den lämnade den begärda handräckningen. JO förklarade vidare att det inte heller fanns fog för kritik mot de polistjänstemän, som verkställde handräckningen, utan att dessa fastmera syntes ha visat lugn och besinning i den svårbemästrade situation, som uppstod då flickan och hennes moder och broder sökte förhindra eller i varje fall fördröja hämtningen till dess tillkallade pressmän hunnit anlända.

JO anförde vidare följande.

Jag delar helt polismästarens uppfattning att representanter för barnavårdsmyndigheten bör mera regelmässigt än vad som hittills varit fallet närvara vid de hämtningar, som utföres av polisen med stöd av 94 § barnavårdslagen. Då medverkan av företrädare för socialvården numera i regel påfordras av polismyndigheten i Göteborg vid handräckningsåtgärder med stöd av 94 § barnavårdslagen, påkallar ärendet i denna del ej vidare åtgärd från min sida. Det synes mig önskvärt att den ordning för handräckning enligt barnavårdslagen, som sålunda numera iakttages i Göteborg, tillämpas även av övriga polismyndigheter i landet, i den mån så ej redan sker.

Brister i barnavårdsmannaorganisationen i Stockholm har medverkat till att en kvinna med fem små barn inte fått den hjälp och omvårdnad från samhällets sida som hon borde ha fått

Genom artiklar i dagspressen i slutet av september 1967 fick JO sin uppmärksamhet fäst på att en 36-årig kvinna K. P., som var född i Finland men sedan år 1963 bosatt i Hässelby i Stockholm, avlidit under sådana omständigheter att det kunde ifrågasättas om hon fått erforderlig hjälp av samhället. Kvinnan, som hade fem barn, födda under åren 1962—1966 och som övergivits av barnafadern, bodde i en sommarstuga om ett rum och kök och hade den 20 september 1967 avlidit i bostaden i samband med förlossning. Faderskapet var fastställt endast för det första barnet.

Stockholms stads barnavårdsnämnd framhöll under utredningen bl. a., att sammanlagt fem tjänstemän varit förordnade som barnavårdsmän för K. P:s barn under åren 1963—1967, att de ej kunnat få önskvärd kontakt med K. P., enär hon »velat klara sig själv utan inblandning av några myndigheter», att barnavårdsmännen i Stockholm icke minst på grund av bostadsproblemen för ensamstående mödrar och det stora antalet utlänningar hade ett tungt arbete, att en omorganisation av barnavårdsmannabyrån i syfte att förbättra barnavårdsmännens arbetsförhållanden skett 1965/66 samt att anslag numera begärts för ytterligare en barnavårdsman.

Efter ytterligare utredning av länsstyrelsen i Stockholms län konstaterade länsstyrelsen i yttrande till JO, att något hembesök ej skett från barnavårdsmännens

sida och att utövandet av barnavårdsmannaskapet för K. P:s barn måste anses såsom klart otillfredsställande i fråga om den personliga omvårdnaden. Länsstyrelsen framhöll vidare, att föräldrarnas obenägenhet att medverka vid fastställandet av faderskapet för barnen ej kunde utgöra någon bärande grund för en sådan fördröjning av denna frågas behandling som förekommit. I fråga om tillsynen över barnavårdsmännens verksamhet fann länsstyrelsen att brister förelegat, eftersom granskning skett endast år 1964 och 1965 och det ej följts upp, att då gjorda anmärkningar resulterat i åtgärder från barnavårdsmännens sida.

Vid ärendets avgörande anförde JO Bexelius följande.

K. P. hade under loppet av fyra år fött icke mindre än fem barn. Hon bodde i en omodern, dålig och förfallen sommarbostad, innehållande ett rum och kök. Rummet rymde enligt allt att döma ej så mycket mer än sängar. Rinnande vatten saknades och grannar i den moderna bebyggelsen hade enligt dagspressen en tid försökt att underlätta hennes arbete med tvätt och dylikt genom att leda dit vatten i en plastslang. Det kan väl under sådana förhållanden icke råda någon tvekan om att en barnavårdsman med tillräcklig initiativkraft antingen själv eller genom att initiera andra organ skulle ha kunnat göra åtskilligt för att hjälpa K. P. och hennes barn. Om icke annat hade det — oavsett att det sista havandeskapet ej var känt — funnits skäl att söka ge henne upplysning i familjeplaneringsfrågor. Vidare hade hon i avbidan på att bättre bostad kunnat ordnas bort beredas hjälp med barntillsyn.

Enligt vad barnavårdsnämnden själv uppgivit var K. P:s bostadssituation vid en efterhandsbedömning närmast katastrofartad. Det hade enligt nämnden, om denna situation varit känd för barnavårdsmannen, självfallet varit påkallat med en anmälan till nämnden. Man har med hänsyn härtill anledning att fråga sig, hur K. P:s besvärliga situation kunnat förbli okänd för de barnavårdande myndigheterna. Barnavårdsnämnden har härutinnan åberopat, dels att K. P. fram till den 24 augusti 1967, då hon övergavs av barnafadern, ej velat medverka till någon kontakt med de sociala myndigheterna, dels att hon varit svår att anträffa.

Den omständigheten att K. P. före den 24 augusti 1967 må ha undandragit sig kontakt med sociala myndigheter kan emellertid knappast tagas som intäkt för att hon skulle ha avvisat alla åtgärder, om hon blivit på rätt sätt underrättad om att samhället önskade och kunde hjälpa henne och barnen. Ej heller kan hon ha varit omöjlig att anträffa, då hon fött samtliga barn i Sverige och enligt allt att döma under senare år mestadels bott här. Även om K. P. skulle ha varit mycket svåranträffbar, kan dock — såsom länsstyrelsen framhållit — detta förhållande ej ha utgjort något godtagbart skäl för barnavårdsmännen att underlåta att taga kontakt med K. P. och hennes barn. En sådan kontakt var tvärtom nödvändig för att barnavårdsmannen skulle kunna fullgöra sin skyldighet att sörja för att barnens börd fastställdes samt för att öva tillsyn över barnens personliga förhållanden och följa deras utveckling. En sådan kontakt torde för övrigt vara av särskild betydelse just i de fall, då vårdnadshavaren har en nega-

tiv inställning till åtgärder från samhällets sida. Barnavårdsmannen har nämligen att tillse, att barnens rätt och bästa tillvaratas, och vårdnadshavarens inställning till de sociala myndigheterna får — även om man givetvis bör ta så stor hänsyn som möjligt till dennes önskemål — ej lägga hinder i vägen för att syftet med barnavårdsmannaskapet uppnås.

Av utredningen i ärendet framgår, att barnavårdsmännen avsänt åtskilliga brev till K. P. utan att svar erhållits. Försök att besöka bostaden har däremot från barnavårdsmännens sida gjorts endast vid två tillfällen, nämligen den 1 augusti 1964 samt någon gång under sista halvåret 1966. Vid intet av dessa tillfällen var K. P. hemma. Den vikarierande barnavårdsmannen har uppgivit, att hon, då hon den 27 december 1965 tillträdde vikariatet, erhöll cirka 400 barnavårdsmannaärenden att sätta sig in i jämsides med det löpande dagliga arbetet, att hon blev bekant med ärendena allteftersom de av någon anledning aktualiserades samt att K. P:s ärende blev aktuellt i och med att K. P. den 30 juni 1966 fick tvillingar. Samma barnavårdsman har vidare uppgivit, att hon åkt ut till Hässelby för att besöka K. P., att K. P. och hennes barn då ej var hemma, men att hon vid tillfället kunde konstatera att bostaden såg dålig och förfallen ut. Senare hade hon varit tvungen att ägna sin tid åt att göra tjänsten i ordning för sin efterträdare, som fick en förteckning över aktuella ärenden, bland dem K. P:s ärende. Även den barnavårdsman, som tillträdde den 1 oktober 1966, fick ett stort antal ärenden (385 stycken). I 60 av dessa ärenden hade faderskapet ej fastställts. Den nya barnavårdsmannen har uppgivit att hon den 13 januari 1967 skrev till K. P. med begäran om kontakt. Därefter tog hon ej någon ytterligare befattning med ärendet förrän efter det att K. P. själv den 24 augusti 1967 uppsökt barnavårdsmannabyrån.

Vad sålunda förekommit i ärendet visar, att barnavårdsmannaskapet i förevarande fall överhuvudtaget icke fyllt sin funktion. I viss mån får väl ansvaret härför anses vila på de tjänstemän som handhaft barnavårdsmannaskapet för K. P:s barn. Emellertid framgår av utredningen i ärendet att innehavarna av tjänsterna växlade så ofta och att antalet ärenden på varje tjänsteman var så stort, att det ej fanns möjlighet för vederbörande tjänsteman att sätta sig tillräckligt in i och därefter följa upp varje ärende. En för arbetet försvårande omständighet synes även ha varit, att hemmen var utspridda över så stort område, att tiden ej medgav erforderliga hembesök. Jag anser därför att den bristfälliga handläggningen ej kan läggas barnavårdsmännen till last såsom tjänstefel.

Såsom mera betänkligt framstår däremot att de tjänstemän, som hade att fullgöra den barnavårdsnämnden åliggande skyldigheten att granska barnavårdsmannaskapen och som år 1964 och 1965 observerat och påtalat att faderskapet ej fastställts för de senast födda barnen och att något hembesök ej skett, icke följde upp ärendet och tillsåg att erforderliga åtgärder vidtogs. En granskning tjänar inte mycket till om den inte är förenad med kontroll att iakttagna brister blir avhjälpta. I hög grad anmärkningsvärt är också, att någon granskning av ärendet överhuvudtaget ej synes ha skett mellan den 8 september 1965 och den

27 december 1967. Omsättningen av tjänstemän torde emellertid ha varit stor även på dessa tjänster. Det torde därför ha varit svårt för innehavarna av tjänsterna att tillse att påtalade brister avhjälptes. Vidare är i detta sammanhang att beakta de speciella problem, som uppstått under en övergångstid i samband med omorganisation av barnavårdsmannabyrån vid årsskiftet 1965/66. Den bristfälliga skötseln av barnavårdsmannaskapet torde med hänsyn härtill ej heller kunna läggas de tjänstemän som hade att granska barnavårdsmannaskapen till last som tjänstefel.

Vad därefter angår barnavårdsnämndens ansvar för de missförhållanden som rått får jag anföra följande.

Barnavårdsnämnden är enligt 8 kap. 8 § föräldrabalken skyldig att utöva tillsyn över barnavårdsmännens verksamhet och skall enligt 12 § kungörelsen om barnavårdsmans verksamhet och tillsynen därå vaka över att barnavårdsmannen iakttager i lag och författning meddelade föreskrifter angående barnavårdsmans åligganden. Även om barnavårdsnämnden anställer särskilda tjänstemän för att sköta granskningsskyldigheten, åligger det likväl nämnden att tillse att denna fullgöres och att de av granskningsmännen iakttagna bristerna i barnavårdsmännens verksamhet avhjälps inom rimlig tid. Denna tillsyn har uppenbarligen varit på ett flagrant sätt ineffektiv, såvitt avser det aktuella fallet, där granskningsmännens vid två olika tillfällen (1964 och 1965) gjorda påpekanden om försummade åligganden inte lett till något resultat och där granskningen av barnavårdsmannaskapet under senare tid synes ha eftersatts.

Av barnavårdsnämndens yttranden i ärendet framgår att nämnden redan för några år sedan uppmärksammat behovet av att minska barnavårdsmännens arbetsbörda. Den omorganisation av barnavårdsmannabyrån som skedde vid årsskiftet 1965/66 har medfört att antalet barnavårdsärenden per barnavårdsman kunnat nedbringas från cirka 400 till i dagens läge i genomsnitt 283. Det totala antalet barnavårdsmän uppgår numera till 42.

Vad som framkommit i ärendet rörande hur barnavårdsmannaskapet utövats ger klart vid handen att en reform var påkallad för att barnavårdsmännen skulle bli i stånd att fullgöra dem åvilande uppgifter. Enligt barnavårdsnämnden har omorganisationen vid barnavårdsmannabyrån vidtagits i detta syfte, ehuru verkningarna av omorganisationen på grund av det tidskrävande arbetet därmed ej omedelbart kommit till synes. Nämnden har därjämte förklarat, att tidigare brister i granskningsarbetet bör kunna undvikas med den nuvarande organisationen och befintliga resurser. Vad som upplysts om hur barnavårdsmannaskapet för K. P:s barn skötts under senare år och att någon granskning av barnavårdsmannaskapet ej skett under tiden den 8 september 1965—den 29 december 1967 ger inte belägg för att tidigare brister på området blivit genom omorganisationen avhjälpta. Om hur härmed förhåller sig torde några bestämdare uttalanden dock ej kunna göras förrän verksamheten kunnat följas en längre tid. Med hänsyn till att barnavårdsnämnden redan innan K. P:s ärende upptogs här inskridit för att förbättra barnavårdsmännens arbetsförhållanden samt till att den brist-

fälliga handläggningen av ärendet under 1966—1967 kan ha haft sin orsak i omorganisationen anser jag mig såvitt avser barnavårdsnämnden kunna låta bero vid vad som förevarit. Jag förutsätter därvid, att barnavårdsnämnden, som ju är skyldig att utöva tillsyn över barnavårdsmännens verksamhet, i fortsättningen kommer att noggrant följa denna för hela barnavården så viktiga verksamhet. Det är emellertid min avsikt att genom inspektion av barnavårdsnämnden ägna dessa frågor ytterligare uppmärksamhet.

Av statens socialvårdskonsulents yttrande att döma är svårigheterna med omsättningen av tjänstemän på barnavårdsmannasidan ej begränsade till Stockholm utan gör sig gällande på många håll i landet. Problemet med hur barnavårdsmannaskapet skall kunna fungera på ett tillfredsställande sätt synes följaktligen vara av sådan räckvidd, att det bör uppmärksammas även på ett högre plan än det kommunala. Spörsmålet torde vara av intresse för socialstyrelsen, som enligt 5 § barnavårdslagen har att följa barnavårdsverksamheten i riket och verka för att den ordnas och utvecklas ändamålsenligt, samt för socialutredningen, som enligt sina direktiv skall överse de nuvarande barnavårdsorganens funktioner och funktionsförmåga. Avskrift av denna skrivelse kommer därför att översändas till såväl socialstyrelsen som socialutredningen för kännedom.

Avslutningsvis anförde JO följande.

Vad som förekommit i ärendet visar emellertid — såsom länsstyrelsen också funnit — att det brustit i samordningen av verksamheten hos de olika organen på socialvårdens område. Även i detta avseende synes dock numera en omorganisation inom Stockholm vara på väg. Syftet är därvid att inrätta s. k. storbyråer med sektioner för att få de olika socialvårdsgrenarna lokalt samlade. Dock skall barnavårdsmännen ej inordnas i denna distriktsorganisation. Det synes därför ovisst om den tilltänkta organisationen kan förebygga sådana brister i samarbetet mellan socialbyrån och barnavårdsman, som framkommit i detta ärende. Socialutredningen har emellertid fått i uppdrag att utreda såväl hur en bättre samordning mellan samhällets vårdorgan skall kunna komma till stånd som hur förutsättningar i övrigt skall kunna skapas för en aktiv, uppsökande socialvård. Med hänsyn härtill anser jag vidare åtgärd från min sida icke heller i denna del av ärendet vara påkallad.

Barnavårdsnämnds ansvar i fråga om kontroll av den miljö i vilken för samhällsvård omhändertaget barn vistas under permission från barnhem. Spörsmål om bristande samordning mellan Stockholms barnavårdsnämnds olika avdelningar i permissionsfrågan och om behov av organisatoriska förändringar inom nämnden

I slutet av september 1968 förekom tidningsartiklar med uppgifter om att en nioårig flicka, som omhändertagits för samhällsvård av Stockholms stads barnavårdsnämnd och placerats på ett barnhem i staden, på kvällen den 21 september 1968 avlidit i tablettförgiftning under permission till en lägenhet i Hässelby, vilken av polisen beskrivits som ett knarkarnäste.

Med anledning av innehållet i tidningsartiklarna tog JO del av barnavårdsnämndens handlingar i ärendet samt ett i saken upprättat förundersökningsprotokoll. Vidare inhämtades yttranden från barnavårdsnämnden och länsstyrelsen i Stockholms län. Länsstyrelsen hörde på JO:s uppdrag barnavårdsnämnden och vederbörande tjänstemän hos nämnden.

Av utredningen i ärendet framgick i huvudsak följande.

Den 21 augusti 1968 beslöt barnavårdsnämnden med stöd av 25 § a) och 29 § barnavårdslagen att för samhällsvård omhändertaga systrarna U. och L., vilka var 12 resp. 9 år gamla. Som skäl för omhändertagandet angavs, att flickornas utveckling äventyrades på grund av föräldrarnas bristande förmåga att fostra dem. Enligt utredningen i ärendet hade fadern, som övergivits av sin hustru och som saknade bostad, bott tillsammans med U. och L. i tält på en campingplats. Fadern hade ytterligare sex äldre barn, av vilka flera varit föremål för barnavårdsnämndens ingripande. Ett av dessa barn, flickan M., som var 15 år gammal, hade omhändertagits av barnavårdsnämnden den 6 mars 1968 och av samma anledning som U. och L. Enligt utredningen rörande U. och L. framfördes misstankar om att fadern missbrukade sprit.

Sedan U. och L. placerats på ett barnhem i Stockholm, fick de permissioner för att besöka fadern. Denne bodde vid dessa tillfällen hos en gift dotter, som tillsammans med sin make var inneboende i en tvårumslägenhet i Hässelby. Samma dag som den första permissionen beviljades hade en moster till flickorna ringt till barnhemmet och sagt, att fadern kanske inte skötte sig så bra, då han bodde hos den gifta dottern, och att han kunde tänkas »ta till flaskan». Föreståndarinnan för barnhemmet ansåg sig likväl böra bevilja permissionen, sedan utredningsassistenten, som kontaktats, tillstyrkt densamma. Något hembesök i Hässelby gjordes inte från barnhemmets sida och inte heller togs någon personlig kontakt med de anhöriga, hos vilka flickorna skulle vistas. Den 29 augusti 1968 anmälde utredningsassistenten till en av barnavårdsnämndens fosterbarnsinspektörer, att den gifta systern och hennes make var beredda att taga emot U. och L. som fosterbarn. Efter att tagit del av socialregisterakten för den gifta systern och hennes make meddelade fosterbarnsinspektören den 3 september till utredningsassistenten, att systern och hennes make inte kunde godtagas som fosterföräldrar. Flickorna permitterades därefter under ytterligare två helger till samma hem. Inte heller i samband med dessa permissioner gjordes något hembesök eller togs någon personlig kontakt med släktingarna. Vid den sista permissionen vistades även till en början den 15-åriga systern M. i lägenheten.

Lördagen den 21 september 1968 vid 15-tiden ringde M. till barnhemmet och meddelade personalen där, att det varit bråk i lägenheten i Hässelby, att M. gått därifrån och att systrarna U. och L. borde återlämnas till barnhemmet. Enligt en vid polisförhör den 23 september 1968 lämnad uppgift hade M. sagt dels »att de skulle åka och hämta tjejerna där bara för där fanns brännvin och tabletter» och dels att hon själv fått både tabletter och sprit. En tjänsteman på barnhemmet

hade omedelbart ringt upp en grannfamilj och bett att få tala med U., som kommit till telefonen och meddelat att hon och L. hade »roligt» samt att M. varit »dum» och gått sin väg. Personalen på barnhemmet, som kände till att det tidigare förekommit misshälligheter mellan syskonen, bedömde under dessa förhållanden M:s uppgifter som överdrivna och vidtog inte någon ytterligare åtgärd. Påföljande dag meddelades till barnhemmet, att L. avlidit i lägenheten i Hässelby. Av utlåtande av rättsläkaren framgick, att dödsorsaken var tablettförgiftning. Vid polisutredningen i ärendet framkom vidare, att sprit- och tablettförtäring förekommit i lägenheten såväl den 20 som 21 september 1968 samt att i lägenheten funnits utspridda en mängd medicinska preparat av varierande art.

Såväl barnavårdsnämnden som länsstyrelsen betonade i sina yttranden vikten av att kontakten mellan barn och vårdnadshavare upprätthölls under omhändertagandetiden men framhöll samtidigt, att det inträffade utvisade att permissionsfrågorna i fortsättningen måste ägnas större uppmärksamhet.

Vid ärendets avgörande anförde JO Bexelius följande.

Då ett barn omhändertages för samhällsvård påtager sig samhället ett mycket stort ansvar. Samhället övertar bl. a. föräldrarnas skyldighet att hålla uppsikt över barnet och tillse att barnet ej utsättes för onödiga risker. I sådana fall, då omhändertagandet föranletts just av att föräldrarna brustit härutinnan, ligger det i sakens natur att samhällets organ ägnar denna skyldighet minst lika stor uppmärksamhet som man normalt kräver av föräldrar. Det torde följaktligen åligga de barnavårdande organen, att innan ett omhändertaget barn permitteras göra sig närmare underrättad om var barnet skall vistas och söka förvissa sig om att vistelsen på denna plats ej är olämplig ur barnets synpunkt.

I förevarande fall hade flickorna omhändertagits på grund av föräldrarnas bristande förmåga att fostra dem. Misstankar hade under den utredning, som föregick omhändertagandet, framförts om att fadern missbrukade sprit och det var känt att han saknade fast bostad och levde under otrygga förhållanden. Redan dessa omständigheter borde ha föranlett att viss försiktighet iakttogs vid permission till fadern. Då härtill kommer, att en moster till flickorna uttryckt farhågor för att fadern ej skulle sköta sig så bra och att han skulle »ta till flaskan», sedan han flyttat till den gifta dottern, blev skälen för en närmare undersökning av det hem, till vilket flickorna skulle permitteras, än starkare. Föreståndaren för barnhemmet synes i detta skede också ha tillfrågat utredningsassistenten, om permission till fadern borde ske och därvid fått ett tillstyrkande svar. Hur ingående frågan om permission diskuterats mellan föreståndaren och assistenten har inte blivit helt klarlagt vid utredningen. Det är emellertid tydligt att förhållandena i hemmet i Hässelby inte kan ha varit föremål för närmare överväganden. Föreståndaren har uppgivit sig ha utgått ifrån att assistenten varit väl förtrogen med hemmet i Hässelby. Om föreståndaren vid tillfället frågat om hemmet i Hässelby, borde det ha framkommit att assistenten saknade kännedom härom, eftersom fadern ej flyttade dit förrän efter flickornas omhändertagande. Man kan därför ej anse att permis-

sionsfrågan ägnats den uppmärksamhet, som med hänsyn till omständigheterna var påkallad.

Det är vidare att märka att frågor rörande familjen handlagts av olika tjänstemän. Sålunda har utredningen rörande M., å ena sidan, samt U. och L., å andra sidan, utförts av olika assistenter. Detta förhållande har otvivelaktigt varit ägnat att försvåra att man fick en samlad överblick över familjens förhållanden.

Vid de olika utredningarna hade dock framkommit åtskilligt som var av betydelse för permissionsfrågans bedömande. En utredning den 10 november 1967 innehåller sålunda uppgift av en syster till fadern att båda föräldrarna missbrukade sprit, att det ofta var bråk i familjen samt att föräldrarna använde barnen till att tigga. I en senare den 29 februari 1968 dagtecknad utredning, som lades till grund för beslut om omhändertagande av M., omnämnes att faderns spritmissbruk syntes ha återkommit och att han under senaste tiden vid ett flertal tillfällen setts spritpåverkad i Sätra. I en anmälan för intagning av M. på barnhem den 24 juli 1968 uppges, att fadern var förtidspensionerad, att han missbrukade alkohol, att han tillsammans med en broder, som saknade arbete, flera gånger hälsat på i flickans fosterhem, att fadern och brodern vid dessa tillfällen uppträtt otrevligt samt att saker blivit stulna vid besöken. Om dessa förhållanden varit kända vid prövningen av permissionsfrågan, hade med säkerhet frågan ägnats betydligt större uppmärksamhet.

Olägenheterna av att olika avdelningar och tjänstemän handlagt frågor rörande samma familj framträder vidare, då det gäller frågan om undersökningen av lämpligt fosterhem för flickorna U. och L. Sedan den gifta systern begärt att hon och hennes make skulle få ta hand om U. och L. som fosterbarn, har på barnavårdsnämndens fosterhemsbyrå i månadsskiftet augusti—september 1968 gjorts en undersökning om dessa makars lämplighet som fosterföräldrar. Enbart genom att taga del av dessa makars socialregisterakt har man på fosterhemsbyrån kunnat konstatera, att makarna, som själva var inneboende hos andra, ej var lämpliga som fosterföräldrar. Om även dessa uppgifter varit kända för föreståndaren för barnhemmet, är det i hög grad troligt, att permissionerna blivit föremål för än noggrannare överväganden.

Vidare inkom till fosterhemsbyrån den 16 september 1968 en begäran om att den gifta systerns svägerska, som var innehavare av lägenheten i Hässelby, önskade omhändertaga barnen som fosterbarn. Någon undersökning av hennes förhållanden skedde dock ej innan L. avled. Om socialregisterakten beträffande denna svägerska granskats, vilket varit motiverat med tanke på alla andra oroande faktorer, hade framgått, att såväl svägerskan som hennes vuxna dotter, vilka båda bodde i lägenheten, led av psykisk ohälsa, att båda intog mycket medicin, att svägerskan flera gånger gjort självmordsförsök med sömntabletter, att svägerskan ibland fick ångestneuroser med oöverlagda handlingar som följd samt att hon lidit av tvångstankar. Det hade i sådant fall också kunnat konstateras, att vidare permissioner till lägenheten i Hässelby ej borde ske. Att dessa permissioner indragits hade i och för sig ej behövt innebära, att all kontakt mellan flickorna och deras

fader avskurits. Om så ansetts lämpligt hade flickorna kunnat få kortare permissioner för att träffa fadern på annan plats och vidare hade fadern kunnat besöka dem på barnhemmet.

Då permissionerna nu ändock beviljades utan föregående hembesök, ålåg det i allt fall barnhemspersonalen, som närmast svarade för flickornas vård, att vara beredd att gripa in, om sådana omständigheter skulle inträffa att detta blev påkallat. En sådan situation uppstod utan tvekan, då systern M. ringde till barnhemmet och bad att systrarna U. och L. skulle hämtas tillbaka dit. Även om den tjänsteman på barnhemmet som tog emot samtalet icke uppfattade mer än att det förekom bråk i lägenheten, var M:s begäran — framför allt sett mot bakgrunden av vad som tidigare förekommit — så alarmerande, att en närmare undersökning av förhållandena bort ske. Att i detta läge endast ringa till en grannfamilj och tala med den tolvåriga systern U. förefaller synnerligen valhänt. I stället borde ett hembesök omedelbart ha skett eller, om detta ej varit möjligt, samtal ha begärts med fadern. Att döma av vad som framkommit vid polisutredningen hade detta räckt för att konstatera, att flickorna omedelbart bort hämtas tillbaka till barnhemmet. Samma resultat hade för övrigt uppnåtts, om grannfamiljen tillfrågats om förhållandena i den lägenhet, där flickorna vistades.

Av det sagda framgår att jag funnit kritik kunna riktas mot hur barnavården i detta fall handhafts. Då jag likväl icke funnit tillräckliga skäl till åtal mot någon av de tjänstemän, som tagit befattning med permissionsfrågorna, har detta sin grund i att jag funnit den olyckliga handläggningen mera bero på ett bristfälligt system än försummelse av enskilda tjänstemän. Det grundläggande felet synes sålunda närmast vara att söka i att frågor rörande de i ärendet inblandade personerna handlagts på olika avdelningar inom socialförvaltningen och av skilda tjänstemän utan att det funnits erforderlig sammanhållande länk med skyldighet att ta del av nämndens hela material rörande permissionsmiljön. Om en och samma tjänsteman haft att svara för alla sociala åtgärder rörande familjen hade också med största sannolikhet alla de uppgifter, som varit tillgängliga inom socialförvaltningen rörande de berörda personerna, på ett enkelt sätt kunnat delges den som närmast haft att pröva permissionsfrågorna. Barnavårdsnämnden har i sitt yttrande hit också medgivit, att permissionsfrågorna måste ägnas större uppmärksamhet, samt har i detta syfte infört vissa skärpta bestämmelser. Det kan emellertid ifrågasättas om dessa skärpta bestämmelser räcker för att åstadkomma en tillfredsställande handläggning av permissionsärenden. För att så skall bli fallet synes snarare böra vidtagas en ändring av den nuvarande organisationen. Enligt vad jag under hand inhämtat övervägs också för närvarande en sådan ändring. Då det finnes anledning att antaga att vad som framkommit i förevarande ärende därvid kommer att beaktas, anser jag mig kunna låta bero vid vad i saken förevarit. Jag utgår därvid från att barnavårdsnämnden kommer att tillse att dess organisation är sådan att tillgängligt, relevant utredningsmaterial blir beaktat, när det vid prövning av permissionsfråga gäller att förvissa sig om att omhändertaget barn vid permissionen kommer i tillfredsställande förhållanden.

Fråga om barnavårdsnämnds och barnavårdsmans skyldigheter att vidtaga åtgärder till förebyggande av misshandel av barn och att göra polisanmälan om sådan misshandel

Frågan om vilka skyldigheter som åvilar barnavårdsman och barnavårdsnämnd vid uppkommen misstanke om barnmisshandel har aktualiserats i några härstädes handlagda ärenden.

Ett av dessa ärenden upptogs med anledning av artiklar i dagspressen om att barnavårdsnämnden i Stockholm vägrat att hjälpa en moder att göra polisanmälan om att hennes halvårige son vid upprepade tillfällen blivit allvarligt misshandlad av moderns fästman.

Av i ärendet verkställd utredning framgick i huvudsak följande.

Pojken var född den 7 december 1967. Barnavårdsman hade förordnats för pojken den 26 september 1967. I slutet av mars 1968 flyttade modern och barnet, som tidigare vistats på mödrahem, tillsammans med fästmannen till en lägenhet i Stockholm. Barnavårdsmannen besökte modern och fästmannen i lägenheten, innan barnet överflyttades dit. Anmälan gjordes även till barnavårdscentralen. Under våren 1968 intogs barnet på barnsjukhus vid två tillfällen, först i april och sedan i maj. Intagningen i maj skedde enligt sjukhusets anteckningar på grund av misshandel av barnet. Dagen efter den senare intagningen anmälde överläkaren vid barnsjukhuset per telefon till barnavårdsnämnden att anledning fanns att misstänka att barnet varit utsatt för misshandel, att barnet vid intagningen varit i mycket dålig kondition och hade många blåmärken. Han förklarade vidare att det även vid intagningen i april funnits misstankar om misshandel. Barnavårdsnämnden förklarade sig omedelbart beredd att omhändertaga barnet för utredning för den händelse modern skulle begära att få barnet utskrivet från sjukhuset. Sedan överläkaren även skriftligen till nämnden anmält misstankarna om misshandel, verkställdes utredning hos barnavårdsnämnden. Den 7 juni tog modern per telefon kontakt med barnavårdsmannen rörande eventuell polisanmälan av misshandeln av barnet. Barnavårdsmannen, som vid den tidpunkten kände till att ärendet var föremål för utredning av barnavårdsnämnden, hänvisade modern att i stället taga kontakt med den assistent vid utredningsavdelningen, som handlade ärendet. Under utredningens gång hade modern förklarat för utredningsassistenten, att hon själv ej orkade göra polisanmälan utan att detta fick ske genom barnavårdsnämnden. Utredningen slutfördes emellertid utan att någon polisanmälan skedde och vid sammanträde den 13 juni 1968 beslöt barnavårdsnämnden att omhändertaga barnet för samhällsvård med placering i fosterhem. Sedan modern i slutet av juli 1968 begärt assistentens medverkan till att göra polisanmälan mot fästmannen på grund av misshandel av barnet men ej fått någon hjälp därmed, gjorde hon den 1 augusti själv anmälan till polisen om misshandeln.

Socialstyrelsen hänvisade i ett i ärendet avgivet yttrande till dels ett betänkande angående barnmisshandel, vilket avgivits i februari 1969 av en utav social-

styrelsen tillkallad utredning, dels socialstyrelsens den 28 februari 1969 till Kungl. Maj:t avgivna utlåtande över detta betänkande.

I betänkandet framhölls i huvudsak följande. Barnavårdscentralerna har en viktig uppgift att fylla, då det gäller att förebygga barnmisshandel, och att det därför är av stor vikt att barnavårdscentralerna får möjlighet att kontrollera alla familjer med barn under skolåldrarna. I många fall av konstaterad barnmisshandel har ingen anmälan inlämnats till polismyndigheten av ansvarig läkare eller av barnavårdsnämnd. Även om läkare i regel ej har sådan anmälningsplikt, kan det dock ej vara fel av läkaren eller anses utgöra brott mot tystnadsplikten att göra sådan anmälan. Eftersom samtliga fall av barnmisshandel skall anmälas till barnavårdsnämnd måste det emellertid huvudsakligen vara nämndens uppgift att avgöra huruvida anmälan till polisen skall ske. Detta bör ske i de fall brottets svårighetsgrad motiverar en anmälan. Givetvis bör det alltid ske vid särskilt grava fall av misshandel. Likaså skall anmälan ske när utredning icke kan göras utan medverkan av polis.

Det kan också vara av vikt att göra anmälan med hänsyn till att det därigenom kan bli möjligt att erhålla ytterligare belysande utredningar såsom rättspsykiatrisk undersökning av den som utövat misshandeln. Stundom kan däremot polisanmälan tänkas böra underlåtas av speciella skäl. Det frihetsberövande som en polisanmälan kan få till följd kan innebära en splittring av familjen, som kan försvåra eller omöjliggöra en rehabilitering av denna. Barnavårdsnämnden får här göra en avvägning av olika intressen.

Socialstyrelsen instämde i sitt utlåtande över betänkandet i allt väsentligt i vad där anförts, dock att enligt styrelsens mening all misshandel av ett litet barn var att betrakta som grov och därför borde anmälas till polismyndigheten av barnavårdsnämnden. Styrelsen framhöll därjämte, att barnavårdsmännen, som borde beredas ökade möjligheter att följa barn i ömtåliga miljöer, var en viktig faktor i arbetet på att förebygga barnmisshandel.

Vid ärendets avgörande anförde JO Bexelius i huvudsak följande.

Såsom framhållits i betänkandet angående barnmisshandel och socialstyrelsens utlåtande däröver är det av synnerlig vikt att så långtgående åtgärder som möjligt vidtages i syfte att förebygga barnmisshandel. En sådan åtgärd är att sjukhus, där man har anledning att misstänka att ett intaget barns hemförhållanden ej är tillfredsställande, tager kontakt med såväl barnavårdscentral som barnavårdsman, om sådan finnes förordnad för barnet, eller eljest med barnavårdsnämnden. Genom en sådan kontakt får de barnavårdande myndigheterna sin uppmärksamhet riktad på fallet och kan därefter hålla familjen under särskild uppsikt.

Beträffande det aktuella fallet anförde JO följande.

Då barnavårdens tjänstemän informerats om barnets skador och misstankarna om misshandel, ankom det närmast på dem att göra polisanmälan. I allt fall borde frågan om sådan anmälan skulle ske ha hänskjutits till barnvårdsnämnden, dit överläkaren vid barnsjukhuset för övrigt ställt sin skrivelse rörande misstanken om

misshandeln av barnet, så att nämndens ledamöter haft möjlighet att taga ställning till spörsmålet.

Anmärkningsvärt förefaller också, att barnavårdsmannen på moderns förfrågan om polisanmälan borde göras ej medverkade därtill. Några skäl för att underlåta polisanmälan förelåg ej vid denna tidpunkt. Den som kunde misstänkas för misshandeln var ej vårdnadshavare för barnet och sammanbodde ej heller längre med barnets moder. Barnavårdsmannens ståndpunkt i denna fråga kan — såsom socialstyrelsen anfört — knappast stå i överensstämmelse med stadgandet i 8 kap. 6 § föräldrabalken om att barnavårdsmannen skall bistå den som har vårdnaden om barnet med råd och upplysningar samt tillse, att barnets rätt och bästa behörigen tillvaratas. Viserligen var det lämpligt att samråd skedde med utredningsassistenten, innan ställning togs till frågan om polisanmälan borde göras. Ett sådant samråd borde emellertid ha upptagits av barnavårdsmannen i stället för att modern, såsom nu skedde, hänvisades till att själv taga kontakt med denna assistent.

Än mer anmärkningsvärt är emellertid att utredningsassistenten, som redan efter en konferens på barnsjukhuset haft anledning att göra polisanmälan, ej tillmötesgått modern, då hon uttryckligen begärde hjälp med att göra sådan anmälan. Den kännedom som assistenten hade om barnets skador gjorde henne utan tvekan särskilt lämpad att göra anmälan eller i allt fall att vara närvarande, då anmälan gjordes, för att komplettera densamma med uppgifter om skadornas omfattning och art. Hon hade ju tillgång till överläkarens till barnavårdsnämnden ingivna skrift rörande skadorna.

Slutligen finner jag det även förvånansvärt, att barnavårdsnämnden icke vid sitt sammanträde den 13 juni 1968, då barnets omhändertagande beslutades, till prövning upptog frågan om polisanmälan borde göras. Visserligen framställde modern ej någon begäran därom vid sammanträdet. Att hon i den situation hon då befann sig icke självmant upptog spörsmålet om polisanmälan borde göras är ej ägnat att väcka förvåning. I den utredning, som presenterades vid sammanträdet, fanns emellertid omnämnt bl. a., att barnet intagits på sjukhus i mycket dålig kondition med blåmärken på ömtåliga ställen, att tillståndet varit kritiskt men att barnet skulle överleva samt att anledning fanns att misstänka att barnet varit utsatt för misshandel. Anledning förelåg otvivelaktigt under dessa förhållanden för nämnden att fråga modern vad hon ansåg om skadorna och att överväga om nämnden skulle göra polisanmälan.

Barnavårdsnämndens och dess tjänstemäns underlåtenhet att polisanmäla de framkomna misstankarna om en mycket grov barnmisshandel framstår för mig — särskilt efter moderns begäran om hjälp med polisanmälan — såsom en försummelse att iakttaga vad som av omständigheterna var påkallat till barnets bästa och av det allmännas intresse av att framkomna misstankar om grov barnmisshandel alltid blir föremål för utredning. Vid bedömningen av denna försummelse måste emellertid beaktas, att den primära frågan för nämnden och tjänstemännen fullt riktigt och naturligt var att tillse att barnet kom i betryggande förhållanden. Vidare måste beaktas att frågor om i vilken utsträckning polisanmälan skall ske

av vad som framkommit i barnavårdsärenden är av ömtålig natur. Då härtill kommer, att författningsbestämmelser och anvisningar i ämnet — såsom socialstyrelsen framhållit — saknas, anser jag försummelsen ej bör läggas nämndens ledamöter eller någon dess tjänsteman till last såsom tjänstefel.

I sitt beslut, som upptogs i skrivelse till socialstyrelsen, anförde JO avslutningsvis följande.

Syftet med att i detalj utreda detta ärende och påkalla socialstyrelsens utlåtande har främst varit att söka klargöra hur framdeles förekommande fall av liknande beskaffenhet bör behandlas och att söka belysa i vad mån gällande föreskrifter, råd och anvisningar behöver kompletteras. Vad som framkommit i ärendet synes mig ge vid handen att de råd och anvisningar angående barnmisshandel som utfärdades i januari 1966 behöver kompletteras. När det gäller förebyggande åtgärder bör sådana iakttagelser om förmodade missförhållanden i ett barns hem, som de vilka i det aktuella fallet gjordes på sjukhuset i samband med att barnet vårdades där första gången i april 1968, anmälas till barnavårdscentralen eller barnavårdsman eller barnavårdsnämnd. Vidare och framför allt är det med hänsyn till vad som inträffat uppenbart att vägledning bör ges barnavårdsnämnderna i vilken utsträckning polisutredning bör påkallas i anledning av framkomna misstankar om misshandel av barn. Med hänsyn till de skiftande omständigheterna i varje särskilt fall synes en sådan vägledning knappast böra ske författningsvägen utan genom att råd och anvisningar i frågan utfärdas. Erforderligt material för råd och anvisningar kan hämtas från den inom socialstyrelsen verkställda utredningen.

Då behovet av anvisningar i nu berörda hänseende synes trängande, synes desamma böra snarast utfärdas utan att avvakta Kungl. Maj:ts ställningstagande till den inom socialstyrelsen verkställda utredningen i dess helhet.

Under åberopande av det anförda får jag hemställa att socialstyrelsen ville taga under övervägande att utarbeta och tillställa de organ, som har med barnavården att göra, råd och anvisningar rörande dels vad som ytterligare kan göras för att i möjligaste mån förebygga barnmisshandel och vanvård av barn, dels i vilken utsträckning dessa organ bör medverka till polisanmälan av misstänkt barnmisshandel.

I ett annat fall var omständigheterna följande.

Överläkaren vid en barnpsykiatrisk klinik i Stockholm anmälde i maj 1968 till JO att en flicka från Vaxholm, Marie, född den 7 januari 1967, intagits på kliniken den 1 maj 1968 i ett tillstånd som tydde på långvarig vanvård, undernäring och även misshandel samt uttalade att det föreföll synnerligen anmärkningsvärt, att barnavårdsnämnden i Vaxholm ej ingripit tidigare än som skett.

En vidlyftig utredning företogs i ärendet, därvid även frågan om fastställande av barnets börd upptogs. Under utredningen framkom i huvudsak följande. Maries moder flyttade i februari 1967 tillsammans med dottern hem till familjen E. i Vaxholm. Mannen C. E. var vid denna tid ordförande i barnavårdsnämnden i

Vaxholm men avgick från ordförandeposten vid årsskiftet 1967/68. Barnavårdsman förordnades i Vaxholm för Marie den 24 april 1967. Modern lämnade några dagar senare upp barnet på socialbyrån i Vaxholm. Barnet omhändertogs för samhällsvård enligt 31 § barnavårdslagen och placerades på spädbarnshem. Kort tid därefter gjorde modern ett självmordsförsök. Efter en kortare tids sjukhusvård återvände modern till familjen E. och återfick Marie i sin vård. I februari 1968 flyttade familjen E. till Täby medan Maries moder stannade kvar i Vaxholm med sitt barn. Före denna tidpunkt hade några åtgärder ej vidtagits för att få faderskapet för barnet fastställt. Sedan familjen E. flyttat, anmälde flera personer vid skilda tillfällen till barnavårdsnämnden att de hyste oro för Marie och att de misstänkte att flickan missköttes av sin moder. Sedan grannar anmält att Marie lämnats ensam i lägenheten en hel dag, beredde sig barnavårdsnämndens ordförande och barnavårdsmannen med polisens hjälp tillträde till lägenheten, där Marie påträffades hårt fastbunden i barnsele i överdelen av barnvagn, som stod på golvet. Flickan var i mycket dålig kondition då hon påträffades. På läkares inrådan fördes hon omedelbart till sjukhus i Stockholm.

Vid ärendets prövning hänvisade JO Bexelius inledningsvis till bestämmelserna om barnavårdsmans skyldighet att sörja för att barnets börd fastställes och att utöva tillsyn över barnets personliga förhållanden och följa dess utveckling samt om barnavårdsnämnds skyldighet att följa barnavårdsmannaverksamheten.

JO fann att frågan om fastställandet av faderskapet för Marie uppenbarligen inte skötts tillfredsställande och att barnavårdsmannen gjort sig skyldig till försummelse genom att inte vidtaga åtgärder härför.

Beträffande därefter den i förevarande sammanhang mera allvarliga frågan hur barnets förhållanden kunnat utveckla sig så olyckligt som skett utan att detta förhindrats av de barnavårdande myndigheterna fann JO att de inkomna anmälningarna och de av barnavårdsnämndens tjänstemän gjorda iakttagelserna bort föranleda barnavårdsmannen att tillse att barnet kom under kontroll. En snabbutredning om barnets förhållanden borde sålunda ha kommit till stånd tidigare än som skedde. Vad som efteråt framkommit genom förhör med grannar och andra personer visade att en sådan utredning skulle ha givit underlag för ett omhändertagandebeslut. JO fann således att barnavårdsmannen inte handlagt ärendet på ett godtagbart sätt. Med hänsyn till omständigheterna — bl. a. barnavårdsmannens stora arbetsbörda — ansågs försummelsen inte böra beivras som tjänstefel.

Avslutningsvis anförde JO följande.

Ett mera väsentligt spörsmål än frågan om någon befattningshavare gjort sig skyldig till tjänstefel är emellertid vad man i anledning av det inträffade kan göra för att för framtiden förebygga en sådan passivitet från barnavårdens sida som den som förekommit i detta fall. Vad som framkommit i detta ärende och i ett annat av mig samtidigt avgjort ärende rörande grov barnmisshandel visar på ett övertygande sätt vikten av att erforderlig utredning snabbt kommer till stånd, när de barnavårdande organen får kännedom om omständigheter som kan utgöra

tecken på misshandel eller vanvård, så att ingripanden mot dylika missförhållanden kan ske i tid.

I likhet med socialstyrelsen anser även jag att barnavårdsmännen har en mycket betydelsefull uppgift att fylla i nu förevarande sammanhang. Det har emellertid såväl vid handläggningen härstädes av klagoärenden som vid inspektioner framkommit att barnavårdsmännen ofta är så överbelastade med arbete att de inte hinner med att göra hembesök i den omfattning som förutsättes i 3 § kungörelsen om barnavårdsmännens verksamhet. Med hänsyn till vad i många fall blivit följden av att erforderliga hembesök ej göres framstår det som angeläget att barnavårdsnämnderna vakar över att organisationen är sådan att hembesök kan göras så snart anledning därtill ges. Det är vidare tydligt att man inte på alla håll har sin uppmärksamhet riktad på betydelsen av att samarbete sker mellan barnavårdscentral och barnavårdsman och av att barnavårdsmannen i fall, som kan antagas vara ömtåliga, förskaffar sig full insyn i barnets förhållanden.

Socialstyrelsen har utfärdat vissa råd och anvisningar på området (nr 64/1950 och 185/1966). Då ytterligare vägledning i nu berörda hänseenden synes behövlig och önskvärd, skall en avskrift av detta beslut översändas till socialstyrelsen för beaktande vid framdeles förekommande översyn av hithörande råd och anvisningar.

Då socialutredningen i samband med sin allmänna översyn av den sociala vårdlagstiftningen har att pröva även barnavårdsmännens funktion och funktionsförmåga samt att taga ställning till hur samarbetet bör ordnas mellan olika barnavårdande organ anser jag mig därjämte böra för kännedom översända en avskrift av detta beslut till utredningen.

Vid inspektion av barnavårdsnämnd upptagen fråga om barnavårdsmännens stora arbetsbörda och deras till följd härav begränsade möjligheter att fullgöra sina åligganden på ett tillfredsställande sätt. Skrivelse till länsstyrelse med hemställan om uppföljning av verksamheten vid nämndens barnavårdsmannaavdelning

De problem, som sammanhänger med barnavårdsmännens stora arbetsbörda och deras begränsade möjligheter att utöva tillsyn över varje barns personliga förhållanden och följa dess utveckling, har skarpt belysts i förut refererade fall av barnmisshandel. Brister i detta avseende har också framkommit i flera andra klagoärenden och har vidare observerats vid inspektioner av barnavårdsnämnder.

Vid inspektion av barnavårdsnämnden i Södertälje i januari 1969 framkom sålunda att där fanns drygt 1 200 barnavårdsmannaskap, fördelade på 2½ tjänsteman. En barnavårdsman hade 471 ärenden. På grund av det stora antalet ärenden hade barnavårdsmännen i Södertälje svårt att hinna med sina uppgifter. Även granskningen av barnavårdsmannaärenden var svår att hinna med. Vid inspektionen konstaterades att barnavårdsmännen på grund av arbetsbelastningen inte hade möjlighet att följa barnens personliga utveckling.

Vid inspektionsärendets avgörande anförde JO Bexelius i skrivelse till länsstyrelsen i Stockholms län bl. a. följande.

Såsom framgår av stadgandena om barnavårdsmännens verksamhet har dessa viktiga uppgifter att fylla inte bara då det gäller fastställande av barnets börd utan även då det gäller att tillse att barnet får växa upp under godtagbara förhållanden och utvecklas på ett normalt sätt. Barnavårdsmännens uppgift i sistnämnda hänseende kan sägas ingå som ett mycket betydelsefullt led i den uppsökande och förebyggande barnavården. Det är därför också angeläget, att på barnavårdsmännen ej lägges större arbetsbörda än att de kan fullgöra detta åliggande samt att barnavårdsnämnden vakar över att så sker. Jag har i flera härstädes handlagda ärenden iakttagit att allvarliga missförhållanden beträffande små barn inte uppmärksammats av vederbörande barnavårdsman på grund av att han haft alltför stor arbetsbörda och därför inte kunnat göra föreskrivna hembesök. Erforderliga förebyggande åtgärder har därför inte blivit i tid vidtagna till allvarlig skada för barnen.

JO framhöll vidare att det med hänsyn till barnavårdsmannainstitutionens stora betydelse var av stor vikt att en uppföljning skedde av hur en av barnavårdsnämnden i Södertälje föreslagen omorganisation av barnavårdsmannaavdelningen återverkade på barnavårdsmännens arbetssituation. JO framhöll att det enligt 4 § barnavårdslagen åligger varje länsstyrelse att tillse att barnavården inom länet ordnas och handhas ändamålsenligt samt anförde att uppföljningen av verksamheten i Södertälje lämpligast kunde ske genom försorg av länsstyrelsen. Under åberopande härav hemställde JO att länsstyrelsen i Stockholms län ville följa utvecklingen på barnavårdsmannaområdet i Södertälje och därvid särskilt ha sin uppmärksamhet riktad på om barnavårdsmännen blir i stånd att fullgöra sin skyldighet att följa barnens personliga förhållanden och utveckling.

Fråga om elev vid ungdomsvårdsskola borde ha utskrivits från skolan sedan han dömts till skyddstillsyn

En på Sundbo yrkesskola intagen elev dömdes den 22 augusti 1968 av Västmanlands domsagas häradsrätt till skyddstillsyn. Sedan en advokat i Fagersta anfört klagomål hos JO över att eleven icke omedelbart efter domen utskrivits från skolan utan istället placerats på skolans slutna avdelning, förklarade rektorn vid skolan — under hänvisning till en skrivelse från socialstyrelsen till riksåklagaren den 4 februari 1965 samt till riksåklagarens cirkulär C 6 — att något utskrivningsfall jämlikt 67 § barnavårdslagen icke förelåg vid dom å skyddstillsyn.

I ärendet upplystes vidare att Svea Hovrätt sedermera på talan av åklagaren ändrat häradsrättens dom och bestämt påföljden till ungdomsfängelse.

Vid ärendets avgörande anförde JO Bexelius bl. a. följande. Socialstyrelsen

och riksåklagaren har i de av rektor åberopade skrivelserna hävdat, att skyddstillsyn endast i mycket sällsynta undantagsfall bör ifrågakomma som påföljdsalternativ, när elev vid ungdomsvårdsskola begått brott. Denna ståndpunkt har även vunnit stöd i Högsta Domstolens praxis. Detta innebär visserligen ej att häradsrättens ställningstagande kan antagas ha innefattat något tjänstefel men innefattar ett starkt stöd för rektors bedömning att utskrivning ej borde äga rum. Enligt 67 § barnavårdslagen skall elev utskrivas, när ändamålet med vården får anses uppnått eller då eleven behöver vård, fostran eller utbildning, som bättre kan beredas på annat sätt än genom ungdomsvårdsskolas försorg. Dessutom skall utskrivning ske, om elev enligt dom, som vunnit laga kraft mot honom, intagits i fångvårdsanstalt. I sistnämnda fall har skolan att rätta sig efter domstolens bedömande, oavsett om skolans styrelse och rektor skulle anse utskrivningen olämplig. Styrelse och rektor måste däremot på eget ansvar bedöma om ändamålet med vården är uppnått eller vård bör beredas utom skolan. Domstols dom å skyddstillsyn ändrar icke denna ansvarssituation. Någon anmärkning kan därför ej riktas mot bedömningen att utskrivning i det aktuella fallet ej borde ske.

Om kommunikationsskyldighet i ärende rörande vårdnad om barn

Vid inspektion av en barnavårdsnämnd iakttogs att en rådhusrätt inhämtat yttranden i ett vårdnadsmål mellan två makar från barnavårdsnämnden i S. angående mannens lämplighet som vårdnadshavare för makarnas barn och från barnavårdsnämnden i Ö. angående hustruns lämplighet i samma avseende. Barnavårdsnämnden i S. förklarade att mannen syntes mycket lämplig att anförtros vårdnaden om barnen. I ärendet uppmärksammades att hustrun inte hörts av barnavårdsnämnden i S. och ej heller delgivits utredningen, innan nämnden avgav sitt yttrande till rådhusrätten.

Vid ärendets avgörande anförde JO Bexelius följande.

Såsom framgår av 14 § barnavårdslagen skall utredningar i barnavårdsärenden åsyfta att allsidigt klarlägga de omständigheter som är av betydelse för ärendets bedömning. Även om barnavårdsnämnden i S. i detta fall endast hade att yttra sig om mannens lämplighet såsom vårdnadshavare, ligger det i sakens natur att en allsidig utredning i vårdnadsärendet icke kunde åstadkommas, om icke även hustrun hördes och fick tillfälle att yttra sig om mannens lämplighet som vårdnadshavare. Att enbart höra mannen och de personer, till vilka denne hänvisade, medförde betydande risk för att det material, som skulle ligga till grund för barnavårdsnämndens utlåtande, icke blev objektivt. Barnavårdsnämndens underlåtenhet att i förevarande ärende låta höra modern under utredningen utgör därför en klar brist i ärendets handläggning.

Av 19 § barnavårdslagen framgår vidare att den ärendet rör som regel skall underrättas om vad som framkommit vid utredningen och beredas tillfälle yttra sig

däröver, innan barnavårdsnämnden avgör ärendet. Om två föräldrar strider om vårdnaden om barnet, torde båda föräldrarna beröras av barnavårdsnämndens yttrande i vårdnadsfrågan, antingen detta nu avser båda föräldrarnas lämplighet som vårdnadshavare eller allenast enderas lämplighet. Först genom en sådan delgivning kan nämnden skapa garantier för att ärendet blir så objektivt utrett som möjligt. Barnavårdsnämnden har följaktligen förfarit felaktigt jämväl i det hänseendet att utredningen ej delgivits barnets moder för eventuellt yttrande, innan nämnden tog ståndpunkt i ärendet. Den omständigheten att modern fått del av utredningen före domstolsavgörandet torde i detta sammanhang vara av underordnad betydelse, då modern vid denna delgivning redan gått miste om sin möjlighet att påverka barnavårdsnämndens ställningstagande i vårdnadsfrågan.

Nykterhetsvård

Framställning till Konungen om att föreskrifter måtte meddelas om att polisen vid handräckningsuppdrag inom nykterhetsvårdens, barnavårdens och mentalsjukvårdens områden skall, där ej annat föranledes av omständigheterna i det särskilda fallet, använda civil klädsel och bilar som ej är försedda med polisbeteckning

I en den 8 oktober 1969 dagtecknad framställning till Konungen anförde JO Bexelius följande.

Vid mina inspektionsbesök på alkoholistanstalter och mentalsjukhus har det ej sällan förekommit att intagna vid samtal som jag haft med dem beklagat sig över att de hämtats och förts till anstalten eller sjukhuset av uniformsklädd polis och att hämtandet till följd härav varit ägnat att väcka för dem besvärande uppmärksamhet. Även i åtskilliga härstädes handlagda klagoärenden har framkommit att förpassningarna till dylika inrättningar utförts av uniformsklädd polis. Jag har därför länge övervägt att söka utreda om det föreligger behov av anvisningar för att motverka att handräckningsförrättningar av detta slag utföres av uniformsklädd polis.

Behovet av en dylik utredning aktualiserades av ett i september 1967 härstädes anhängiggjort ärende (1248/67, 200/68), i vilket en person i Ballingslöv i Skåne klagade över att hans fästmö under hösten 1967, då hon var havande i framskridet stadium, utan anledning återintagits på vårdanstalten Runnagården. Ärendet avgjordes av mig genom beslut den 28 juni 1968, därvid jag fann till fullo klarlagt, att något behov av anstaltsvård inte förelåg och att återintagningen därför var obefogad. Kritik riktades därför mot vederbörande nykterhetsnämnd, som utan erforderlig utredning och utan föregående kontakt med kvinnan begärt hennes återintagning, och mot direktören för anstalten. I klagoskriften upplystes att hämtningen skett av uniformsklädda poliser »i en välskyltad polisbil». Hämtningen, på vilken kvinnan inte blivit förberedd av nykterhetsnämnden, medförde sådan chock för henne att hon fick blödningar och måste föras till sjukhus. Det fanns emellertid inte någon som helst grund för kritik mot det sätt, varpå polismännen uppträdde vid tillfället.

Då det emellertid fanns anledning ifrågasätta lämpligheten av att vid handräckningsuppdrag av förevarande slag anlita uniformerad polis och använda bilar som utmärkts såsom polisbilar skrev jag den 28 juni 1968 till rikspolisstyrelsen och begärde att styrelsen ville yttra sig i frågan om polishandräckning på nykterhetsvårdens, barnavårdens och mentalsjukvårdens områden skulle kunna helt eller i allt fall i större utsträckning än för närvarande utföras av civilklädd personal och i bilar som ej var utmärkta som polisbilar.

För beaktande vid remissvarets avgivande översändes sedermera utdrag av protokoll fört vid min inspektion av S:t Lars sjukhus i juni 1968. Vid inspektionen framhölls från sjukhusets sida *att* polishandräckning i vissa fall måste tillgripas vid intagning av patienter, *att* det då hände att poliser kom med polisbil och i full utrustning, *att* dessa fall ibland väckte stort uppseende bland grannar och andra, *att* det från patienternas sida klagats över att polisen kommit utan förvarning och inte tillåtit vederbörande att ordna sina tillhörigheter, eftersom polisen önskat genomföra hämtningen utan dröjsmål, *samt att* det var ett önskemål att hämtningen i dessa fall kunde ordnas på ett mera diskret sätt och att — framför allt då det gällde kvinnliga patienter — tillfälle lämnades patienten att byta kläder och snygga upp sig.

Till besvarande av remissen anförde rikspolisstyrelsen i skrivelse den 2 april 1969 följande.

Verkställighet av polisiär handräckning inom nykterhetsvårdens, barnavårdens och mentalsjukvårdens områden är en uppgift som ålagts personalen vid polisens skyddssektioner. Skyddssektion har inrättats i 87 av landets 119 polisdistrikt. I de 32 polisdistrikt som för närvarande saknar skyddssektion utförs handräckningar av personal vid övervakningssektionerna.

Samtliga polisdistrikt utom ett (Malung) har tilldelats en eller flera tjänstebilar, som ej utmärkts som polisbilar. I de fall behov föreligger av att använda fordon, som ej utmärkts som polisbil, och sådant ej finns tillgängligt kan polischef medge polisman tillstånd att för tjänsteuppdraget använda privat fordon.

I sin dagliga tjänst använder den personal som tjänstgör vid skyddssektionerna i regel civil klädsel, medan övervakningssektionernas personal bär uniform.

Handräckning på nykterhetsvårdens, barnavårdens och mentalsjukvårdens områden skall enligt rikspolisstyrelsens uppfattning verkställas på ett för den som åtgärden avser så skonsamt sätt som möjligt. Många reagerar mot hämtning genom polisens försorg och särskilt om hämtningen utförs av uniformerad polispersonal och i bilar, som utmärkts som polisbilar. Erfarenheten visar att handräckningsförfarandet underlättas om förrättningsmännen är civilklädda och använder fordon, av vilket det ej framgår att det är en polisbil.

Såväl rikspolisstyrelsen som de lokala polismyndigheterna är väl medvetna om dessa förhållanden. Handräckningar inom berörda områden utförs därför i den utsträckning det är möjligt av civilklädd personal och med användande av »civila» fordon. I polisdistrikt med skyddssektion utförs sålunda regelmässigt alla handräckningar av civilklädd personal, som använder polisbilar utan särskild märkning. I de polisdistrikt där handräckningar utförs av övervakningspersonal söker man i görligaste mån använda antingen fordon som ej är särskilt utmärkta som polisbilar eller polismännens privata personbilar. Polismännen brukar även byta till civil kavaj och ta på sig sina privata ytterkläder, om de har sådana på polisstationen. Det förekommer dock fall då handräckningen är av så brådskande natur att en patrullerande radiobilbesättning måste per radio beordras att utföra ett handräckningsuppdrag. Då handräckningen avser mentalsjuk person anlitas om möjligt ambulans för transport av den sjuke.

Såsom framgår av ovanstående är det inte möjligt att utföra handräckningar inom berörda områden helt med användande av civilklädd personal och fordon, som ej är utmärkta som polisbilar. De fall då uniformsklädd personal utför sådan handräckning och därvid använder polismärkt fordon utgör dock undantagsfall och torde bli allt färre allteftersom polisens resurser utökas.

För att få en uppfattning om i vilken utsträckning det förekom, att handräckningsuppdrag på socialvårdens och mentalsjukvårdens områden utfördes av uniformsklädd polispersonal i polismärkta bilar, infordrade jag därefter yttranden från länspolischeferna i Kristianstads och Malmöhus län.

Av yttrandet från länspolischefen i Kristianstads län jämte därvid fogad utredning framgår, att av 323 förpassningar inom länet på socialvårdens och mentalsjukvårdens områden under tiden den 1 januari 1968 — slutet av maj 1969 utfördes 271 av civilklädda personer i omärkta bilar, 31 av uniformsklädd polispersonal i ambulans och 21 av uniformsklädda polismän i polismärkta bilar. Av de sistnämnda 21 fallen hade förpassningen i 11 fall skett till polisstationer, varefter den fortsatta förpassningen till bestämmelseorten utförts av civilklädd personal. Såsom orsak till att handräckning stundtals utföres av uniformsklädd personal i polismärkta bilar angavs *dels* att detta kunde vara nödvändigt vid brådskande ingripande, *dels* att svårigheter ibland uppstod på grund av att endast ett fåtal av tjänstefordonen ej var märkta.

Av yttrandet från länspolischefen i Malmö med därtill fogad utredning kan ej utläsas hur stor andel av handräckningsuppdragen på socialvårdens och mentalsjukvårdens områden, som utföres av uniformsklädd personal. I ett avseende framgår emellertid en klar skillnad mellan de olika polisdistrikten. I Hälsingborgs polisdistrikt efterspanades och återfördes sålunda flertalet patienter, som avvikit från sjukhus, genom uniformsklädda polismän medan man i Malmö polisdistrikt syntes kunna omhändertaga och återtaga flertalet från sjukhus avvikna patienter med civilklädd personal. Frånsett förpassningarna i Hälsingborg av från sjukhus avvikna patienter tycks emellertid flertalet handräckningsuppdrag på socialvårdens och mentalsjukvårdens områden även inom Malmöhus län utföras av civilklädd personal i omärkta bilar. Undantag förekommer dock *dels* då civilklädd personal ej finns tillgänglig, *dels* då den som skall omhändertagas anses vara farlig för omgivningen.

Efter det att rikspolisstyrelsen avgivit yttrande i ärendet och ärendet remitterats till länspolischeferna i Kristianstads och Malmöhus län inkom ytterligare ett klagomål i en handräckningsfråga. En person i Luleå anförde sålunda i en den 22 maj 1969 hit inkommen skrift klagomål över att han efter försöksutskrivning från Furunäsets sjukhus i Piteå på kvällen den 28 april 1968 under »uppseendeväckande former» hämtats i sin bostad av uniformsklädda polismän för att i »polismålad bil» återföras till sjukhuset. Han uppgav att liknande förfarande ofta förekom vid hämtning av sjuka människor i Luleå. Polismästaren i Luleå polisdistrikt bekräftade att handräckningen för mannens återförande till sjukhuset ombesörjts av uniformerad personal i polisskyltat fordon samt uppgav att anledningen härtill var personalbrist.

Jag har vid flerfaldiga tillfällen haft anledning erinra att polishandräckning för att inställa den som skall intagas på anstalt i regel inte bör anlitas, med mindre vederbörande nämnd försökt förmå den som skall intagas att frivilligt inställa sig

i sällskap med representant för nämnden. Det ligger emellertid i sakens natur att ett tvångsmässigt ingripande med hjälp av polis mot vårdbehövande på socialvårdens och mentalsjukvårdens sida mången gång är nödvändigt på grund av vederbörandes bristande insikt om sitt tillstånd eller sin situation. Det får emellertid ej i sådana sammanhang glömmas bort, att syftet med ingripandet är att få en lämplig vård till stånd. Eftersom handräckningen påkallats på grund av vårdbehov och ej på grund av lagbrott, har de som blir föremål för handräckningen svårt att förstå, att de skall utsättas för ett förfarande, som hos grannar och andra kan inge föreställningen, att de gjort sig skyldiga till brott. Ett ingripande av uniformsklädda poliser skapar därför ofta en stark misstro mot den kommande vården. Likaså måste det förhållandet att omhändertagandet ibland synes ske under sådan tidspress, att den omhändertagne ej ens hinner byta kläder och snygga till sig före avfärden, vara ägnat att skapa misstro mot vården. Det är följaktligen ur vårdsynpunkt av stor betydelse, att handräckningen om möjligt utföres av civilklädd personal, att den även i övrigt sker på ett sådant sätt att den ej onödigtvis väcker uppmärksamhet samt att ingripandet över huvud taget sker under så skonsamma former som möjligt.

Rikspolisstyrelsen har i sitt yttrande uppgivit, att såväl styrelsen som de lokala polismyndigheterna är väl medvetna om att handräckning på socialvårdens och mentalsjukvårdens områden bör ske på ett så skonsamt sätt som möjligt och att handräckningen också i den utsträckning det är möjligt bör ske med civilklädd personal och med användande av »civila» fordon. Jag vill gärna vitsorda att de många utredningarna rörande hämtningar till anstalt givit ett starkt intryck av att anlitad polispersonal sökt genomföra sina uppgifter på ett så hänsynsfullt sätt som möjligt. De klagomål, som vid skilda tillfällen anförts härstädes i dessa frågor, ger emellertid anledning att ifrågasätta om de lokala polismyndigheterna till fullo insett vikten av att vid dessa handräckningsuppdrag i största möjliga utsträckning undvika att använda uniformerad personal och polisskyltade bilar. Anmärkningsvärt synes exempelvis vara, att man inom Malmö polisdistrikt kan uppspåra och återföra flertalet avvikna sjukhuspatienter med civilklädd personal medan man i Hälsingborgs polisdistrikt för flertalet sådana handräckningsuppdrag anser sig tvungen att anlita uniformerad polis. Ej sällan har framkommit att hämtningarna skett i samband med patrulleringsuppdrag. Så var exempelvis förhållandet i Luleå-fallet.

Otvivelaktigt förekommer fall, då användande av uniformsklädd personal ej kan undvikas. Detta torde framför allt ifrågakomma, när situationen påkallar ett mycket snabbt ingripande och efterspaning måste ske genom all tillgänglig personal. I det stora flertalet fall föreligger emellertid ej en sådan situation. Inte i något av de i det föregående omnämnda fallen från Skåne och Luleå förelåg något som helst behov av ett så skyndsamt ingripande, att personalen ej hunnit byta kläder. I sådana fall är det ur vårdsynpunkt stötande att uniformsklädd personal likväl användes för handräckningsuppdragen på grund av att endast sådan personal finnes tillgänglig och därför att — såsom från något polisdistrikt anförts

— ombyte till civila kläder skulle vara »ur tjänstesynpunkt opraktiskt och tidsödande». För att dölja uniformen torde väl i regel endast vara nödvändigt att byta kavaj eller rock och avtaga huvudbonaden. Ej heller är det tillfredsställande att polisskyltad bil användes för att annat tjänstefordon ej finnes tillgängligt. I dylika fall torde nästan alltid finnas möjlighet att använda privat fordon eller taxi. Mot ett sådant förfarande har från något polisdistrikt invänts att det skulle vara alltför kostnadskrävande. En sådan invändning förefaller dock föga bärande. Den kostnadsbesparing, som anlitande av polisskyltad bil medför, väger lätt vid jämförelse med den skada som kan föranledas därav ur vårdsynpunkt.

Av det sagda framgår, att möjligheter finnes att i samband med handräckningsuppdragen på socialvårdens och mentalsjukvårdens områden skapa större hänsynstagande till vårdsynpunkterna. Med hänsyn till vikten av att dessa synpunkter iakttages bör dessa möjligheter snarast tillvaratagas. Att åstadkomma detta synes lämpligast kunna ske genom direktiv till polisen att vid dessa handräckningsuppdrag använda civil klädsel och omärkta fordon, såvida icke särskilda skäl påkallar annat. Sådana direktiv torde — i den mån rikspolisstyrelsen ej anser sig kunna utfärda dem — närmast ha sin plats i polisinstruktionen.

Under åberopande av det anförda får jag med stöd av den befogenhet som tillkommer mig enligt instruktionen för riksdagens ombudsmän hemställa att Eders Kungl. Maj:t ville vidtaga åtgärder för att föreskrifter på lämpligt sätt meddelas om att polisen vid utförande av handräckningsuppdrag på socialvårdens och mentalsjukvårdens områden skall, där ej annat påkallas av omständigheterna i det särskilda fallet, använda civil klädsel och bilar, som ej är försedda med polisbeteckning.

Vissa andra nykterhetsvårdsärenden

Vid inspektion i januari 1969 av socialbyrån i Södertälje observerades att avdelningschefen vid nykterhetsvårdsavdelningen meddelade avstängningsbeslut enligt 14 § 2 mom. lagen om nykterhetsvård och att dessa beslut i efterhand godkändes av nykterhetsnämnden. Från nämndens sida medgavs att förfarandet var felaktigt och förklarades att detsamma ej skulle upprepas.

Ställföreträdande JO Petrén anförde i beslut följande.

I förarbetena till nykterhetsvårdslagen framhölls att avstängningsåtgärder borde användas med urskillning och i första hand avse de grova missbrukarna. En viss återhållsamhet måste emellertid iakttagas, särskilt i storstadsområdena, då det var viktigare att en någorlunda effektiv avstängning kunde upprätthållas gentemot de grövsta missbrukarna än att avstängningsåtgärder vidtogs i alla de fall då detta i och för sig kunde framstå som önskvärt (se Klackenberg-Hjerns kommentar till lagen om nykterhetsvård, fjärde upplagan, s. 97 och 100 ff). Det hade förutsatts att länsnykterhetsnämnden borde kunna i tämligen stor utsträckning överlåta sin

befogenhet att föranstalta om avstängningsåtgärder på kommunal nykterhetsnämnd. Däremot hade den kommunala nämnden inte tillagts rätt att delegera beslutanderätten i dessa frågor på någon tjänsteman eller ledamot av nämnden.

Nykterhetsnämnden i Södertälje fick därför anses ha förfarit felaktigt, då den låtit avdelningschefen meddela avstängningsbeslut och i efterhand godkänt dessa. Nämnden hade haft att tillse att ärendena om avstängningsåtgärder upptagits i nämnden vid sådan tidpunkt att kontrollstyrelsen kunnat få meddelande om besluten inom den tid styrelsen angivit.

Den omständigheten att avdelningschefen på nykterhetsvårdsavdelningen meddelat ett flertal avstängningsbeslut och att nykterhetsnämnden i efterhand godkänt dessa gav intryck av att sådana beslut meddelades rutinmässigt i Södertälje och att nykterhetsnämnden inte ingick i närmare prövning av ettvart av de enskilda ärendena. Då detta inte undersökts vid JO-inspektionen, syntes det riktigast att länsnykterhetsnämnden i Stockholms län närmare granskade hur nykterhetsnämnden i Södertälje tillämpade avstängningsbestämmelserna i 14 § 2 mom. nykterhetsvårdslagen. En förutsättning för länsnykterhetsnämndens delegation till nykterhetsnämnden i Södertälje var självfallet att nykterhetsnämnden tillämpade avstängningsreglerna riktigt.

Länsnykterhetsnämnden tillställdes en avskrift av JO:s beslut.

Länsnykterhetsnämnden inkom därefter med redogörelse till JO över vad som förekommit vid den undersökning länsnykterhetsnämnden gjort av nykterhetsnämndens i Södertälje tillämpning av reglerna om avstängning. Därvid hade framkommit att nykterhetsnämnden syntes ha frångått den felaktiga praxis, som JO påtalat, och att nämnden numera upptager avstängningsärenden i så god tid att lagenligt träffat beslut föreligger innan verkställande åtgärder vidtages.

I ett annat ärende upptogs frågan om nykterhetsnämnds skyldighet att skyndsamt behandla ärende angående förverkande av villkorligt anstånd med verkställighet av beslut om tvångsintagning. Vid inspektion av en länsstyrelse hade vid granskningen av nykterhetsvårdsärenden sålunda iakttagits att ett ärende om förverkande av anstånd med verkställighet av beslut om tvångsintagning förfallit till följd av dröjsmål vid ärendets handläggning.

Omständigheterna i ärendet var följande: Länsstyrelsen hade den 11 september 1967 begärt nykterhetsnämndens yttrande med anledning av en till länsstyrelsen inkommen övervakningsrapport avseende en man, som den 10 oktober 1966 jämlikt 35 och 36 §§ lagen om nykterhetsvård meddelats villkorligt anstånd med verkställighet av beslut om tvångsintagning å vårdanstalt och därvid ställts under övervakning för en tid av ett år samt meddelats lydnadsföreskrift av innehåll att fullständigt avhålla sig från bruk av alkoholhaltiga drycker. Remisshandiingarna inkom till nykterhetsnämnden den 12 september 1967. Nämnden konstaterade vid sammanträde den 28 september 1967 att mannen redan under övervakningens första skede brutit mot honom meddelad lydnadsföreskrift och att hans alkoholmissbruk

under övervakningstiden fortgående alltmera tilltagit, vilket bl. a. styrkts av att han varit berusad eller spritpåverkad vid fyra olika tillfällen i augusti och september 1967. Nykterhetsnämnden förordade att det villkorliga anståndet skulle förverkas. Protokollsutdrag jämte remisshandlingarna kom länsstyrelsen tillhanda den 6 oktober 1967. Länsstyrelsen förelade samma dag mannen att inom fyra dagar från delfåendet förklara sig över nykterhetsnämndens förslag om förverkande av det villkorliga anståndet. Mannen delgavs handlingarna den 12 oktober 1967. Länsstyrelsen förklarade den 20 oktober 1967 att ärendet jämlikt 39 § nykterhetsvårdslagen inte skulle föranleda någon länsstyrelsens vidare åtgärd.

Efter remiss anförde nykterhetsnämnden i huvudsak följande. På grund av ärendets natur bedömdes det från nykterhetsnämndens sida angeläget att från övervakaren erhålla ytterligare upplysningar angående den övervakade. Nämnda information inkom från övervakaren den 28 september 1967 och ärendet behandlades därefter på nämndens ordinarie sammanträde samma dag. Sedan protokollet justerats, expedierades ärendet omedelbart till länsstyrelsen och kom länsstyrelsen tillhanda den 6 oktober 1967. Länsstyrelsen hade då möjlighet att behandla ärendet före den 10 oktober 1967, då tidigare beslut om tvångsintagning å vårdanstalt förföll.

JO Bexelius yttrade följande.

Det framstår med hänsyn till vad som upplysts om mannens alkoholmissbruk såsom i hög grad otillfredsställande att förevarande ärende om förverkande av anstånd med verkställighet av beslut om tvångsintagning förföll på grund av dröjsmål vid ärendets handläggning. Den huvudsakliga anledningen härtill utgjorde dröjsmål från nämndens sida. Nykterhetsnämnden hade sålunda besvarat länsstyrelsens remiss för sent. Nykterhetsnämnden borde ha tillsett att de kompletterande upplysningar som nämnden ansåg behövliga införskaffades mera skyndsamt än som skedde. När nu nykterhetsnämnden inte behandlade ärendet förrän vid sammanträdet den 28 september 1967, borde nämnden i varje fall genom omedelbar justering och utskrift av protokollet ha tillsett att remissvaret kommit länsstyrelsen tillhanda väsentligt tidigare än som skedde. Länsstyrelsen erhöll nu handlingarna först den 6 oktober 1967 — fyra dagar innan ärendet förföll. Någon kritik kan inte riktas mot länsstyrelsen för att länsstyrelsen för sin del inte ansåg sig böra avgöra ärendet utan att först inhämta förklaring från mannen, i all synnerhet som länsstyrelsen av nykterhetsnämndens yttrande hade skäl att antaga att denne inte hörts av nämnden i anledning av övervakarens rapport. En kortare förklaringstid än fyra dagar hade dock med hänsyn till tidsbristen varit lämpligare. Även om länsstyrelsen kunde ha underlåtit att inhämta förklaring, hade länsstyrelsen — med beaktande av att den 6 oktober 1967 inföll på en fredag — endast två arbetsdagar till förfogande från det ärendet inkom och till detsamma förföll den 10 oktober 1967.

JO fann den långsamma handläggningen hos nykterhetsnämnden betänklig men ansåg sig dock med hänsyn till omständigheterna kunna låta bero vid ett påpekande om vikten av att ärenden av förevarande slag behandlas med erforderlig skyndsamhet.

I ett annat inspektionsärende uppkom anledning att ifrågasätta huruvida hand-

läggningen av ett nykterhetsvårdsärende hos en länsstyrelse och en polismyndighet skett med erforderlig skyndsamhet och med beaktande av bestämmelserna i 21 § 2 mom. och 26 § lagen om nykterhetsvård. I inspektionsprotokollet antecknades följande beträffande detta fall.

P. T. omhändertogs den 29 juli 1968 av polismyndigheten i V. polisdistrikt med stöd av 21 § 1 mom. lagen om nykterhetsvård. Utredningen i ärendet var i huvudsak avslutad påföljande dag. Sedan läkarintyg erhållits den 1 augusti 1968, ingav polismyndigheten samma dag ansökan till länsstyrelsen om tvångsintagning av P. T. på vårdanstalt. Länsstyrelsen beslöt den 1 augusti 1968 att P. T. fortfarande skulle vara omhändertagen och förelade honom att inom 24 timmar från delfåendet av ansökningshandlingarna skriftligen eller muntligen yttra sig över ansökningen. Förhör med P. T. hölls inför länsstyrelsen den 5 augusti 1968. Genom beslut samma dag prövade länsstyrelsen lagligt lämna ansökningen om tvångsintagning av P. T. utan bifall, enär länsstyrelsen icke fann av utredningen framgå att P. T. var hemfallen åt alkoholmissbruk. P. T. hade då varit omhändertagen i en veckas tid.

I inspektionsprotokollet ifrågasattes om inte handläggningen kunnat påskyndas därigenom att polismyndigheten redan den 30 juli 1968, då utredningen var i huvudsak avslutad, kunnat inge handlingarna till länsstyrelsen utan att avvakta läkarintyg. Vidare ifrågasattes om inte länsstyrelsen kunnat hålla förhör med den omhändertagne tidigare än som skett.

Vid ärendets avgörande yttrade JO Bexelius bl. a. följande.

Länsstyrelsen skulle ha kunnat hålla förhör tidigare än som nu skedde, om ansökningen gjorts redan den 30 juli 1968, då utredningen var i huvudsak avslutad. Det är att märka att läkarintyg kunde ha ingivits senare. Om intyget och eventuell annan kompletterande utredning föranlett annan bedömning, hade ansökningen kunnat återkallas. Det förelåg ju enligt polismästarens uppfattning sannolika skäl för att P. T. var hemfallen åt alkoholmissbruk och för att han var farlig för annan. Annars hade han ju inte kunnat hållas omhändertagen i avvaktan på vidare utredning. Om ansökningen gjorts redan den 30 juli, skulle den tid P. T. hölls omhändertagen innan han släppts ha blivit kortare. I varje fall borde polismästaren under hand ha underrättat länsstyrelsen om fallet för att möjliggöra att förhör hölls så tidigt som möjligt.

Socialvård

Åtal mot en föreståndarinna för ett ålderdomshem för åsidosättande av tjänsteplikt genom att medverka i affärstransaktion mellan hennes make och en patient på hemmet.

Eva Larsson är föreståndare för Morlanda kommuns ålderdomshem Strandgården i Ellös. Eva Larsson är gift med polisassistenten Jack Larsson i Göteborg.

Den 25 juli 1967 uppsökte pensionären August Berntsson i Gullholmen t. f. provinsialläkaren Tage Larsen, som konstaterade att Berntsson hade lunginflammation och ordinerade penicillin. Den 3 augusti 1967 ringde Berntsson till Eva Larsson och bad att få komma till Strandgården. Samma dag hämtades Berntsson i sin bostad av Eva Larsson och ordföranden i socialnämnden i Morlanda kommun snickaren Anders Johansson och inlades på ålderdomshemmet. Berntsson hade vid ankomsten till Strandgården ungefär 38,5° i feber. Under tiden den 3—10 augusti höll sig Berntssons feber huvudsakligen mellan 38° och 39° med lägsta resp. högsta mätta temperatur ungefär 37° och 39,3° (båda värdena den 4 augusti).

Enligt köpekontrakt den 10 augusti 1967 sålde Berntsson till Jack Larsson sin på ofri grund belägna stuga på Gullholmen jämte sjöbod, båt med utombordsmotor, inventarier och lösöre för 25 000 kr. I kontraktet föreskrevs att egendomen såldes i vid tillträdet befintligt skick att av köparen tillträdas den 1 mars 1969 eller dessförinnan enligt överenskommelse »ifall säljaren inflyttar i lägenhet i stiftelsehus eller erhåller stadigvarande vård på Strandgården i Ellös». Köpet kom till stånd under medverkan av Eva Larsson.

Berntsson vårdades därefter på Strandgården till i slutet av augusti. Eftersom han då ännu ej var feberfri, remitterades han till Uddevalla lasarett. Efter en kortare tids vård där återkom han till Strandgården, varifrån han utskrevs i början av oktober.

I en den 25 september 1967 till JO-expeditionen inkommen skrift hemställde revisionssekreteraren Clas Göran Palmgren om utredning, huruvida omständigheterna vid köpet varit sådana, att de lät sig förenas med Eva Larssons ämbetsansvar. Med anledning härav uppdrog JO Bexelius åt länsåklagaren i Göteborgs och Bohus län att verkställa utredning i saken. Sedan länsåklagaren inkommit med förundersökningshandlingar och eget yttrande underrättades Eva Larsson om att hon var misstänkt för tjänstefel genom sin medverkan till köpet. Samtidigt bereddes hon tillfälle att ange den ytterligare utredning hon ansåg önskvärd och att eljest anföra vad hon aktade nödigt.

Av den i ärendet verkställda utredningen framgick i huvudsak följande.

Eva Larsson uppgav rörande omständigheterna vid köpet i huvudsak följande.

När hon och Johansson kom till Berntssons bostad den 3 augusti, hade Berntsson gett intryck av att vara »krasslig». Han hade legat till sängs och klagat över att han hade ont i benen. Johansson hade medgett, att Berntsson intogs på Strandgården och vistades där tills han blev frisk. Berntsson hade uttalat önskemål om pensionärslägenhet och fast plats på Strandgården. Berndtsson hade vid tillfället yttrat: »Jag får nog sälja huset och få mej en pensionärslägenhet.» Han hade nämnt, att han hade en spekulant, som ville betala 20.000 kr. för huset men att han ville ha mera betalt. Antingen i detta sammanhang eller efter ankomsten till Strandgården hade Eva Larsson på skämt sagt: »Jag får väl köpa huset.» Någon eller några dagar senare hade Berntsson sagt till Eva Larsson, att hon skulle få köpa hans hus. Eva Larsson hade blivit överraskad och svarat: »Kanske det, det får jag allt tänka på» eller något liknande. Berntsson hade varit envis och förklarat, att han inte skämtade. Eva Larsson hade samma kväll talat om saken med sin man, Jack Larsson. Denne hade blivit intresserad och frågat om priset. På Eva Larssons fråga nästa dag hade Berntsson begärt 25.000 kr. Efter ytterligare någon dag hade Eva Larsson frågat Berntsson, om hon och hennes man fick se på huset. De hade fått Berntssons tillstånd och hade sett på huset. För att få veta om ett köp var förenligt med Eva Larssons ställning såsom föreståndare för Strandgården hade de studerat socialstyrelsens råd och anvisningar i socialvårdsfrågor. Eva Larsson hade också frågat Johansson till råds. Johansson hade förklarat, att såvitt han kunde bedöma inga hinder förelåg mot att makarna Larsson förvärvade huset för det angivna priset. Jack Larsson hade därefter besökt Berntsson för att bilda sig en uppfattning om Berntsson menade allvar med sitt erbjudande. Berntsson hade då vidhållit sitt erbjudande. Jack Larsson hade fått den uppfattningen, att Berntsson var medveten om vad han gjorde. Eva Larsson hade klargjort för Berntsson, att hennes man och inte hon skulle stå som köpare. Berntsson hade förklarat sig vara medveten härom. Makarna Larsson hade meddelat Berntsson, att de bestämt sig för att köpa huset för det angivna priset. Någon eller några dagar därefter hade Berntsson sagt till Eva Larsson, att i köpesumman ingick en sjöbod, en båt med utombordsmotor och lösöre. I samband härmed hade hon talat om för Berntsson, att de hade för avsikt att betala 10 % av köpesumman i handpenning och att de ej hade för avsikt att tillträda förrän 1969. Eva Larsson hade också sagt, att om Berntsson flyttade till en pensionärslägenhet han skulle få taga med sig det lösöre han ville ha. Hon hade vidare nämnt, att fastighetsmäklaren Georg Jansson, Kärra, skulle anlitas för att upprätta köpehandlingen. Berntsson hade förklarat sig vara nöjd med allt detta. På fråga när köpehandlingen skulle undertecknas hade Berntsson svarat, att det skulle göras så fort som möjligt. Kort därefter hade Eva Larsson vidtalat Jansson. Den 10 augusti på eftermiddagen hade Johansson kommit till Strandgården. Eva Larsson och Berntsson hade för Johansson växelvis redogjort för köpevillkoren. Jansson hade därefter kommit till Strandgården, medförande ett förslag till köpehandling. Köpehandlingen hade undertecknats av Jack Larsson och Berntsson och bevittnats av Johansson och Jansson. Berntsson hade dessförinnan läst handlingen, kommenterat varje avsnitt och haft vissa ändringar att göra beträffande båt

och andel i brygga. Innan Berntsson undertecknat handlingen, hade Jansson också frågat honom om det var hans vilja att makarna Larsson skulle få köpa huset under angivna villkor. Berntsson hade svarat ja. Berntsson hade visserligen varit sjuk och haft feber vid tillfället men inte i sådan grad, att det enligt Eva Larssons uppfattning påverkat hans omdömesförmåga. Med anledning av en tidningsartikel i saken hade Eva Larsson erhållit ett intyg den 22 september 1967 av Larsen, vari Larsen med läkarbesöket den 25 juli som grund uttalat, att vad beträffade patientens psykiska hälsa han »förekom» fullt klar och orienterad i tid och ställe och med »sufficient» sjukdomsinsikt samt att det kunde på heder och samvete intygas, att Berntsson var vid sina sinnens fulla bruk den 25 juli. Enligt Berntssons uttryckliga önskan hade hans systerson Bertil Svensson och dennes hustru inte underrättats. Berntsson hade varit misslynt med dem och förmenat, att de icke ägnat honom tillsyn, då han behövt sådan. Eva Larsson ansåg, att priset var skäligt. Makarna Larsson önskade, att köpet skulle stå fast. Berntsson fick dock bo kvar i huset tills vidare, om han kunde klara sig själv.

Jack Larsson berättade i huvudsaklig överensstämmelse med Eva Larssons uppgifter, vilka i tillämpliga delar också bekräftades av Johansson och Jansson. Beträffande Berntssons uppträdande uppgav Jack Larsson, att när han besökte Berntsson före tillfället den 10 augusti han fått den uppfattningen, att Berntsson var klar i huvudet och väl medveten om vad han sade och gjorde samt att han vid tillfället den 10 augusti inte fått intryck av att Berntsson var sjuk.

Johansson och Jansson gjorde uttalanden, som bekräftar Jack Larssons uppgifter i sistnämnda hänseende.

Berntsson uppgav att försäljningen ej varit på tal vid några andra tillfällen än då han hämtades till Strandgården och då köpet kom till stånd, att han blivit överraskad vid tillfället den 10 augusti och att han ej skulle ha sålt huset, om han varit frisk vid tillfället och kunnat sköta sig själv, samt att han önskade få köpet att återgå, om det kunde ske utan bråk.

En granne till Berntsson, fru Viola Appelqvist, uppgav om Berntssons hälsotillstånd, att han dagarna närmast före den 3 augusti varit så sjuk, att han endast med svårighet kunnat lämna sin säng, att han den 3 augusti varit så svag, att han fått ledas till färjan samt att hans hälsa vid hennes besök på Strandgården den 4 och 10 augusti varit till synes oförändrad. Enligt Viola Appelqvist var Berntsson något senil och detta hade börjat märkas hösten 1966.

Elvy Ohlsson, som är sjukvårdsbiträde på Strandgården, uppgav, att Berntsson då han intogs på Strandgården verkade något omtöcknad och att hans omdömesförmåga var något nedsatt.

Vidare framgick att lägenheten var taxerad till 9 000 kr., varav byggnadsvärde 8 700 kr. och markvärde 300 kr. Berntsson köpte enligt egen uppgift huset 1951 för 6 500 kr. och har därefter reparerat det för 15 000—20 000 kr. Direktören Olof Grundén, Uddevalla, vilken sommaren 1967 varit spekulant på huset, har sagt sig ha varit beredd att betala 35 000 kr. för det. Eva Larsson har uppgett, att ett hus i närheten av Berntssons såldes 1961 på offentlig auktion för 27 000 kr. och

att det varit av ungefär samma storlek men i avsevärt bättre skick och försett med centralvärme. Till detsamma hade enligt Eva Larsson hört en relativt nybyggd, rymlig sjöbod. Palmgren har å andra sidan uppgett, att vid försäljning av hus på Gullholmen under de allra senaste åren pris erhållits som bara för fem, sex år sedan skulle ha betecknats som rena »fantasipriser», att prissättningen sålunda var helt oberoende av taxeringsvärde och husens egenskap av fast eller lös egendom och att sjöbodar var oerhört eftertraktade av både fiskarbefolkningen och sommargäster.

I skrivelse till länsåklagaren den 5 mars 1968 anförde JO Bexelius följande.

Socialstyrelsens råd och anvisningar nr 194 behandlar de kommunala ålderdomshemmens uppgifter och verksamhet. Däri inskärps, att drickspengar ej får förekomma på ålderdomshem och att personalen under inga förhållanden bör taga emot penninggåvor och måste iakttaga största försiktighet även då det gäller andra gåvor. Otillbörlig anges varje gåva vara, som kan tänkas påverka den anställdes tjänsteutövning eller eljest sätta honom i tacksamhetsskuld till givaren. Endast gåvor av mycket ringa värde — sägs det vidare — bör tagas emot, allt annat måste avböjas, även om detta skulle förorsaka pensionären viss besvikelse. Vidare anförs.

Det måste också klargöras för all personal på ålderdomshem, att pensionärer icke får påverkas i fråga om disposition av sin kvarlåtenskap. En person, som vistas på ålderdomshem eller annan institution som tillhör kommun, bör icke genom kommunen få hjälp att upprätta testamente till förmån för allmänt ändamål eller kommunens förtroendeman eller tjänsteman eller annan i allmän tjänst. Även samtal som kan tolkas som en uppmuntran eller uppmaning till vårdtagaren att testamentera egendom till viss personal eller till socialnämnden eller annat allmänt ändamål måste undvikas. Pensionärer som önskar hjälp med att ordna med sin kvarlåtenskap bör alltid hänvisas till neutral expertis.

Att dessa råd och anvisningar endast avhandlar gåvor och dispositioner för dödsfalls skull förklaras uppenbarligen av att transaktioner av dessa slag är de som i praktiken oftast kan bli aktuella. Den omständigheten, att andra ekonomiska transaktioner sålunda ej nämnts, får dock inte tagas till intäkt för att sådana skulle utan vidare anses tillåtna. Pensionärer, som är intagna på ålderdomshem, är beroende av personalen. Detta beroende kan i många fall vara mycket starkt på grund av pensionärernas höga ålder, sjuklighet och allmänna svaghet. Även en pensionär, som i likhet med Berntsson intages tillfälligt för vård men som för framtiden önskar stadigvarande plats på ålderdomshemmet, måste antagas känna sig beroende av personalen. Om personal för egen eller närståendes räkning ingår eller medverkar vid ingåendet av avtal med en på ålderdomshemmet intagen pensionär, är detta därför ägnat att väcka misstankar om att personalen utnyttjat situationen för att direkt eller indirekt tillskansa sig förmåner. Särskilt är detta fallet, om avtal ingås utan att pensionärens anhöriga blivit varskodda. Åtminstone så snart fråga är om avtal av större ekonomisk betydelse måste deltagande i sådana transaktioner från personalens sida anses oförenligt med tjänstens beskaffenhet.

Det var alltså oförenligt med Eva Larssons ställning såsom föreståndare för

Strandgården, att hon medverkade till att hennes make köpte Berntssons hus, medan Berntsson på grund av sjukdom var intagen på Strandgården. Eftersom något uttryckligt förbud för personal på ålderdomshemmet att medverka till sådana avtal dock ej fanns, är det beroende av omständigheterna i övrigt huruvida Eva Larssons medverkan bör anses innefatta straffbart tjänstefel eller icke. Därvid är främst att beakta om priset var skäligt eller ej och vad Eva Larsson insett härom. Vidare bör hänsyn tagas till i vilket tillstånd Berntsson befann sig när avtalet träffades och vid förhandlingarna dessförinnan, och om han kan anses ha fått skälig betänketid och om hans intressen i övrigt behörigen tillvaratagits.

Av utredningen rörande priset kan inte anses framgå, att detta i och för sig var oskäligt lågt. Däremot torde det stå klart, att priset var förmånligt för köparen. Att Eva Larsson och hennes man Jack Larsson insett detta, synes kunna slutas av att de nästan utan vidare godtog det av Berntsson begärda priset. De besåg visserligen huset men synes i övrigt inte ha gjort några närmare undersökningar rörande prisets skälighet.

I fråga om Berntssons yttre uppträdande under den aktuella tiden har lämnats något skiftande uppgifter. Uppgifterna om att Berntsson verkat klar och redig och förefallit att veta vad han ville torde dock få godtagas. Något skäl att misstänka att Berntsson ej besatt full rättshandlingsförmåga kan inte påstås ha förelegat. Enligt vad ovan framgått var Berntsson emellertid febersjuk under hela den aktuella tiden. Även om några yttre påtagliga tecken på bristande omdöme hos Berntsson inte kunde förmärkas finns det ändå på grund av sjukdomen i förening med Berntssons höga ålder anledning befara att hans omdömesförmåga var nedsatt. Att märka i detta sammanhang är, att Berntsson numera sagt sig vilja, att köpet skall återgå. Mot bakgrund av det sagda finns starka skäl ifrågasätta riktigheten av Eva Larssons uttalande, att Berntsson inte var så sjuk att det påverkade hans omdömesförmåga. Det är enligt min mening förvånansvärt, att Eva Larsson icke fann påkallat att åtminstone uppskjuta den slutliga uppgörelsen, tills Berntsson någorlunda återvunnit sin hälsa, i all synnerhet som hon borde ha räknat med att Berntsson, som ju önskade pensionärsrum eller stadigvarande plats på ålderdomshemmet, kunde känna sig rädd för att stöta sig med henne och därför inte gärna motsatte sig hennes önskemål.

Helt kort tid, endast en vecka, förflöt mellan det frågan om köp kom upp och till dess avtalet ingicks den 10 augusti. Detta är desto mer anmärkningsvärt som tillträde eventuellt ej skulle ske förrän 1969 och i varje fall inte var omedelbart förestående. Visserligen var det enligt Eva Larsson — vars uppgifter om händelseförloppet såsom icke vederlagda måste i huvudsak godtagas — Berntsson själv som ville genomföra köpet så snart som möjligt. Eva Larsson borde emellertid ha förstått bättre. Bortsett från att Berntsson var sjuk borde han ha lämnats längre tid att betänka sig. Överlåtelsen avsåg ju dock praktiskt taget hela Berntssons bo. Eva Larsson har i sitt yttrande hit särskilt framhållit, att Berntsson inte som pensionär var intagen för långvarig vård. Just mot bakgrund härav framstår den snabbhet, varmed affären genomfördes, också såsom anmärkningsvärd.

Berntssons släktingar, som är bosatta på Gullholmen, fick ej vetskap om försäljningen förrän efteråt. Eva Larsson har uppgett, att Berntsson motsatt sig att släktingarna kontaktades. Hon fann sig därför inte böra kontakta dem. Däremot konsulterade hon ordföranden i socialnämnden och tillsåg, att han var närvarande, när köpet skedde. På honom ankom otvivelaktigt att bevaka Berntssons intressen (jämför 6 § lagen om socialhjälp). Av handlingarna att döma lämnade han dock icke någon verklig hjälp. Alldeles bortsett härifrån hade det — bl. a. med hänsyn till att Berntsson kunde känna sig stå i beroendeförhållande även till Johansson — varit lämpligt att någon som direkt företrädde Berntssons intressen medverkade.

Även om de nu anförda omständigheterna tillsammans är graverande för Eva Larsson skulle jag ha varit benägen att underlåta åtal, om det inträffade kunde sägas ha skett av obetänksamhet och förhastande och Eva Larsson efteråt sökt rätta till saken. Emellertid har hon, trots att hon fått veta, att Berntsson önskar att köpet skall återgå, och haft god tid att överväga saken närmare i likhet med sin make förklarat, att deras önskan är, att köpet skall stå fast. Med hänsyn härtill finner jag mig icke kunna underlåta åtal i förevarande fall. Det framstår nämligen för mig såsom nödvändigt att från det allmännas sida inskärpes att transaktioner av detta slag mellan personal och intagna icke är tillåtliga.

På grund av vad sålunda anförts uppdrog JO Bexelius åt länsåklagaren Allan Grauers att vid *Orusts, Tjörns och Inlands domsagas häradsrätt* väcka och utföra åtal mot Eva Larsson för tjänstefel för det hon under ovan angivna omständigheter medverkat till det ifrågavarande köpet. Såsom tillämpligt lagrum åberopades 20 kap. 4 § brottsbalken.

Grauers väckte vid häradsrätten åtal mot Eva Larsson. Vid huvudförhandlingen i målet hördes Berntsson, Johansson och Jansson såsom vittnen. I dom den 19 juni 1968 yttrade häradsrätten efter redogörelse för ansvarsyrkandet, parternas inställning och bevisningen följande.

Av ålderdomshemmets sjukjournal beträffande Berntsson framgår att Berntsson den 3—10 augusti 1967 hade feber. Temperaturen på morgonen den 10 augusti 1967 var 38,5 grader.

Socialstyrelsens råd och anvisningar behandlar i det häfte som utkom i juni 1967 de kommunala ålderdomshemmens uppgifter och verksamhet. Av anvisningarna framgår att drickspengar ej får förekomma samt att personalen under inga förhållanden bör taga emot penninggåvor och att den måste iakttaga största försiktighet även då det gäller andra gåvor. Otillbörlig angives varje gåva vara som kan tänkas påverka den anställdes tjänsteutövning eller eljest sätta honom i tacksamhetsskuld till givaren. Vidare anföres att det måste klargöras för all personal på ålderdomshem att pensionärer icke får påverkas i fråga om disposition av sin kvarlåtenskap. En person som vistades på ålderdomshem eller annan institution som tillhör kommun, borde icke genom kommunen få hjälp att upprätta testamente till förmån för allmänt ändamål eller kommunens förtroendeman eller tjänsteman eller annan

i allmän tjänst. Även samtal som kunde tolkas som en uppmuntran eller uppmaning till vårdtagaren att testamentera egendom till viss personal eller till socialnämnden eller annat allmänt ändamål måste undvikas. Pensionärer som önskade hjälp med att ordna sin kvarlåtenskap, borde alltid hänvisas till neutral expertis.

Socialstyrelsens nämnda råd och anvisningar avhandlar endast gåvor och disposition för dödsfalls skull. Att andra ekonomiska transaktioner ej nämnts, får dock ej tagas till intäkt för att sådana utan vidare skulle vara tillåtna.

Pensionärer som är intagna på ålderdomshem är beroende av personalen och detta beroende framträder särskilt starkt om pensionären har hög ålder eller är sjuklig. Även en pensionär som endast tillfälligt intagits på ålderdomshem för vård men som för framtiden önskar stadigvarande plats på ålderdomshemmet, måste antagas känna sig beroende av personalen. Personalens deltagande för egen eller närståendes räkning i avtal med sådan pensionär måste, åtminstone då fråga är om avtal av större ekonomisk betydelse, anses oförenlig med tjänstens beskaffenhet.

Berntsson som är född 1892, var vid förhandlingarna om köpet sjuk. Berntssons önskade erhålla en pensionärslägenhet eller om han ej kunde få en sådan, att plats bereddes honom på ålderdomshemmet. Berntsson måste förty antagas ha känt sig beroende av Eva Larsson.

Eva Larsson visste att Berntsson önskade en pensionärslägenhet eller, om han ej kunde få en sådan, plats på ålderdomshemmet.

Eva Larssons medverkan vid köpeavtalet mellan Berntsson och Jack Larsson var därför oförenlig med Eva Larssons ställning såsom föreståndare för ålderdomshemmet Strandgården.

Vid bedömande av frågan om Eva Larssons medverkan innefattar straffbart tjänstefel må beaktas *att* priset med hänsyn till i målet upplysta förhållanden framstår såsom mycket förmånligt för köparen, *att* då köpekontraktet undertecknades Berntsson var sängliggande i lunginflammation med feber och *att* Eva Larsson icke fann påkallat att åtminstone uppskjuta den slutliga uppgörelsen, som avsåg praktiskt taget hela Berntssons bo, tills Berntsson någorlunda återvunnit sin hälsa.

Häradsrätten fann med hänsyn härtill att Eva Larssons medverkan vid köpet var att bedöma som straffbart tjänstefel. Häradsrätten förklarade vidare att den omständigheten, att Berntsson må antagas ha besuttit full rättshandlingsförmåga och numera önskade vidbliva köpet samt att Johansson på Eva Larssons tillfrågan före avtalets träffande uttalat att han icke kunde finna något hinder mot avtalet, ej föranledde till annat bedömande.

Häradsrätten dömde Eva Larsson jämlikt 20 kap. 4 § första stycket brottsbalken för tjänstefel att till Kronan utgiva trettio dagsböter å tjugo kronor.

Eva Larsson fullföljde talan i *hovrätten för Västra Sverige* under yrkande att åtalet måtte ogillas. Grauers bestred ändringsyrkandet. Genom dom den 2 oktober 1968 fastställde *hovrätten* häradsrättens dom.

Mot hovrättens dom fullföljde Eva Larsson talan i *högsta domstolen* med yrkande att Kungl. Maj:t måtte, med ändring av hovrättens dom, ogilla åtalet.

Socialstyrelsen avgav yttrande i målet efter hörande av länsstyrelsen i Göteborgs och Bohus län.

Högsta domstolen (JustR:n Beckman och Conradi) yttrade i *dom den 7 november 1969:*

Det kan icke annat än i sällsynta undantagsfall anses tillbörligt att föreståndare för statligt eller kommunalt vårdhem av där intagen person genom gåva, köp eller annorledes förvärvar dennes tillhörigheter. Eva Larssons medverkan till att hennes man av Berntsson, som vid tillfället var intagen på vårdhemmet, köpt dennes hus med mera var icke förenlig med hennes tjänsteplikt som hemmets föreståndare. Detta borde Eva Larsson ha förstått. Att Eva Larsson förfor öppet och rådfrågade socialnämndens ordförande huruvida förfarandet var tillåtet samt att Berntsson numera förklarat sig önska vidbliva köpet kan endast beaktas såsom för Eva Larsson mildrande omständigheter. Vid straffmätningen bör emellertid även beaktas, att priset framstår såsom förmånligt för köparen, att köpet genomfördes trots att Berntsson var sängliggande sjuk i lunginflammation med feber samt att ytterligare ett viktigt skäl för Eva Larsson att uppskjuta köpet borde ha varit att Berntsson var endast tillfälligt intagen på hemmet och beräknades lämna detta inom kort.

På nu upptagna skäl prövar Kungl. Maj:t lagligt allenast på det sätt ändra hovrättens dom i ansvarsfrågan att det straff Eva Larsson jämlikt det av domstolarna åberopade lagrummet förskyllt bestämmes till femton dagsböter å tjugo kronor.

Justitierådet Hedfelt var av skiljaktig mening beträffande motiveringen och anförde:

Det kan icke annat än i undantagsfall anses tillbörligt att föreståndare för ålderdomshem eller liknande inrättning av där intagen person förvärvar dennes tillhörigheter. Såväl de intagna som deras anhöriga måste kunna känna trygghet för att sådant icke förekommer. Med hänsyn till att de intagna i allmänhet torde känna sig beroende av föreståndaren, är den angivna grundsatsen viktig även för att upprätthålla dennes anseende för opartiskhet.

Det sagda gäller även transaktioner som med föreståndarens vilja äger rum mellan någon denne närstående och en på hemmet intagen.

Sådana särskilda förhållanden, som kan motivera undantag från den angivna regeln, har ej förelegat i det fall målet avser. Eva Larsson har därför förfarit felaktigt då hon medverkade till avtalet mellan Berntsson och hennes man.

Justitieombudsmannen har i sin instruktion till åklagaren uttalat, att eftersom något uttryckligt förbud i detta hänseende ej finnes — men väl föreskrifter om gåva och testamente — det beror av omständigheterna i övrigt om Eva Larssons medverkan skall anses innefatta straffbart tjänstefel. Enligt justitieombudsmannen är därvid att beakta, om priset var skäligt och vad Eva Larsson insåg härom, i vilket tillstånd Berntsson befann sig när avtalet träffades och vid förhandlingarna dessförinnan, om han kan anses ha fått skälig betänketid samt om hans intressen i övrigt behörigen tillvaratagits.

Angående dessa särskilda omständigheter må till en början anmärkas, att priset såsom justitieombudsmannen hävdat måste anses förmånligt för köparen. Berntsson har som vittne uppgivit, att han kände till att hus i Gullholmen är eftersökta av sommargäster och i sådana sammanhang kan betinga höga priser men att han

icke ville begagna sig av detta förhållande för att få ut ett pris som han ansåg oskäligt högt. Han har vidare uppgivit, att han ett par år tidigare förhandlat med annan än makarna Larsson om försäljning av huset och även av denne begärt 25 000 kronor, men att vederbörande ej ville eller kunde betala mer än 20 000. Med hänsyn härtill samt till uppgifter av andra vittnen kan Eva Larssons påstående, att hon funnit priset fullt skäligt, icke anses vederlagt.

Vad angår de mera personliga omständigheterna, alltså om Berntsson vid tillfället varit för sjuk att lämpligen ingå avtalet, huruvida han fått betänketid och över huvud om hans intressen tillvaratagits, framgår av utredningen att Berntsson sedan något år tillbaka haft planer på att sälja huset och flytta till pensionärsbostad eller ålderdomshem. Det framgår vidare, att köpet varit på tal flera gånger under tiden från hans intagning den 3 augusti 1967 till köpet den 10 i samma månad. Eva Larsson har vid köpet i flera hänseenden handlat korrekt. Hon har sålunda förvissat sig om att hennes överordnade, socialnämndens ordförande Anders Johansson, icke hade något att invända och tillsett att denne i enrum med Berntsson underrättade sig om Berntssons vilja. Hon har vidare för avtalet anlitat en i sådana ärenden i orten betrodd man, Georg Jansson. Både denne och Johansson har vittnat, att Berntsson vid köpet verkade klar och redig och föreföll att veta vad han ville.

Justitieombudsmannen har särskilt anmärkt, att Eva Larsson bort se till att någon släkting till Berntsson bevakade hans intressen. Eva Larsson har emellertid obestritt uppgivit, att hon velat underrätta Berntssons systerson Bertil Svensson men att Berntsson motsatt sig detta. Det kunde icke komma i fråga, att Eva Larsson trots detta skulle tillkalla Svensson.

Vad hittills berörts angående omständigheterna vid köpslutet ger ej anledning till anmärkning. Däremot har Eva Larsson haft svårt att förklara varför köpet skulle avslutas just då, medan Berntsson ännu hade feber och måste ha varit tämligen medtagen efter en tids sjukdom. Den av Eva Larsson till försvar åberopade omständigheten att Berntsson endast tillfälligt var intagen på hemmet borde tvärtom ha varit ett viktigt skäl för henne att vänta.

Ett för justitieombudsmannens beslut om åtal betydelsefullt skäl, nämligen att Eva Larsson ej velat medverka till återgång av köpet, har bortfallit när sedermera Berntsson ändrat mening och förklarat att han icke önskade återgång; att han tidigare intagit motsatt ståndpunkt har han förklarat med påtryckningar från Bertil Svensson.

Sammanfattningsvis utfaller bedömningen sålunda: Eva Larsson har av oförstånd åsidosatt sin tjänsteplikt då hon medverkade till att Berntsson medan han var intagen på hemmet sålde huset till hennes man, och hon borde ha insett att så var fallet. Det skedda är emellertid icke så graverande för henne som det kan ha förefallit då åtal beslöts; viktiga omständigheter har i målet fått en annan belysning. Kvar står emellertid som anmärkningsvärt att Eva Larsson icke dröjde med köpet tills Berntsson lämnade hemmet, något som beräknades ske inom kort.

Vad sålunda ligger Eva Larsson till last är övervägande ett formellt fel. Med hänsyn till sakens principiella vikt kan Eva Larsson ej undgå ett bötesstraff, vilket dock bör sättas lägre än domstolarna utmätt.

På grund härav biträder jag det slut domen innehåller.

Referenten justitierådet Walberg, med vilken justitierådet Brundin instämde, var av skiljaktig mening i ansvarsfrågan och anförde:

Den som är intagen på ett statligt eller kommunalt vårdhem är, såsom justitieombudsmannen framhållit, mer eller mindre beroende av personalen på vårdhemmet. Detta gäller även den som intagits för tillfällig vård. Om befattningshavare vid

sådant vårdhem för egen eller närståendes räkning ingår avtal av större ekonomisk betydelse med vårdtagare eller medverkar vid ingåendet av dylikt avtal, är detta därför ägnat att väcka misstankar om att befattningshavaren utnyttjat situationen till egen fördel. I betraktande härav måste det i regel anses oförenligt med tjänstens beskaffenhet, att befattningshavaren inlåter sig på transaktioner av detta slag.

Sådana särskilda förhållanden, som kan motivera ett undantag från den angivna regeln, har ej förelegat i detta fall. Eva Larssons medverkan till köpeavtalet med Berntsson har därför icke varit förenlig med hennes tjänst som föreståndare för vårdhemmet. Hon har alltså förfarit felaktigt i sin tjänst.

Beträffande frågan om felet skall tillräknas henne som försummelse, oförstånd eller oskicklighet är att beakta följande.

De i målet åberopade, av socialstyrelsen utfärdade anvisningarna avhandlar endast gåvor och testamentariska dispositioner. Någon föreskrift som berör vårdpersonals medverkan till rättshandlingar av annat slag än de nyss nämnda finns ej. Eva Larsson har hos sin chef, socialnämndens ordförande Anders Johansson, förfrågat sig om hinder mötte för avtalet med Berntsson och fått till svar att så ej vore fallet. Vid angivna förhållanden är för ansvarsfrågan avgörande, om affären — bortsett från Eva Larssons egenskap av föreståndare för vårdhemmet — framstår som korrekt eller icke. I detta avseende är prisets skälighet av väsentlig betydelse.

Justitieombudsmannen har förklarat sig icke göra gällande, att priset var oskäligt lågt, men han har ansett det stå klart, att priset var förmånligt för köparen. Berntsson hade vid Eva Larssons och Anders Johanssons besök i hans hem omtalat, att han tidigare haft anbud på 20 000 kronor och att han varit beredd att sälja till anbudsgivaren för 25 000 kronor. Med hänsyn härtill samt till vad Johansson och Jansson i sina vittnesmål uppgivit angående sin uppfattning om priset kan Eva Larssons påstående, att hon funnit detta fullt normalt, icke anses vederlagt.

Emellertid har justitieombudsmannen särskilt lagt Eva Larsson till last, att avtalet träffades, medan Berntsson ännu hade förhållandevis hög feber, att Berntsson icke erhållit skälig betänketid samt att Berntssons släktingar ej underrättats.

Av utredningen framgår att Berntsson alltsedan intagningen på vårdhemmet haft förhållandevis hög feber. Enligt justitieombudsmannen var det på grund av sjukdomen i förening med Berntssons höga ålder anledning att befara att hans omdömesförmåga var nedsatt. Emellertid är att beakta, att Berntsson sedan något år tillbaka haft planer på att sälja huset, att han haft flera spekulanter, av vilka en, såsom förut nämnts, bjudit 20 000 kronor samt att han själv från början begärt det pris, som sedermera bestämdes. Genom Johanssons och Janssons vittnesberättelser är vidare utrett, att Berntsson vid köpetillfället verkat klar och redig samt förefallit att veta vad han ville. Vad angår frågan om Berntsson erhållit skälig betänketid är, utöver vad förut sagts om Berntssons tidigare planer på försäljning av huset, av betydelse vad Berntsson såsom vittne uppgivit därom, att köpet varit på tal flera gånger under tiden mellan den 3 och den 10 augusti 1967 och att han velat få affären klar så snart som möjligt. Han har som vittne vidare förklarat, att han önskade vidbliva köpet; tidigare uttalanden i motsatt riktning hade berott på påverkan från systersonen Bertil Svensson. Vad slutligen beträffar frågan huruvida Berntssons intressen i övrigt behörigen tillvaratagits har justitieombudsmannen lämnat obestridd Eva Larssons uppgift, att Berntsson motsatt sig att hans släktingar underrättades. I detta sammanhang bör också beaktas, att Eva Larsson tillsåg såväl att Johansson före köpslutet i enrum med Berntsson underrättade sig om dennes vilja som att Johansson vid köpslutet var närvarande som köpevittne. Det ankom otvivelaktigt på Johansson att vid husförsäljningen bevaka att Berntssons intressen iakttogs.

Med hänsyn till vad sålunda kan anföras till Eva Larssons försvar bör det fel, till vilket hon enligt det förut sagda gjort sig skyldig genom att medverka till avtalet, icke tillräknas henne såsom försummelse, oförstånd eller oskicklighet. Tjänstefel, som avses i 20 kap. 4 § brottsbalken, föreligger alltså icke.

På grund härav prövar jag lagligt att, med upphävande av hovrättens dom i ansvarsfrågan, ogilla åtalet mot Eva Larsson.

Flera kommuner har i strid med likställighetsprincipen fastställt differentierade avgifter för vård på ålderdomshem. Ingripande häremot har inte ansetts böra ske med hänsyn till pågående lagstiftningsarbete

I utslag den 27 mars 1968 förklarade regeringsrätten att kommun fick anses lagligen oförhindrad att fastställa vårdavgiften vid kommunens ålderdomshem till ett för alla vårdtagare lika stort belopp motsvarande kommunens självkostnad, vilket skulle medföra att, om vårdtagare icke förmådde att gälda hela avgiften, återstoden fick täckas av kommunen genom socialhjälp. Däremot förklarade regeringsrätten i utslaget att kommunen icke ägde rätt att, såsom skett, bestämma avgiften till olika belopp efter vårdtagarens betalningsförmåga i varje särskilt fall.

Sedan klagomål anförts hos JO över att flera kommuner fortsatte att uttaga differentierade avgifter för vård på ålderdomshem, oaktat det fastslagits, att socialnämnd ej har rätt därtill, anförde JO Bexelius i beslut den 9 januari 1969 bl. a. följande. Utslaget har medfört, att ett stort antal kommuner, som för närvarande tillämpar differentierade avgifter för vård på ålderdomshem, hamnat i en besvärlig och formellt ohållbar situation. I denna situation har Svenska kommunförbundet i skrivelse till Konungen den 16 maj 1968 hemställt om lagändring i syfte att legalisera systemet med differentierade avgifter vid ålderdomshemmen. Skrivelsen, som varit föremål för remissbehandling, har — enligt vad under hand inhämtats — av flertalet remissinstanser blivit positivt bemött. Dock har socialutredningen, som enligt sina direktiv har att verkställa en allmän översyn av bl. a. socialhjälpslagen, förklarat, att utredningen — ehuru den delar kommunförbundets uppfattning att man i dagens läge bör eftersträva en rimlig självfinansiering av driften vid ålderdomshemmen — icke kan tillstyrka, att frågan om ålderdomshemsavgifterna nu — utbruten ur sitt sammanhang — göres till föremål för författningsmässig reglering på sätt kommunförbundet föreslagit.

JO anförde vidare följande.

Om de kommuner som idag tillämpar differentierade avgifter vid ålderdomshemmen nu rev upp sina beslut härom, kan det alltså tänkas, att de inom en mycket snar framtid fick återgå till systemet med differentierade avgifter. Sett mot denna bakgrund måste det anses förståeligt, att kommunerna valt att avbida det svar på kommunförbundets hemställan om lagändring, som är att förvänta inom den närmaste tiden. Jag anser mig under dessa förhållanden ej ha anledning att för närvarande ingripa mot de förhållanden som påtalats i klagomålen.

Kungl. Maj:t förordnade den 29 maj 1969 att kommunförbundets framställning skulle överlämnas till socialutredningen för att beaktas vid fullgörande av utredningens uppdrag och att utredningen borde behandla den i framställningen upptagna frågan med förtur. Socialutredningen avser att framlägga förslag i frågan i början av år 1970.

Fråga huruvida socialnämnd ägt att påkalla betalningsföreläggande och verkställa utmätning för indrivning av oguldna avgifter för hemsamarithjälp

I ett ärende anfördes klagomål mot en kommun för dess förfarande att begära utmätning hos ett äldre pensionärspar för oguldna avgifter för hemsamarithjälp.

Av handlingarna i ärendet framgick följande: Pensionärsparet, makarna L., sökte den 29 november 1965 hjälp av hemsamarit. Efter den 7 december 1965 lämnades sådan hjälp 24—27 timmar per månad med ett par korta avbrott. Intill den 1 juli 1966 var vården avgiftsfri men enligt beslut av kommunalfullmäktige uttogs efter denna tidpunkt en grundavgift av 50 öre per timme oavsett hjälpmottagarens inkomst. Grundavgiften har sedermera höjts. Mannen L. avsade sig den 10 oktober 1966 fortsatt hjälp med motivering att kostnaden var för hög. Arbetsledaren för sociala hemhjälpen bedömde emellertid vårdbehovet så angeläget att samariten beordrades fortsätta arbetet. Socialnämnden i sin egenskap av hemhjälpsnämnd avslog den 12 oktober 1966 begäran om nedsatt avgift, och detta beslut delgavs makarna L. Räkningar å avgift utsändes därefter — den första den 11 oktober 1966 — och krav å tillhopa 213 kr. överlämnades sedermera till en inkassofirma för indrivning. Slutbevis i mål om betalningsföreläggande utfärdades den 5 november 1968. Vid utmätningsförsök den 2 december 1968 befanns makarna L. sakna utmätningsbar egendom. — Makarna L. hade på hösten 1968 en sammanlagd pension av 834 kr. i månaden. Mannen led av ledgångsreumatism och hustrun bl. a. av kärlkramp. Mannen var 82 år och hustrun 79 år gammal.

Efter hänvisning till bestämmelserna i 12 och 13 §§ socialhjälpslagen om obligatorisk och frivillig socialhjälp och socialnämnds allmänna skyldighet att jämlikt 15 § socialhjälpslagen lämna socialhjälp till den som vistas i kommunen och finnes vara i behov av socialhjälp anförde JO Bexelius vid ärendets avgörande följande.

Kommunalfullmäktiges beslut att uttaga en viss mindre avgift av i princip samtliga hjälptagare låg i och för sig inom ramen för kommunens beslutanderätt. I ärendet är upplyst att kommunen — när mannen L. förklarade sig inte i fortsättningen önska hemsamarithjälp om avgift uttogs — likväl lämnade sådan hjälp enär makarnas behov av hjälp med rätta ansågs angeläget. Att makarna L. var i behov av hemsamarithjälp synes uppenbart.

Enligt socialhjälpslagen ankommer det på kommun att tillse att den som är i behov av vård i hemmet utan att själv kunna ordna detta på lämpligt sätt erhåller sådan vård. Bästa sättet att tillgodose detta vårdbehov torde ofta vara att anlita

den sociala hemhjälpsorganisationen. Härav följer att — även om den sociala hemhjälpen i och för sig inte är att anse såsom en form av socialhjälp — de skyldigheter som åvilar kommunen enligt socialhjälpslagen måste beaktas vid handläggningen av ärenden rörande social hemhjälp. Detta har kommunen också gjort genom att tillse att familjen L. fick hemsamarithjälp, trots att mannen L. förklarade sig inte önska hjälp om avgift uttogs. Den lämnade hemsamarithjälpen måste därför uppfattas såsom socialhjälp som lämnats med stöd av antingen 12 eller 13 §. Det är tydligt att kommunen för sin del utgått från att makarna L. inte saknade egna medel. Utredningen lämnar inte erforderlig upplysning för att pröva om kommunens bedömning härav är riktig. Om kommunens bedömning skulle vara riktig — något som dock förefaller tvivelaktigt — var socialhjälpen att uppfatta såsom lämnad med stöd av 13 §. För socialhjälp enligt 13 § är hjälptagaren jämlikt 34 § i princip ersättningsskyldig. Vill kommun ha ersättning för socialhjälp enligt 13 §, har kommunen enligt 39 § att hänvända sig till länsstyrelsen. Kommunen förfor följaktligen felaktigt genom att påkalla betalningsföreläggande.

Då debiterade avgifter ej betalades överlämnades saken till indrivning. Under hand har jag inhämtat, att detta skedde efter beslut på tjänstemannaplanet. Detta måste betecknas såsom olämpligt. Rättsligt indrivningsförfarande och utmätningsförsök för vårdavgifter mot personer i makarna L:s ställning kan med fog uppfattas som stötande och obilligt, och innan så drastiska åtgärder vidtogs hade det enligt min mening varit påkallat att frågan om avgifterna skulle inkrävas på detta sätt prövats av socialnämnden, som enligt kommunalfullmäktiges beslut hade möjlighet att vid särskilda omständigheter pröva reducerad avgift eller avskrivning av fordran för avgifter.

Av angivna skäl fann JO handläggningen av ärendet från kommunens sida mindre tillfredsställande.

Sjukvård

Man som begått grova våldsbrott mot hemskild hustru har av domstol överlämnats till sluten psykiatrisk vård och av socialstyrelsen placerats i sjukhus i närheten av hustruns hem. Fråga om erforderlig hänsyn vid placeringen och vid beviljandet av frigång tagits till hustruns anspråk på att kunna känna trygghet

I 12 § lagen den 16 juni 1966 om beredande av sluten psykiatrisk vård i vissa fall stadgas, att om någon genom lagakraftvunnen dom överlämnas till sluten psykiatrisk vård medicinalstyrelsen (numera socialstyrelsen) skall föranstalta om att han utan dröjsmål intages på sjukhus för sådan vård. Enligt 14 § samma lag kan patient få tillstånd att på egen hand vistas utom sjukhusområdet under viss del av dygnet eller tillfälligt under visst antal dygn, om det icke medför fara för annans personliga säkerhet eller hans eget liv. Sådant tillstånd meddelas i allmänhet av överläkaren; beträffande bl. a. patient, som intagits på grund av domstols förordnande, ankommer det dock på utskrivningsnämnden att fatta beslut i hithörande ärenden. Tillstånd varom nu är fråga kan förbindas med särskilda föreskrifter, som enligt 3 § kungörelsen angående tillämpningen av lagen får avse bl. a. vistelseort, förbud att besöka viss ort eller viss person.

I en den 4 december 1968 till JO inkommen skrift anförde advokaten Birger Rosén i egenskap av ombud för fru K. L. följande.

Den 20 februari 1968 dömde Skarabygdens häradsrätt till hemskillnad mellan fru L. och hennes make montören S. L. Mannen var vid den tidpunkten intagen för vård på Falbygdens Sjukhus men blev senare utskriven därifrån. Han uppsökte sedan hustrun upprepade gånger och uppträdde våldsamt och hotfullt emot henne och gjorde sig skyldig till försök till dråp, grov misshandel, misshandel, våldtäkt och olaga hot gentemot hustrun. Hon polisanmälde mannen och efter rättspsykiatrisk undersökning dömde Skarabygdens Häradsrätt honom den 9.10.1968 till sluten psykiatrisk vård. I domskälen anges att mannen enligt läkarutlåtandet är farlig för annans personliga säkerhet. Trots detta har mannen nu blivit placerad på Falbygdens Sjukhus i Falköping och vistas där utan någon bevakning under dagtid. Han har rätt att vistas utanför sjukhuset och har endast en anmälningsplikt var fjärde timma. Avståndet mellan sjukhuset och fru L:s bostad är omkring 3 mil.

På grund av vad som tidigare hänt är fru L. övertygad om att mannen förr eller senare kommer att uppsöka henne för att utkräva hämnd. Hon anser sig därför sväva i uppenbar livsfara genom detta förhållande. Jag anhåller därför att JO snabbt utreder saken och undersöker möjligheten att genast rätta till detta missförhållande.

Efter remiss inkom överläkaren vid Falbygdens sjukhus Lars Pettersson med upplysningar, varvid han anförde.

Pat. har vårdats på Falbygdens sjukhus den 31/5—31/7 1967 under diagnosen Reactio neuroticodepressiva, Persona pathologica et immatura. Den 13/11 1967 intogs S. L. med stöd av ansökan samt vårdintyg utfärdat av dr Erik Nordberg, Lidköpings lasarett, efter att i självmordssyfte ha intagit 4,8 g Fenemal. Han vårdades då fram till den 23/11 och visade inte några tecken till pågående psykos och ej heller till endogen depression. Man ansåg då att orsaken till hans självmordsförsök stod att finna dels i hans subjektivt sett besvärliga situation och dels i hans något instabila personlighet. Försöksutskrevs till hemmet i gott skick. Den 12/12 -67 återintogs han här från försöksutskrivning. Han berättade då, att hustrun och hans pojkar bott hos hans svärmor hela hösten och att han inte haft någon möjlighet att få träffa barnen. Förhållandet mellan pat. och svärföräldrarna, speciellt svärmodern, synes vid detta tillfälle ha varit utomordentligt dåligt, pat. låg i hemskillnad och dessa bekymmer synes ha tagit pat. hårt, varför han i deprimerat tillstånd intogs på Falbygdens sjukhus. Pat. utskrevs förbättrad den 11/3 1968. Den 29/5 -68 intogs pat. på nytt på ansökan av dr Bernt Santesson i Skara. Han satt då anhållen och skulle ev. häktas för olaga hot och våldtäktsförsök mot hustrun. Han hade under sista månaderna blivit alltmer dyster och fick den 26/5 en ångestattack. Den 29/5 gjorde pat. ett suicidalförsök, då allt syntes honom hopplöst. Tillståndet tolkades som en reaktiv depression. Han visade inte några påtagliga psykotiska symtom och verkade inte heller påtagligt neurotisk. Han uppvisade en viss personlighetsaberration, subsolid, närmast substabil personlighet utan tydliga ixoida drag. Tolkades som ett nästan desperat suicidalförsök, när han fick höra att han blivit häktad. Han anpassade sig snabbt till miljön på sjukhuset och avvaktade vidare juridiska åtgärder med relativ tillförsikt. Den 7/11-68 intogs pat. enligt Socialstyrelsens beslut, överlämnad till vård av Skarabygdens häradsrätt enligt dom den 9/10 1968 för försök till dråp, grov misshandel, misshandel, våldtäkt och olaga hot, efter rättspsykiatrisk undersökning av docent Sune Nyström i Göteborg. När pat. intogs här var han lugn, orienterad, psykiskt i god balans, möjligen något spänd. Själv anser sig pat., enligt vad han själv säger, oskyldig till de brott han dömts för. Tyckte det var svårt att vistas på Härlanda, finner det betydligt bättre på Falbygdens sjukhus. Några psykotiska eller endogent depressiva tecken fanns inte vid intagningen. Pat. har här städse varit väl anpassad på sjukhuset, vissa dagar bitter ehuru ej psykotisk eller direkt depressiv. Den 12/11 fick pat. tillstånd att börja i vår terapiverkstad. Vidare fick han frigång inom sjukhusets område i sjukhusets kläder. Till detta beslut bidrog en långvarig kännedom, som man tidigare hade om pat. Övriga friförmåner måste beviljas av nämnden, vilket upplystes. Den 22/11 fann utskrivningsnämnden för Skaraborgs län icke skäl bifalla framställning från pat. om rätt att använda privata kläder och icke heller om rätt för sjukhusläkaren att bevilja stadspermission. Pat. har vid ett tillfälle under sjukhusvistelsen besökt sjukkassan i Skara tillsammans med och under omedelbar uppsikt av förste skötare vid den avdelning där han vårdas och vid ett tillfälle postkontoret vid Danska vägen i Falköping likaledes i sällskap med vårdare från sjukhuset. Pat. har under den tid han vistats på sjukhuset alltid varit mycket regelbunden, när det gällt att passa måltider och komma till terapiverkstaden och några tendenser att avvika utanför sjukhusområdet har aldrig förmärkts. Han har nu liksom vid tidigare vårdtillfällen engagerat sig i sjukhusets patientförening. Den 6/12 har utskrivningsnämnden för Skaraborgs län beslutat bevilja pat. permission på torsdagar mellan kl. 18.00—21.00. Nämnden har däremot icke funnit skäl att bifalla pat:s framställning om överlåtelse på sjukvårdsläkaren att besluta angående stadspermissioner.

I avgivna påminnelser ifrågasatte Rosén, om inte socialstyrelsen mot bakgrun-

den av S. L:s sjukdom och hans grova brottslighet mot hustrun förfarit felaktigt genom att placera patienten å sjukhus så nära fru L:s hem. Tillika ifrågasatte Rosén, om inte överläkarens och utskrivningsnämndens åtgärder att ge patienten så vidsträckta friförmåner som fallet var redan drygt en månad efter häradsrättens dom måste betraktas som så riskabla, att tjänstefel även hos dessa instanser förelåg. Med den långa erfarenhet fru L. hade av S. L:s sjukdom ansåg hon det uteslutet att han redan nu kunde vara så återställd att han inte längre kunde anses farlig för hennes säkerhet.

Med hänsyn till vad sålunda framkommit anmodades socialstyrelsen att inkomma med upplysningar angående *dels* de principer styrelsen tillämpar beträffande placering å sjukhus för psykiatrisk vård av person, som genom domstols beslut överlämnats till sluten psykiatrisk vård, *dels ock* styrelsens synpunkter på placeringen av S. L. Därjämte anmodades utskrivningsnämnden för Skaraborgs län att lämna upplysningar i ärendet.

Under erinran om 12 § lagen om beredande av sluten psykiatrisk vård i vissa fall yttrade *socialstyrelsen* till en början.

Av lagmotiven framgår att departementschefen i likhet med sinnessjuklagstiftningskommittén ansett att det bör ankomma på socialstyrelsen att föranstalta om intagning av den som överlämnats av domstol till sluten psykiatrisk vård. I detta ligger att styrelsen bestämmer på vilket sjukhus intagning skall ske. Härvid bör styrelsen enligt departementschefen följa de regler som gäller för vårdskyldigheten — — — enligt sjukvårdslagen, innebärande att landstingskommun har att ombesörja sjukvården för personer, som är bosatta inom sjukvårdsområdet. För vissa former av specialistvård har varje landstingsområde för sig inte tillräckligt befolkningsunderlag för att uppbära en vårdenhet. För ändamålet finns s. k. regionsjukhus inrättade. På dessa sjukhus fördelas patienterna från de landstingsområden eller delar av landstingsområden, som ingår i sjukhusens resp. upptagningsområde enligt en avtalsenlig kvotering.

Departementschefen har framhållit att — vilket sedermera också blivit fallet — i samband med landstingsövertagande av huvudmannaskapet varje landsting får svara för vården av psykiskt sjuka inom sjukvårdsområdet på samma sätt som när det gäller kroppsligt sjuka. I några sjukvårdsområden kommer det inte att finnas tillräckligt antal platser för sluten psykiatrisk vård, varvid landstingen enligt departementschefen får träffa avtal om vårdplatser på sjukhus inom annat sjukvårdsområde. Även inom den psykiatriska sjukvården finns speciella vårdbehov, som inte kan tillgodoses för varje sjukvårdsområde för sig, t. ex. den s. k. psykopatvården. Departementschefen har vidare framhållit att en person som är intagen med kvarhållningsrätt bör liksom en kroppsligt sjuk person eller en psykiskt sjuk som tagits in på egen begäran i princip vårdas på hemortssjukhus eller sjukhus, där det landsting som han tillhör förfogar över vårdplatser. Är han i behov av specialistvård skall han kunna beredas sådan, även om detta innebär att han måste flyttas till ett annat sjukhus. Några särskilda bestämmelser om under vilka förutsättningar förflyttning skall kunna ske bör därför enligt departementschefen inte meddelas i lagen om sluten psykiatrisk vård i vissa fall.

Vid sin placering av N-fallen följer socialstyrelsen de enligt lagmotiven för ändamålet tillämpliga riktlinjerna. Styrelsen undersöker alltså i första hand om medicinska och administrativa förutsättningar föreligger att placera en till sluten psykiatrisk vård överlämnad person till ett gängse lasarett för psykiatrisk vård i ve-

derbörande landstingsområde eller till angivet slag av lasarett, där landstinget disponerar vårdplatser. Det bör i sammanhanget observeras att vid ett flertal sådana lasarett finns särskilda smärre avdelningar för vårdkrävande klientel, i allmänhet belägna inom lasarettet. Dessa avdelningar ger en viss möjlighet till differentiering av patienterna från övriga patienter vid lasarettet.

Emellertid är många av N-fallen av den karaktären att de för sin vård bedömes kräva speciella anordningar utöver dem som finns vid nyssnämnda psykiatriska lasarett. Det kan vara fråga om patienter som på ett markant sätt demonstrerat en våldsam läggning i samband med begåendet av brott, som medfört ifrågavarande påföljd, och/eller eljest genom sitt allmänt dokumenterade sätt att agera i förhållande till sin omgivning anses behöva anordningar av angiven art. Ett i sammanhanget aktuellt slag av patienter kan också vara de som man av tidigare erfarenheter vet regelbundet rymmer från gängse lasarett för psykiatrisk vård eller i övrigt visar sig svårskötta på en sådan vårdenhet. Därvid måste uppmärksammas att svårsköttheten inte nödvändigtvis behöver ta sig uttryck i rymningsbenägenhet eller våldstendenser utan kan framträda på andra sätt som exempelvis insmuggling av sprit och narkotika.

Efter att härefter ha redogjort för de begränsade vårdresurser som för närvarande står till förfogande för särskilt vårdkrävande N-fall och dessas fördelning å de olika vårdenheterna fortsatte styrelsen.

I anslutning till det ovan sagda får styrelsen också framhålla att styrelsen alltmer kommit till den uppfattningen att utvecklingen av vården av bl. a. N-fallen måste ur ett långtidsperspektiv i vissa avseenden orienteras efter nya riktlinjer. I avvaktan på ett närmare fastläggande av dessa utvecklingslinjer och ett realiserande på det praktiska planet av nämnda intentioner beträffande vårdorganistationen anser styrelsen det dock oundgängligt att åtgärder vidtas övergångsvis beträffande utformningen av vården för N-fall och motsvarande vårdgrupper. — — — Dessa övergångsvisa åtgärder innebär bl. a. en viss fortsatt differentiering av det särskilt vårdkrävande klientelet inom de f. d. statliga mentalsjukhusen från övriga på dessa sjukhus vårdade patienter i tillämplig utsträckning. Starka skäl synes redan i dagens läge tala för att utvecklingen av vårdformen, såvitt nu avser differentieringsfrågan, även ur ett långtidsperspektiv kommer att åtminstone försöksvis länkas i de banor nämnda övergångsåtgärder följer. — — —

Vad nu anförts om styrelsens uppfattning beträffande värdet av en decentraliserad vårdorganisation för de särskilt vårdkrävande bör i tillämplig utsträckning anknytas till styrelsens nuvarande riktlinjer för placering av N-fall till sluten vård på psykiatrisk enhet. Som ovan i yttrandet angivits placerar styrelsen i första hand en till nämnda slag av vård överlämnad person till gängse lasarett för psykiatrisk vård i vederbörande landstingsområde eller till sådant gängse psykiatriskt lasarett, där vederbörande landsting disponerar vårdplatser. Endast därest dessa resurser (inklusive särskild smärre avdelning för vårdkrävande patienter inom gängse psykiatriskt lasarett) inte förslår för ändamålet hänvisas patienten till enheter med mer kvalificerade resurser. — — —

Den i ärendet aktuelle patienten har av socialstyrelsen efter sedvanlig förunderrättelse till Falbygdens sjukhus placerats på detsamma (och på en för i huvudsak vårdkrävande patienter anordnad enhet) genom beslut den 5.11.1968. Patientens vårdbehov har inte bedömts vara av ett sådant slag att han erfordrar vård på specialavdelning eller vid Karsuddens sjukhus. Patienten har en personlighetsavvikelse med instabil läggning men erfarenheterna från såväl hans tidigare som hans nu-

varande sjukhusvistelser visar att han utan större svårigheter anpassar sig till den vårdmiljö, som Falbygdens sjukhus erbjuder. De depressioner och ångesttillstånd som ibland drabbat patienten torde i huvudsak stå i samband med de i fallet välkända komplikationerna på det emotionella planet och kan inte få vara vägledande för valet av vårdinstitution. I patientens fall är det snarare hans behov av lämplig arbets- och socioterapi inom ramen för en miljö, som så nära och friktionsfritt som möjligt ansluter till normalsamhällets betingelser, som dominerar vårdbilden. Falbygdens sjukhus, som är patientens hemortssjukhus, är ett av landets modernaste och bäst utrustade psykiatriska lasarett. Enheten har förnämliga terapeutiska resurser till sitt förfogande och kan erbjuda goda möjligheter till en effektiv eftervård och resocialisering i patientens egen hembygd. Styrelsen har således ansett att lasarettet är den för patienten med hänsyn till hans psykologi och vårdbehov lämpligaste vårdenheten.

Vad beträffar den eventuella säkerhetsrisken för hustrun bör det rimligen — i varje fall på något längre sikt — finnas större möjligheter att neutralisera en sådan, om patienten får en adekvat vård än om han överföres till en vårdinrättning, som visserligen kunde ligga på längre avstånd från hustruns hem än Falbygdens sjukhus men som till sin beskaffenhet inte är lämpad för patientens vårdbehov. Ur ett korttidsperspektiv ankommer det givetvis på vederbörande överläkare och utskrivningsnämnd att i berörda hänseende vidta de dispositioner, som allt efter omständigheterna kan vara de lämpligaste.

Utskrivningsnämnden anförde.

Utskrivningsnämnden har, på grundval av journalhandlingarna och sjukvårdsläkarens upplysningar samt den personliga kännedom om S. L. som vunnits vid de nämndens sammanträden då S. L. varit närvarande, beviljat honom de friförmåner som nämnden ansett försvarliga med hänsyn till bestämmelserna i 14 § lagen om beredande av sluten psykiatrisk vård i vissa fall.

Veterligen har hitintills ej förekommit något som skulle ge vid handen att nämndens bedömning varit felaktig.

Vid ärendets avgörande anförde JO Bexelius följande.

De av socialstyrelsen hittills tillämpade principerna för placering av särskilt vårdbehövande patienter, som av domstol överlämnats till vård enligt lagen om sluten psykiatrisk vård i vissa fall, synes överensstämma med de riktlinjer som godtagits av statsmakterna. Socialstyrelsen har i anslutning härtill skisserat vissa delvis nya riktlinjer för vården av hithörande klientel, innebärande en fortsatt differentiering i ökad utsträckning inom ramen för de vanliga psykiatriska lasaretten. Dessa riktlinjer föranleder inte annat uttalande från min sida än att jag förutsätter att det skydd för annans personliga säkerhet, som lagen avser att tillförsäkra vederbörande, därigenom icke minskas.

Enligt socialstyrelsens uppfattning är vårdbehovet för S. L. icke av den art att vård på specialavdelning eller specialsjukhus erfordras. Med hänsyn härtill har han i enlighet med de förut angivna riktlinjerna för placering av N-fall intagits å en för i huvudsak vårdkrävande patienter avsedd enhet inom Falbygdens sjukhus, som är hans hemortssjukhus och dessutom ett av landets bäst utrustade psykiatriska lasarett.

Även om placeringen sålunda skett i enlighet med vedertagna principer och på ett sätt som tillgodoser vårdbehovet för S. L., måste man dock ställa sig frågan om placeringen var förenlig med den rätt att känna trygghet som fru L. kunde ställa anspråk på. Det måste dock ha stått klart för styrelsen att det innebar ett riskmoment att vårda S. L. på ett sjukhus som låg endast tre mil från fru L:s hem. Härutinnan var att beakta att S. L. enligt utlåtande över den rättspsykiatriska undersökningen var att anse såsom farlig för annans säkerhet. Vidare var att beakta att fru L. vid flera tillfällen under år 1968 — och således endast kort tid före placeringen — varit utsatt för våldtäkt, grov misshandel och hot från mannens sida. Med tanke på det fruktansvärda som hon fått uppleva är det lätt att förstå hennes i klagomålen uttalade övertygelse om och fruktan för att S. L. förr eller senare skall komma tillbaka för att ta hämnd.

En placering av S. L. på annat sjukhus än Falbygdens var otvivelaktigt ägnad att minska möjligheterna för S. L. att företaga sig något som innebar fara för fru L. Härvid är att märka att gällande bestämmelser inte utgjort hinder för att med hänsyn till säkerhetsrisken placera honom på annat sjukhus än Falbygdens.

Socialstyrelsen har beträffande säkerhetsrisken uttalat att det rimligen — i varje fall på längre sikt — finns större möjligheter att neutralisera risken, om patienten får en adekvat vård än om han överföres till en vårdinrättning, som visserligen ligger på längre avstånd från hustruns hem än Falbygdens sjukhus men som till beskaffenhet inte är lämpad för patientens vårdbehov. Självfallet delar jag denna mening, men jag vill dock erinra att det faktiskt finns flera andra sjukhus än Falbygdens med möjlighet att på ett fullt godtagbart sätt tillgodose S. L:s vårdbehov.

Med tanke på säkerhetsrisken har styrelsen vidare uttalat att det ur ett korttidsperspektiv givetvis ankommer på vederbörande överläkare och utskrivningsnämnd att i berörda hänseende vidta de dispositioner som alltefter omständigheterna kan vara de lämpligaste. Otvivelaktigt ägde styrelsen vid sitt ställningstagande i placeringsfrågan utgå från att överläkare och utskrivningsnämnd skulle tillse att S. L:s rörelsefrihet begränsades av vad som var påkallat ur säkerhetssynpunkt. Detta betyder — eftersom faran för annans säkerhet måste bedömas som större vid Falbygdens sjukhus, som ligger nära fru L:s hem, än vid annat sjukhus — att S. L:s frigång i början måste mera begränsas vid en placering på Falbygdens sjukhus än vid placering på annat håll. Även ur vårdsynpunkt kan därför vägande skäl anföras för att S. L. till en början placerades på annat sjukhus än Falbygdens för att senare, då hans hälsotillstånd förbättrats, överflyttas till sistnämnda sjukhus, som otvivelaktigt har goda möjligheter till eftervård och resocialisering i S. L:s egen hembygd.

Var S. L. borde placeras är emellertid en omdömesfråga, som ger utrymme för olika meningar. Även om jag för min del inte kan biträda den mening härom, som kom till uttryck i styrelsens ställningstagande i placeringsfrågan, är det uppenbart att styrelsens beslut rörande placeringen av S. L. inte kan läggas någon befattningshavare i styrelsen till last såsom tjänstefel.

Vad härefter angår klagomålen mot utskrivningsnämnden får jag anföra följande.

Av utredningen i ärendet framgår att utskrivningsnämnden beviljat S. L. följande förmåner, nämligen *dels* den 22 november 1968 full frigång, dock utan rätt att använda privata kläder, *dels* den 6 december 1968 stadspermission torsdagar mellan kl. 18—21, *dels* den 14 mars 1969 permission under tiden den 14—16 mars, *dels ock* den 28 mars 1969 permission under tiden den 3—8 april 1969.

Av 14 § förenämnda lag framgår, att en förutsättning för tillstånd att på egen hand vistas utanför sjukhuset är att det icke medför fara för annans personliga säkerhet eller eget liv. Det är emellertid svårt att med säkerhet bedöma om dylik fara är för handen, såsom framhållits av läkare i anledning av härstädes anförda klagomål över försöksutskrivningar och permissioner, under vilka våldsbrott begåtts. Med hänsyn härtill och i betraktande av de upprepade grova våldshandlingar, vartill S. L. gjort sig skyldig gentemot hustrun, och av innehållet i det rättspsykiatriska utlåtandet rörande S. L. synes stor försiktighet ha varit påkallad, när det gällde att i början av vården bevilja S. L. frigång och permission. Den omständigheten att en del av de grova våldsbrotten begåtts endast ett par månader efter det han utskrivits från Falbygdens sjukhus var ägnad att med skärpa understryka nödvändigheten att iakttaga försiktighet vid bedömningen av säkerhetsrisken. Mot bakgrunden av vad nu sagts kan ifrågasättas, om lagens angivna förutsättning var för handen vid de beslut, som nämnden fattade den 22 november och 6 december 1968. Det är vidare ägnat att förvåna, att nämndens i mars 1969 meddelade permissionsbeslut, som enligt översända protokollsutdrag icke är begränsade till viss ort, icke är förbundna med några föreskrifter i syfte att förhindra S. L. att besöka fru L. Enligt min mening borde sådana föreskrifter ha meddelats inte minst av tillbörlig hänsyn till henne.

Av överläkarens yttrande framgår emellertid att S. L. vid intagningen på sjukhuset den 7 november 1968 var i god psykisk balans, möjligen något spänd. Det är vidare att konstatera att S. L. inte missbrukat de honom beviljade frigångs- och permissionsförmånerna. Med hänsyn härtill kan det inte göras gällande att nämnden, då den beviljade S. L. ifrågakomna förmåner, skulle ha felbedömt faran för annans personliga säkerhet i sådan mån, att nämndens bedömning härav skulle kunna läggas nämndens ledamöter till last såsom fel.

Ehuru jag för min del, på sätt framgår av det sagda, anser att större hänsyn borde tagits till fru L:s befogade anspråk på att kunna känna trygghet mot ett upprepande av vad som hänt henne, låter jag av anförda skäl och under erinran att det inte tillkommer JO att meddela myndighet anvisningar om hur visst ärende skall handläggas bero vid mina nu gjorda uttalanden. Det är dock min förhoppning att den belysning som detta fall fått genom detta beslut skall vara ägnad att påverka myndigheternas handläggning av framdeles förekommande fall av liknande beskaffenhet.

Fråga om vårdintyg för tvångsintagning på mentalsjukhus grundats på självständig bedömning av vårdbehovet

Vid en av JO Bexelius den 14 november 1968 företagen inspektion av S:t Olofs sjukhus, Visby, uppmärksammades ett ärende, vari polismyndigheten i Visby polisdistrikt den 9 augusti 1968 anhållit om intagning på sjukhuset av K. H. L. enligt lagen om beredande av sluten psykiatrisk vård i vissa fall. Ansökningen var åtföljd av vårdintyg enligt 7 § nämnda lag, utfärdat av t. f. provinsialläkaren i Visby B. Johnsson. I intyget förklarade Johnsson sig ha funnit sannolika skäl föreligga för att den undersökte på grund av psykisk sjukdom var i behov av sluten psykiatrisk vård och för att han var farlig för eget liv. Läkarens uppfattning grundades på följande i intyget angivna iakttagelser:

Pat mycket förtegen om sig själv och sina tidigare upplevelser. Enl samtal med dr Andersson S:t Olofs sjh har pat själv sökt vård och blivit bedömd lida av schizofreni med dålig sjukdomsinsikt. Vägrar helt vid samtalet med honom beröra något av sina problem men uppträder egendomligt och spänt.

JO lät till protokollet anteckna att läkaren skulle enligt uttrycklig föreskrift i 7 § ovannämnda lag i intyget lämna en redogörelse för de iakttagelser på vilka han grundade sin uppfattning. Intyget innehöll emellertid — lika litet som ansökningen — icke något om skälen till antagandet att den undersökte var farlig för eget liv.

Med anledning av vad sålunda framkommit anmodades polismyndigheten inkomma med närmare upplysningar om på vilken utredning ansökningen grundades och om denna utredning tillhandahållits sjukhuset. Vidare önskades upplysning om grunderna för läkarens antagande att L. var farlig för eget liv. Polismyndigheten inkom med yttrande, vartill fogades en av polisassistenten H. Bogren upprättad promemoria. Även Johnsson inkom med yttrande.

I Bogrens promemoria fanns antecknat följande.

Fredagen den 09.08.1968 kl. 15.30 inkom en begäran till polismästaren i Visby från bitr. överläkaren vid S:t Olofs sjukhus, doktor Karin Andersson, om att L. skulle omhändertagas eftersom han var farlig för annans personliga säkerhet eller eget liv och i omedelbart behov av sluten psykiatrisk vård.

Doktor Andersson uppgav att L. den 08.08.68 frivilligt inskrivit sig på sjukhuset, att han var djupt deprimerad, att han blivit bedömd lida av schizofreni och att han hade dålig sjukdomsinsikt. Doktor Andersson uppgav vidare att den typiska bilden av schizofreni är att patienten tycker sig höra röster som ger order till handlanden som den sjuke inte kan motstå samt att tvångsföreställningar och våldshandlingar i detta sammanhang är mycket vanliga varför en patient med den sjukdomsbilden måste anses farlig såväl för eget liv som annans personliga säkerhet. L. ansåg sig stå i telepatisk förbindelse med sin hustru, han var rastlös, han gick av och an på golvet, klättrade på möbler och försökte komma ut.

På förmiddagen den 09.08 blev L. våldsam och slog till en vårdare samt ställde sig vid en vägg och dunkade händer och huvud i väggen. Han begärde att omedelbart få lämna sjukhuset och eftersom han frivilligt inskrivit sig på sjukhuset kunde han inte nekas detta oaktat han var i uppenbart behov av sjukvård och av den anledningen begärde doktor Andersson hos polismästaren i Visby att L. skulle omhändertagas.

Polismästaren fann av doktor Anderssons redogörelse det vara sannolikt att L. var farlig för annans personliga säkerhet eller eget liv och beordrade jourhavande förste polisassistenten Ulf Ronander att vidtaga åtgärder för L:s omhändertagande och läkarundersökning.

Samma dag kl. 16.10 omhändertogs L. på S:t Olofs sjukhus avd C 2 av två poliskonstaplar och infördes på polisstationen kl. 16.30.

Vid införandet på polisstationen var L. mycket orolig och fick bevakas av två poliskonstaplar. Han klättrade upp på stolar, upp i fönster, gick runt och synade väggar och förde ett osammanhängande tal.

Johnsson anförde i sitt yttrande:

Då polisen kallade mig till polisstationen för undersökning av L. upplyste de mig om omständigheterna kring omhändertagandet av honom, allt refererat i polisens remissvar.

Jag ringde även överläkaren vid S:t Olofs sjh för att kollationera uppgifterna att L. skulle vara farlig för eget liv. Dr Andersson bekräftar detta och beskriver L:s uppträdande på sjukhuset. Detta uppträdande är även beskrivet i polisens rapport i remisshandlingarna.

Vid läkarundersökningen kommer inget egentligt fram som tyder på att L. skulle vara farlig för eget liv, dock klart och tydligt att han är ur stånd att taga hand om sig själv. Pga det praktiskt omöjliga att ägna mer tid än ½—1 tim. åt ett intagningsfall som det här där en annan läkare med längre observation av patienten har kommit till den slutsatsen att pat är farlig för eget liv, skrev jag intyget byggt på Anderssons iakttagelser.

Vid ärendets prövning anförde JO Bexelius följande.

Enligt 7 § lagen den 16 juni 1966 om beredande av sluten psykiatrisk vård i vissa fall (LBSPV) äger polismyndighet omhändertaga en person, om det föreligger sannolika skäl för att han lider av psykisk sjukdom och är farlig för annans personliga säkerhet eller eget liv och fara dessutom är i dröjsmål. Friges icke den omhändertagne omedelbart, skall polismyndighet utan dröjsmål föranstalta om läkarundersökning av vederbörande och — om vårdintyg utfärdas — genast ansöka om den omhändertagnes intagning på sjukhus för sluten psykiatrisk vård. I fall som avses i nämnda paragraf behöver vårdintyget icke innehålla annat än uttalande att sannolika skäl föreligger för att den omhändertagne på grund av psykisk sjukdom är i behov av sluten psykiatrisk vård och för att han är farlig för annans personliga säkerhet eller eget liv jämte en redogörelse för de iakttagelser på vilka läkaren grundar sin uppfattning. Sker intagning, skall polismyndigheten senast andra dagen efter dagen för intagningen tillställa överläkaren protokoll rörande de omständigheter som föranlett ansökningen.

Redan av ordalagen av de återgivna bestämmelserna i 7 § LBSPV framgår att såväl polisen som den vårdintygsgivande läkaren haft att självständigt bedöma om det förelåg sannolika skäl för att L. led av psykisk sjukdom och var farlig för annans personliga säkerhet eller eget liv.

Den smidiga ordning för tvångsintagning på mentalsjukhus som lagen anvisar har såsom grundförutsättning den garanti mot misstag som ligger däri att två av

varandra oberoende läkare skall ha funnit vårdbehov föreligga. Redan härav följer att den vårdintygsgivande läkaren inte får grunda sitt intyg uteslutande på sjukhusläkarens bedömning. Att den vårdintygsgivande läkaren hade att helt självständigt pröva intagningsförutsättningarna och att han därvid inte fick uteslutande lita på överläkarens iakttagelser och bedömning måste i det aktuella fallet ha framstått såsom särskilt uppenbart, eftersom L., som tidigare frivilligt sökt vård på sjukhuset, inte lagligen kunde kvarhållas på sjukhuset, oaktat dr Andersson, som är en erfaren överläkare, ansåg vårdbehov föreligga.

Johnsson har i sitt yttrande vidgått att vid läkarundersökningen inte framkom något som tydde på farlighet och att han ringde Andersson för att få uppgifter härom. Då Johnsson inte fick grunda sitt ställningstagande i fråga om farligheten uteslutande på Anderssons uppgifter och bedömning härav utan att dessa bestyrkts, hade Johnsson bort anmoda polisen att föranstalta om erforderlig utredning härom. I det aktuella fallet kunde Johnsson också — eftersom han vid undersökningen av L. fann att denne på grund av psykisk sjukdom inte kunde taga vård om sig själv — ha utfärdat sådant vårdintyg varom förmäles i 5 § LBSPV.

Inte heller formellt framträder vårdintyget som ett uttryck för en självständig bedömning av intagningsförutsättningarna. Såsom grund för intyget åberopas endast följande: »enligt samtal med dr Andersson har patienten själv sökt vård och blivit bedömd lida av schizofreni». Intyget var därför inte godtagbart.

I enlighet med det förut sagda ankom det även på polisen att i anledning av Anderssons anmälan till polisen självständigt pröva, huruvida L. till följd av psykisk sjukdom var farlig för annans personliga säkerhet eller för eget liv. När det därvid gäller själva bedömningen av sjukdomen bör visserligen polismyndigheten i allmänhet kunna grunda sitt ställningstagande på den vårdintygsgivande läkarens bedömning. En förutsättning härför är dock att vårdintyget fyller lagens föreskrifter härom och det kan Johnssons intyg, på sätt framgår av det sagda, inte anses ha gjort. När det däremot gäller att pröva, om den omhändertagne är farlig för annans personliga säkerhet eller för eget liv, har polisen ofta möjlighet att själv bedöma denna fråga utan biträde av läkare. I varje fall ankommer det på polisen att se till att det föreligger godtagbar utredning av frågan om vederbörandes farlighet. I det aktuella fallet hade erforderlig utredning med lätthet kunnat ske genom att höra den vårdare som enligt Anderssons uppgifter utsatts för våld. Om Andersson själv iakttagit våldet, hade hon bort ombedjas lämna närmare uppgifter härom.

Någon verklig utredning rörande L:s farlighet har inte skett från polisens sida. Man har utan kontroll godtagit de uppgifter som Andersson lämnat, och man har godtagit vårdintyget, ehuru detta saknar den föreskrivna redogörelsen för de iakttagelser på vilka Johnsson grundat sin i intyget uttalade uppfattning att L. var farlig för eget liv.

Det är emellertid uppenbart att i sakligt hänseende laga förutsättningar för tvångsintagning förelåg. Då jag likväl upptagit saken till granskning på sätt som skett har syftet därmed uteslutande varit att mot bakgrunden av det inträffade understryka att det till förekommande av misstag är nödvändigt att såväl polisen som den vårdintygsgivande läkaren självständigt prövar intagningsförutsättningarna.

Fråga huruvida person, som kommit i ett akut psykiskt orostillstånd, kunnat och bort intagas på mentalsjukhus utan stöd av handlingar. Tillika fråga om behovet av åtgärd till förekommande av dröjsmål med ambulanstransport

Vid en av JO Bexelius företagen inspektion av erkända vårdanstalten Holmahemmet i Höör framkom i samband med granskning av hemmets journaler följande.

Enligt journalen hade E. H. J. från Åstorps köping, född 1920, under natten till den 3 maj 1968 råkat i ett akut psykiskt sjukdomstillstånd, som krävde omedelbar vård. Han fördes därför från anstalten till Lund, där han dock icke mottogs på något sjukhus. Efter lång väntan fördes han till S:ta Maria sjukhus i Hälsingborg, där han intogs först påföljande morgon.

Med ledning av journalanteckningar lämnade föreståndaren följande redogörelse för händelseförloppet.

Vid 2-tiden natten till den 3 maj blev jourhavande vårdare väckt av en medpatient till J., som meddelade att J. blivit orolig och omedelbart i behov av hjälp, även jourhavande assistent och husfar kallades.

Patienten hade helt plötsligt hoppat upp ur sängen och kört båda händerna genom fönsterglasen. Han var mycket orolig och besvärlig samt ville bara göra »slut på livet».

Jourhavande läkaren på S:t Lars sjukhus, som vi kontaktade, hänvisade oss till akutintaget på lasarettet i Lund för vårdintyg. Då vi anlände till akutintaget kom en läkare ut och såg på patienten och konstaterade att patienten var i stort behov av vård samt skrev ett intyg, som vi skulle lämna till läkaren på S:t Lars sjukhus. Då vi visade intyget för läkaren på S:t Lars sa han att han inte kunde godkänna intyget vi fått av läkaren på lasarettet utan hänvisade oss till psyk. klin. utan att se på patienten. Vi fortsatte då till psyk. klin. där läkaren meddelade att han per telefon från S:t Lars sjukhus fått reda på att patienten hörde till S:ta Maria sjukhus i Hälsingborg och utfärdade vårdintyg för intagning där. Då vi ansåg att patienten var alltför sjuk för fortsatt transport med personbil begärde vi ambulans, vilket läkaren lovade ordna. Läkaren kontaktade ambulanspersonalen vid lasarettet med begäran om transport till S:ta Maria sjukhus men fick besked om att de inte fick lämna staden. Samma besked fick han då han kontaktade lasarettet i Hälsingborg. Efter telefonsamtal med Kristianstad fick han äntligen löfte om att de skulle beordra en ambulans från Ängelholm. Kl. 06.30 blev patienten hämtad i Lund. Tilläggas må att patienten är hemmahörande i Kristianstads län.

Med anledning av vad sålunda upplysts ifrågasatte JO om inte läkaren vid S:t Lars sjukhus — eftersom fråga var om person, som på grund av orosanfall var i behov av omedelbar vård, och det åberopade intyget inte synes ha varit godtagbart för tvångsintagning — kunde ha intagit patienten, som tydligen icke motsatt sig vård, med anlitande av den fria intagningsformen. Vidare ifrågasattes om icke föreskrifterna för ambulansförare kunde ändras så, att dröjsmål med intagning inte inträffar på sätt som skett i detta fall.

I ärendet avgavs yttranden av landstingets förvaltningsutskott, dess sjukvårdsstyrelse, direktionen för S:t Lars sjukhus, chefsläkare Bo Gerle och underläkaren Birgitta Rorsman vid samma sjukhus, direktionen för lasarettet i Lund ävensom ambulansförmannen vid lasarettet och brandchefen i Hälsingborg.

Birgitta Rorsman, som vid tillfället tjänstgjorde som jourhavande läkare vid S:t Lars sjukhus, lämnade följande upplysningar.

Såsom jourhavande vid S:t Lars sjukhus den 3 maj 1968 erhöll jag telefonledes begäran om intagning av en på vårdanstalt intagen manlig patient, som blivit orolig, tillfogat sig själv skada och uttryckt självmordsavsikt.

Då ej framkom, att anhållan om intagning baserades på patientens egen önskan om omhändertagande, men då han ansågs farlig för eget liv och i behov av sluten psykiatrisk vård, rekommenderades kontakt med Psykiatriska kliniken I, Lasarettet, Lund för vårdintyg. Dock tillråddes som första åtgärd kirurgisk bedömning av sårskadorna. Då patient och vårdare senare anlände till S:t Lars sjukhus, hade vårdintyg dock ej erhållits, varför hänvisning ånyo skedde till Psykiatriska kliniken I.

Tilläggas bör att vid psykoser och psykosliknande tillstånd giltigheten av patientens egen begäran kan ifrågasättas och att jag även av detta skäl ej utnyttjade denna intagningsform.

Gerle anförde.

Jag har tagit del av remisshandlingarna och doktor Rorsmans yttrande och jag har även idag haft ett samtal med doktor Rorsman. Hon framhöll därvid, att hon nu, så långt efter den avsedda händelsen, har svårt att erinra sig närmare detaljer i händelseförloppet. På mina frågor svarade hon, att hon bedömde patientens alkoholpsykos som så allvarlig och till sin prognos osäker, att hon ansåg det riktigast att begära intagningshandlingar för att möjliggöra ett kvarhållande av patienten, om dennes till vården gynnsamma inställning skulle, som i sådana fall ej sällan händer, snabbt slå om till ett krav på att få lämna sjukhuset. Vidare uppgav hon, att hon var beredd att mottaga patienten, så snart vederbörliga handlingar upprättats. Meddelandet på fråga från psykiatriska kliniken I, att patienten tillhörde S:ta Maria sjukhus upptagningsområde, var ej avsett som ett uttryck för en vägran att mottaga patienten på S:t Lars sjukhus.

Mot bakgrunden av doktor Rorsmans uppgifter angående händelseförloppet och med hänsyn till omöjligheten att nu rekonstruera detaljerna i detsamma anser jag mig ej kunna konstatera att något allvarligare fel blivit begånget i samband med intagningsärendets handläggning vid S:t Lars sjukhus. Det hade givetvis för doktor Rorsman varit av värde att företa en personlig undersökning av patienten, innan hon återremitterade honom till psykiatriska kliniken I för utfärdande av vårdintyg. Hon medger detta men menar, att patienten redan undersökts av psykiater vid det första besöket på lasarettet och att det endast gällde att fullgöra de formella åtgärderna för intagning.

Med anledning av det inträffade kommer jag inom kort att på en konferens med sjukhusets läkare upptaga till diskussion intagningsförfarandet vid fall av sådan natur som det i JO:s remisskrivelse berörda och kommer därvid att ange riktlinjerna för ett intagningsförfarande, som tillgodoser det akuta sjukvårdsbehovet och samtidigt står i full överensstämmelse med bestämmelserna i lagen om beredande av sluten psykiatrisk vård i vissa fall.

Vid ärendets prövning anförde JO Bexelius följande.

Sinnessjuklagstiftningskommittén, vars förslag ligger till grund för gällande lagstiftning, betonade i sitt betänkande angelägenheten av att den fria intagningsformen bereddes så stort utrymme som möjligt. Denna intagningsform borde sålunda

kunna ifrågakomma även vid jämförelsevis svåra fall av psykisk sjukdom. Utrymmet för denna intagningsform borde enligt kommitténs mening inte begränsas till uteslutande sådana fall, då den sjuke framställer formlig begäran om intagning. På samma sätt som intagning på kroppssjukhus i viss omfattning ägde rum utan att den sjuke var i stånd att utrycka önskemål därom borde det — anförde kommittén vidare — vara möjligt att tillämpa den fria intagningsformen vid vissa omtöcknings- och förvirringstillstånd. I enlighet härmed ansåg kommittén att den fria intagningsformen borde kunna användas så snart den sjuke icke uttryckligen motsatte sig intagningen (se SOU 1964: 40 s. 165).

Kommitténs förslag i denna del godtogs av så gott som alla remissinstanser och av statsmakterna (se prop. 1966: 53 och 2LU: 44).

Det i detta ärende aktuella fallet avsåg en alkoholmissbrukare, som fått ett orosanfall samt därvid skadat sig själv och uttryckt självmordsavsikt. Patienten var uppenbarligen i trängande behov av psykiatrisk vård. Jag kan väl förstå och biträda dr Rorsmans bedömning av patientens alkoholpsykos som så allvarlig och till sin prognos så osäker, att det i och för sig var önskvärt att patienten intogs på handlingar för att möjliggöra ett kvarhållande även mot hans vilja. Patienten motsatte sig emellertid inte intagning. Med hänsyn härtill och till angelägenheten av att patienten omedelbart kom under vård borde patienten, då vederbörligt vårdintyg inte förelåg, ha genast intagits med anlitande av den fria intagningsformen. Att så inte skedde är helt oförenligt med vad som avsågs under förarbetena till gällande lag. Då emellertid chefsläkaren vidtagit åtgärd till förekommande av ett upprepande, låter jag bero vid vad i saken förevarit. Jag vill emellertid betona angelägenheten av att intagning av den, som är i trängande behov av omedelbar psykiatrisk vård och som ej motsätter sig intagning på mentalsjukhus, inte utan att särskilda skäl föranleder till annat fördröjes genom uppställande av krav på handlingar.

Beträffande dröjsmålet med ambulanstransporten anförde JO följande.

Enligt i augusti 1965 utfärdade bestämmelser för anlitande av landstingets ambulansbilar skall rekvisition av ambulansbil från sjukvårdsinrättning ske av läkare eller av inrättningens personal på uppdrag av läkare. Hänvändelse skall göras till närmast belägna ambulansstation. Transporterna är kostnadsfria för personer som är bosatta inom landstingsområdet; i andra fall skall viss avgift debiteras.

Från sjukvårdsstyrelsen har under hand inhämtats, att det i praxis förekommer visst samarbete mellan ambulansstationerna i angränsande sjukvårdsområden i syfte att göra transportverksamheten så rationell som möjligt ur såväl beredskaps- som driftsynpunkt, när det gäller icke brådskande transporter.

I det aktuella fallet rekvirerades, i enlighet med meddelade bestämmelser, transporten hos ambulansstationen vid Lunds lasarett, där den behandlades såsom en icke brådskande överflyttningstransport, som lämpligen kunde ske genom hemlandstingets försorg. Enligt vad sjukvårdsstyrelsen upplyst fanns vid ambulansstationen i Lund nattetid endast två ambulansbilar tillgängliga. I uppgivet syfte att om möjligt undvika en uttunning av denna beredskap tog vederbörande vakt-

havande å stationen kontakt med ambulanscentralen i Kristianstad, som åtog sig att ordna transporten.

Av utredningen framgår emellertid att det ifrågavarande natt inte förekom någon överbelastning, varför ambulansbeställningen hade kunnat omedelbart ombesörjas från stationen i Lund. Med hänsyn härtill och då vid beställningen uttrycktes önskemål om avtransport »så snart som möjligt», borde transporten självfallet ha ombesörjts från stationen i Lund. Vederbörande vakthavande på denna station förfor därför oriktigt, då han fördröjde avtransporten genom att anmoda ambulanscentralen i Kristianstad att ordna transporten.

Som emellertid vad sjukvårdsstyrelsen i skrivelse i saken till ambulansstationerna anfört synes ägnat att framdeles förhindra, att onödiga dröjsmål med ambulanstransporterna uppkommer, låter jag även i denna del bero vid vad i saken förekommit.

Om svårigheterna för mentalsjukhusen att utan dröjsmål intaga s. k. N-fall och om problemen med vården av detta klientel bör föranleda inrättande av särskilda specialsjukhus

Vid JO Bexelius' inspektion den 12 juni 1968 av S:t Lars sjukhus i Lund redogjordes från sjukhusets sida för vården av de s. k. N-fallen, d. v. s. de fall, där socialstyrelsen jämlikt 12 § lagen om beredande av sluten psykiatrisk vård föranstaltat om intagning utan dröjsmål av sådana, som genom lagakraftägande dom överlämnats till sluten psykiatrisk vård. Man framhöll att det vid sjukhuset förelåg svårigheter att utan dröjsmål intaga patienter av detta slag samt att vården av dessa i övrigt medförde en mängd problem och utgjorde en stor belastning på sjukhusets resurser. Sjukhusläkarnas synpunkter på denna fråga sammanfattades senare i en promemoria, däri sjukhusdirektören anförde följande.

För S:t Lars sjukhus kompliceras härmed sammanhängande frågor av att Malmö stad ej behöver på egna sjukhus vårda N-fall utan med stöd av övergångsstadgande fortfarande kan repliera på S:t Lars sjukhus.

Vid senaste inventering 15/3 1968 fanns vid S:t Lars sjukhus följande antal N-fall inneliggande vid sjukhuset:

	Från landstingsområdet		Från Malmö stad	
Klinik	M	K	M	K
MK I				2
MK II	15		15	
M I	23		13	
M II	23		10	
K I				1
K II		1		
Summa	61	1	38	3

Dvs. totalt 62 från landstingsområdet och 41 från Malmö stad vad gäller N-fall.

Önskemål: Sjukvårdsläkarnas önskemål är att Malmö stad övertager vårdnadsskyldigheten jämväl för denna patientkategori.

Av inneliggande 41 N-fall från Malmö stad vistas ej mindre än 29 på öppen avdelning eller på låst avdelning med rätt till frigång; speciellt byggda avdelningar för dessa patienter saknas vid sjukhuset. Överbeläggningen vid Malmö östra sjukhus är mindre än vid S:t Lars sjukhus.

Intagningssvårigheter: Envar av cheferna för ovan nämnda sex kliniker disponerar på sina 6—8 vårdavdelningar platser för samtliga kategorier psykiskt sjuka, dock hittills som regel blott för endera könet. Ingen av klinikerna har underbeläggning; flertalet har besvärande överbeläggning. Varje klinik måste ha visst antal vårdplatser avdelade för huvudgrupperna akutvård, rehabilitering och åldringsvård med någotsånär fixa gränser huvudgrupperna emellan för att verksamheten skall fungera.

Vid nu angivna organisatoriska förhållanden kan kravet på intagning av N-fall »utan dröjsmål» ej alltid tillgodoses utan men för sjukvårdsarbetet. Sjukvårdsläkarna måste i varje enskilt fall göra en avvägning mellan behov och tillgångar. För den händelse de föreliggande resurserna ej medgiver omedelbar förtur åt N-fallen, finns alltså risk för intressekollision mellan å ena sidan medicinskt vårdbehov för verkligt psykiskt sjuka och å andra sidan N-fallens formella rätt till intagning utan dröjsmål.

Sjukvårdsläkarna strävar givetvis efter kortast möjliga väntetid för N-fall. Som regel torde väntetiden ej överstiga en vecka, räknat från det handlingarna kommit sjukvårdsläkaren tillhanda tills patienten intages på sjukhuset. I vissa fall har väntetid om 3—4 veckor ej kunnat undvikas. Det bör nämligen beaktas, *att* sjukhusets resurser ej medgiver mer än ett begränsat antal patienter samtidigt med de speciella krav på vård och behandling, som flertalet N-fall påkallar, *att* vårdtiden för dessa patienter som regel blir förhållandevis lång och *att* försöksutskriva sådana patienter ofta måste kunna beredas sluten vård med speciell förtur.

Önskemål: För att på ett medicinskt försvarbart sätt komma ifrån nuvarande föga tilltalande situation, då olika grupper av psykiskt sjuka måste vägas emot varandra, när det gäller förtur till intagning, önskar sjukvårdsläkarna att man så fort som möjligt uppför speciella sjukhus och/eller kliniker för N-fall och ur vårdsynpunkt likställda fall (s. k. sociopatvård). Den främsta fördelen med vård på specialsjukhus/specialkliniker av sociopater skulle givetvis vara att vård- och behandlingsmöjligheterna för övriga verkligt psykiskt sjuka därigenom kunde förbättras vid nuvarande sjukhus för psykiatrisk vård. Vissa avdelningar vid dylika sjukhus får nämligen f. n. på ett olyckligt sätt sin miljö präglad av närvaron av patienter, som kräver särskilda anordningar för säkerhet och övervakning m. m., något som verkar negativt på andra psykiskt sjuka och deras anhöriga. Strävandena att integrera somatisk och psykiatrisk vård skulle påtagligt främjas, om inslagen av kriminalvård utrensades från gängse psykiatriska sjukhus.

Sjukvårdsläkarnas önskemål om specialsjukhus/specialkliniker för sociopatvård överensstämmer helt med direktionens uppfattning i denna fråga.

Efter remiss avgavs yttranden av socialstyrelsen — efter hörande av Malmö stads sjukvårdsstyrelse — samt av direktionen för S:t Lars' sjukhus samt sjukvårdsstyrelsen i Malmöhus läns landsting.

Socialstyrelsen anförde inledningsvis.

Enligt 12 § lagen om beredande av sluten psykiatrisk vård i vissa fall skall socialstyrelsen, om någon genom lagakraftvunnen dom överlämnats till sluten psykiatrisk vård, föranstalta om att han utan dröjsmål intages på sjukhus för sådan vård. Varken i denna lag eller sjukvårdslagen (25 §) finns något stadgande rörande överläkarens skyldighet att intaga patienter av nu förevarande slag. I förarbetena till förstnämnda lag (prop. 53/66 sid. 76) uttalas emellertid att, när socialstyrelsens beslut om intagning föreligger, den sjuke bör utan dröjsmål tagas in på det sjukhus styrelsen bestämt. Däri framhålles också (sid. 183) att vid judiciellt överlämnande av person till sluten psykiatrisk vård något intagningsbeslut av läkare inte bör fattas och inte heller någon sådan prövning av vårdbehovet företas som äger rum när en patient tagits in efter ansökan.

Ur nämnda synpunkter är det givetvis otillfredsställande att som framgår av handlingarna i ärendet det rättssäkerhets- och vårdintresse som styrelsen har satts att bevaka genom bestämmelserna i 12 § ovannämnda lag i vissa fall inte tillgodoses på föreskrivet sätt. Det är i hög grad angeläget att vederbörande läkare vidtar alla tänkbara åtgärder för N-fallens omedelbara emottagande.

Styrelsen berörde härefter de speciella svårigheter att omhändertaga ifrågavarande patienter, som föreligger vid S:t Lars sjukhus, och yttrade därvid följande.

Sjukhusets upptagningsområde utgöres av delar av Malmöhus och Kristianstads läns landstingsområden, varjämte vid sjukhuset avtalsenligt vårdas s. k. N-fall från Malmö stad.

Kristianstads läns landstingsområde saknar f. n. en utbyggnad av områdets psykiatriska vårdorganisation, som är adekvat i förhållande till vårdbehovet. Till följd därav belastas bl. a. S:t Lars sjukhus med psykiatrisk sjukvård, som egentligen borde ankomma på L-länet. Det kan förutskickas att en förhållandevis lång tid kommer att förflyta innan pågående upprustning av den psykiatriska sjukvården i Kristianstads läns landstingsområde ger praktisk effekt.

Vidare tillkommer för S:t Lars sjukhus, som ovan angivits, den speciella komplikationen att sjukhuset vårdar N-fall från Malmö stad. En ändring av detta förhållande är avhängig av kommunal överenskommelse och ligger inte inom styrelsens kompetensområde. Styrelsen vill ändock framhålla att det otvivelaktigt vore av värde om Malmö stad omprövade sina möjligheter att övergångsvis inom egna inrättningar ansvara för vården av N-fallen.

Enligt socialstyrelsen ägde emellertid svårigheterna vid S:t Lars sjukhus även samband med den bristfälliga organisationen av den s. k. sociopatvården i landet i dess helhet. Styrelsen anförde härutinnan bl. a.

F. n. vårdas s. k. sociopater på *dels* Karsuddens sjukhus i Katrineholm *dels* särskilda avdelningar vid S:t Sigfrids sjukhus i Växjö och Sundsvalls sjukhus *dels* de fasta paviljongerna vid Säters sjukhus och Norra sjukhuset, Västervik, *dels* vissa vid ett flertal sjukhus för psykiatrisk vård under hand inrättade särskilda vårdavdelningar. Därjämte finns sådana patienter spridda bland övriga patienter vid vissa sjukhus för psykiatrisk vård.

Den relativt blygsamma omfattningen och resurstillgången hos ifrågavarande vårdform är till stor nackdel inte endast för denna utan även för psykiatrin i övrigt. Den strävan mot differentiering och liberalisering av den gängse psykiatrin som länge varit kännetecknande för modern psykiatrisk planeringsverksamhet motver-

kas sålunda bl. a. av den samvård mellan sociopater och övrigt psykiatriskt klientel, vilken tyvärr alltjämt är förhärskande i betydande omfattning.

Socialstyrelsen har f. n. på remiss ett förslag av regionvårdskommittén angående vårdorganisation för sociopater. Däri föreslås bl. a. *att* sociopatvården ordnas regionvis, *att* regionerna blir identiska med dem för kroppssjukvård, *att* regionenheterna förlägges till kroppssjukvårdens regionvårdscentra, *att* enheterna förses med lämpliga diagnostiska och terapeutiska resurser *samt att* en rationell eftervårdsorganisation kommer till stånd.

Socialstyrelsen anser att regionvårdskommitténs förslag till övervägande del tar sikte på en mer definitiv utformning av sociopatvården och alltså måste i motsvarande omfattning ses ur ett långtidsperspektiv.

Emellertid är det aktuella vårdbehovet för sociopater inom den psykiatriska vårdorganisationen så stort och de existerande vårdresurserna för ändamålet så begränsade att åtgärder snarast måste vidtas för att förbättra situationen under övergångstiden fram till dess en långtidsplanering börjar ge effekt.

En betydande del av sociopatklientelet inom den psykiatriska vården utgöres av patienter, som överlämnats till sluten psykiatrisk vård efter beslut av domstol. Antalet sådana patienter tenderar att öka kraftigt. Under år 1963, 1964, 1965, 1966, 1967 och 1.1—31.8.1968 överlämnades sålunda till sluten vård 339 resp. 349, 337, 356, 431 och 304 (proportionellt för hela året 456) patienter. Antalet svåra brott har undergått en ökning. I sammanhanget bör sålunda uppmärksammas att antalet patienter som överlämnats till sluten psykiatrisk vård för nämnda år med anledning av brott mot liv och hälsa utgjort 45 resp. 59, 58, 95, 91 och 75 (proportionellt för hela året 112), medan motsvarande antal patienter, som överlämnats till sådan vård i samband med brott mot frihet och frid, utgjort 0, resp. 0, 3, 5, 13 och 12 (proportionellt för hela året 18). Till bilden hör också att det stegrade narkotikamissbruket utgör ett alltmer markant inslag såväl i brottssituationerna som vid patienternas omhändertagande inom den psykiatriska sjukvården. Till följd bl. a. härav ökar de disciplinära svårigheterna vid vårdens handhavande.

Specialavdelningarna vid S:t Sigfrids sjukhus i Växjö och Sundsvalls sjukhus resp. fasta paviljongerna vid Säters sjukhus och Norra sjukhuset i Västervik är regelmässigt fullbelagda. Svårigheter föreligger därför allt som oftast att i förekommande fall överföra patienter till dessa avdelningar. Karsuddens sjukhus har f. n. endast c:a 100 patienter men avser att motta ytterligare patienter i samband med öppnandet av en tredje överläkaravdelning. Enligt den målsättning, som f. n. gäller för sjukhusets vårdverksamhet, mottas emellertid i första hand endast patienter, som betraktas som rehabiliteringsbara.

Med anknytning till vad ovan sagts om nödvändigheten av snara åtgärder ur korttidsperspektiv avser socialstyrelsen att redan under hösten 1968 i samråd med sjukvårdshuvudmännen vidta övergångsvisa sådana. De principiella riktlinjerna för denna provisoriska planering torde i huvudsak innefatta inrättande av särskilda sociopatavdelningar inom de psykiatriska sjukhus, där sociopatklientelet alltjämt är i sin helhet blandat med övriga patienter (vid S:t Lars sjukhus finns inte någon särskild sociopatavdelning), en utökning, där detta är möjligt, av antalet sociopatplatser, ett allsidigare utnyttjande av Karsuddens sjukhus samt en förbättring av sociopaternas möjligheter till rehabilitering och eftervård.

Sjukvårdsstyrelsen i Malmöhus läns landsting yttrade bl. a.:

Som framgår av socialstyrelsens yttrande i ärendet var de resurser för sociopatvård som i samband med huvudmannaskapsreformen överlämnades till landstingen begränsade. Härtill kommer att en betydande del av befintliga resurser är omo-

derna. Ehuru från statens sida genom tillskapande av Karsuddens sjukhus, som dock kunnat beläggas endast till en mindre del, ansträngning gjordes för att höja sociopatvårdens standard och kapacitet, framstår det som uppenbart, att resurserna i ifrågavarande hänseende icke motsvarar behovet. Följden härav har blivit, att flertalet av de patienter, varom nu är fråga, omhändertages vid vanliga psykiatriska sjukhus, ehuru de icke är lämpade för omhändertagande vid dessa.

Det är realistiskt förutsätta att sociopater jämväl fortsättningsvis under ett antal år kommer att vara hänvisade till omvårdnad vid nyssnämnda sjukhus. — I likhet med direktionen för S:t Lars sjukhus anser sjukvårdsstyrelsen det vara angeläget att tillskapa särskilda vårdresurser för sociopater. De fördelar som är att vinna härigenom är allmänt omvittnade. Det bl. a. i socialstyrelsens yttrande nämnda förslaget av regionvårdskommittén beträffande vårdorganisation för sociopater belyser detta förhållande.

Detta förslag innefattar ett handlingsprogram, som — därest det antages av sjukvårdshuvudmännen — för sitt realiserande kräver betydande investeringar. Det är redan på grund härav uppenbart, att åtgärder för sociopatvårdens definitiva upprustning kan genomföras först på lång sikt. Detta förhållande nödvändiggör jämväl enligt sjukvårdsstyrelsens mening åtgärder från sjukvårdshuvudmännens sida, syftande *dels* till att vid befintliga sjukhus för en övergångstid tillskapa för sociopater så adekvata behandlingsresurser som möjligt, och *dels* till att begränsa de olägenheter för övriga patienter som följer av sociopaters närvaro vid vanliga psykiatriska sjukhus. En möjlig utväg är — såsom socialstyrelsen anfört — att koncentrera sociopaterna till vissa avdelningar vid befintliga psykiatriska sjukhus samt utrusta dessa avdelningar — ifråga om personal, ifråga om särskilda resurser för arbetsterapi etc. — med hänsyn till de krav som följer av sociopaternas svårsköttheit och den särskilda behandlingsmetodik som dessa kräver.

Socialstyrelsen avgav senare yttrande över det förslag till vårdorganisation för sociopater, som framlagts av en arbetsgrupp inom regionvårdskommittén. I yttrandet tog styrelsen principiellt avstånd från arbetsgruppens förslag till specialsjukhus i anslutning till regioncentra för ifrågavarande klientel, främst med hänsyn till angelägenheten av att så långt som möjligt undvika en vårdorganisation som framhäver klientelets speciella karaktär. Styrelsen föreslog i stället en försöksorganisation med smärre, decentraliserade enheter inom ramen för de vanliga psykiatriska sjukhusen, bl. a. inom Malmö—Lund-regionen, varjämte styrelsen betonade nödvändigheten av att vissa provisoriska åtgärder snarast vidtogs av sjukvårdshuvudmännen i samråd med socialstyrelsen.

Vid ärendets avgörande anförde JO Bexelius följande.

12 § lagen om beredande av sluten psykiatrisk vård i vissa fall förutsätter, att den som genom lagakraftvunnen dom överlämnats till sluten psykiatrisk vård skall genom socialstyrelsens försorg kunna utan dröjsmål intagas på sjukhus för sådan vård. Av handlingarna framgår emellertid att betydande svårigheter härför möter icke blott inom S:t Lars sjukhus' upptagningsområde utan också för landet i övrigt. Även om särskilda svårigheter av övergångsnatur föreligger för S:t Lars sjukhus, beroende på att Malmö stad enligt tidigare avtal varit befriad från att

omhändertaga ifrågavarande patienter, är huvudorsaken till svårigheterna tydligen att hänföra till de brister som för närvarande vidlåder organisationen för vård av s. k. sociopater i landet i dess helhet. Förslag föreligger emellertid numera till ordnandet av denna vård. Såväl socialstyrelsen som vederbörande sjukvårdsstyrelser synes vidare vara väl medvetna om angelägenheten av att snara åtgärder vidtages för en praktisk lösning av denna vårdfråga, i första hand av provisorisk karaktär.

Vid sådant förhållande saknas anledning till ingripande från min sida. Ärendet föranleder därför icke någon min vidare åtgärd. Jag vill dock starkt understryka vikten av att åtgärder för frågans lösning skyndsamt vidtages.

Krav på förstadagsintyg vid sjukanmälan

En tjänsteman vid riksbanken, som led av en reumatisk sjukdom, erhöll på nyåret 1967 meddelande från arbetsgivaren att försäkringskassan överfört honom till den kategori försäkrade som skall lämna läkarintyg för varje sjukdag, alltså även vid endagsfrånvaro. Han klagade hos JO över försäkringskassans och riksbankens förfaringssätt att utan hans hörande meddela ett för honom så kännbart beslut. Efter att ha hört försäkringskassan och riksbanken anförde JO Bexelius följande.

Enligt 3 kap. 7 § lagen om allmän försäkring må allmän försäkringskassa, när skäl är därtill, påfordra att nedsättning av arbetsförmågan styrks genom intyg av läkare. Stadgandet tillämpas normalt så att läkarintyg avkräves fr. o. m. åttonde sjukdagen. För kortare sjukperiod är således den försäkrades egna uppgifter regelmässigt tillfyllest.

Om en försäkrad haft upprepade korta sjukperioder har allmän försäkringskassa möjlighet att påfordra att den försäkrade vid kommande sjukfall styrker nedsättning av arbetsförmågan med läkarintyg redan från första sjukdagen. En liknande befogenhet har enligt sjukkontrollkungörelsen tillagts offentlig arbetsgivare.

Ett beslut om förstadagsintyg torde — oavsett huruvida det meddelas av försäkringskassa eller arbetsgivare — av den försäkrade ofta uppfattas som ett uttryck för bristande förtroende för hans under straffansvar lämnade uppgifter. Det kan givetvis också vara betungande för en av sjukdom drabbad person att nödgas anskaffa läkarintyg varje gång han insjuknar. Av detta följer att ett beslut om förstadagsintyg inte bör fattas enbart på grund av sjukskrivningsfrekvens e. d., utan först sedan en utredning om vederbörandes sjukdomsförhållanden ägt rum. Detta har kommit till uttryck i riksförsäkringsverkets cirkulär nr 19/1966, enligt vilket samråd regelmässigt bör ske med förtroendeläkaren när fråga uppkommer att avkräva försäkrad förstadagsintyg. I cirkuläret anges därjämte att tillfälle bör beredas den försäkrade att yttra sig i samband med meddelande av beslutet. I cirkuläret framhålles att vad nu sagts gäller även försäkrade som omfattas av arbetsgivarinträde, dock kan överenskommas med vederbörande myndighet att denna ombesörjer erforderliga åtgärder. Samma syfte torde ligga bakom föreskriften i punkt 4 av anvisningarna till sjukkontrollkungörelsen att tjänsteman med onormal sjukledighetsfrekvens skall beredas tillfälle att med personalledaren motivera sitt ledighetsbehov.

Initiativet till beslutet att avkräva L. förstadagsintyg togs av Stockholms all-

männa försäkringskassa. Beslut därom synes därefter ha meddelats sedan samråd ägt rum mellan försäkringskassans representant och personalledaren på riksbanken. Varken kassan eller banken har, såvitt visats, berett L. tillfälle att yttra sig i frågan innan beslutet fattats. Något samråd med förtroendeläkaren eller med annan läkare har uppenbarligen inte ägt rum. Det sätt varpå L. avkrävts förstadagsintyg synes vid sådant förhållande otillfredsställande och stridande mot vad som åsyftas med meddelade anvisningar. Med hänsyn till vad som framkommit i ärendet torde också kunna för visst antagas att något beslut om förstadagsintyg aldrig skulle ha fattats, därest en utredning rörande L:s sjukdomsförhållande dessförinnan kommit till stånd.

Försäkringskassan har uppgivit, att vid telefonsamtalet mellan kassan och riksbanken överenskommits, att banken skulle ombesörja erforderliga åtgärder, »vilket i detta fall skedde genom att man begärde förstadagsintyg». Av detta synes närmast följa att kassans uppfattning var att beslut om förstadagsintyg skulle fattas av banken. Personalledaren har å sin sida uppgivit att kassan vid telefonsamtalet ombett honom att meddela L., att denne vid kommande sjukfall hade att lämna förstadagsintyg. Banken skulle sålunda endast ha att framföra ett av kassan redan fattat beslut.

Såvitt framgår av utredningen har tillfälle icke beretts L. att i anledning av försäkringskassans framställning vid samtal med personalledaren motivera sitt ledighetsbehov. Sådant samtal skall, såsom nämnts, enligt sjukkontrollkungörelsen äga rum, om tjänsteman har onormal sjukledighetsfrekvens. Enligt min mening bör bestämmelsen medföra att sådant samtal alltid kommer till stånd, när fråga uppkommer att avkräva förstadagsintyg av en anställd. Skulle vid sådant samtal framkomma omständigheter som tyder på att anledning saknas att avkräva intyg, bör det ankomma på vederbörande arbetsgivare att underrätta försäkringskassan eller tjänsteläkaren eller vidtaga annan liknande åtgärd. Att — såsom synes ha skett i nu förevarande fall — vid framförande av beslutet om förstadagsintyg uppmana den anställde att själv kontakta kassan, kan knappast anses tillfyllest.

Information om sociala bidrag till sjukvård

Stadsfullmäktige i Stockholm har anslagit medel för bidrag till bestridande av skillnaden mellan vårdavgift på enskilt sjukhem och den avgift patienten enligt prövning skulle ha att erlägga på kommunalt sjukhus. Den ordningen tillämpas att, när en långtidssjuk patient överförs från akutsjukhus till enskilt sjukhem på sjukvårdsförvaltningens initiativ, patienten genom sjukhuskurator får meddelande om möjligheten att få nedsatt vårdavgift och hjälps med upprättande av ansökan. I ett fall, där en patient genom anhörigas försorg flyttats från S:t Eriks sjukhus till enskilt sjukhem, hade någon upplysning ej lämnats dem om möjligheten till bidrag. När man först två år senare fick kännedom om möjligheten och gjorde ansökan, beviljades bidrag först fr. o. m. ansökningsdagen men ej för den gångna tiden. JO Bexelius fann det otillfredsställande att det i fall av bristande kännedom om bidragsformen kommer att bero av tillfälliga omständigheter om en person, som utan förmedling av sjukvårdsförvaltningen intas på enskilt sjukhem, kan utnyttja bidragsmöjligheten och betonade angelägenheten av ändamålsenlig information om det sociala bidraget.

IV. Förvaltningen i övrigt

JO:s uppgifter och verksamhet

JO:s tillsynskompetens

I några ärenden har uppkommit mera speciella frågor om vilka offentliga funktionärer som står under JO:s tillsyn. *Ledamöterna av styrelsen för Sveriges advokatsamfund* har ansetts stå under JO:s tillsyn i fråga om sin handläggning av disciplinärenden. *Styrelse för befälsutbildningsförening* har även befunnits stå under JO:s tillsyn. Vidare har *ordföranden i allmänningsstyrelsen* för Orsa sockens besparingsskog funnits stå under JO:s tillsyn men ej särskild *regleringssamfällighet* enligt vattenlagen.

I ärende angående klagomål mot *fullmäktige i riksbanken* anförde JO Lundvik.

Fullmäktiges i riksbanken ställning i ansvarshänseende regleras genom en särskild lag av den 26 juni 1936, benämnd ansvarighetslagen för fullmäktige i riksbanken och fullmäktige i riksgäldskontoret m. fl. Enligt 1 § i denna lag gäller, att om fullmäktig överträder eller eftersätter de plikter som åligger honom i sådan egenskap eller eljest förbryter sig i utövningen av sin befattning, han skall straffas därför så som i allmän lag är stadgat om brott av ämbetsman. Enligt 2 § ankommer det på riksdagen eller dess bankoutskott eller revisorer att förordna om sådant åtal. (Härmed kan också jämföras stadgandet i 111 § regeringsformen, att fullmäktige i riksbanken icke kan ställas »till redo och ansvar» annat än efter riksdagens beslut.) Åtalet utföres — enligt 17 § instruktionen för riksdagens ombudsmän — av någon av justitieombudsmännen. Tidigare har gällt, att JO under viss förutsättning ägde väcka åtal mot bankofullmäktig även utan särskilt bemyndigande men stadgandena härom har numera utgått (se härom SOU 1965: 64 s. 228 f.; jfr också bankoutskottets utl. 1936: 81 s. 2).

Av det anförda framgår, att JO icke äger väcka åtal mot bankofullmäktig utan bemyndigande av riksdagen, bankoutskottet eller riksdagens revisorer. Läget är i princip analogt med vad som gäller i fråga om åtal mot statsråd. Av 106 § regeringsformen följer nämligen, att det är konstitutionsutskottet, och endast detta, som äger besluta om åtal mot statsråd och att det sedan ankommer på JO att utföra åtalet (jfr också 16 § instruktionen för riksdagens ombudsmän).

Eftersom JO icke utan bemyndigande kan väcka åtal mot statsråd, anses JO ej heller äga ingripa mot statsråd på annat sätt såsom genom erinringar eller påpekanden. Enligt gammal, fast praxis avböjer JO att till prövning upptaga klagomål mot statsråd under hänvisning till att statsråds ämbetsutövning icke står under JO:s tillsyn.

Något motsvarande spörsmål har icke aktualiserats beträffande bankofullmäktiges ämbetsutövning, i allt fall ej under senare år. Enligt min mening måste emellertid frågan om JO:s eventuella tillsyn över bankofullmäktige bedömas på samma sätt som JO:s befogenheter gentemot statsråd. Eftersom JO — som redan påpekats

— icke kan väcka åtal mot bankofullmäktig utan särskilt bemyndigande, kan han icke heller ingripa på annat sätt och har att avvisa klagomål som hos honom anföres mot bankofullmäktig.

Även beträffande *riksbankschefen* har fråga om JO:s tillsyn kommit under bedömande. JO Lundvik anförde som skäl för beslut att ej pröva klagomål mot riksbankschefen.

Såsom framgår av bl. a. 72 § regeringsformen är riksbankschefen alltid en av bankofullmäktige. Frågan, huruvida riksbankschefen är undandragen JO:s tillsyn, är emellertid icke besvarad enbart med detta konstaterande. Det skulle i och för sig kunna tänkas, att de särskilda åtalsregler som här är av betydelse och medför att JO icke kan ingripa utan bemyndigande gäller endast så länge riksbankschefen så att säga handlar såsom fullmäktig i riksbanken men icke när han i övrigt utövar sitt ämbete, om nu en sådan distinktion kan göras. Det är emellertid att märka, att den särskilda ansvarighetslagen för fullmäktige i riksbanken och riksgäldskontoret även gäller för riksgäldsdirektören, också om denne icke är fullmäktig. Reglerna för åtal mot riksgäldsdirektören, när han ej är fullmäktig, är snarlika dem som gäller för åtal mot fullmäktig. Ej heller mot riksgäldsdirektören kan JO ingripa utan särskilt bemyndigande. — Att riksgäldsdirektören men ej riksbankschefen blivit särskilt nämnd beror uppenbarligen därpå, att den förre icke automatiskt tillika är fullmäktig; jfr för övrigt förarbetena till ansvarighetslagen i bankoutskottets utlåtande 1936: 81. Bestämmelsen om riksgäldsdirektören kan ej tolkas annorlunda än att den gäller för hans verksamhet i allo inom riksgäldskontoret. Jag kan icke finna något skäl till att riksbankschefen skulle åtnjuta mindre skydd mot åtal än riksgäldsdirektören. Jag finner därför lagens mening vara den, att frågan om åtal mot riksbankschefen i denna hans egenskap städse skall bedömas enligt ansvarighetslagen. Till det anförda må läggas, att slutsatsen stödes även av det förhållandet att gällande författningar rörande riksbanken icke på något sätt antyder att riksbankschefen skulle kunna tänkas handla i annan egenskap än såsom en av fullmäktige.

Beträffande frågan om JO:s tillsyn över *allmänna reklamationsnämnden* uttalade JO Lundvik.

Allmänna reklamationsnämnden har bildats av statens konsumentråd, som fastställt stadgar för nämnden. Dess verksamhet bekostas av staten. Nämndens uppgift är att, med vissa undantag, på begäran av konsument, som finner sig ha anledning till anmärkning mot vara eller tjänst vilken inköpts eller tillhandahållits i näringsverksamhet, avge yttrande rörande varans eller tjänstens beskaffenhet samt övriga omständigheter av betydelse för reklamationsfrågans bedömning. Finner nämnden klaganden ha fog för sin talan, bör nämnden lämna anvisning om hur klaganden bör vinna rättelse. Nämnden består av ordförande och 32 ledamöter, samtliga utsedda av konsumentrådet. Ordföranden och sex av ledamöterna utses direkt av konsumentrådet. Övriga ledamöter utses efter förslag av Kooperativa Förbundet, Landsorganisationen i Sverige, Sveriges Grossistförbund, Sveriges Köpmannaförbund m. fl. organisationer. Under beaktande av nu nämnda olika omständigheter framstår nämnden knappast som infogad i den statliga organisationen och det har ansetts, att den ej kan betecknas som en myndighet (jfr SOU 1968: 27 s. 81).

I sitt yttrande i ärendet har statens konsumentråd uttalat som sin mening, att allmänna reklamationsnämndens ordförande och ledamöter icke är underkastade

ämbetsansvar i denna sin egenskap. Nämndens tjänstemän, vilka är anställda hos konsumentrådet, skulle däremot ha ämbetsansvar. Detta gällde även bl. a. de av nämnden anlitade särskilda föredragandena.

Frågan, huruvida nämndens ordförande och ledamöter är underkastade ämbetsansvar, framstår som i viss mån tveksam. Med hänsyn till vad ovan upplysts om nämndens tillkomst, uppgifter, sammansättning och ställning talar enligt min mening dock övervägande skäl för att konsumentrådet har rätt i sin bedömning att ämbetsansvar icke föreligger.

Med hänvisning till det anförda — och då anledning saknas för mig att ingå i prövning av om någon nämndens tjänsteman förfarit felaktigt i förevarande fall — finner jag mig icke böra upptaga klagomålen till prövning.

Sedan klagomål anförts mot *statens betongkommitté* anförde stf JO Thyresson.

Enligt vad jag under hand inhämtat från statens planverk är statens betongkommitté ett organ som funnits i snart 30 år. Dess verksamhet bekostas av åtta samverkande ämbetsverk via verkens budget. Det är främst fråga om de s. k. byggande verken. Kommitténs sekretariat är formellt lokaliserat till statens planverk. Kommitténs huvuduppgift är att utarbeta förslag till bestämmelser på betongområdet till sina huvudmän och att utöva en allmänt rådgivande funktion. Ordförande i kommittén är professorn i brobyggnad vid tekniska högskolan i Stockholm Georg Wästlund och sekreterare civilingenjören Tage Kron. I kommittén ingår representanter även för det enskilda näringslivet. Några administrativa befogenheter har kommittén inte. Den har ej heller befogenheter att ge för huvudmännen bindande besked.

Under beaktande av nu nämnda olika omständigheter finner jag att kommittén inte kan anses utgöra någon egen myndighet. Kommittén kan inte heller räknas som en integrerad enhet hos någon av de uppdragsgivande myndigheterna, inte ens hos statens planverk. Av den omständigheten att kommittén enligt det sagda inte torde ha karaktär av myndighet kan dock inte utan vidare dragas den slutsatsen, att ordföranden och ledamöterna i den ej har ämbetsansvar. Med hänsyn till vad som upplysts om kommitténs uppgifter, sammansättning och ställning talar dock enligt min mening övervägande skäl för att sådant ansvar ej föreligger.

Med hänvisning till det anförda finner jag mig icke kunna upptaga klagomålen till prövning.

Om utredning i JO-ärenden

I en skrivelse som kom in till JO den 5 maj 1969 anförde ledamoten av riksdagens första kammare Nils Nilsson — under framhållande av angelägenheten av att ärendena hos JO får en så opartisk behandling som möjligt — att det med nuvarande ordning kan inträffa, att ett ärende utreds av personer med mer eller mindre nära anknytning till ärendets tidigare handläggning, i vissa fall även av personal som i tjänsteställning är överordnad den person som framfört ärendet till JO. Nilsson ifrågasatte om en sådan utredningsform är tillfredsställande och hemställde att JO och riksdagens JO-delegation prövar möjligheten av ändrade former vid utredning för vissa ärenden.

I anledning härav anförde JO Bexelius, efter samråd med justitieombudsmännen Henkow och Lundvik, i skrivelse till Nilsson den 15 juli 1969 följande.

Formerna för utredningen i JO-ärenden har vid åtskilliga tillfällen varit under bedömning hos riksdagen och hos statliga utredningar. Senast var det fallet under 1963 års JO-utrednings arbete.

I sitt betänkande (SOU 1965: 64) anförde utredningen (s. 204) efter en i allt väsentligt rättvisande redogörelse för hur beredningen av JO-ärendena går till bl. a. att utredningsförfarandet i stort sett torde bedrivas så rationellt som syntes möjligt, samtidigt som kraven på rättssäkerhet i förfarandet fick anses väl tillgodosedda. Såvitt framgår av prop. 1967: 32, där remissyttrandena över betänkandet redovisades, rönte denna bedömning inte motsägelse från någon remissinstans. Ej heller anfördes från riksdagens sida vid dess behandling av 1967 års JO-reform några avvikande synpunkter i ämnet.

I klagoärenden hos JO kan erforderlig utredning mången gång erhållas genom ett förfarande som närmast får karaktären av skriftväxling mellan två mot varandra stående parter — klaganden och den anmälda myndigheten eller tjänstemannen. I sådana fall kan utredningsåtgärderna hos JO begränsa sig till en remiss av klagoskriften till myndigheten eller tjänstemannen och en slutremiss till klaganden av handlingarna i ärendet. Att klagoskriften på detta sätt delges med den anmälda myndigheten eller tjänstemannen är oundgängligt i alla fall, där anledning kan antas förekomma till kritik, eftersom JO inte kan kritisera någon utan att denne först blivit hörd och fått tillfälle att försvara sitt handlingssätt. Det är vidare att märka att denne som regel är väl initierad i saken och därför utgör en upplysningskälla som inte bör lämnas outnyttjad. De svar som erhålls efter remissen till den anmälda myndigheten eller tjänstemannen ger inte alltid fullständiga upplysningar. En eller flera nya remisser kan då göras till dess alla de upplysningar lämnats som bedöms erforderliga. Utredning genom sådan i JO:s regi organiserad skriftväxling utgör den normala formen för utredning i de fall där man inte kan nöja sig med att enbart infordra myndighets handlingar för kontroll. Den genom skriftväxlingen erhållna utredningen kan i mån av behov kompletteras genom inhämtande av expertutlåtande, muntliga förhör m. m. varom mera nedan.

Remissförfarandet kan emellertid också byggas ut på det sättet att JO remitterar ärendet inte direkt till den tjänsteman som anmälts utan till hans närmast överordnade chef. Härigenom vinnes att JO får inte bara en förklaring från den som anmälts utan också kompletterande utredning och yttrande över denna förklaring från den anmäldes överordnande. Klagomål mot en polisman kan sålunda remitteras till vederbörande polischef, klagomål mot vårdare på fångvårdsanstalt till styresmannen på anstalten, klagomål mot en officer till regementschefen, klagomål mot kommunalkamrer till kommunalnämnden etc.

När särskilda omständigheter talar för det, såsom att vederbörande chefs förutsättningar att bedöma saken fullt objektivt och utan förutfattad mening kan antas vara mindre gynnsamma, görs remissen i stället till överordnad tillsynsmyndighet, dvs. i sådana fall som de nämnda till länspolischefen, vederbörande kriminalvårdsdirektör, chefen för armén respektive länsstyrelsen. Även om i och för sig anledning saknas att antaga att den närmaste överordnade inte skulle kunna göra en

fullt objektiv utredning och bedömning, föredrar man dock ändå att ställa remissen till tillsynsmyndigheten i mera ömtåliga fall för att förebygga eventuella misstankar om partiska utlåtanden.

Finns det på grund av sakens utgreningar eller andra omständigheter, såsom förtroendeskäl av nyssnämnda slag eller misstanke om allvarligt ämbetsbrott, som kan föranleda åtal, inte lämpligt att över huvud taget anlita en myndighet inom samma hierarki, begär JO antingen länsåklagares eller annan åklagares biträde med utredningen eller verkställer utredningen genom egen personal, antingen någon av tjänstemännen hos JO eller någon jurist som tillkallas särskilt för uppdraget.

Beträffande polismyndighets medverkan vid ärendes beredande genom förhör med tjänsteman eller enskilda personer uttalade 1965 års JO-utredning (SOU 1965: 64 s. 204), att sådant förfarande i många fall är rationellt och kan medföra en märkbar avlastning av arbetsbördan hos JO men att det enligt utredningens mening bör utnyttjas med återhållsamhet. Bl. a. kan myndigheter och tjänstemän känna det olustigt att bli underkastade polisförhör i anledning av mer eller mindre obefogade klagomål. Enligt utredningens mening bör polismyndighet som regel medverka endast i ärenden, i vilka finnes grundad anledning antaga att tjänstefel förekommit. Vad utredningen sålunda uttalat överensstämmer med rådande uppfattning inom JO-ämbetet.

Vid den tidpunkt, då ställning tas till hur utredningen av ett ärende skall läggas upp, framgår inte alltid om och i vad mån saken är av så ömtålig eller allvarlig beskaffenhet eller eljest av så speciell natur att den reguljära remissordningen bör frångås och uppdrag lämnas någon med fristående ställning att ombesörja utredningen redan från början. Det kan därför inträffa att överordnads biträde vid utredningen begärs, fastän det i ljuset av vad som senare framkommer i ärendet inte lämpligen bort ske. Någon saklig inverkan på ärendets utgång skall detta dock inte få, eftersom utredningen inte är avslutad i och med remissförfarandet i fråga. Finnes det utredningsmaterial som tillförts ärendet genom remissen otillräckligt eller eljest otillfredsställande, fortsätter nämligen utredningen. Härvid kan, om det behövs, en åklagare eller JO:s egen personal anlitas. Det förekommer också att utredningen kompletteras genom förhör som hålls av JO själv. Det förtjänar framhållas att det reguljära remissförfarandet under alla förhållanden bör ses endast som en första etapp i utredningen av ett ärende och att ansvaret för slutfasen av utredningen vilar på föredraganden i ärendet och i sista hand på JO själv. Från JO:s ämbetsberättelser kan som illustration av det sagda anföras 1968 s. 205 (remiss först till byggnadsnämnd därefter till åklagare), 1965 s. 277 (remiss först till polischefen därefter till statsåklagaren), 1968 s. 183 (remiss direkt till länsåklagare), 1965 s. 81 (utredning genom kanslichefen hos JO), 1965 s. 337 (först remiss till ÖÄ för utredning och yttrande därefter kompletterande utredning på JO-expeditionen med bl. a. förhör inför JO personligen). Ett nyligen avgjort ärende rörande försummelse av barnavårdsman att ingripa i anledning av vanvård av barn remitterades för utredning först till barnavårdsnämnden och sedan till länsstyrelsen såsom tillsynsmyndighet, varefter saken, innan ärendet avgjordes av JO, ytterligare ut-

reddes genom polisens försorg och slutligen genom att en tjänsteman hos JO utsändes att hålla kompletterande förhör med vissa personer.

Det bör inte förbises att utredningstaktiken ofta innefattar lämplighetsbedömningar, som lämnar utrymme för delade meningar. Det förekommer klagande för vilka endast det absolut bästa är gott nog och som anser att deras ärenden bör utredas uteslutande genom JO:s egen försorg med muntliga förhör m. m., medan JO bedömer de ordinära rutinerna tillräckliga. JO kan därför inte undgå kritik från sådana som hyser annan uppfattning angående hur utredningen lämpligen bör bedrivas. För förtroendet för JO är det dock naturligtvis angeläget att välja en utredningsform som i möjligaste mån förebygger uppkomsten av sådan kritik. Det bör i detta sammanhang också uppmärksammas att det ligger i JO:s fria skön inte bara att bestämma om hur ett ärende skall utredas utan också hur ingående den skall göras. Det har nämligen uppdragits åt JO att inom tämligen vida gränser avgöra om och på vad sätt en sak skall prövas. JO kan begränsa sig till en ren tjänstefelsprövning men kan också gå in på mycket allsidiga bedömningar om JO finner att saken har betydande intresse utöver det enskilda ärende som föreligger.

När det gäller den kommunala självstyrelsen förutsättes JO dock skola iakttaga större återhållsamhet än eljest när det gäller prövningens omfattning. Det är givet att ju mer begränsad prövning som JO anser sig böra underkasta ett ärende desto mindre ingående blir utredningen. Delade meningar kan naturligtvis i ett enskilt ärende också hysas om hur långt JO:s prövning bör sträcka sig. Ej sällan bottnar därför kritik av en JO-utredning i en avvikande uppfattning om prövningens omfattning.

Till fullständigande av bilden av utredningsförfarandet bör erinras om att klaganden i ärendet i allmänhet får del av utredningsmaterialet, innan ärendet avgörs och därvid har tillfälle att framställa anmärkningar mot materialet och påkalla kompletteringar. Sådan delgivning av utredningsmaterialet före ärendets avgörande sker undantagslöst, om klagomålen anförts av någon som intar målsägandeställning och avser något väsentligt eller bevisvärderingen är tveksam. Då klaganden ofta är den som bäst känner de faktiska omständigheterna, kan man erfarenhetsmässigt utgå från att han i sitt yttrande påtalar brister i utredningen. Framstår hans anmärkningar mot utredningen såsom befogade, brukar utredningen kompletteras antingen genom en ny remiss till myndigheten eller genom utredning på annat sätt. Häri ligger en viss ej obetydlig garanti mot att ett ärende blir avgjort på grundval av ofullständigt eller missvisande material. Det kan tilläggas att det också inträffar att en klagande, sedan han fått del av JO:s beslut, skriver och begär ny prövning under påpekande av något som han uppfattar såsom en felaktighet eller lucka i JO:s utredning. Finnes sakligt fog för ytterligare utredning och prövning, tas saken då upp på nytt.

Såsom torde framgå av den lämnade redogörelsen används i princip inte den av Eder påtalade utredningsformen remiss till »personer med mer eller mindre nära anknytning till ärendets tidigare handläggning», när omständigheter före-

kommer som talar mot densamma. Att denna utredningsform ändå måste vara den normala för inhämtande av det grundläggande materialet ligger emellertid i öppen dag, i all synnerhet när det såsom i de flesta ärenden redan från början framstår såsom uppenbart att anförda klagomål inte kan leda till åtal. Denna utredningsform är i de allra flesta fall den mest rationella och, i betraktande av att infordrade yttranden avges under tjänstemannaansvar, tillika fullt betryggande. Det skulle vara dålig arbetsekonomi att välja ett annat tillvägagångssätt. Redan av detta skäl saknas anledning att överväga en övergång till en annan normalordning. Härtill kommer att praktiskt oöverstigliga hinder möter att övergå t. ex. till en ordning som innebär att all utredning görs genom åklagare eller JO:s egen personal. Det synes heller inte vara Eder mening att så skulle ske, utan endast att andra former skulle väljas för utredning av vissa ärenden. I själva verket gäller emellertid såsom framgår av den lämnade redogörelsen redan en sådan målsättning. Att så är fallet har emellertid inte alltid stått klart för allmänheten och pressen. Ni har genom Eder skrivelse riktat uppmärksamheten på en väsentlig sida av JO:s verksamhet. Med hänsyn till det informationsbehov som föreligger i denna för förtroendet för JO-ämbetet så betydelsefulla fråga har det tett sig som mycket tillfredsställande att tillfälle erhållits att lämna denna tämligen utförliga redogörelse för JO:s praxis.

Offentlighet och sekretess m. m.

Åtal mot kommunalnämndsordförande, kommunalkamrerare och kommunalassistent för lämnande av oriktiga och vilseledande uppgifter om allmän handling

Den 2 februari 1968 inkom till Fjällsjö kommunalkontor en skrift från Thorvald Sundin i Backe, vari Sundin under fyra punkter begärde kommunalnämndens svar på frågor om vissa kommunala tjänster. I de tre första punkterna ställdes frågor om utannonsering, kompetensfordringar, lön, arbetsuppgifter, tidpunkt för anställning och dylikt beträffande tre namngivna befattningshavare. Under punkt 4), som rörde en ej namngiven befattningshavare, här kallad X., anfördes följande: Hur förhåller det sig med X:s sjukledigheter? Sjukdomens art?

I en den 14 februari 1968 till JO inkommen skrift framförde redaktören Sven Ericson, anställd vid Östersunds-Posten, klagomål över att han på kommunalkontoret inte kunnat få upplysning om existensen av och innehållet i Sundins skrift. Ericson anförde bl. a.: Den 8 februari 1968 hade Ericson ringt till kommunalkamreraren Jan Berglund och frågat om skriften. Berglund hade bestritt att han sett handlingen. Den 9 februari 1968 besökte Ericson kommunalkontoret. Berglund var på annan ort. Vid detta tillfälle hade kommunalassistenten Per Carlström uppgivit att skriften inte var diarieförd, varjämte kommunalnämndens ordförande Alrik Ohlsson upplyst att han inte hade någon kännedom om skriften.

Efter remiss inkom kommunalnämnden med yttranden, delvis i anslutning till frågor i en inom riksdagens ombudsmannaexpedition upprättad promemoria. Vidare verkställde efter remiss länspolischefen i Västernorrlands län viss utredning. Ericson avgav påminnelser. Ohlsson, Berglund och Carlström delgavs härefter misstanke om tjänstefel genom vilseledande eller felaktiga uppgifter till Ericson vid dennes försök att få ta del av Sundins skrift. I anledning härav inkom yttranden från Ohlsson, Berglund och Carlström.

Rörande behandlingen av Sundins skrift, sedan den inkommit till kommunalkontoret men innan Ericson frågade efter den, uppgav Berglund, Carlström och Ohlsson följande.

Berglund: Efter ankomststämpling förevisades skriften för Ohlsson vid genomgången av inkomna handlingar. Ohlsson och Berglund fann skriften polemisk och riktad mot tredje mans personliga förhållanden. Utan att något formellt beslut att sekretessbelägga Sundins skrift fattades ombad eller mera formellt beordrade Ohlsson Berglund att, i avvaktan på närmare undersökning om huruvida skriften helt eller delvis skulle hemligstämplas, ej utlämna den och således förvara den skild från övriga handlingar. På grund av andra göromål kunde skriften ej underställas särskild sakkunnig förrän den 15 februari vid tidigare planerat besök av

Berglund hos Svenska Kommunförbundet. Vid polisförhör uppgav Berglund, att han och Ohlsson var överens om att skriften skulle hållas avskild i avvaktan på hur man skulle ställa sig i arbetsutskottet eller kommunalnämnden efter konsultation hos kommunförbundet. Berglund hade haft handlingen undanlagd så att den var oåtkomlig för andra. Detta förfaringssätt uppfattade Berglund vara helt i linje med Ohlssons direktiv i saken. Carlström, som under Berglunds ansvar förvarade handlingar, hade av Berglund beordrats att ej utlämna Sundins skrift, som förvarades av Berglund.

Ohlsson uppgav vid polisförhör: Han tog genom Berglund del av Sundins skrift före den 8 februari. De hade varit villrådiga hur de skulle behandla skriften, då den fjärde punkten innehöll en mycket känslig fråga. Det rörde sig nämligen om alkoholism. Ohlsson var av den uppfattningen att handlingen skulle till arbetsutskottet men att den tills vidare skulle hållas skild från övriga handlingar. Hur Berglund sedan förvarade handlingen hade Ohlsson ingen kännedom om. Formellt beslut om sekretessbeläggning fattades först den 15 februari efter det man erfarit att JO-anmälan skett. Mellan Ohlsson och Berglund var det aldrig något tal om hur skriften diariemässigt skulle behandlas. Ohlsson mindes »nu» att han sagt åt Berglund att skriften måste stoppas undan med hänsyn till den fjärde punkten.

Efter att vid polisförhör först ha lämnat en annan version uppgav Carlström: Han hade utan att rådfråga Berglund från Berglunds skrivbord tagit en del handlingar, bl. a. Sundins skrift, och diarieförd dem. Därefter lades handlingarna åter på Berglunds skrivbord. Sedan Berglund erfarit att Sundins skrift blivit diarieförd, hade han till Carlström sagt att den egentligen ej skulle ha diarieförts, enär innehållet kunde skada tredje man. Berglund sade att skriften och diariekortet ej fick lämnas ut förrän Berglund talat med Ohlsson. Diariekortet togs ur kortlådan och lades undan, medan Berglund hade hand om Sundins skrift.

Berglund vitsordade vid fortsatt polisförhör Carlströms uppgifter om diarieföring och undanläggande av diariekortet. Kortet följde enligt Berglund Sundins skrift.

Kommunalnämnden anförde i anslutning till frågor i den förut nämnda promemorian: Det var Ohlsson som i avvaktan på nämndens beslut bar ansvaret för beslutet att Sundins skrift ej fick utlämnas. På denna punkt hade Ohlsson givit Berglund order. Ohlsson — liksom senare nämnden — bedömde att 14 § sekretesslagen var tillämplig. Eventuell felbedömning beklagades. Vid Ericsons telefonförfrågan borde Berglund, i stället för att lämna Ericson undvikande svar, ha hänvisat Ericson till Ohlsson. Det kunde tänkas att Berglunds undvikande svar av Ericson kunde tolkas så att skriften ej hade kommit in.

Om vad som förekom vid Ericsons förfrågningar den 8 och den 9 februari 1968 uppgavs under utredningen bl. a. följande.

Berglund: Han var vid telefonsamtalet jäktad. Ericson hade frågat om det inkommit någon skrift från Sundin. Eftersom Berglund inte kände Ericson och den tidning han representerade hade lokal representation, hade Berglund intagit en avvisande hållning, d. v. s. Berglund gjorde ej något egentligt ställningstagande till om det fanns någon skrift från Sundin eller ej. Ericson fick ingen upplysning om att

det inkommit en skrift. Berglund hade med avsikt svävat på målet. Motiveringen var att han uppringts av en person som han inte kunde identifiera. Berglund hade inte ansett sig skyldig att ge Ericson begärd uppgift. Det var möjligt att Berglunds sätt att föra samtalet kunnat inge Ericson den uppfattningen att Berglund ej visste om Sundins skrift. Berglund ansåg det vara sin plikt enligt anställningsvillkor att ställa sig till efterrättelse vad hans huvudman, kommunalnämnden och dess ordförande, beordrade eller uttalade önskemål om, även om Berglund personligen skulle kunna ha en annan uppfattning.

Carlström: På fråga av Ericson hade Carlström sagt att han ej visste av någon skrift från Sundin. När Carlström yttrade sig på detta sätt, ansåg han sig handla i enlighet med Berglunds direktiv. Ericson och fotografen Håkan Hopstadius, som följde med Ericson, ville gå igenom diariet och Carlström lät dem titta i den låda, där diariekorten förvarades och varur diariekortet beträffande Sundins skrift urtagits och därefter undanlagts. Den s. k. diarielistan, där ärendena förekom i löpande ordning, fick de inte se. De frågade inte heller efter den. Om de fått se pärmen med diarielistorna, skulle de ha kunnat konstatera förekomsten av Sundins skrift. Därefter fick Ericson och Hopstadius gå igenom ännu ej diarieförda handlingar, där givetvis Sundins skrift, som var undanlagd, ej fanns. Carlström hävdade att han bett tidningsmännen återkomma till kommunalkontoret den 12 februari.

Ohlsson: Den 9 februari deltog han i ett sammanträde på kommunalkontoret. Han fick därefter brått till ett lantmäterisammanträde i Kyrktåsjö. När han var på väg ut, sammanträffade Ohlsson med Ericson, Hopstadius och Carlström. Han hörde Carlström nämna att han inte visste var Berglund hade skrivelsen. Ericson vände sig mot Ohlsson och uttalade, att de ville se Sundins skrift. Ohlsson sade att han hade så mycket handlingar att läsa och tillade, att han inte hade tid för att han skulle på sammanträde i Kyrktåsjö. Ohlsson förnekade ej — såsom Ericson påstått — kännedom om skriften. För Ohlsson var det ju bara så att han ej visste var Berglund hade skriften förvarad. Ohlsson sade avslutningsvis att Ericson och Hopstadius skulle återkomma den 12 februari, då Berglund åter skulle vara i tjänst på kommunalkontoret. Vidare hade Ohlsson sagt att, eftersom de visste så mycket, kunde de vända sig till Sundin, som säkerligen hade en kopia. Om diarieföring och dylika frågor hade Ohlsson ingen kännedom.

I påminnelser påstod Ericson med bestämdhet att Berglund den 8 februari bestred skriftens förekomst genom ett klart, entydigt förnekande och att Ohlsson vid besöket nästa dag inte gav Ericson någon anmaning till återbesök. Vid senare hållet polisförhör uppgav Ericson att Berglund vid telefonsamtalet »i bestämt ordalag» sade, att han inte kände till Sundins skrift. Ericson kunde inte påstå att Berglund sagt, att någon sådan skrift ej inkommit. Berglund kunde ha sagt så, men så långt efteråt kunde Ericson ej med bestämdhet påstå det. Även efter det Ericson summerat innehållet i Sundins skrift, hade Berglund förnekat kännedom om skriften. Ericson hade försökt fråga in sig på olika sätt men det kom varje gång samma förnekande attityd från Berglund. Vid besöket den 9 februari svarade Carlström på Ericsons fråga att han ej kände till den efterfrågade skriften

och att han i allt fall ej diariefört den, för i så fall skulle han veta om skriften. Då Ericson och Hopstadius gick igenom diariekorten och Ericson antydde att kortlådan ej kunde ha den intakthet man kunde begära av ett diarium, sades det ingenting om att det fanns en löpnummerförteckning över inkommande handlingar. Vid tal om eftersläpning i diarieföringen uttalade Carlström direkt att det, som Carlström ej fått in, det låg i Berglunds skrivbord och det var låst. Ericson hänvisades aldrig till att återkomma. Det sades bara att Berglund var åter i tjänst den 12 februari. Då Ericson sammanträffade med Ohlsson sade sig Ohlsson ej känna till Sundins skrift. Ericson frågade därefter vad Ohlsson hade för kommentar till att diarieföringen släpade efter och att viss handling — varmed avsågs Sundins skrift — undanhölls från diarieföring. Ohlsson uttalade att den detaljen sköttes av personalen och den lade han sig inte i. Ericson relaterade huvuddragen i Sundins skrift, varpå Ohlsson sade att han per telefon talat med Sundin om dennes problemställning. Ohlsson avslutade samtalet med Ericson med att hänvisa Ericson till Sundin. Ericson ställde frågan om det var Ohlssons uppfattning att man skulle söka en offentlig handling hos den som upprättat och avlåtit den, men fick intet svar av Ohlsson.

Hopstadius: Vid besöket den 9 februari hade Ericson frågat Ohlsson om Sundins skrift fanns att tillgå, eftersom man inte hittade den. Ohlsson svarade att han ej visste något om den efterfrågade skriften. Ohlsson menade på att han inte kunde hålla reda på allt. Ohlsson avbröt samtalet med att hänvisa till Sundin.

Efter erhållen del av misstanke om tjänstefel anförde Ohlsson bl. a.: Sundins skrift bedömdes vara kvalificerad för personsekretess enligt 14 § sekretesslagen. Följaktligen ansåg sig Ohlsson vara lagligen förhindrad att ställa handlingen till allmänhetens förfogande. Ohlsson beslöt i stället interimistiskt om partiell sekretess. Någon avsikt att hemlighålla sekretessbeslutet som sådant hade inte Ohlsson. Ohlsson var numera införstådd med det fel han begått och skulle för framtiden undvika ett upprepande. Som företrädare för kommunens personalmyndighet var Ohlsson angelägen påminna om den konfliktsituation den underordnade tjänstemannen Carlström befunnit sig i, då det gällde att antingen utlämna i strid mot chefsdirektiv eller vägra utlämna i förlitande på att den högskoleutbildade ledande tjänstemannens — Berglunds — anvisningar var lagriktiga.

Carlström uppgav att han ej blott av Berglund fått order om att ej lämna ut Sundins skrift till någon utan även erhöll order att ej »veta om» Sundins skrift samt att Carlström med sin ringa erfarenhet litade helt på sin chefs order.

Berglund uttalade i anledning av vad Carlström sålunda uppgivit:

Det är riktigt som Carlström anför att jag meddelat honom att kommunalkontoret icke ägde att utlämna eller upplysa om den ifrågavarande handlingen för någon. Bakgrunden härtill var klara besked från kommunalnämndens ordförande Alrik Ohlsson.

Carlströms påstående att jag skulle ha givit honom »order om att ej veta om denna skrivelse» är dunkelt uttryckt. Vad Carlström i själva verket synes mena förefaller mig vara, att han skulle erhållit direktiv att vid eventuell förfrågan om

den ifrågavarande handlingen uppgiva att han icke kände till densamma. Någon order av sådan innebörd har jag icke givit Carlström. Jag torde däremot ha gjort klart för honom, att om en handling faller under sekretesslagens bestämmelser och det förordnas om inskränkning jämlikt lagen om utbekommande av allmän handling, skulle han anse sig förhindrad att lämna några som helst uppgifter om såväl handlingens existens som dess innehåll. Jag anser alltjämt att detta är en riktig rättsregel som såväl Carlström som jag själv och andra tjänstemän har att rätta sig efter vid tillämpningen av den så kallade sekretesslagen.

I anslutning till en redogörelse för vad i ärendet sålunda förekommit anförde JO Bexelius i en den 19 mars 1969 dagtecknad, till länsåklagaren i Västernorrlands län överlämnad åtalsinstruktion följande.

Sundins skrift — som uteslutande innehöll frågor rörande fyra befattningshavares anställningsförhållanden — blev i och med att den inkom till kommunalkontoret allmän handling. Diarieföringen och tidpunkten för densamma saknar varje betydelse för denna bedömning. Något stadgande i sekretesslagen som möjliggör hemlighållande av handlingar i rena personalärenden finns inte. Från kommunalnämndens sida har till stöd för hemlighållande åberopats bestämmelserna i 14 § sekretesslagen. Bortsett från att skriften inte innehöll något rörande vederbörandes personliga förhållanden som kunde missbrukas till skada eller förklenande för honom var fråga inte om handling i sådant socialt ärende som bestämmelserna avser. Det kan sålunda konstateras att Sundins skrift i och med ankomsten till kommunalkontoret blev en allmän handling som till alla delar var offentlig.

Att Ohlsson och Berglund, då de tog del av handlingen, felaktigt utgick från att skriften borde hållas hemlig är — eftersom någon framställning att få ta del av skriften då ännu inte gjorts — i och för sig inte av beskaffenhet att kunna för dem medföra ansvar

Ohlsson har uppgivit att han och Berglund varit villrådiga om hur skriften skulle behandlas. Ohlsson hade för sin del varit av den uppfattningen att handlingen »skulle till arbetsutskottet». Jag förmodar att Ohlsson härmed åsyftar att frågan om sekretesskydd borde prövas av kommunalnämndens arbetsutskott enligt bestämmelserna i 2 kap. 14 § tryckfrihetsförordningen (TF), däri stadgas bl. a.: Finnes hos myndighet allmän handling, som skall hållas hemlig, och anser myndigheten särskild åtgärd böra vidtagas till beredande av trygghet mot obehörigt utlämnande, äger myndigheten förse handlingen med anteckning därom att den är hemlig.

Är någon, som har vården om en allmän handling, tveksam rörande dess beskaffenhet av offentlig handling, skall han enligt 2 kap. 9 § TF hänskjuta frågan till myndighetens avgörande. Det kan med hänsyn härtill givetvis inte läggas Ohlsson och Berglund till last såsom fel att de ansåg att kommunalnämnden eller dess arbetsutskott borde ta ställning till frågan om skriften skulle hållas hemlig. Ett beslut av nämnden eller dess arbetsutskott om hemlighållande skulle ha bundit dem och övriga befattningshavare på kommunalkontoret.

Ohlsson har uppgivit att han tillsagt Berglund att skriften måste »stoppas

undan» med hänsyn till innehållet i skriftens fjärde punkt. Den omständigheten, att frågan om hemlighållande av skriften i denna del skulle hänskjutas till kommunalnämnden för prövning, har emellertid inte lagligen fått medföra att skriftens existens hemlighölls och inte heller att ett utlämnande av skriftens övriga delar vägrades. I 2 kap. 8 § sista stycket TF stadgas nämligen, att handling, som endast till viss del skall hållas hemlig, skall utan hinder härav tillhandahållas på stället, om det kan ske på sådant sätt att vad i den delen beröres inte uppenbaras. Kan det ej ske, äge den som vill taga del av handlingen erhålla avskrift av densamma med uteslutande av den del som är hemlig.

Genom att tillsäga Berglund att skriften skulle stoppas undan förfor Ohlsson följaktligen klart felaktigt. Berglund har uppgivit att han fattat Ohlssons tillsägelse så att skriften inte fick utlämnas och skulle förvaras skild från övriga handlingar. Ohlssons order ledde också till att Ericson inte fick besked att skriften inkommit till kommunalnämnden. Han kunde därför inte ens få del av de delar av skriften, vilka under inga förhållanden innehöll något som kunde hemlighållas. Ohlsson är därför ansvarig för att skriften i dessa delar inte kom att utlämnas.

Vad därefter angår diariebehandlingen av Sundins skrift vill jag först framhålla följande.

Det ligger i sakens natur att en myndighet för att över huvud taget kunna fullgöra sina uppgifter måste registrera inkommande handlingar på något sätt. Utan registrering kan allmänhetens — och pressens — fria tillgång till allmänna handlingar bli illusorisk. Såsom offentlighetsutredningen framhållit (SOU 1966: 60 s. 110) kan det förhålla sig så att den enskilde bara om en handling är diarieförd har någon reell möjlighet att få reda på om handlingen existerar och att utverka prövning av frågan om ett utlämnande. Såsom kommittén också framhållit till stöd för en generell registreringsskyldighet skulle en sådan minska risken för att myndigheterna undanhåller allmänheten handlingar, vilkas innehåll anses ömtåligt trots att laglig grund för hemlighållande inte är för handen.

Att en handling på grund av dess innehåll inte får utlämnas, medför, såsom framgår av det redan sagda, i och för sig inte att även det förhållandet att handlingen inkommit skall hemlighållas. Det är fastmera vedertagen praxis att sekretesskyddade handlingar diarieförs tillsammans med offentliga. Endast kvalificerat hemliga handlingar förs i diarier vilka är skyddade från insyn. Om sådana var det uppenbarligen inte fråga i detta fall. Den omständigheten att diariet innehåller uppgift om handling, som skall hållas hemlig, utgör inte grund för att hemlighålla också diariet.

I arbetsordningen för kommunalnämnden i Fjällsjö kommun har bland kansliuppgifterna upptagits åliggande att registrera nämndens ärenden. I enlighet härmed diarieföres inkommande handlingar. Vid diarieföring användes ett av kommunaktiebolaget tillhandahållet skrivset, därvid man vid registrering av nytt ärende på en gång utskriver tre handlingar — ett handläggningskort, ett diariekort samt en diarielista. Handläggningskortet följer ärendet, diariekortet sättes på littera in i en kortlåda och diarielistan förvaras i löpnummerföljd i en pärm.

I ärendet är upplyst att Carlström i angiven ordning diariefört Sundins skrift samt att Berglund, sedan han erfarit att så skett, låtit uttaga diariekortet ur kortlådan, enär diarieföring enligt Berglund inte skulle ha skett.

I enlighet med det förut sagda och med den arbetsordning som tillämpades hos kommunalnämnden skulle emellertid handlingen registreras på sätt som också skedde. Berglund handlade därför i strid med sin tjänsteplikt, då han lät uttaga diariekortet ur kortlådan, en åtgärd som uppenbarligen skedde i syfte att undanhålla allmänheten kännedom om handlingen. Det är härvid att märka att — även om Ohlsson och Berglund verkligen trodde att innehållet i skriftens fjärde punkt kunde hållas hemligt — skriftens existens och dess innehåll i övriga punkter under inga förhållanden kunde undanhållas allmänheten.

Vad därefter angår Ericsons telefonsamtal med Berglund den 8 februari 1968 har Berglund vitsordat att Ericson vid samtalet frågat om det inkommit någon skrift från Sundin. Om vad som i övrigt förekom vid samtalet har Ericson och Berglund lämnat motsägande uppgifter. På grund av gällande bevisregler har jag att vid bedömningen utgå från Berglunds uppgifter rörande samtalet. Berglund har uppgivit att han vid samtalet intog en avvisande hållning, d. v. s. att han inte gjorde något egentligt ställningstagande till om det fanns någon skrift eller ej. Han hade med avsikt svävat på målet. Det var enligt Berglund möjligt att hans sätt att föra samtalet kunnat inge Ericson den uppfattningen att Berglund ej visste om Sundins skrift.

Om en tjänsteman vid en myndighet tillfrågas huruvida viss handling inkommit till myndigheten, ligger häri i allmänhet en begäran att få ta del av handlingen. Av den i TF stadgade rätten för envar att få ta del av allmän handling, som ej skall hållas hemlig, följer att tjänstemannen är skyldig att, eventuellt efter undersökning, ge ett klart besked om huruvida handlingen inkommit eller inte. Om sådan skyldighet ej skulle anses föreligga, skulle nämligen rätten att få ta del av handlingen bli helt illusorisk.

Vad nu sagts gäller också om den efterfrågade handlingen bedöms såsom hemlig, åtminstone om man bortser från sådana, här inte aktuella handlingar som är av så kvalificerat hemlig karaktär att även deras existens måste hållas hemlig. Den som handlar under tjänstemannaansvar får således — även om fråga är om hemlig handling — inte oriktigt förneka eller med nyssnämnda undantag vid direkt förfrågan undanhålla upplysning om att handling inkommit till myndigheten. Den som vill få viss handling utlämnad till sig skulle eljest betagas möjlighet att påkalla formligt beslut om utlämnande, så att han vid avslag kan överklaga beslutet.

Rätten att få besked huruvida viss handling inkommit gäller även om vederbörande inte legitimerar sig. En annan sak är att det — vid bedömande av fråga om handling, som kan hållas hemlig med stöd av sekretesslagen, skall utlämnas — kan vara av betydelse vem sökanden är.

Berglund åsidosatte följaktligen sin tjänsteplikt då han inte lämnade korrekt besked i anledning av Ericsons telefonförfrågan. Vad Berglund anfört till sin ursäkt förtjänar inte avseende. Jag vill endast framhålla att en kommunalkamrer intar en

sådan ställning att han under inga förhållanden kan frias från ansvar för åsidosättande av tjänsteplikt därför att han handlat på order av kommunalnämndens ordförande.

Carlström har beträffande Ericsons besök på kommunalkontoret den 9 februari 1968 erkänt att han på fråga av Ericson sagt att han »ej visste av» någon skrift från Sundin. Carlström lämnade sålunda en medvetet oriktig uppgift. Till förklaring härav har Carlström åberopat att han av Berglund fått order om att ej lämna ut Sundins skrift och att »ej veta om» densamma. Även om Carlström skulle ha fått en order om att ej veta om Sundins skrift, är detta likväl i och för sig icke av beskaffenhet att befria honom från ansvar för åsidosättande av tjänsteplikt.

Av utredningen framgår vidare att Ericson och Hopstadius i anledning av Carlströms oriktiga besked rörande skriften från Sundin begärt att få se diariet och att Carlström då låtit dem titta i den låda, där diariebladen förvarades och ur vilken kortet beträffande Sundins skrift uttagits. Vidare lät Carlström Ericson och Hopstadius granska även vissa ännu icke diarieförda handlingar. Däremot lät Carlström dem icke se pärmen med diarielistorna. Någon uttrycklig begäran att få se just diarielistorna framställdes visserligen icke av Ericson och Hopstadius. Då Carlström emellertid förstod att framställningen om att få se diariet skedde i syfte att kontrollera huruvida Sundins skrift inkommit, ålåg det Carlström i anledning av framställningen att tillhandahålla även diarielistan, som ju utgjorde en del av diariet. Om så skett, skulle Ericson och Hopstadius ha sett att den efterfrågade skriften kommit kommunalnämnden tillhanda. Genom sin underlåtenhet att tillhandahålla diarielistan måste Carlström anses ha åsidosatt sin tjänsteplikt.

Vad slutligen angår det samtal, som fördes mellan Ericson och Ohlsson efter besöket hos Carlström, har motstridiga uppgifter om vad som yttrades vid samtalet lämnats vid utredningen. Ericson och Hopstadius har uppgivit att Ohlsson på fråga om Sundins skrift fanns att tillgå svarat att han ej visste något om den efterfrågade skriften. Ohlsson å sin sida har uppgivit att han ej förnekat kännedom om skriften. Det var endast så att han ej visste var Berglund förvarade skriften.

Endast genom förhör inför domstol kan på ett betryggande sätt utredas vad som förekom vid samtalet. Vad som framkommit i ärendet — särskilt Ohlssons tillsägelse om att Sundins skrift skulle stoppas undan samt Ericsons och Hopstadius' sammanstämmande uppgifter — utgör emellertid sannolika skäl för antagande att Ohlsson åsidosatt sin tjänsteplikt genom att förneka kännedom om skriften eller genom att uttala sig på vilseledande sätt.

Instruktion för riksdagens ombudsmän ger ombudsman befogenhet att underlåta åtal om förekommet fel ej är av allvarlig beskaffenhet. Jag har ofta begagnat mig av denna befogenhet, då kommunala förtroendemän och tjänstemän på grund av bristande insikt om gällande bestämmelser om allmänna handlingars offentlighet felaktigt vägrat utlämna efterfrågad handling. Jag skulle ha varit benägen att begagna mig av denna befogenhet, om Ohlssons, Berglunds och Carlströms förfaranden bara berott på bristande kännedom om deras förpliktelser enligt bestämmelserna om allmänna handlingars offentlighet. Det inträffade är emellertid inte att

betrakta bara såsom uttryck för okunnighet om gällande rätt. I förevarande fall tillkommer att medvetet oriktiga och vilseledande uppgifter lämnats. Det skulle helt visst rubba allmänhetens förtroende för kommunala myndigheter om ett förfarande sådant som det nu påtalade kan få förekomma utan att beivras.

Till stöd för en åtalseftergift beträffande Carlström kan åberopas hans underordnade ställning och att han själv uppfattat saken så att han handlat på order av överordnade. Jag tror emellertid att ett upprepande av det inträffade avsevärt motverkas om alla kommunala tjänstemän vet vad som kan bli följden för den som till hörsammande av överordnads önskemål lämnar allmänheten medvetet oriktiga eller vilseledande uppgifter.

På grund av vad sålunda upptagits uppdrog JO Bexelius åt länsåklagaren att inför *Ångermanlands västra domsagas häradsrätt* väcka och utföra åtal mot Ohlsson, Berglund och Carlström för tjänstefel

mot *Ohlsson* för hans tillsägelse till Berglund att Sundins skrift skulle stoppas undan och för att han vid samtal med Ericson förnekat kännedom om Sundins skrift eller i vart fall svarat Ericson på ett vilseledande sätt;

mot *Berglund* för att han i syfte att undanhålla allmänheten kännedom om skriften lät borttaga diariekortet ur den låda, där det förvarades, samt för att han vid telefonsamtalet med Ericson inte på dennes fråga lämnade besked om att skriften inkommit utan i stället svarade på ett vilseledande sätt; samt

mot *Carlström* för att han lämnat Ericson den medvetet oriktiga uppgiften att han ej kände till Sundins skrift och för att han ej i anledning av Ericsons och Hopstadius' begäran att få se diariet lät dem se diarielistan utan endast den låda, ur vilken diariekortet beträffande Sundins skrift uttagits.

Länsåklagaren väckte vid häradsrätten åtal i enlighet med uppdraget. Vid huvudförhandlingen hördes Ericson och Hopstadius som vittnen.

I dom den 30 juni 1969 anförde *h ä r a d s r ä t t e n, att* Ohlsson erkänt vad som lagts honom till last, *att* Berglund bestritt ansvar, enär han inte haft för avsikt att undanhålla allmänheten skriften och inte svarat medvetet vilseledande på Ericsons frågor, *samt att* Carlström bestritt ansvar med hänvisning till att han handlat på order av överordnade. Efter en redogörelse för uppgifter av de tilltalade och vittnena gjorde häradsrätten följande bedömande: Sundins skrift blev då den kom till kommunalkontoret allmän handling. Oavsett om den — helt eller delvis — skulle kunna bli föremål för sekretess, har någon laga grund för att hemlighålla dess blotta existens ej förelegat. Diarielistan — den kronologiska löpnummerförteckningen — har liksom diariekortet varit offentlig handling. Av den samlade utredningen framgår, att samtliga tilltalade haft klart för sig vilken skrift Ericson efterfrågat och att de samtliga mot bättre vetande förnekat kännedom om densamma. Berglunds uppgift vid huvudförhandlingen att han skulle ha varit osäker på vilken skrift Ericson avsett vid telefonsamtalet är i belysning av Ericsons och Carlströms uppgifter samt det förhållandet att Berglund omedelbart efter telefonsamtalet lät borttaga diariekortet

ur kortlådan uppenbarligen oriktig. I stället för att förneka kännedom om skriften har det som tjänsteplikt ålegat Ohlsson, Berglund och Carlström att upplysa om att den inkommit till kommunalkontoret och efter begäran därom utlämna handlingen såvida ej prövning enligt sekretesslagen, vilken skolat ske så snabbt som möjligt, föranlett beslut om hemlighållande, helt eller delvis, av handlingen, ett beslut som sedan skolat delges Ericson och kunnat bli föremål för överprövning. Genom sina oriktiga uppgifter har de tilltalade följaktligen åsidosatt dem åliggande tjänsteplikt. Dessa felaktiga uppgifter har varit ägnade att starkt kringskära eller omöjliggöra Ericsons grundlagsskyddade rätt att få taga del av allmän handling. Såsom framgår av utredningen har de oriktiga uppgifterna kompletterats med övriga åtgärder, Ohlssons tillsägelse att handlingen skulle »läggas undan», Berglunds tillsägelse om avlägsnande av diariekortet ur kortregisterlådan och Carlströms underlåtenhet att förete diarielistan. De tilltalades beteenden måste bedömas vara utförda av oförstånd eller oskicklighet. Samtliga har handlat under ämbetsmannaansvar. Vid påföljdsfrågans bedömande måste beaktas i Ohlssons och Berglunds fall att deras handlande varit förestavat av en — låt vara — missriktad ambition att skydda förment sjuk medmänniska, som omnämnts i den aktuella skriften, och i Carlströms att han haft en underordnad befattning och följt förmans order och intentioner. Beträffande Ohlsson måste saken ses så, att han i inledningsskedet överlämnat åt Berglund såsom närmast sakkunnig att utreda hur man tekniskt skulle förfara och att Ohlsson i och för sig ej haft det direkta ansvaret för ärendets vidare handläggning ävensom att han uppenbart plötsligt konfronterats med Ericson och Hopstadius i en jäktad situation utan att då veta om Berglunds åtgärder.

Häradsrätten dömde Ohlsson, Berglund och Carlström jämlikt 20 kap. 4 § brottsbalken för tjänstefel, Ohlsson till tolv dagsböter å fyrtio kronor, Berglund till tjugu dagsböter å trettio kronor och Carlström till fem dagsböter å tjugu kronor.

Häradsrättens dom vann laga kraft, såvitt avsåg Ohlsson och Carlström. Berglund fullföljde talan i *hovrätten för Nedre Norrland* under yrkande i första hand att åtalet mot honom måtte ogillas och i andra hand att straffet måtte nedsättas.

Hovrätten meddelade dom den 11 november 1969 och fastställde därvid häradsrättens dom, såvitt gällde Berglund.

Hovrättens dom har vunnit laga kraft.

Skolföreningars affischering på skolas anslagstavla

Ett första ärende anhängiggjordes av Thomas Flinck för Hässleholms SSU/skol genom en skrift som kom in till dåvarande justitieombudsmannaexpeditionen den 20 december 1967. Det hänförde sig till händelser som inträffade i december 1967 i anslutning till en politisk kampanjvecka, som föreningen anordnat under vecka 49, och föreningen begärde JO:s prövning av en rad frågor i anslutning till hän-

delserna. Skriften remitterades till länsskolnämnden i Kristianstads län, vilken efter att ha hört rektor Johan Stark, studierektor Stig Johansson, tillsynslärare Ingvar Johnsson samt skolstyrelsen i Hässleholm avgav eget yttrande i ärendet. Flinck mötte med påminnelser för föreningen.

Också ett andra ärende anhängiggjordes av Thomas Flinck. Genom en skrift, som kom in den 11 mars 1968, påtalade han vissa händelser som ägt rum i mars månad 1968 och begärde gemensam handläggning med det första ärendet. Ärendet remitterades till skolstyrelsen, som efter att ha hört rektor Johan Stark inkom med upplysningar. Flinck mötte med påminnelser.

Ett tredje ärende inkom från Lennart Moberg (SSU-Radikal) och Christer Leopold (De Geerskolans FNL-grupp) till riksdagens ombudsmannaexpedition den 22 april 1968. I skriften begärdes JO:s prövning av ett rektorsbeslut om avslag på framställning om affischering på De Geerskolans anslagstavla, vilket meddelats den 17 april 1968. Skriften remitterades till skolstyrelsen i Norrköping, som efter att ha hört rektorn vid De Geerskolan Kjell-Gunnar Lundholm och skoldirektören Thore Olsson avgav eget yttrande till JO. Moberg och Leopold mötte härefter med påminnelser.

1. Händelserna i december 1967

Enligt det tryckta programmet för Hässleholms SSU/skola politiska kampanjvecka skulle onsdagen den 6 december diskussionsmöte hållas i skolans musiksal över ämnet »Varför är skolan så odemokratisk?», medan fredagen den 8 december i samma sal skulle diskuteras »Vårt behov av sex-moral». Inför onsdagens möte satte föreningen upp två handgjorda affischer, den ena på en anslagstavla utanför aulan och den andra på en anslagstavla utanför musiksalen i den del av skolbyggnaden, där grundskoleeleverna har lektioner. På baksidorna av affischerna fanns likaledes handgjorda affischer om fredagens möte. De senare var illustrerade med sexuella motiv. Sedan någon under onsdagen vänt på affischen utanför musiksalen, tog tillsynsläraren Ingvar Johnsson ned den och visade den för rektor Johan Stark. Denne, som fann affischen olämplig, behöll den. Han diskuterade härefter med Johnsson och studierektor Stig Johansson vilka åtgärder som kunde vidtas mot de elever som satt upp affischen. Bl. a. ifrågasattes åtalsanmälan.

Påföljande dag fann Stark på anslagstavlan utanför musiksalen en ny handgjord affisch av samma karaktär som den nedtagna. Han tog då ned också denna och lade den i förvar tillsammans med den första affischen på rektorsexpeditionen. Dagen efter var två nya affischer uppsatta, på vilka skolledningen klandrades för att den »på ett odemokratiskt sätt konfiskerat våra tidigare affischer» och kvällens möte utannonserades men vilka saknade sexuella illustrationer. Stark lät ta ned också dessa affischer men lämnade senare en av dem tillbaka efter diskussion med Flinck m. fl. Den Stark behöll hade en baksida med sådana sexuella illustrationer som föranlett nedtagande av de föregående affischerna. Den återlämnade affischen blev emellertid efter återuppsättning nedtagen igen av Johansson. Stark godkände i efterhand denna åtgärd.

På förslag från lärarhåll hölls föräldramöte måndagen den 11 december för information och diskussion om det inträffade vilket ägnats stor uppmärksamhet i tidningarna. Meddelande om mötet utgick även till skolstyrelsens ledamöter och stadsfullmäktige. Representanter för SSU/skol och elevrådet tilläts närvara. På förslag från elevhåll anordnades också sammanträde med samarbetsnämnden den 20 december. Nämnden beslöt emellertid att ej diskutera frågan om affischerna, eftersom SSU/skol hade vänt sig till JO med begäran om utredning.

2. Händelserna i mars månad 1968

Inför ett möte som Hässleholms FNL-grupp skulle hålla onsdagen den 6 mars 1968 på Folkets Hus hade iordningställts ett stencilerat flygblad om mötet. Samma dag besökte Flinck Stark och anhöll att få sätta upp flygbladet på skolans anslagstavla. Han upplyste att Hässleholms SSU stod bakom. Stark avslog emellertid Flincks begäran.

3. Händelserna i april månad 1968

Söndagen den 21 april 1968 skulle FNL-gruppen och SSU-Radikal i Norrköping anordna en fredsdemonstration på Kristinaplatsen-Folkets Hus samt ett opinionsmöte i Folkets Hus under temat »Med FNL för Vietnams folk». Särskilda affischer hade tryckts härom. Den 17 april besökte Lennart Moberg och Christer Leopold rektor Kjell-Gunnar Lundholm och begärde att få sätta upp affischen på De Geerskolans anslagstavla. Framställningen avslogs.

Vid ärendenas avgörande anförde JO Bexelius.

Beträffande affischering går en skarp juridisk skiljelinje mellan affisch som utgör tryckt skrift i tryckfrihetsförordningens (TF:s) mening och affisch av annat slag. I förevarande sammanhang torde denna skiljelinje dock inte böra överbetonas. Tvärtom talar goda skäl för att man eftersträvar en så enhetlig bedömning som möjligt. Till klarläggande av rättsläget bör emellertid först några ord sägas om vad som gäller i rent tryckfrihetsrättsligt hänseende beträffande tryckt affisch. Jag vill då först erinra om att ingen av de affischer som blev föremål för tvist i Hässleholm utgjorde tryckt skrift. Den affisch, som inte fick sättas upp på De Geerskolans anslagstavla, var däremot tryckt.

Enligt 1: 2 andra stycket TF får myndighet eller annat allmänt organ inte på grund av tryckt skrifts innehåll hindra dess spridning bland allmänheten genom åtgärd, som saknar stöd i TF. Utgörs den tryckta skriften av en affisch, uppkommer först frågan om affischens uppsättande på en anslagstavla utgör spridning i TF:s mening. Denna fråga har besvarats jakande. Härefter uppkommer frågan om vad som skall förstås med att på grund av dess innehåll hindra affischens uppsättande på anslagstavla.

Det har förutsatts att spridningsrätten inte kan vara så fri att den som vill sprida en tryckt skrift inte ens behöver iaktta allmänna ordningsföreskrifter. Sam-

hällets organ måste kunna ingripa mot spridande som stör ordningen eller hindrar trafiken på allmän plats (se vidare JO:s ämbetsberättelse 1957 s. 194). Tillämpat på spridning genom uppsättande på myndighets anslagstavla innebär detta att myndighet dels äger meddela allmänna, av ordningsskäl förestavade föreskrifter om inskränkningar i utnyttjandet av anslagstavlan, vilka kan göras gällande också gentemot spridning av tryckta skrifter, dels att myndigheten äger — om så påkallas av ordningsskäl — ingripa mot skrifter, även tryckta sådana, vilka uppsatts på anslagstavlan.

JK har i ett beslut den 27 november 1967 angående spridning av skoltidning i anslutning till en redogörelse för 1: 2 TF uttalat, att det däri intagna förbudet att hindra tryckt skrifts spridning bland allmänheten visserligen i och för sig inte gäller spridningshinder som uteslutande betingats av andra hänsyn än hänsyn till skriftens innehåll. Myndighet får dock enligt JK inte använda sig av detta till att kringgå 1: 2 TF. I allmänhet får därför spridningsförbud meddelas endast på grund av hänsyn till ordningen. Detta gäller enligt JK även inom skolan. JK tillägger emellertid att det med hänsyn till skolans arbetsformer och till bl. a. skolans fostrande uppgift kan göras gällande, att begreppet ordning har ett något vidare innehåll inom skolor för barn och ungdom än i allmänhet och att inom sådana skolors område spridningsförbud således kan vara tillåtliga i större utsträckning än som vanligen är fallet. Härtill kommer, säger JK, att skolområdet under skoldagen i princip ej får disponeras för annat ändamål än skolans och, när det användes för ändamål, som faller inom rektors arbetsområde, ej torde vara sådan allmän plats som avses i 1 § allmänna ordningsstadgan.

Jag delar JK:s uppfattning att spridning av tryckt skrift inom en skola är att anse som spridning bland allmänheten och att spridningsförbud regelmässigt får meddelas endast på grund av hänsyn till ordningen. Jag instämmer också i att begreppet ordning inom en skola knappast kan undgå att ta intryck av de betingelser, under vilka skolan verkar, och alltså kan antas ha en något vidare innebörd än det har t. ex. när det är fråga om en allmän plats. Såsom JK också framhållit är det emellertid väsentligt att hålla i minnet det syfte som ligger bakom förbudet mot spridningshinder i 1: 2 TF. Detta syfte är i enlighet med 1: 1 TF att säkerställa ett fritt meningsutbyte och en allsidig upplysning. Det kan därför under inga andra förhållanden och på inga andra vägar än dem TF anger komma i fråga att hindra spridning av tryckt skrift, om syftet med hindrandet är att inskränka ett meningsutbyte eller en allsidig upplysning. Ordningsskäl, praktiska skäl och liknande skäl får inte användas som svepskäl till kringgående av förbudet mot spridningshinder.

TF:s förbud mot spridningshinder, vilka grundas på skrifts innehåll, är inte absolut. En tryckt skrift kan enligt bestämmelser i 10 kap. TF konfiskeras, läggas under beslag, tagas i förvar eller bli föremål för utgivningsförbud, allt dock endast under förutsättning att det kan vara fråga om tryckfrihetsbrott. Beslutsbefogenheterna är förbehållna domstol, chefen för justitiedepartementet, JK, tryckfrihetsombud, polismyndighet och militär myndighet. Annan myndighet äger inte hindra

en tryckt skrifts spridning på den grund att den bedöms innefatta tryckfrihetsbrott, t. ex. brott mot tukt och sedlighet eller missfirmelse av tjänsteman. De nämnda myndigheternas kompetens är här exklusiv. I 6: 2 TF stadgas emellertid att, utan hinder av TF, gäller om spridning bland barn och ungdom av tryckt skrift, som genom sitt innehåll kan verka förråande eller eljest medföra allvarlig fara för de ungas fostran, vad i lag är stadgat. Lagstadgandet finns i 16: 12 brottsbalken, som kriminaliserar gärningen såsom ett brott mot den allmänna ordningen under benämningen »förledande av ungdom».

Innebörden av de angivna reglerna i TF blir att en administrativ myndighet inte kan ingripa mot en tryckt skrift, som på grund av sitt innehåll bedöms innefatta tryckfrihetsbrott, på annat sätt än genom att anmäla skriften för vederbörlig åtgärd hos en enligt TF behörig instans, såvida fråga inte är om »förledande av ungdom», då samma ordning får anses gälla som i fråga om hindrande av allmänt brott.

Såväl vid Linnéskolan i Hässleholm som vid De Geerskolan i Norrköping finns i de av rektor meddelade ordningsföreskrifterna en bestämmelse om att det är förbjudet att utan rektors medgivande sätta upp anslag på skolans anslagstavlor. Det kan till en början konstateras att en sådan bestämmelse uppenbarligen ligger inom ramen för ordningsföreskrifter som rektor enligt skolstadgan har befogenhet att meddela. Det ligger också i öppen dag att bestämmelsen, brukad i sitt ordningssyfte, blir tillämplig också på anslag som utgörs av tryckt skrift. Lika klart är det att bestämmelsen inte får användas till att hindra uppsättande av tryckt skrift av andra skäl än ordningsskäl. Bestämmelsen får med andra ord inte utnyttjas till censur av skrifter på grund av deras innehåll. Tolkningen av begreppen ordning och ordningsskäl blir under sådana förhållanden av central betydelse.

Till ordningsskäl kan till en början hänföras sådant som rör ordningen på själva tavlan och den ransonering av platserna för anslag som är en naturlig följd av utrymmets begränsning. Reklam och meddelanden angående sådant som rör verksamhet eller tilldragelser utanför skolan kan i enlighet härmed avvisas av ordningsskäl. Av samma skäl bör varje form av reklam eller propaganda kunna avböjas. Villkor bör vidare av enahanda skäl kunna uppställas, t. ex. i fråga om format och innehållsomfång, för tillstånd till anslag. Den som vill utannonsera ett sammanträde bör alltså som villkor för anslag kunna åläggas att begränsa meddelandet till uppgifter om tid, rum och ämne för sammanträdet. Om det fordras av utrymmesskäl eller eljest bedöms nödvändigt, bör anslagstavlan vidare kunna förbehållas för — förutom skolans egna organ — de etablerade skolföreningarna.

Mera vanskligt är att bedöma i vad mån — utöver sådana omständigheter av mera praktisk natur som nu nämnts — till ordningsskäl skall kunna räknas också sådant som har med elevernas reaktioner vid betraktandet av det anslagna att göra. Som JK framhållit kan det med hänsyn till skolans arbetsformer och till bl. a. dess fostrande uppgift göras gällande att begreppet ordning har ett något vidare innehåll där än eljest. Jag är benägen att ansluta mig till en sådan uppfattning. Hänsyn bör enligt min mening tas till att deltagandet i skolundervisningen är obli-

gatoriskt och att eleverna kommer från samhällsgrupper med skilda värderingar. Det bör tas med i beräkningen att bland eleverna kan finnas sådana, i vilkas hem råder mycket stränga seder. Från hemmens sida bör kunna ställas de anspråken på skolan att skolan upprätthåller en god ordning i så måtto att barnen inte under skolgången utsätts för upplevelser som kan verka upprivande. Med utgångspunkt i ett sådant resonemang bör det enligt min mening finnas utrymme för vägran till anslag på skolas anslagstavla av ordningsskäl som bottnar i skolans uppgift att främja elevernas utveckling till harmoniska människor. Härvid fäster jag särskild vikt vid den omständigheten att spridandet bland barn och ungdom av skrift eller bild, som genom sitt innehåll kan verka förråande eller eljest medföra allvarlig fara för de ungas sedliga fostran, kriminaliserats såsom ett brott mot allmän ordning. Lagstiftaren får härigenom anses ha gett till känna att det är tillåtet att av ordningsskäl meddela allmänna föreskrifter om och vidtaga åtgärder mot skrifter och bilder som kan vara till men för känsliga unga sinnen eller äventyra de ungas fostran till goda seder och en sund livsstil. Det ligger i sakens natur att de intressen som lagstadgandet slår vakt om blir särskilt framträdande i en sådan allmän miljö som skolans. I synnerhet gäller detta naturligtvis lågstadiets skolor.

Skolöverstyrelsen upplyser i Aktuellt från skolöverstyrelsen 1962: 22 att beträffande föreningars rätt till affischering praxis redan då var att de i vederbörande läroanstalt existerande skolföreningarna tilläts använda anslagstavlorna. Skolöverstyrelsen uttalar i anslutning härtill att någon skillnad ej skall göras mellan politiska och andra föreningar och hänvisar till Allmänna anvisningar för undervisning och fostran på skolans högre stadier s. 70. Skolöverstyrelsen tillägger att i vilken utsträckning skolans anslagstavlor får användas av eleverna bestämmer rektor. I sammanhanget bör också erinras om vad som sägs i 1962 års läroplan för grundskolan om samverkan mellan skolledningen och kollegiet samt elevrådet i fråga om utformningen av skolans ordningsregler. Härav framgår tydligt att det inte är meningen att rektor skall vara helt allenarådande beträffande reglernas innehåll utan att reglerna tvärtom skall tillkomma i nära samverkan med berörda parter. Det sagda kommer naturligen att gälla också beträffande allmänna tillämpningsföreskrifter till ordningsreglerna, om sådana föreskrifter kommer på tal. I vad mån föreskrifterna bör skrivas in i ordningsreglerna eller upprättas fristående från dessa är en lämplighetsfråga som torde böra avgöras från fall till fall. Väsentligt är emellertid att föreskrifterna finns fästade i skrift så att någon diskussion inte behöver uppkomma om vad som bestämts.

Träffas i en skola den överenskommelsen att skolföreningarna inte skall behöva begära tillstånd från fall till fall för anslag på skolans anslagstavla, blir följden att något krav på förhandsgranskning från rektors sida i fråga om föreningarnas anslag inte skall resas gentemot dem. Däremot kommer rektor naturligtvis att kunna ingripa mot uppsatta anslag som strider mot de ordningsregler som bestämts för tavlans användning eller eljest kränker ordningen i skolan. Man bör emellertid kunna räkna med att en skolförening, som känner sig tveksam om lämpligheten av att en viss skrift sätts upp på skolans anslagstavla, tar kontakt med rektor i

förväg och diskuterar frågan med honom. En sådan ordning är enligt min mening avgjort att föredra framför den förhandsgranskning som en tillståndsgivning från fall till fall innebär. Jag vill erinra om att jag intagit motsvarande ståndpunkt i fråga om förhandsgranskning av skoltidningar, tryckta såväl som på annat sätt framställda (JO:s ämbetsberättelse 1964 s. 387).

En förutsättning för att skolföreningarna skall kunna befrias från skyldighet att begära tillstånd från fall till fall för annonsering på skolans anslagstavla bör enligt min mening vara att allmänna föreskrifter utfärdats som ger klara besked om hur anslagen skall vara utformade. Sådana föreskrifter behövs dels till ledning för föreningarna, dels som stöd för eventuella ingripanden från skolledningens sida mot det som sätts upp. Det bör enligt min mening i princip inte få förekomma att skolledningen tar ner ett av en skolförening uppsatt anslag utan att kunna åberopa att det står i strid mot utfärdade allmänna ordningsföreskrifter för anslagstavlan.

Om sin vägran att tillåta uppsättande av den tryckta affischen om FNL-mötet den 21 april 1968 på De Geerskolans anslagstavla har Lundholm upplyst att av utrymmesskäl tillstånd i regel ej medgivits utomstående organisationer eller privata företag att utnyttja skolans anslagstavla. Skolföreningarna, även de politiska, hade däremot fått sätta upp anslag om sina sammanträden. Med hänsyn till riskerna för reaktioner från sådana som hyste motsatt mening i den starkt kontroversiella fråga som affischen avsåg och den psykos, som vid demonstrationer alltför ofta på grund av ungdomarnas bristande mognad leder till icke önskvärda komplikationer, hade Lundholm ansett det icke riktigt att frångå tidigare praxis i fråga om affischeringens begränsning. Lundholm har tillfogat att FNL-gruppen inte registrerats som skolförening.

Skoldirektören Olsson har i samma fråga anfört.

Den princip rektor tillämpat innebär att meddelanden, som berör elevverksamheten i alla former, utan vidare anslås på skolans anslagstavla, men att annonsering av arrangemang utanför skolans egentliga verksamhetsområde ej medges. Undantag från denna regel har endast medgivits, då t. ex. stadens fritidsnämnd arrangerat verksamhet, som direkt vänder sig till och är avsedd för eleverna, eller då det gäller hjälpaktioner för handikappade, majblomsförsäljning o. d.

Principiellt torde det vara vanskligt att tillåta helt fri affischering på skolornas anslagstavlor av flera skäl. Givetvis finns arrangemang utanför skolan, som kan vara av betydelse för eleverna att känna till och kanske delta i, men skall affischeringen helt släppas utan kontroll, måste detta komma att innebära, att även företeelser av icke önskvärd art ges samma rätt till propaganda bland ungdomarna. Den politiska verksamheten bör i och för sig ej försvåras för gymnasiets elever, men även om denna verksamhet inrangeras bland de aktiviteter, som bör prioriteras, måste en gränsdragning göras, om fältet ej skall lämnas helt fritt.

Skolstyrelsen i Norrköping har uttalat sin anslutning till principen och tillfogat.

Skolstyrelsen delar skolchefens uppfattning, att medgivande att uppsätta affischer och anslag på skolornas anslagstavlor måste lämnas av rektor i varje särskilt fall. Några generella regler för behandlingen av sådana ärenden har icke utfärdats. En viss praxis har emellertid utbildats, nämligen den, att anslagstavlorna skall utnytt-

jas för meddelanden och anslag som berör elevverksamhet i olika former. Skolstyrelsen anser denna princip riktig. Härigenom torde alla typer av skolföreningar, även politiska, ha en möjlighet att informera om sin verksamhet och även stimulera eleverna till olika fritidsaktiviteter. Någon åtskillnad mellan olika typer av föreningar har, såvitt skolstyrelsen har sig bekant, heller aldrig skett. Denna hittills tillämpade princip innebär också, att meddelanden som berör elevverksamheten i alla former utan vidare anslås på skolornas anslagstavlor.

I det fall anmälan avser kunde på affischen vare sig genom dess utformning eller undertecknande utläsas, att det rörde sig om någon aktivitet som berörde elevverksamheten.

Klagandena har i sina påminnelser framhållit att affischen gällde ett arrangemang, för vilket två av skolans politiska föreningar var huvudarrangörer, nämligen SSU-Radikal och De Geerskolans FNL-grupp. Vidare har de nämnt att Kommittén för ett fritt Asien fått annonsera på anslagstavlan. De har ifrågasatt om de av rektor och skoldirektören uppgivna riktlinjerna för annonsering på anslagstavlan följts konsekvent. Mot skolstyrelsens uppgift att någon åtskillnad ej skulle ha gjorts mellan olika typer av skolföreningar när det gällt möjligheten att utnyttja skolans anslagstavla står klagandenas påstående att full konsekvens inte iakttagits i praxis. Jag finner det inte nödvändigt att utreda hur därmed faktiskt förhållit sig utan anser det tillräckligt att understryka betydelsen av att den för all myndighetsutövning grundläggande regeln om att lika fall skall behandlas lika iakttas. Opartiskhet, objektivitet och konsekvens utgör oeftergivliga krav också i ett så förhållandevis trivialt sammanhang som en tillståndsprövning rörande annonsering på skolas anslagstavla utgör. Avsteg från dessa krav framstår såsom ett godtycke, som inte får förekomma hos myndighetsorgan.

Som skäl för sin vägran att ge tillstånd till FNL-affischens uppsättande har Lundholm förutom den på rent praktiska utrymmesskäl grundade begränsningen till skolföreningar hänvisat till risken för oroligheter till följd av meningsmotståndares reaktioner. Den omständigheten att en affisch kan befaras föranleda opinionsstörningar inom skolan kan emellertid i enlighet med vad jag förut anfört inte anses utgöra ett skäl vilket kan åberopas mot det förbud att ingripa mot en tryckt skrift på grund av dess innehåll som stadgas i 1: 2 TF. Ett godtagande av Lundholms resonemang skulle innebära sanktionering av just sådan censur som grundregeln i nämnda stadgande är avsedd att vara ett värn mot. I den mån Lundholm lät sitt ställningstagande påverkas av sådana bevekelsegrunder som de senast nämnda, kränkte Lundholm alltså den grundlagsfästa tryckfriheten. Det är emellertid ej visat att det var sådana bevekelsegrunder och ej det förhållandet att Lundholm uppfattade FNL-gruppen såsom något annat än en skolförening som fällt utslaget. Jag begränsar mig därför till att framhålla vikten av att den på tryckfriheten vilande fria opinionsbildningen hålls i helgd också inom skolan.

De affischer som man ville sätta upp på anslagstavlorna i Linnéskolan i Hässleholm var inte tryckta. Tryckfrihetsförordningens förbud för myndighet eller annat allmänt organ att hindra spridning av affischerna på grund av deras innehåll var

därför inte direkt tillämpligt. I allt väsentligt bör emellertid enligt min mening samma betraktelsesätt tillämpas som då fråga är om tryckta affischer.

Stark har vitsordat att han beviljat allmän dispens för skolföreningarna från förbudet att utan rektors medgivande sätta upp anslag på skolans anslagstavlor. En sådan dispens kan naturligtvis inte anses innebära att rektor avhänt sig varje form av kontroll över det som sätts upp på anslagstavlorna. Det måste tvärtom anses åligga rektor att öva fortlöpande tillsyn över att anslagstavlorna inte brukas i strid mot de allmänna föreskrifter som beslutats eller eljest överenskommits rörande användningen av tavlorna och att det som anslås ej heller eljest kränker ordningen. Som led i denna tillsyn måste rektor också anses vara befogad att ta ner och tillfälligt omhänderta det som satts upp och som bedöms innefatta kränkning av den allmänna ordningen i skolan. Omhändertas en affisch, får den dock inte behållas längre än som är nödvändigt med hänsyn till ändamålet med omhändertagandet.

De affischer angående den planerade sexualdebatten, som var illustrerade med sexuella motiv och som först sattes upp för att sedan tas ned av skolledningen, var så utformade att det mot bakgrunden av stadgandet i 16: 12 brottsbalken om förledande av ungdom inte saknades fog för den meningen att deras uppsättande innefattade ordningsbrott. Med hänsyn härtill lärer någon befogad kritik inte kunna riktas mot skolledningen för nedtagandet av affischerna. Klagomålen i denna del kan därför inte föranleda någon min åtgärd.

Härmed vill jag inte ha sagt att ett åtal skulle ha lett till fällande dom utan endast att det var försvarligt att överväga om affischeringen innebar ordningsbrott. Då frågan härom prövats och anmälan befunnits inte böra ske, saknades laga grund för att behålla de nedtagna affischerna. Dessa borde därför, sedan frågan prövats, utan dröjsmål ha återställts. Att så icke skedde, är likväl inte av beskaffenhet att påkalla något uttalande från min sida utöver det påpekande som ligger i det sagda.

Vad härefter angår nedtagandet av den affisch, i vilken skolledningen klandrades, får jag framhålla, att åtgärden inte skulle kunna föranleda någon kritik, om den skett med stöd av generellt meddelade ordningsföreskrifter för skolföreningarnas affischering eller eljest enligt gällande praxis för denna affischering av innebörd t. ex. att affischs innehåll skulle begränsas till uppgifter om tid, rum och ämne för ett möte eller eljest till objektiv information om detta. Utan sådant stöd borde affischen enligt min mening alltså inte ha tagits ned. Utredningen i ärendet visar inte huruvida sådant stöd som nu sagts fanns för åtgärden i det aktuella fallet. Jag finner det dock ej nödvändigt att närmare fördjupa mig häri, eftersom det är uppenbart att nedtagandet av affischen, som inte utgjorde tryckt skrift, inte skulle — även om det stöd saknades som jag bedömt erforderligt — kunna föranleda straffrättsligt ansvar för någon.

En allmän fråga som reser sig i förevarande sammanhang är om intresset av disciplin i skolan kan beaktas i så måtto att en affisch, som kan befaras äventyra ordningen i skolan, på denna grund kan tas ned av skolledningen. Det grundläg-

gande stadgandet om disciplinen finns i 26 § skollagen som anger att elev skall visa aktning och lydnad för lärare och annan skolans personal. Det kan göras gällande att affischer som uppmanar till eller kan ge upphov till olydnad mot lärare eller som kan skapa allmän missaktning för dessa bör kunna tas ned av ordningsskäl. Det är emellertid tydligt att det mot bakgrunden av TF:s förbud mot spridningshinder finns mycket litet utrymme för ett sådant betraktelsesätt (jfr dock militieombudsmannens ämbetsberättelse 1950 s. 276). Ett ingripande av sådana ordningsskäl som nu sagts får inte ske med utgångspunkt i själva innehållet i affischen utan endast i de för ordningen och disciplinen menliga följder som affischen fått eller kan befaras få. Det torde vidare fordras att följderna är klart påvisbara eller anledningen att befara dem är väl grundad och att det är fråga om för ordningen och disciplinen allvarliga följder. Det är uppenbart att de klandrande uttalanden, som den affisch innehöll vilken nu närmast är föremål för diskussion, inte var av den karaktär att ett nedtagande kunde motiveras på sådana allmänna ordningsskäl som de nu senast berörda. Avslutningsvis vill jag därför på denna punkt i anledning av det inträffade endast betona angelägenheten av att uppsatta affischer inte nedtas i andra fall än då affischeringen skett i strid mot gällande ordningsföreskrifter eller gällande praxis eller då åtgärden eljest är klart betingad av ordningsskäl.

SSU/skol har också begärt min prövning av Starks åtgärd att kalla föräldraföreningen m. fl. till möte utan att samtidigt erbjuda SSU/skol och elevrådet att närvara. Stark har i sin förklaring upplyst att samma dag som mötet skulle hållas några elever kommit och frågat om de fick vara med vid kvällens möte. »I samråd med studierektorn gav jag dem rätt därtill», uppger Stark. Det vill synas som om Starks handlande stod i mindre god överensstämmelse med de grundsatser om samarbete mellan skolledning och elever som kommit till uttryck i läroplanerna. Handlandet framstår knappast som föredömligt i vad läroplanerna kallar en demokratisk skola. Jag anser mig emellertid inte böra gå in på dessa frågeställningar vidare än så utan begränsar mig till de gjorda uttalandena.

Om sin vägran att medge uppsättande av flygbladet om FNL-mötet den 6 mars har Stark uppgivit att han, då Flinck begärt motivering, först svarat att det ej behövdes någon sådan. Då Flinck genmält att han inte kunde nöja sig därmed, hade Stark framställt en del anmärkningar mot FNL-sympatisörerna, bl. a. att de vid ingången till skolan målat orden »Stöd FNL». I anledning av påstående från Flinck att han handlat partiskt när det gällt olika politiska föreningar i skolan har Stark anfört följande.

Jag har faktiskt hört samma påstående från någon mer inom SSU, men varifrån denna avundsjuka kommit, vet jag ej. SSU/skol har det sista året varit mycket aktiv, och när en sådan förening anordnar särskilda kampanjer, kommer de ofta med förslag, som man får dämpa ned något, för att de skall passa i skolmiljön. Så har jag handlat mot fler föreningar t. ex. med Läroverkets Kristliga Förening vid dess kampanjvecka under höstterminen. Är det däremot en förening, som för en något tynande tillvaro, så behöver den en viss uppmuntran för att kunna fortsätta.